DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

MOĞOLLARIN İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI

MOĞOL GÖÇEBE FEODALİZMİ

B. Y. VLADİMİRTSOV

ÇEVİREN

ABDÜLKADİR İNAN

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV. DİZİ—Sa. 2b

MOĞOLLARIN İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI

MOĞOL GÖÇEBE FEODALİZMİ

B. Y. VLADİMİRTSOV

3. Baskı

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ İLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI
ARASINDA 1934 DE LENİNGRAD'DA BASILAN RUSÇA NÜSHADAN
DİLİMİZE ÇEVİREN
ABDÜLKADİR İNAN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1995

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ISBN 975-16-0723-X

Birinci baskı : 1944
İkinci baskı : 1987
Üçüncü baskı : 1995

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ VII
ÖNSÖZ 1
B. Y. VLADİMİRTSOV'UN İLMÎ ESERLERİNİN LİSTESİ . . . 5

GİRİŞ

Kaynaklara ve yardımcı kitaplara umumî bir bakış

I. Umumî mülâhazalar 13
II. Moğolca ve başka şark kelimelerinin transkripsiyonu ve itibarî işaretlerin izahı 17
III. Kaynaklar ve yardımcı eserler :
1. Eski devir (XI - XIII. asırlar). — Feodalitenin başlangıcı. 18
2. Orta devir (XIV - XVII. asırlar). — Feodalizmin inkişafı. 29
3. Yeni devir (XVIII - XIX. as., XX. as. bidayeti). — Feodalizmin inhilali 46

BİRİNCİ BÖLÜM

Moğolların eski devirlerindeki (XI - XIII. as.) içtimaî teşkilâtı. — Feodalizmin mebdei

I. ESKİ MOĞOLLARDA İKTİSADÎ HAYAT. — ORMAN VE BOZKIR 56
II. ESKİ MOĞOL CEMİYETİNDE KABİLE TEŞKİLÂTI :
1. Kabile 74
2. Kabile cemiyetinde boyların birleşmesi ve dağılması . . 93
III. FEODALİTE MÜNASEBETLERİ :
1. Maiyet - muhafızlar (Nökörler) 133
2. Vassallar 146
3. Feodalizmin esasları 166

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

Moğolların orta devirdeki (XIV — XVII. as.) içtimaî teşkilâtı. — Feodalizmin inkişaf devri

I. ORTA DEVİRDEKİ MOĞOLLAR VE ONLARIN İKTİSADÎ HAYATI 181
II. OTOKLAR VE TÜMENLER 191
III. FEODALLER 201
IV. FEODAL (DEREBEYLİK) HARPLERİ 213
V. HAĞAN VE TAYCİ 221
VI. FEODAL NİZAM :
1. Aşağı Sınıflar 228
2. Feodaller sınıfı 249

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Moğolların yeni devirdeki (XVII. as. sonunda, XVIII. as. başında) içtimaî teşkilâtı. 270

İLÂVELER

BİBLİYOGRAFYA

1. Moğol dilindeki başlıca kaynakların listesi 281
2. Yabancı dillerde yazılan kaynaklar ve yardımcı eserler listesi 281
3. Rus dilindeki kaynakların listesi 286

İNDEKSLER

I. Coğrafya adları 305
II. Moğol kabile, soy, klan ve otokları 307
III. Özel adlar 309
IV. Moğolca terimlerin transkripsiyonu 315
V. Eşya (şey, nesne) adları 321

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KABUL EDİLEN KISALTMALAR

AN — Sovyet İlimler Akademisi.

VORAO— Vostoçnoye otdeleniye Russkogo arheologiçeskogo ob. (Rus arkeoloji cemiyetinin Şark bölümü).

DAN-b — Dokladı Akademii Nauk SSSR (İlimler Akademisi raporları).

ZKV — Zapiski Kollegii vostokovedov (Müsteşrikler heyeti muhtıraları).

IAN — İzvestiya Akademii Nauk SSSR (İlimler Akademisi haberleri).

IRAN — İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk (Rosya İlimler Akademisi haberleri).

LVI — Leningradskiy Vostoçnıy institut (Leningrad Şark enstitüsü).

MAE — Muzey antropologii i etnografii Akademii Nauk (Akademinin Antropoloji ve etnografya Müzesi).

MONK — Komissiya po izuçeniyu Mongolskoy i Tuvinskoy narodnıh respublik i Buryat-Mong. ASSR (Moğolistan Tuva ve Buryatistanı tetkik komisyonu).

RAO — Rus arkeoloji cemiyeti.

RGO — Rus coğrafya cemiyeti.

JA — Journal Asiatique.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Büyük Sovyet bilginlerinden ve Sovyet Cumhuriyetleri İlimler Akademisi üyelerinden müteveffa Prof. Boris Vladimirtsov'un tercümesini takdim ettiğimiz bu eseri, neşrinin ilk gününden itibaren Orta Asya kavimlerinin tarihi, etnolojisi, urfî hukuku ve içtimaî teşkilâtı tetkikleriyle uğraşan ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve muhtelif ilmî dergilerde takdirle bahsedilmiştir. Neşrinden az bir müddet geçer geçmez japon diline tercüme edildiği gibi, amerikalı Alfred B. Hudson da Kırgız-Kazak içtimaî teşkilâtına dair yazdığı eserinde bu eserin hülâsasını vermiştir [1].

XIII. asrın başlarına kadar Orta Asya'nın ücra bir çölünde yaşayan, batı ve doğunun kültür dünyasınca adı-sanı bilinmiyen küçük bir iptidaî göçebe ve yarım avcı klanın, birdenbire zuhur ederek, asırlar görmüş kuvvetli imparatorlukları silip süpürmesi, doğu ve batının muazzam kültür sahalarını işgal ederek büyük bir göçebe imparatorluğu kurmaya muvaffak olması, XIII. asırdanberi bütün medeniyet dünyasında merak uyandırmış ve moğolların tarihi, temas ettikleri muhtelif milletler tarafından tesbit edilmiş, bu kavmin menşei ve imparatorluğu kuran Cengiz Han'ın şahsı asırlarca tarihçileri meşgul etmiştir.

Moğol tarihi üzerinde yapılan araştırmalar ve incelemeler, bilhassa XIX. asırda garp milletleri arasında büyük terakkî ve inkişaf gösterdiği ve XX. asır başlarından itibaren, mongolistik ve sinoloji alanındaki ilerlemeler sayesinde, daha derinleştirildiği malûmdur. Bununla beraber moğolların, umumiyetle Orta Asya devletleri ve kavimlerinin, içtimaî ve iktisadî tarihleri pek az öğrenilmişti. Hele 1920-1930 yıllarında Avrupa milletlerini bilhassa Cengiz Han'ın şahsî hayatı, kahramanlığı ve teşkilâtçılığı o kadar alâkalandırmıştı ki, garbın muhtelif dillerinde "Cengiz Han„ adını taşıyan bir çok monografiler yayınlandı.

[1] Alfred B. Hudson, Kazak Social Structure (Yale üniversitesi yayınlarından) New Haven 1938, Sah. 75-97.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Galiba, bu monografiler ilmî araştırmalardan ziyade birinci umumî harpten sonra avrupalıların ruhî hallerinde beliren "kahraman ve şahıs kültü,, temayüllerini tatmin ediyordu. Bizim müellifimiz Prof. B. Vladimirtsov da 1922 de "Cingiz Han,, adlı bir monografi neşretti (bu eser fransız, ingiliz, alman ve japon dillerine tercüme edilmiştir). Sovyet inkılâbından sonra Rusya'da tarih araştırma ve incelemelerinin yeni bir istikamette yepyeni inkişaflar göstermesi Prof. Vladimirtsov'un moğol tarihi tetkikleri ve kavramları (*conception*) üzerine pek büyük tesir icra etti. 1922 de neşrettiği "Cingiz Han,, ile 1934 de neşrettiği bu eser arasında çok önemli kavrayış ve görüş farkları göze çarpmaktadır.

B. Vladimirtsov bu eserinde "Cingiz Han,, monografisinde ileri sürdüğü bazı mutalealarını tashih etmiştir. Bunlardan önemlisi Cengiz Han ve Camuga mücadelelerinin iç yüzü, XIII. asır moğol cemiyetinde demokrasi ve aristokrasi zümrelerinin mücadelesi meselesidir. Müellif, "Cingiz Han,, da W. Barthold tarafından ortaya atılan "Camuga'nın demokrasi mümessili ve Cengiz'in aristokrasi başbuğu,, olduğu hakkındaki mutaleayı kabul etmiş bulunuyordu; "Moğolların İçtimaî Teşkilâtı,, nda ise bu fikrini değiştirdiğini kaydetmektedir (S. 128-132).

Tam bir ilmî tetkik örneği olan bu eserin, okuyucularını her satırında denecek kadar sık sık kaynaklara göndermesi ve bizim için yabancı olan moğol kaynaklarına dayanarak bazı içtimaî olayları çok kısa cümlelerle anlatması tercümemizde bir çok kusurların bulunmasına sebep olmuş olabilir. Bu cihetin dikkat nazarına alınarak kusurlarımızın ve ifade düşüklüklerinin bağışlanacağınını ümit ediyoruz.

Eserin basımı esnasında düzeltme işlerine bakan ve eserin tam indeksini hazırlayan mesai arkadaşımız Dr. Mehmet Altay Köymen'e burada teşekkür etmeği borç bilirim.

ABDÜLKADİR İNAN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖN SÖZ

Böyle bir kitabı yazmak için nasıl bir cehit, gayret ve mesai lâzım olduğunu pek az adamlar anlarlar.

- Müellifin sözleri -

Boris Yakovleviç Vladimirtsov 17 Ağustos 1931 de fücceten vefat etmişti. Müteveffanın tabutu yanında İlimler Akademisinde, akademi âzası N. Ya. Marr iradettiği çok âteşin nutkunda şu suali sordu: Bu ölüm zamanında mı geldi? Müteveffanın en yakın adamı olmam dolayısiyle burada hiçbir şey söyliyemem; fakat onun mesailerini ve çabalamalarını en yakından gören birisi sıfatiyle diyeceklerim vardır.

Onun hâtıra defterleine bakmaya ve üzerinde uğraşmaya daha kuvvet ve imkân bulunmuyor, fakat şöyle bir göz gezdirme ile de görülüyor ki Boris Yakovleviç tab'an talihli insanlardan olmuştur: O kendini pek erken bulmuş, hayattaki yerini, mesai sahasını ve kendisinin ne yapabileceğini çok erken anlamıştır. Daha mektep sıralarında iken o âlim olmak istiyor, tahsilini jimnazium'da gördüğü esnada ulûmu tabiiye ile uğraşıyor, önünde mikroskopla nebatat ve hayvanat ilimleri üzerinde, bütün ciddiyetiyle çalışıyordu.

Boris Yakovleviç hayata karşı hiçbir zaman yabancı kalmamıştır. Joponya ile harb başladığı zaman dikkatler şarka çevriliyor, Boris Yakovloviç de Japonya ile meşgul olmak arzusiyle Petresburg Üniversitesinin Şark fakültesine giriyor; mahsus Japon şubesi olmadığını ve diğer taraftan moğolcayı öğreten profesör V. L. Kotviç ve A. D. Rudnev gibi rehberlerin bulunduğu için Boris Yakovleviç mongolist oluyor.

Boris Yakovleviç mongolist, lenguist, filolog ve tarihçidir. S. F. Oldenburg yazdığı vefiyatname (nécrologe) de şöyle yazıyor (İAN, İçtimaî ilimler şubesi, 1932, No. 8, s. 668): "Eğer, Boris Yakovleviç mutahassıs mongolistden başka ne idi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

diye sorulursa, en doğru cevap, muhakkak ki o her şeyden önce tarihçi idi demek olacaktır.„ Onun daha ziyade ne olduğunu söylemek müşküldür. 1929 de Boris Yakovloviç *"Moğol yazı dili ile Halhas lehçesinin mukayeseli grameri„* nin 1. bölümünü (mukaddime, fonetik) neşretmişti. 2. nci bölüm (morfoloji) ve 3. üncü bölüm (sentaks) sıraya konulmuştu.

Müellif daha 1910 da, Moğollar tarihini yazmak ve onların içtimaî teşkilâtını tavsif etmek lüzumunu hâtıra defterine kaydetmişti. Sosyolojiye geniş miktarda beliren alâka ve meselenin aktüel olması dolayısiyle B. Y. mesaisinin plânını değiştiriyor. Morfoloji ve sentaks yerine, 1930 İkincikânundan itibaren, Mağolların içtimaî teşkilâtiyle meşgul oluyor. Bu meşgale, eski metinlerin mütalâası, gramerin yazılacak kısımları için de zengin maddeler veriyor; açık anlaşılmıyan birçok noktalar anlaşılıyor.

"Moğolların içtimaî teşkilâtı„ atlı kitabı hemen hemen hazırlanmış, her şey düşünülmüş ve kurulmuştur. Üç kısmın hepsi hazırlanmış, üçüncü kısmını yazıp bitirmek için ancak iki haftalık bir zaman lâzımdır. Boris Yakovleviç çok kuvvetli hafızaya malik olduğundan yalnız ufak notlar almakla iktifa etmiş, hiçbir müsvedde hazırlamamıştır. Fevkalâde gayretle çalışır, materyal toplar, çok uzun düşünür ve çabuk yazardı. 3. üncü kısmın eylûlün birinde bitirilmesi lâzımdı; bir buçuk yıl devam eden fevkalâde mesai neticesinde Boris Yakovleviç fazla yorgunluk hissettiğinden 1-15 Eylûl günlerinde istirahat etmek ümidinde idi. Bu istirahatten sonra yine gramer üzerindeki çalışmalarına devam edecekti. İlerde onu bekliyen yine ve yine iş idi. Boris Yakovleviç bir Moğol sözlüğü telifini de düşünüyordu. Bu sözlük yalnız amelî değil, fakat aynı zamanda ilmî büyük bir sözlük olacak, Kovalevskiy ve Golstunskiy taratından telif edilen ve klâsik olmakla beraber eskimiş sözlüklerin de yerini tutacaktı.

"Mogol içtimaî teşkilâtı„ nın 3-üncü kısmı için gündelik hâtıra defteri üzerinde çalışırken, Boris Yakovloviç bu notlarını edebî bakımdan işliyerek geniş halk okuyucuları için hâtıralar (mémoire) şeklinde vermeyi düşünüyor. Plân hemen hazırlanmıştır. Boris Yakovleviç'i tanıyanlar bilirler ki o Avrupa ve Rus edebiyatı sahasında geniş malûmat ve vukuf

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sahibi olduğu gibi, yüksek edebî zevk sahibi de idi. Onun alâkasının tenevüü oraya buraya atılmak yahut bir mevzudan diğerine üstünkörü geçmek değildi. Boris Yakovleviç, mongolist Kovalevskiy hakkında bir monografi yazmak arzusunda idi. Bütün bunlar yalnız plânlardan ibaret değildi: maddeler hemen hemen toplanmış, bunlar, eğer kuvveti müsaade ederse, 3-4 yıl içinde bitirilecek işlerdi.

Moğolyat sahasında görülecek çok işler vardır, pek az iş yapılmıştır; bilhassa yazılı yadigârların tetkiki ve metinlerin neşri mesai beklemektedir. *Xalxa jirum*, *Subhashitaratnanidhi*, artık tebyiz edilmiş ve işlenmiştir; hele, yalnız *Sanang Secen*, yedi defa okunmuştur. Vakit bulunursa ilim için kuvvet var; 16 Ağustosta çok ağır hasta olduğu halde ve "*Moğollarda içtimaî teşkilâtı*„ nın 3 üncü kısmını yazmaya kendisinde kuvvet buluyor. Boris Yakovloviç, her sabah, dün ne yapmış olduğunu kısaca, 2-3 satırla, yazmayı âdet edinmişti: Bu da "kendi kendini takibetmek„ demekti. 17 Ağustos tarihli yazısı şudur: "Başım ağrıyor, yazdım„; bu onun en son yazısı oldu.

Temmuzun sonlarında ve Ağustosun başlarında Boris Yakovleviç eserin neşir hakkını Leningrat *Şark Enstitüsü*'ne verdi, kitabın iki kısmı teslim edildi.

Rektörlerin değişmeleri dolayısiyle el yazıları bir yıl hareketsiz yattı; 1932 sonbaharında mukaveleye tekrar bakmak hususunda müzakereye girişildi. Aynı zamanda S. F. Oldenburg, İlimler Akademisinin havalesiyle, bu eserin Akademi hesabına neşredilmesini teklif etti. Leningrat Şark Enstitüsünün yeni rektörü M. N. Amagayev ile görüştükten sonra o, hangi müessese çabuk neşrederse, eserin oraya verilmesi lüzumunu beyan etti, ben de el yazılarını İlimler Akademisi neşriyatına teslim ettim. Eserin basım işlerindeki bütün mesaileri üzerime aldım, zaten Boris Yakovleviç hayatta olsa bile bu işleri ben yapacaktım. Sergey Feodroviç Oldenburg öğütleriyle yardımda bulunacağını vadetti. Ölümünden ancak 10 gün önce, 16 Şubat günü, bile hayata ve ilme karşı alâkasını muhafaza ediyordu, ki prova tashihlerini kendisine bırakmam için beni kandırmaya çalıştı. Provaları ona bırakmadım, fakat, onun tarafından yukarda mezkûr vefiyatname (nécrologe) için hazırla-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nan Boris Yakovloviç'in eserlerinin listesini, müsaadesiyle, bu esere koymayı üzerime aldım.

Müteveffa Sergey Feodroviç'ten başka bu esere karşı alâka gösteren Profesör Pelliot'ye ve müellifin dostlarından İ. Yu. Kraçkovski ile V. M. Alekseyev'e müteşekkirim.

Son provaların tashihlerine bakan mongolist Profesör N. N. Poppe ve türkoloğ Profesör N. K. Dimitriyev'e de teşekkür ederim.

Şunu da söylemeliyim ki, bu mezkûr zatlar, basım işlerinin şeraiti icabı olarak, en son provaları ve pek kısa bir müddet zarfında bakabildiler. Bunu kayıt etmekle onları, gözden kaçmış bazı yanlışlar dolayısiyle, tekdir edilmekten kurtarmak istiyorum.

Benimle Moğol dili üzerinde çalışan Z. J. Jamtsarano'ya derin şükranımı sunarım.

Müellifin dostlarından F. A. Rosenberg'e ve eserde bahis mevzuu edilen meselelerle alâkadar olan bazı talebelerine, basım şeraitinin müsait olmamasından dolayı, provaları göstermediğime müteessirim.

Boris Yakovleviç her şeyden önce ilmi sever, her şeyden ziyade önce ibdaı takdir ederdi. Kendi sözlerimle, ihtimalki Boris Yakovleviçin kendi fikirleriyle, bitiriyorum: bu eser yalnız tenkid için değil, Moğol tarihi üzerine yaratıcı ilmî mesailer için de bir materyel olsun.

Leningrat: 18 Mayıs 1934

LİDİYA VLADİMİRTSOVA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AKADEMİSİYEN *B. Y. VLADIMIRTSOV'UN* İLMÎ ESERLERİNİN LİSTESİ

İstede gösterilen kısaltmalar: 1) VZ—Vostoçniye zapiski = Şark muhtıraları; 2) Dan - B - Dokladı Akad. Nauk SSSR = Sovyetler Akademisi raporları. 3) JS—Jivaya Starına mecmuası; 4) ZVOİRAO—Zapiski Vostoçn. otdeleniya imp Russk. arheolog. obşçestva = Rus imper. Arkeoloji cemiyetinin Şark Şubesi muhtıraları; 5) ZKV-Zapiski kollengiyi Vostokovedov = Müsteşrikler heyetinin muhtıraları; 6) İAN-İzvestiya Akad. Nauk SSSR = Sovyet İlimler Akademisinin haberleri; 7) RGO-İzvest. Ros. Georafiçeskago ob. = Rus Cografya cemiyetinin haberleri; 8) İRKİSVA-İzves. Rus. Komiteta dlya izsled. Sredney-Azii i Vos. -Azii = Orta ve Şarkî Asyayı öğrenme komitesinin haberleri; 9) ZDMG-Zeitschrift der Deutschen Morgenland. Geselischaft; 10) YS-Yafetiçeskiy Sbornik mecmuası. -Kısaltılmış ve italik harflerle basılmış *tenkid* kelimesi akadem. Vladimirtsov'un eseri hakkında yazılan tenkidi gösterir.

1909 — Legenda o proishojdenii derbetskih knyazey = Derbet beylerinin menşeine dair lejan, JS., XVIII, fas. II-III sah. 35-37.

Noviy trud po mongolsk. narodnoy literature Ts. J. Jamtsarano i A. D. Rudneva: "Obraztsı mongol. nar. literaturı„ = Jamtsarano ve Rudnev'in Moğol halk edebiyatı üzerine yeni mesaileri: "Moğol halk edebiyatı„ f. I (1908), JS, XVIII, fas. IV, 89-94. Otçot o komandirovke k derbetam Kobdinskago okruga = 1908 yazında Kobdo mıntakasındaki derbetlere seyahate dair rapor. İRKİSVA, No. 9, 47-60 [A. D. Rudnev tarafından istifade edilmiştir. "Mogol lehçeleri üzerine materyaller„ sah. XIV-XV].

Etnografiçeskiye meloçi iz jizni kobdoskih derbetov = Kobdo Derbetlerinin hayatından ufak tefek etnografik şeyler, JS, XVIII, fas. IV, 97-98.

1910 — Etnograf. meloçi iz jizni mongolov. I- Vodka. II.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tabak = Moğol hayatından ufak tefek şeyler. I. Rakı. II. Tütün. JS, XIX, fas. I-II, 172-175.

1911 — Poyezdka k Kobdoskim derbetam letom 1908 g. = 1908 yazında Kobdo Derbetlerine seyahat, IRGO, XLVI (1910 yerine 1911), 323-355. [Grum-Grjimaylo "garbî Moğolistan ve Urenha ülkesi„ nde c. I istifade etmiştir, bk. indeks.]

Turetskiye elementı v mongolsk. yazıke = Moğol dilinde Türk unsurları. SPb, 1911. I. ZVORAO, XX, 153-184. Bu etüde Németh'in toplu bakışı: "Die turkisch-mongolische Hypothese„ ZDMG, 1912, LXVI, 558-559.

Obyasneniya k karte S-Z. Mongolii, sostavlennoy mongotamı = Ş-Garbî Moğolistanın moğollar tarafından yapılan harilasına izah, IRGO, XLVII, 491-494 (harita ile).

1912 — Otçet o komandirovke k baitam Kobdoskago okruga = Koldo mıntakası Baitlarına seyahat hakkında rapor, SPb., 1912, IRKISVA, No. 11, seri, II, 1912, s. 103-104.

Bibliyografiya mongolskoy skazki = Moğol masal bibliyografisi SPb. 1912, JS, XXI, 521-528.

1916 — Oçastitsah otritsaniya pri povelit. naklonenii v mongolskom yazıke = Moğol dilinin emir sıygalarına getirilen nefi edatı, IAN, 1916, sah 349-358 [G. J. Ramstedt'in "Die Verneinung in den altaischen Sprachen„ adlı makalesinde tahlil edilmiştir. Mém. Soc. Finno-Oug., LII, 198-199].

[A. N. Samoyloviç'le beraber Turetskiy narodets Hotonı = Küçük bir Türk kavmi Hotonlar. ZVOIRAO, XXIII, 295-290.

1917 — Anonimnıy gruzinskiy istorik XIV v. o mongolskom yazıke = Moğol dili hakkında XIV. asrın anonim gürcü tarihçisi. IAN, 1487-1501.

1918 — Mogolskiye rukopisi i ksilografı, postupivşiye v Aziatskiy muzey RAN ot prof. A. D. Rudneva = Prof. Rudnev'dan Asya müzesine gelen moğolca elyazıları ve ksilografiler. Pgr., IAN, 1549-1568.

1919 — Buddizm v Tibete i Mongolii = Tibette ve Moğolistanda budizm. Birinci Buda sergisinde verilen konferanslar, SPb., 52 sah.

1920 — [Asya müzesindeki Tibet ve Moğol kolleksiyonlarının kısaca tavsifi]. Tibet fondu. Moğol fondu, Mongolica Polyglotta. "Asya Müzesi, 1818-1918. kısaca not„ Pgr. 1920, S. 74-86.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mongolskaya literatura = Moğol edebiyatı. "Cihan Edebiyatı „ külliyatının 2. fasikülü " Şark Edebiyatı „ SPb., Sah. 90-115.

1921 — Mongolskiy Sbornik rasskazov iz *Pancatantra*= *Pancatantra* hikâyelerinin moğolca mecmuası. Pgr., " Sbor. Muzeya Ant. i Etnog. „ mecmuasının V. cildinden ayrı-basım, sah. 401-552. *tenk.*: S. F. Oldenburg. " Vostok „ mec. I, 113-114; N. Poppe.. As. Maj,, II, 179-182; P. Pelliot. T'oung Pao, 1923, s. 393-394.

1922 — İz liriki Milaraybı=Milarayba şiirlerinden " Vostok „ I, 45-47.

Çingiz Han. Berlin - Peterburg - Moskova, 1922. [*Tenk.*: W. Berthold. " Vostok „ V, 251-256; N. Poppe. As. Maj. 1924, s. 767-772; N. N. Kozmin. " Jizn Buryatii „ No. 9-12, S. 151-152. Fransızca tercümesi: Les grandes figures de l'Orient, Paris, 1926; ingilizce tercümesi: The Life of Chingis Khan by Prof. Wladimirtzov. Translated from the Russian by Prince D.S. Mirsky. London, 1930.]

1923 — "Klassiki Vostoka„ ="Şark klâsikleri„. "Vostok„, II, 137-141 [Les classiques de l'Orient. Collection publ. sous le patronage de l'Association des Amis de l'Orient et la direction de Victor Goloubew. Ed. Bossard, Paris. serisinin beş cildine yazdığı tenkid].

İndiyskiye skazki = Hind masalları. "Vostok„ II, 156-158 Hind masallarını ihtiva eden altı mecmuanın tenkidi].

Persian Tales written down for the first time in the original Kermàni Persian and Bakhtiàri and translated by S. O. Lorimer with illus. by Hilda Roberts. London, 1919 için yazdığı tenkid. "Vostok„ II, 158-159.

L. Finot. Recherches sur la littérature Laothienne. Bulletin de l'Ecole Franç. de l'Extrême Orint, XVII, 3, 1917 için yazdığı tenkid; "Vostok„ II, 159.

Sino-Iranica. Chinese contributions to the History of Civilization in Ancient İran, with special reference to the history of cultivated plants and products by Berthold Laufer. Field Museum of Natural History. Publication 201. Anthropolog. Series, XV, No. 3. The Blackstone Expedition. Chikago, 1919 için yazdığı tenkid. "Vostok„ II, 159.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Volşebnıy Mertvets = Sihirli Ölü. Tercüme, medhal ve notlar. SPb.-M. MCMXXIII. [*Tenk.*: N. Poppe, As. Maj. I, 678].

Romances of Old Japan, rendered into English from Japanese Sources by Madame Yukio Ozaki, London için yazdığı tenkid. "Vostok„ II, 160.

Tibetskiye tearal. predstavleniya = Tibet teatro gösterileri. „Vostok„, III, 97-107 [*Tenk.*: P. Pelliot. T'oung Pao, 1923, s. 392.]

Mongoliya i Amdo i mertvıy gorod Hara-hoto = Moğolistan, Amdo ve ölü şehir Hara-Hoto. Rus coğraf. cemiyeti tarafından 1907-09 da Dağlık Asyaya gönderilen P. K. Kozlov'un heyeti seferiyesi. M.-P. 1923 için tenkid "Vostok„ III, 171-175.

Mongolo-oyratskiy geroiçeskiy epos = Moğol - oyrat epopesi: Medhal, tercüme. P.-M. 1923. [*Tenk*: N. Poppe, As. Maj. I, 679.]

Odvuh smeşannıh yazıkah Zapad. Mongolii = Garbî Moğolistanın karışık iki diline dair. YS, II, 32-52.

Razskaz o volşebstve (moğolcadan tercüme) Sihir hakkında hikâye "Vostok„ II, 55-57.

Rus Coğraf. cemiyetinin Şarkî-Sibirya şübesinin "Etnoğrafiçeskiy bülleten„ mecmuasına ve "Krasniy Buryat-Mongol„ gazetesinin 1 ve 2 sayıları için yazdığı tenkid "Vostok„ III, 182.

The Folk-literature of Bengal, by Rai Saheb Dineshchandra Sen. B. A. with a foreward by W R. Gourlay, published by the University of Calcutta, 1920, için "Vostok„ III, 187-188 de yazdığı tenkid.

1924 — [N. Poppe ile birlikte]. İz oblasti vokalizma mogolo-turetskago prayazıka = Mağol-türk ana dilinin vokalizmi sahasından DAN-B, 35-33.

O provişçe "Dayan„-qaγan (Dayan-han) = "Dayan„-qapan (Dayan-han) lâkabına dair. DAN-B, 119-121.

Ostkati pricastiya nastoyaşçego vremeni v mongolskom yazıke =Moğol dilinde hal partisipinin bakiyesi. DAN-B, 55-56.

"Beyamini„ Marco Polo. DAN-B, 118.

Upominaniye imeni Teb-tengri v mongolsk. pismennosti = Moğol yazı dilinde Teb-tengri adının zikri. DAN-B, 116-117

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1925 — İ. N. Berezin-mongolist ZKV. I, 192-194. Sledı grammatiçesk. roda v mongolskom yazıke = Moğol dilinde müzekker ve müennes sıygalarının izleri. DAN-B. 31-34.

Mongolica I. Ob otnnşenii mongolskago yazıka k indo -evropeysk. yazıkam Sredney Azii = Orta Asya hindo-avropai dillere moğol dilinin münasebeti. ZKV, I, 305-341. [*Tenk*: A. Unkrig. Anthropos. 1926; almanca tercümesi hazırlanmaktaydi (1927).]

V Mongoliyu = Mogolistana. "Vecernyaya. Krasnaya gazeta„, 4 XII, No. 293.

1926 — O tibetsko - mongolskom slovare Li-çihi gurkhan = Tibet-Moğol Sözlülüğü Li-çihi gur khan hakkında DAN-B. 27-30.

Obraztsı mong. narodn. slovesnosti (S-Zap. Mongolii) = (Şimali-garbî Mogolistan) moğol halk edebiyatı örnekleri. Leningrad, yaşıyan Şark dilleri Entitüsü neşriyatından, No. 11 (mukaddime, metin ve transkripsiyon, XI + 202).

Mongolskiy Dancur. DAN-B, 31-34.

Ob odnom okonçanii mnojestven. çisla v mongolskom yazıke = Moğol dilinde bir cemi eki hakkında. DAN-B, 61-62.

Nadpisi na skalah halhaskogo Tsoktu-Taycı = Halhaslı Tsoktutaycı kayalarındaki kitabeler. IAN, 1253-1280.

1927 — Aynı eserin devamı, IAN, 215-240.

Kastren-mongolist. Castren'in ölümünün 75. yıl dönümü münasebetiyle. İlimler Akademisi neşriyatından "Oçerki po istorii znaniy„ külliyatının II. 87-92 sahifelerinde. Leningrad.

B. Laufer'in " Moğol edebiyatı tarihi taslağı „ nın V. A. Kazakeviç tarafından yapılan tercümesine yazdığı mukaddime I-XXI sah. (LVI, 20) Leningrad.

Etnologo-lingvistiçesk. İzsledovaniya v Urge, Urginskom i Kenteyskom rayonah = Urga'da, Urga ve Kentey mıntakalarında etnoloji ve lengvistik tetkikler. " Severnaya Mongoliya „ II,1-42. Leningrad.

Mongolskiye skazaniya ob Amursane = Amursana hakkında moğol hikâveleri VZ. I. 271-282.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1929 — Sravnitelnaya grammatika mongolsk. pismennogo yazıka i Halhaskogo nareçiya (LVİ, 33) Leningrad 1929 = Moğol yazı dilinin ve Halhas lehcesinin mukayeseli grameri. Medhal ve fonetik. Leningrad. 1929.

A comparative grammer of the literary mongolian and of the Khalkha dialect. İntroduction and Phonetica. (Eserin hülâsasıdır).

Po povodu drevne-türkskago *Ötüken yīš* = Eski türklerin *Ötüken yış*'ına dair. DAN-B. 133-136.

Ob odnom slove vstreçayuşçemsya v gramote İl-hana Arğuna = İlhan Arğunun fermanında tesadüf edilen bir kelime hakkında. DAN-B., 152-153.

Geografiçeskiye imena orhonskih nadpisey, sohranivşiyesya v mongolskom = Moğolcada muhafaza edilen Orhon kitabelerindeki coğrafî isimler. DAN-B, 169-174.

Mongolskiy *nökür* = Moğolca *nökür* kelimesi DAN-B., 287-288.

Zametki k drevnetürkskim i staromongolskim tekstam = Eski türk ve eski moğol metinlerine ait mülâhazalar. DAN-B, 289-296.

Bodhicaryāvatāra Çāntideva. Chos-kyi ḳod-zer'in mōğolca tercümesi. Bibl. Buddh. XXVIII.

1930 — Mongolskiye titulı *beki* i *begi*=Moğolca *beki* ve *beği* unvanları. DAN-B. 163-167.

Popravka k çteniyu mongolskoy nadpisi iz Erdeni-dzu = Erdenidzudaki moğol kitabelerinin kıraatine ait tashih. DAN-B, 186-188.

Gde pyat halhaskih pokoleniy - Tabun otoγ Xalxa = Beş Halha kabilesi nerede, DAN-B, 201-205.

Mongolskoye ongniγud = Moğolca ongniğud feodal terimi ve kabile adı DAN-B. 218-223.

L. Y. Sternberg kak lingvist = Lengvist olması itibariyle L. Sternberg. " Oçerki po istorii znaniy ,, , VII. L. Şternberg'in hâtırası için, s. 37-49

Arabskiye slova v mongolskom = Moğol dilinde arapça kelimeler. ZKV, V, 73-82.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1931 — Mongolskiye literaturnıye yazıki = Moğol edebî dilleri (Moğol ve Kalmuk yazılarının lâtinleştirilmesi dolayısiyle) " Zapiski Institıta vostokovedeniya Ak. Nauk, I, 1-17.

Mongolskiy mejdunarodnıy alfavit XIII veka = XIII. asırda beynelmilel moğol alfabesi. "Kultura i pismemost Vostoka„ M. , X. 32-42.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

KAYNAKLARA VE YARDIMCI KİTAPLARA UMUMÎ BİR BAKIŞ

1. Umumî mülâhazalar

Malûm olduğu veçhile, bugünkü Moğol kabîleleri muhtelif siyasî birliklere dâhil olarak Asyanın ve kısmen Avrupanın geniş sahalarında yaşarlar. Muasır Moğolların içinde yaşadıkları iktisadî, içtimaî ve hayat tarzı şartları başka başkadır; antropoloji bakımından da ayrılık gösterdikleri müşahade olunmaktadır. Ve, biribirinden az çok ayrılan, muhtelif lehçelerde ve şivelerde konuşurlar. Bununla beraber, lisanı en mühim etnoğrafik alâmet saymak icabeder: Moğol dili, daha doğrusu Moğol lehçelerinden biri ana dili olan kabîlelere *Moğol* denir. 1

Moğolların içtimaî teşkilâtı seyyahların, etnoğrafların, tarihçilerin, örfi hukuk müdekkiklerinin. iktisadiyatçıların ve siyaset adamlarının az çok dikkatlerini celbetmiştir. Bununla beraber, kaydetmek lâzımdır ki, en büyük Moğol kabîlelerinin bile içtimaî teşkilâtı kâfi derecede tetkik edilmiş değildir, verilen malûmatın da bir çoğu tekrar gözden geçirilmeye ve tahkik edilmeye muhtaçtır. Moğolların mazisine ait mesai daha fenadır.

Bugünkü Moğolların içtimaî hayatlarını müşahede edenler, Moğol kabîlelerinin içtimaî bünye (sosyal strüktür) lerinde çok büyük tenevvüler kaydetmişlerdir. Meselâ, Moğol kabîlelerinin en büyüğü olan ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti ahalisinin başlıca kalabalığını teşkil eden Halhas'ların ve cenubî Moğolistan Moğollarının kabîle hayatını unutmuş, ancak bazı kabîle adlarını ve kabile münasebetlerinden az bir bakiyeyi hâtırladıklarını kaydetmişlerdir. Bununla beraber şu da kaydedilmiştir, ki bunlardan *agnat* kabîle esaslariyle bağlı ve *ekzogami*'ye riayet eden aristokrasi sınıfı mevcuttur. Moğolistan cumhuriyetinde son senelerde, Şimalî Moğolistanda vukua gelen hâdiseler ve Moğol ihtilâli neticesinde, bu kabîle aristok-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rasisinin sahneden sür'atle kaybolduğunu müşahede etmek mümkündür.

2 Volga havzasının aşağı kısmında, başlıca Kalmuk Muhtar Eyaletinde Şarkî Türkistanda ve garbî Moğolistanda yaşıyan ve Moğol kavminin garbî şubesini teşkil eden Oyratlara gelince - bunlarda kabîle hayatının devam edildiği görülmüştür. Oyratlarda öyle kabîlelere tesadüf edilmiştir ki, bunlarda *ekzogami* ve yalnız akrabalara mahsus kült ile bağlı *agnat* (pederşahî *patriarcal*) soy, içtimaî hayatın esas unsurunu teşkil etmektedir.

Diğer taraftan bazı Oyratların, kabîle adlarını idarî taksimat birliklerine ve bununla beraber kabîle teşkilâtı vazifelerinin de bazılarını bu idarî birliklere naklettikleri müşahade edilmektedir. Buryat-Moğollarda da kabîle müttehitlerine ait hususiyetlerin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu gibi malûmat, şu veya bu suretle Moğollarla temasta bulunan muharrirlerin eserlerinde dağınık bir halde bulunmaktadır. Şunu da kaydetmek zaruridir ki bu gibi eserlerde verilen malûmat hakikate uymuyor ve müsteşrik olmadıkları halde moğol hayatını o veya bu cihette tetkik edenleri yanlış yollara sevkediyorlar[1].

Bazı Moğol boylarına, başlıca Buryatlara dair tetkikler mevcut ise de bunlar moğol içtimaî teşkilâtının ancak münferit meselelerini bahis mevzuu etmişlerdir. Bazı yerlerde yaşıyan Moğol boylarına dair az çok muayyen olan hiçbir malûmat yoktur.

Bugünkü edebiyatta moğol feodallerinden (derebeylerinden) bahsedildiğine sık sık tesadüf edilir; kapalı olarak umumî feodalizmden de bahsolunuyor. Bazan bunun aksi de ispat ediliyor. Halbuki moğol tarihi sahasındaki tetkikler bu meseleden hiç de bahsetmezler.

Moğol içtimaî teşkilâtına dair *sintez* yoktur. Bu teşkilâtı en çoğu göçebe olan kabîlelerin teşkilâtını nasıl vasıflandırmalı (karakterize etmeli)? Onu cemiyet teşekkül (formation) ünün hangisine ithal etmeli?

[1] Meselâ şöyle bir mütalâa ileri sürülmüştü: Volga Kalmuk-Oyratlarda «Tımar sahibi» aristokrasini Rus hükümeti meydana getirmiştir (Kostenkov, Dubrova). Keza, Halhaslarda «toprak cemaat mülkü olup hoşunların idaresinde olduğunu iddia edenler de vardı (Mayskiy, Kallinikov).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu meseleleri halletmeye uğraşmak, tekâmül seyrini gözden geçirmek suretiyle Moğol içtimaî teşkilâtını tetkik etmeye çabalamak, yalnız Moğoliyat bakımından değil fakat umumî sosyoloji bakımından da-bilhassa eski hayatın maziye hızla karışmakta ve bununla beraber yeni hayata da her türlü miraslar bırakmakta olduğu şu günlerde - faydalı olabilir.

Moğollar geniş tarihî sahaya çoktan girmiş, asırlarca uzanan fırtınalı tarihî hayat yaşamış bir kavimdir.

XIII-üncü asırda, Çingiz han zamanında, meydana gelen cihanşümul Moğol imparatorluğu bütün Asya ve kısmen Avrupa ülkelerine tesir icra etti: Moğol fütuhatı neticesinde bir çok devletler meydana geldi ve bu devletlerde Moğol unsuru epeyce bir müddet hâkim unsur olarak devam etti. Moğol imparatorluğunun inhilâli esnasında bu devletlerin bir çoğundaki Moğol unsuru, gerçi etnografik bir vahdet olarak kendisini muhafaza edemeden kaybolup gittiyse de, yeniden teşekkül 3
etmekte olan Türk kavimleri, meselâ Özbek ve Kazak - Kırgız, heyetlerine girdi [2].

Daha şarkta, Moğolistan ve Cüngarya bozkırlarında milliyetlerini muhafaza ettiler [3] ve kendilerinin "*histoire passionnante*„ larını devam ettirdiler.

Asya ve Avrupanın muhtelif medenî kavimlerinin mümessilleri çoktanberi Moğollarla alâkadar olmuşlardır; bunda hayret edilecek bir şey yoktur. Asya ve Avrupanın muharrirleri, müverrihleri ve seyyahları Moğolların mazisine dair malûmat

[2] Bk. Aboul-Ghāzı «Histoire des Mogols et des Tatares»... traduite.. par le Baron Desmaisons, St. Petersburg, 1874, p, 196; Abul-Gazi Bahadur Han «Şecere-i Terakime» A. Tumanskiy tercümesi (rusça) Ashabad, 1897, Sah. 69; N. Hanıkov, «Buhara hanlığının tavsifi» Petersburg 1843, sah. 58 ve mut; yine bk. N. A. Aristov «Türk kavimlerinin etnik teşekkülleri» «Jivaya Starina» 1896, III ve IV, s. 78-81, 84-90, 147, Moğol unsurlarının mevcudiyeti linguistik malûmatla da teyit edilmektedir. Cengiz Han devrindeki birçok Moğol kabîleleri, bizim eniyi kaynaklarımızın aksini göstermelerine rağmen, H. Howorth'a uyarak, son zamanlara kadar israrla Türk sayılmaktadırlar, krş. W. Barthold «Moğol istilâsı devrinde Türkistan» II, s. 61

[3] Malûm olduğu veçhile, Moğollar Efganistanda milliyetlerini muhafaza etmişlerdir: Efgan Moğolları (Aymak yahut hezare, bk. G. J. Ramstedt, «Mogholica, Beiträge zur Kenntniss der Monghol-Sprache in Afghanistan» Jaurnal de la Soc. Finno-Ougr. , XXIII, 4, p. I-III.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vermişler ve onların kıssa ve rivayetlerini muhafaza etmişlerdir. Bundan başka Moğolların kendileri de bize malûmat veriyorlar, çünkü onların edebiyatı ta XIII üncü asırdan zamanımıza kadar devam edip gelmektedir.

Bugünkü Moğol âleminin bulunduğu vaziyeti ve mazisine ait *donnée*'leri nazarı dikkate alarak bu kavmin ictimaî teşkilâtının tekâmül seyrini her adımımızı metinlerle teyit etmek suretiyle tasvir teşebbüsüne imkân vardır. Bu gibi teşebbüsün neticesinde Moğol ictimaî teşkilâtının en esaslı tezahürü feodalizm olduğuna kanaat hâsıl olur. Moğol göçebe feodalizminin tarihi - Moğol içtimaî teşkilâtının tarihidir. Elimizde mehazler mevcut olduğundan Moğol feodalizminin başlangıcını, doğuşunu, tekâmül ve inkişafını takip, nihayet, inhilâlini müşahede etmek ve bugün sahneden süratle kaybolduğunu görmek mümkündür.

Bu eser üç kısma ayrılmıştır. Birinci bapta, Çingiz İmparatorluğundan önceki ve imparatorluk devrindeki Moğol cemiyetini tavsif tecrübesi yapılmıştır. Bu devir XI, XII, XIII üncü asırlardır, ki göçebe feodalitenin doğuş devridir. İkinci bap, XIV üncü asırdan XVIII inci asra kadar devam eden devri ihtiva eder ki bu devirde Moğol kabîlelerinin çoğu Mançu imparatorlarının hâkimiyeti altına girmişlerdir: feodalitenin inkişaf devridir. Nihayet üçüncü bap, göçebe feodalitenin inhilâli ve büsbütün sukutu devri olan son iki asır Moğollarının cemiyetinden bahseder.

Moğol içtimaî teşkilâtının - Moğol feodalitesinin, bu gibi tetkik tecrübesi için, mehazler meselesinin ehemmiyetinden do-
4 layı, bu mesaiye moğolca ve müellifin istifadesine imkân olan diğer mehazlara, bunlardan başka, bilhassa Avrupalılar tarafından yazılan ve Moğol cemiyetinin hayatına az da olsa temas eden, yardımcı mehazlara dair umumî bir bakışla başlanıldı; kompilatif eserler ise, pek nadir istisna ile, bir tarafa bırakıldı. Mehazlar ve yardımcı eserler, ilerde mevzuumuzun izahı için takip ettiğimiz tertibe göre sıralanmıştır. Bununla beraber şunu da kaydetmek mümkündür ki dikkatimiz başlıca kaynaklara tevcih edilmiştir. Çünkü yardımcı eserler, pek az istisna ile, bu saha için pek az materiyel veriyorlar[4].

[4] Aşağıda ancak, bizim mevzuumuza küçük ölçüde bile olsa, doğru-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. Moğolca ve başka şark kelimelerinin transkripsiyonu ve itibarî işaretlerin medlûllerini izah.

Moğolca ve başka şark kelimelerinin transkripsiyonu için bu eserde Lâtin alfabesine müstenit-son zamanlarda Rus müsteşriklerinin kullandıkları transkripsiyon işaretlerinden daha basit ve kolay-trnskripsiyon kullanılmıştır. Bunun la beraber bu transkriksiyon moğolca yazı şeklini ve yaşıyan Moğol lehçelerini tam olarak ifade etmektedir. Bu transkripsiyon için şu cihetleri dikkat nazarına almak gerektir:

ġ harfi Moğol alfebesindeki hēth harfinin karşılığıdır. ḫēth harfi kelimelerin başında tonlu patlayıcı, diğer vaziyetlerde ise sürekli artdamak "g„ sı olur (takriben rusçadaki ğod ve blağo kelimelerindeki "g„ ye mutabıktır) [5];

x tonsuz sürekli (rusca *x* den pek az farklı) *ḫ* sesini ifade eder [6].

j harfi affricat *dj* yı ifade eder; kaydetmek lâzımdır ki yaşıyan birçok lehçelerde, meselâ Halhas ve Oyrat lehçelerinde *dz* affricatı gibi fakat *i* vokalinden önce daima *dj* (= türk. *c*) telâffuz olunur [7].

c harfi türkçe ç affricatını ifade eder; mes. Halhas ve Oyrat gibi bazı şimdiki lehçelerde *ts* gibi, fakat *i* den önce ç gibi telâffuz olunur [8].

y harfi *yod* ı ifade için kullanılır; dil ortası sesidir. Rusçadaki "yama„ ve "yujnıy„ kelimelerindeki y gibidir [9].

sh Türk *ş* sesinin işaretidir. Moğolcadaki tek *ş* için kullanılır[10].

---

dan doğruya temas eden kaynaklar ve yardımcı eserler tetkik edilmektedir. Bundan dolayıdır ki birçok eserler, hattâ tarihî olanları bile, zikredilmiyorlar. Şunu da kaydetmek icabbeder ki bazı Moğol kabîlelerinin, meselâ Mançuriya'daki Davurların, Efganistan ve Tibet'te yaşıyan Moğolların ve diğer birçok ufak zümrelerin, içtimaî teşkilâtına dair hiçbir malûmat yoktur.

[5] Bk. Vladimirtsov «Moğol yazı dilinin ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri» LVİ neşri, No. 33, 1929, sah. 60-61, 391-392.

[6] Aynı eserde, s. 60, 403-405

[7] Aynı eserde, s. 62, 397-400

[8] Aynı eserde, s. 62, 405-407

[9] Aynı eserde, s. 59, 367-372

[10] Aynı es. sah. 59, 373-377

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Z Türk *z* sesinin işaretidir.

(') işareti iki vokal arasındaki hiatus'u göstermek için konulur. Bu (') den sonra gelen vokal uzun olur [11].

ng Moğol alfabesindeki *ng* harfinin sesini verir, ki bu ses art damak burun sesidir, almanca *lang* kelimesindeki *ng* gibidir [12].

h ve (ᶜ) aspiration'u gösterir [13].

- işareti vokallerin uzunluğunu gösterir. Eğer bu uzun vokalden önce (') konulmuş ise bu işaret konulmaz.

Kalan harfler ve diğer işaretleri izaha lüzum yoktur. Şunu da kaydetmelidir ki yaşıyan Moğol lehçelerinde birinci hecede olmıyan uzatmasız vokoller hep kısadır, Oyratcada ise çok kısadır. Vurgu kelimenin birinci hecesindedir.

= - muvazi, tetabuk eder; ∽ —yahut;< - bundan çıkmıştır demektir.

III. Kaynaklar ve yardımcı eserler

1. ESKİ DEVİR (XI-XIII ÜNCÜ ASIRLAR). - FEODALİTENİN BAŞLANGICI,

A. Kaynaklar

Moğolların eski devirdeki, yani Moğolların tarih sahasına çıktıkları ve Moğol cihan imparatorluğunun kurulduğu XI, XII ve XIII üncü asırlardaki ictimaî teşkilâtına dair donnée'ler çıkarılabilecek mehazlar (kaynaklar) epeyce çoktur; her halde bu kaynaklar, bu asırlardan sonraki devirlere ait kaynaklardan hem adetce çok hem keyfiyet bakımından üstündürler.

Bu kaynaklardan İranlı tarihçi Reşidettin'in * "Cami'it-Tevarih„ i birinci derecedeki kaynaklar sırasındadır. Bu eser XIV üncü asır başlarında tamamlanmıştır. Bu şayanı dikkat

[11] Aynı eser, s. 214

[12] Aynı eser, s. 59, 346-358

[13] Ayni eser, s; 68, 404-405, P. Pélliot, «Le mots à h initiale aujourdhui amule dans le Mongol des XIII et XIV Siecles» JA, Avril-Juin 1925, p. 194-263

* Notlarda müellife uyarak «R.-ad-D.» kısaltılması muhafaza edilmiştir (Mutercim)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eser "öyle bir tarih ansiklopedisidir ki orta zamanlarda bu gibi bir eser Asya ve Avrupa kavimlerinden hiç birinde yoktu,,[14] Bu eser o kadar malûm ve takdir edilmiş bir eserdir ki onun ehemmiyetini kaydetmeye lûzum yoktur [15]. Yalnız şunu kaydetmekle iktifa edelim ki, Reşidettin Moğol başbuğlarının, bilhassa büyük Moğol hakanının İran Moğol saraylarındaki mü- 6

[14] W. Barthold, «Türkestan», etc. II. s. 47

[15] Reşideddin'in hayatı ve eseri hakkında bk. : E. Quatremére, Histoire des Mongols delâ Pers « t. I, Paris, 1836, W. Barthold, «Turkestan» etc. , II, s. 45-49; E. Blochet, «İdtroduction a l' histoire des Mongols» Leyden-London, 1910; Blochet'nin bu eserine Barthold'un yazdığı tenkid «Mir İslama» mecmuası, t. I, s. 56-107; E. G. Browne, «A Literary History of Persia» , III, Persian Literature under Tatrar Dominion», p. 68-87.

Reşideddin'in «Cam -it-tevarih» inden Türk ve Moğol kabileleri hakkında «Medhal» ve «Cengiz Han tarihi» kısımları, metin, rusca tercümesi, mukaddime ve notlar ilâvesiyle Profesör İ. N. Berezin tarafından neşredilmiştir. (Sbornik letopisey = Cami-it-tevarih. Rus arkeoloji cemiyetinin Şark şubesi mesaileri = Trudı VORAO, V-inci bölüm, 1858 (tercüme) 1861 (farsça metin), «Türk Moğol kabileleri hakkında medhal» XIII-üncü bölüm, 1868, «Cengiz Hanın tahta cülusundan önceki tarihi» XV-inci bölüm, 1888, «Cengiz Hanın tahta cülusundan ölümüne kadarki tarihi». Berezin'in mesaileri hakkında bakınız. W. Barthold «Tarihçi olarak İ. N. Berezin» ZKV, II s. 64-67; yine bakınız: ZKV, I, s. 192-194. Reşideddin rusça tercümesi Hun-Szün tarafından çinceye tercüme edilmiştir. Bundan mâda Hun-Szün diğer bir eserinde Berezin'in mesailerine dair malûmat vermiştir; fakat çince tercümesi kaybolmuş sayılmaktadır, P. Pelliot'un T'oug Pao 1928-1929, p. 171 deki notlarına bakınız. Benim bildiğime göre bu tercümeden 1920 de neşredilen «Yuan sülâlesinin yeni tarihi=Sin-Yuan-şı» müellifi faydalanmıştır. Reşideddin tarihinin Öğedeyden Kubilay'a kadar olan Cengiz Han vârisleri hakkındaki kısmı E. Blochet tarafından notlar ilâvesiyle, neşredilmiştir. «Gip Mem. Series» Vol. XVIII, 2, 1911, Hülâgü tarihine ait kısmının fransızca tercümesi ise «Histoire des Mongols de la Perse par Rachid-Eddin: Collection orientale» I. adiyle E. Quatremére tarafından 1836 da Pariste neşredilmiştir. Çok notlar ilâve edilen bu tercümede mütercim pek çok islâm kaynaklarından faydalanmıştır. «Cami-it-tevarih» in Moğollara dair parçaları aşağıdaki şu eserlerde tercüme edilmiştir: J. Klaproth, «Description de la Chine sous le regne de la dynastie Mongole traduite du persan de Rachid-Eddin et accompangée de notes» JA t. XI, 1833, p. 335-358, 447-470 (separatim: Paris 1833); D'Ohsson, «Hostoire des Mongols» II, p. 613-641; İ. N. Berezin «Cuci ulusunun dahilî teşkilâtı», Rus Arkeoloji Cem. mesaileri = Trudı VORAO, VIII. bölüm, s. 487-494.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

messili *Bolad-cingsang*'ın [16] ve bizzat İran hükümdarı Gazan hanın [17] ifadelerine müsteniden Moğol kabîlelerinin göçebe hayatını şayanı dikkat teferruatiyle tasvir etmeye muvaffak olmuştur. Bundan maada Reşidettin, doğrudan doğruya değilse bile, Moğolların tarihine dair eser olan *Altan debter* [18] (altun yani hakanlık kitabı) den istifade etmiştir. Bu kitap "daima hanın hazinesinde büyük emirlerin elinde muhafaza edilmiş„[19] ve bize vâsıl olamamıştır.

İkinci en mühim kaynak "Yuan-çao-bi-şi„-*Monggol-un ni'uca tobciyan* (= Moğol boylarının mahrem kıssası) ** dır. Bu eser 1240 senesinde Moğolistanda yazılmıştır. Bu eserin Çin hiyeroğlifleriyle yazılan moğolca metni ve iki nüsha çince tercümesi bize vâsıl olmuştur. Bu çince tercümede moğolca satırların altına kelime kelime tercüme edilmiş ve bununla beraber, çince cümlelere uygun olarak yapıldığından, kısaltılmıştır. Bu çince tercümeyi Palladiy Kafarof [20]

[16] Bu ismin farsça şekli «Pulad» dır. Moğolca *bolad* (> *bolod*) < farsça pülād «çelik».

[17] Moğolca *Ġasan-Xasan* («İslâm» yazılarındaki transkripsiyonu Ġ'āzān) bk. JA, Mai-Juin 1896, p. 529.

[18]) Krş. Barthold «Turkestan» etc. sah. 45. Yine Melioransky'nin buna muhalif mutalâasına bk. : «Türk dili hakkında arap filologu » Petersb. 1900, XVII; bk. D'Ohsson, «Histoire des Mong. ,³I» , XXXV-XXXVI.

[19] W Barthold. «Turkestan» etc. s. 45.

** Biz bu kaynağı «Mogolların gizli tarihi» diye tercüme ettik. (A.İ.)

[20] Bk. : «Pekin'deki Rus ruhanî heyeti âzalarının mesaileri = Trudı çlenov Russ. Duhovn. Missii v Pekine» t. IV, Petersb. 1866. «Yuan-çao-bişi hakkında yine bk. : W. Barthold «Turkestan» etc. , Sah. 43-44; A. Pozdneyev «Eski Çin Moğol yadigârı Yuan-Çao bi-şi hakkında», Petersb. 1882, aynı makale Rus Arkeoloji Cemiyeti haberleri (RAO) mecmuasında t. X, fas. 3-4. sah. 245-259; P. Pelliot «A propos des Comans» JA, Avril-Juin 1920 p. p. 125-185; V. L. Kotviç «Yuan-çao-bi-şi'nın neşrine dair» ZKV, I, s. 233-240. Malûm olduğu veçhile prof. Pozdneyev «Yuan-çao-mi (bi) şi'nin paleografik metninin transkripsiyonu»nu neşre başlamıştı, fakat ikmal etmeğe muvaffak olamadı; ancak 112 sahifesi taş basma ile basılabilmişti. Bu basılan sahifelerde şunlar vardır: 1) Moğolca metnin Çin fonetik transkripsiyonunu Rus harflerine çevirme, 2) Çinceye satır satır yapılan tercümenin satır satır rusça tercümesi; 3) Moğol harfleriyle «ihya edilen» Mogol metni; 4) notlar (bk. Kotviç op. cit. , sah. 236). Sovyetler Cumhuriyetinin İlimler Âkademisinin Asya müzesindeki materyallere istinaden meydana çıkarmak mümkün olmuştur ki A. M. Pozdneyev kendisinin en mühim kısımlarında. yani mogolcanın transkripsiyonu ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rusçaya tercüme etmişti. İlk defa olarak W. Barthold bu eseri "kahramanlık epopesi„ diye tarif etmiştir [21]. Filhakika "Yuan- 7
çao-mi (bi)-şi„ Cingiz hana dair destanî (epik) motiflerle dolu hususî bir malûmat kaynağı teşkil eder. Bu kaynak Cingize en yakın zamana ait şifahî rivayetlere istinaden yazılmıştır [22]. Bununla beraber bu eseri hakikî epope saymak ve buna sırf destanî eser sıfatiyle bakmak mümkün değildir. Yuan-çao-bi-şi„ Cengiz han sülâlesinin mahrem rivayetlerini ve "tarihi„ ni vücuda getirmek maksadiyle telif edilen destanî (epik) hikâyelerden ibarettir [23]. "Yuan-çao-bi-şi„ — "Moğolların gizli tarihi„ Cengiz hanın zuhur ettiği kabîleyi anlatıyor, bozkır hayatını

satır satır tercümesinde, Palladiy Kafarof mesailerini neşretmeğe başlamıştır. Pallady bu mesaisinde Yuan-çao-bişi'nin «mogolca» metnini transkripsiyon etmiş çince tercümeyi rusçaya çevirmiştir. Pozdeneyev ise bunlara ancak notlarını ilâve etmiştir. Bugünlerde profesör P. Pelliot bu mevzu üzerinde büyük mesaisini ikmal etmek üzeredir. Bu mesai Yuançaı bi-şi'nin «mogolca» metninin tam ilmî transkripsiyonunu ihtiva edecek ve bu şayanı dikkat yadigârın hakikaten «ihya» edilmiş metni ve tercümesini verecektir; geniş şerhler ilâve edeceği de malûmdur, bk. : JA, Avril-Juin, 1920, XV, p. 132; Kotviç, op. cit. s. 233; yine bk. P. Pelliot, Notes sur le «Turkesatan» de M.W. Barthold» T'oung Pao, 1930, p. 20-55 «Un passage altéré dans le texte mongol ancien de l' Histoire Secréte des Mongols» ibid, p. 199-202; A. Mostaert, «A propos de quelques portraits d'empreurs mongols», Asia Major, vol. IV, 1927 p. 147-156; E. Haenisch, «Untersuchungen über das Jüan-ch'ao-pi-shi die geheime Geschihte der Mongolen», Abhandlungen der philolog-histor. Klasse der Säehsischen Akademie der Wissenschaften, No. IV, 1931.

[21] W. Barthold «Turkestan» s. 43.

[22] Palladiy'nın sözleri, op. cit, s. 14

[23] Krş. B. Vladimirtsov, «Mogol edebiyatı» , Şark edebiyatı, «Vsemirnaya Literatura» neşriyatından, Petrograd, 1920, s. 94-95: B. Vladimirtsov, «Moğol-Oyrat kahramanlık destanı» = «Mongolo-Oyrat. geroiçeskiy, epos», «Petrograd, 1923, s 9. «Moğal halk rivayetleri» nin tarih için olan kıymetini takdir eden W. Barthold («Turkestan» s. 409) diğer bir yerde («Vostok» mecmuasındaki tenkidinde, 5. kitap, Leningrad, 1925 sah. 252) "Mogolların gizli tarihi„ hakkında şu sözleri yazıyor: " Malûmdur ki destanî şiirlerin motifleri kahramanlık idealleriyle bağlıdır; ideal de hayat vakıalariyle bağlıdır; fakat destanî hikâyelere göre Moğol aristokrasisinin hakikî hayatına dair hüküm vermek şövalye zamanlarına göre Avrupa şövalyelerinin hayatı hakkında hüküm vermek gibi yanlış olurdu„ Ben ise buna itiraz edebilirim: " Moğolların gizli tarihinin hikâyeleri„ ne dayanarak Moğol aristokrasisinin hayatı hakkında hüküm vermek, *Iliada* ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

8 alabildiğine ve serbestçe tasvir ediyor. Bütün bunlar, XII-XIII üncü asır Moğol hayatını muhtelif cebhelerden muhakeme etmek için çok zengin materyaller vermektedir. Yuan-çao-bi-şi' nin bazı tarihî hâdiselere dair verdiği malûmat Reşideddin'in ve diğer kaynakların verdiği malûmata uymuyorsa da göçebe hayatının tasviri, gerek bozkır mahsulü olan eserde ve gerek uzak İrandaki bir âlim olan tabib vezirin kaleminden çıkan eserde aynıdır. Orta asırlarda hiç bir kavmin Moğollar kadar tarihcilerin dikkatini celbedemediklerini söylemek mümkün ise, şunu da kaydedelim ki hiçbir göçebe kavim hakikî hayatı bütün teferruatiyle tasvir ve tersim eden "Yuan-çao-bi-şi„ gibi bir yadigâr bırakmamıştır.

Şu da unutulmamalıdır ki "Moğolların gizli tarihi„ epik bir heyecanla meşbu, epik bir üslûba malik ve daima bu uslûba müracaat eden [24] Moğol bozkır aristokrasi sınıfının yarattığı eserdir [25]. XIII. asırda bu muhitin her hangi bir mümessili "hakikî„ bir tarih yazmaya teşebbüs etmiş olsaydı muhakkak ki bu epik üslûbun hakimiyeti altında bulunurdu, "Yuan-çao-bi-şi„ de işte bu XIII-üncü asırda, 1240 da, yazılmıştı. Bundan dolayıdır ki bu eseri "Kahramanlık destanı eseri„ değil, epope üslûbilye ifade edilmiş, "bozkır kokusu„ ile meşbu tarih (chronique) diye tarif etmeliyiz [26].

Odüse'ye nazeran eski Elen "bazilevs„ lerinin hayatı hakkında hüküm vermek mümkündür. Bununla beraber «Moğolların gizli tarihi» Homiros'un destanlarından daha *prosaique* dır ve «destanî vekai'name» tipine daha yakındır. Barthold'un iddiasına rağmen («Turkestan», s. 34), hiç olmazsa şu itibarla «destanî vekai'name» lere yakındır ki «Yuan-çao-bi-şi» de hikâyeler 1201 den başlıyarak sene sene yazılmaktadır. Bu cihet Palladiy Kafarof tarafından da kaydedilmiştir. (op. cilt, s. 195).

[24] Bu vaziyet W. Barthold tarafından çok güzel ispat edilmiştir, bk. «Turkestan etc.,» 43-44. Krş. B. Vladimirtsov «Moğol-Oyrat kahraman eposu» s. 9

[25] R. -ad- D.'de bu söylenenleri teyit edecek bir çok misaller bulmak mümkündür, meselâ bk. II, 46. R. -ad- D. 'in aşağıdaki calibi dikkat şu sözleriyle de krş.: «Eski Moğol âdeti şöyle idi ki, haberlerin büyük bir kısmı anlaşılması güç olan manzum ve kafiyeli cümlelerle verilirdi. (II, 119) -yazı olmadığından haber götürenin hatırında tutması, aynı zamanda kendisinden bir şey ilâve etmemesi ve verilen haberi iyi anlamaması için böyle yapılırdı.

[26] A. N. Veselovskiy'nin ifadesi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Başka kaynaklar, gerek İslâm ve gerek Çin kaynakları. eski Moğolların ictimaî teşkilâtlarını incelemek için pek az malûmat veriyorlar. Şunu hemen kaydedelim ki bahis mevzuu olan Çin kaynakları Avrupa dillerine tercüme edilen eserlerdir. Sinologların bibliografi takrizlerinden ve verdikleri diğer malûmata nazaran Çin kaynaklarında XI-XIII. üncü asır Moğollarının ictimaî teşkilâtlarını izah etmeye imkân veren pek çok materyel mevcuttur [27].

Cengiz han devrinin Moğollarının tarihine ait diğer kaynaklar "İslâm,,, Ermeni, Çin kaynakları, W. Barthold tarafından tenkidli bir surette basılmıştır, ve böylelikle bunlara giden yol temizlenmiş bulunuyor [28].

Şunu da kaydetmek lâzımdır ki bizim maksadımız için 9
en mühim eserler şunlardır :

1) "Si-yu-tszi„-"Çin Daösizm rahibi Çan-Cun'un Doğuya seyyahatinin tavsifi„ [29];

2) "Men-da-bey-lu„ - "Moğol Tatarların tam tavsifi„ [30]

[27] Bk. P. Pelliot, «A propos des Comans» JA, Avril-Juin, 1920, p. 130-133: aynı müellifin «L'édition colléctive des oeuvres de Wang Kouowei», T'oung Pao, 1928-29, p. 133-182: Dr. F.E.A.Krause, «Cingis Han», Heidelberg, 1922, p. 1-7, 42. Yine Palladiy Kafarof'un « Yuan - çao - bi-şi » tercümesinin mukaddemesine ve «Notları» na bak.

[28] Bk. «Moğol istilâsı devriminde Türkistan», sah. 38 - 60 yine H, Maspéro'nun «Histoire et historiens depuis cinquante ans» mecmuasındaki « Chine et Asie Centrale » makalesine, II, Paris, 1928, p. 545 - 549 (eksiktir).

[29] «Pekindeki Rus ruhanî heyeti âzalarının mesaileri (=Trudı çlenov R. Duh. Missiiv Pekine)» mecmuasının IV. cildinde Palladiy Kafarof'un tercümesi ve notları, Petersburg, 1866, s. 259-426: Dr. E. Bretschneider «Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources» (London, 1888, cilt 1, s. 35-109) adlı mesaisinde ingilizce tercümesini vermiştir. P. Pelliot'un bu yadigâr hakkındaki çok mühim notlarına da bk. T'oung Pao, 1928 - 29 p. 172-175.

[30] V.P. Vasilyev tarafından tercüme edilmiştit. Trudı VORAO, bölüm IV, Petersburg, 1858, sah. 216-235. Çok yakında Çinli âlim Van - Go-Vey bahis mevzuu olan bu eserin müellifinin Sun elçisi *Men-hun* olmadığını meydana çıkarmıştır. Ona göre bu eserin müellifi 1221 de memuriyetle Pekine gelen Çjao-hun olması ihtimaldir. (prof. P. Pelliot'un Toung pao 1928 - 1929, P. 163-165 daki notlarına bk.) Prof. P. Pelliot'un mevzuu bahis eser müellifinin Çengiz hanı hiçbir zaman görmediğini izahı hepsinden daha ehemmiyetlidir; V. P. Vasilyev'in yanlış tercümesine göre bazı mü-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3) "Şen-vu-tsin-çjen-lu„- "Mukaddes muharibin (Cengiz hanın) şahsî seferlerinin tavsifi„ [31].

4) "Çjan-De-huy'un seyahat notları„ [32].

"Tsin-çjen-lu„ nun eseri ayrıca ehemmiyeti haizdir. Çünki o, Moğol rivayetlerinin varyantları bakımından bazı cihetleriyle, 1369 da çıkan "Yuan-Şi„ yani "Moğol sülâlesinin resmî tarihi„ ne [33] nazaran Reşidettinin "Cami-it Tevarih„ ine daha yakın durmaktadır. Şu suretle, Cengiz han devrine dair Moğol rivayetlerinin üç varyantı bulunmaktadır: 1) "Yuan-çao-bi-şi„ varyantı, 2) Reşidettin ve "Tsin-çjan-lu„ varyantı, 3) "Yuan-Şi„ varyantı. Bununla beraber şunu da kaydetmek lâzımdır ki 2-

---

elliflerin (ve o cümleden benim) Çengiz'e ait gösterilenlerin Çengiz'in kumandanlarından Muhali'ye ait olması lâzımdır. bk. T'oung Pao, 1930, p. 131-34.

[31] Palladiy Kafarof'un mukaddime ve notlarla yaptığı tercüme «Vostoçnıy Sbornik», I, Petersb. 1877 (Hariciye nezareti neşri) s. 149-295 dedir. "Vos. Sbornik„in bir kısmı daha önce 1877 de Palladiy'nin mesaileriyle neşredilmişti). Bk. Prof. P. Pelliot'nun notlarına T'oung Pao, 1928 - 29, p. 169-172.

[32] Palladiy Kafarof'un tercümesi ve notları: "Çinli Cja - de - hoy'un XIII asrın ilk yarısında Moğolistanda seyahatinde yazdığı yol muhtıraları Rus Coğrafya Cemiyetinin Sibirya şubesi muhtıraları = Zapiski Sib. otd. RGO, IX-X. kitap, 1867, sah. 582-591. Bu mesai E. Schueler tarafından ingilizceye tercüme edilmiştir, bk. Geographical Magazine, 1875, p. 7-11. Bu seyyahın hikâyeleri bugüne kadar iyice istifade edilmemiştir, Barthold de "Türkestan„ında zikretmiyor. Halbuki Cjan-de-hoy şayanı dikkat pek çok şeyler söyliyor. Moğol tarihine ait kaynakları çok iyi tetkik eden ve çok iyi bilen Palladiy Kafarof'un bu seyahatnameye ehemmiyet vermesi boşuna olmamıştır.

[33] Krş. Prof. P. Pelliot'un mülâhazalariyle T'oung Pao, 1928-29, p. 171, 1930 p. 14. Yuansi'nin W. Barthold tarafından kaydedilen eski tercümeleri ve parçalarından başka yenilerini de göstermek lâzımdır: Dr.F.E. [redacted]. Krause, "Cingis-Han Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen„, Heidelberg, 1922. Bu "Yuan-si„nin "esas vekainameleri„ (ben-tszı) nın tercümesidir. "Yuan-şi„nin "esas vekainame„ leri moğolcaya, galiba, birkaç defa tamamiyle tercüme edilmişti. Moğolcaya tercümelerden elyazma iki nüsha İlimler Akademisinin Asya müzesinde mevcuttur. Moğolca tercümede has isimlerin imlâsı, lakinf Biçurin'deki gibi, "Yuan-şi„ nin yeni neşri için imparator Tsen-Lun zamanında teşkil edilen komisyonun kararlaştırdığı çok tahrif edilmiş imlâdır; Bk. Bretscheider "Mediaeval Researches„ I, p. 181-183; P. Pelliot "Notes sur le "Turkestan„ T'oung Pao, 1930, p. 14; J. Klaproth JA, t. VI, 1830, p. 1-41.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nci ve 3-üncü varyantlar, "Yuan-çao-bi-şi„ nin varyantına nazaran, biribirine daha yakın durmaktadırlar.

Malûm olduğu vechile Cengiz han zamanında Moğollarda **10** "*Yasag*„ "Cengiz han yasası (nizamnamesi„) meydana geldi. Galiba, Moğolların örfî hukuku ve halk adetleri "yasağ„ adiyle tedvin edilmiş olsa gerektir [34]. Cengiz hanın "yasağ„ ı XIII-üncü asır Moğollarının ictimaî bünyeleri hakkındaki malûmatımızın başlıca kaynaklarından biri olurdu; fakat, yazık ki, bu "Yasag„ bize vâsıl olamamıştır. İslâm müelliflerinin, bilhassa Mısırlı müellif M a k r i z î'nin "Büyük Yasa„ hakkında verdikleri malûmat o kadar eksik ve o kadar şüphelidir ki, XIII-üncü asır Moğollarının ictimaî teşkilâtına dair bir netice elde etmek için o eserde pek az donnée mevcuttur [35].

Cengiz hanın vecize ("*Bilig*„-yani "hikmet„) leri de kendi asrında yazılmıştı. Bu vecizeler muhtelif müelliflerin eserlerinde parçalar halinde ve muhtelif eserlerde ve bu cümleden moğolca eserlerde bize vâsıl olmuştur [36]. Cengiz hanın "*Bilig*„ leri bizim mevzuumuz için az çok materyaller vermektedir; bundan dolayıdır ki eski Moğol ictimaî teşkilâtı hakkında malûmat aldığımız kaynaklar arasında zikredilmesi lâzımdır.

Bizim meselemiz için bazen çok ehemmiyetli olan muhtelif malûmat meşhur Avrupa seyyahlarından *Plano Carpini*, *Rubruk* ve *Marco Polo*'ların eserlerinde de bulunuyor. Bunlar o

[34] Bk. W. Barthold "Turkestan„ etc. s. 42; yine bk. B. Vladimirtsov, "Çingis-Han„ Petersb. -Moskova - Berlin, 1922, s. 81-82; Quatremére, CLX-CLXIX.

[35] Prof. V. A. Ryazanovskiy, seleflerinin mesailerine istinad ederek «Yasa»nın hukukî analizini yapmaya teşebbüs ediyor. Bk. onun "Moğol kavminin orfi hukuku„ adlı eserine I, s, 18-21; 43-45, Harbin, 1924; "Moğol hukuku„ Harbin, 1931, s. 9-23.

[36] Bk. W. Barthold. op. s. 42-43; B. Vladimirtsov, Ibid„ s. 81 - 84; V.L. Kotviç, "Çingis Hanın talimatından = İz pouçeniy Çingis Hana„ Moğolcadan tercüme, "Vostok„, 3. kitap, 1923, s. 94-96; B. Vladimirtsov, "Urga'da, Urga ve Kentey bölgelerinde etnolojik ve Linguistik tetkikler„ "Şimalî Moğolistan„, İlimler Akademisinin II, neşri, 1927, s. 15 - 19; P. M. Melioranskiy "Çingiz Hanın Kudatku Bilik'i hakkında„ ZWO, t. XIII, 015-023; W. Barthold, "Uygur edebiyatı ve onun Moğollara tesiri meselesine dair„, "Jivaya Starına„ 70-71 nci kitap, XVIII yıl, 1909, fas. II-III, s. 42-46; krş. "Mitteilungen des Seminars für orient. Sprachen„ B. IV. 1 Abt. Berlin, 1901, p. p. 254-255; D'Ohsson, I, 1852, p.p. 386-419.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kadar malûm eserlerdir ki teferruata girişmek lûzumsuzdur. Bunlardan başka XIII-XIV üncü asır Ermeni müelliflerinde de[37] bizi alâkadar eden malûmat mevcuttur.

11 Altun Ordu "han yarlıkları„ ve XIII-XIV-üncü asırlara ait olup da az mikdarda muhafaza edilmiş olan Moğol resmî vesikaları epeyce mühim materyel teşkil ederler [38].

Nihayet tetkik ettiğimiz mesele için Moğol dili de kaynaklarından biri olabilir. Fakat bu istikamette yapılan araştırmalarda şimdilik korka korka ilk adımlar atılmıştır [39].

Moğol epik eserleri ve umumiyetle Moğol halk edebiyatı aşağıda bahis konusu edilecektir; Moğol epik eserleri bazı materyeller verebilir; fakat bu materyellerle çok ihtiyatlı davranmamız lâzımdır, çünki Moğol epopelerinin çoğu bize şifahî rivayetler olarak vâsıl olmuştur; eski zamanda tam olarak tes-

[37] Bk. K.P. Patkanov, "Ermeni kaynaklarına göre Moğolların tarihi,, fas. I, "... Vardan'ın, Stefan Orbeliani'nin ve Sembat'ın eserlerinden alınmış parçalar,, (S. Petersb., 1873); II. Fas. "... Kirakos'dan alınmış parçalar,, (S. Petersb. 1874); yine onun eseri "Rahip Magakiy'nin Moğol tarihi,, XIII fas. S. Petersb. 1871; M. Prossef "Deux historiens arméniens Kirakos...; Oukhutanès...„ St. Pet., 1870; Dulaurier "Les Mongols d'aprés les historiens arméniens,, JA, V ser., t. XI, 1858, p. 192-255, 426-473, 481-508; Plano Carpini "Moğolların tarihi,, Rubruk "Şark memleketlerinde seyahat» Malein tercümesi, S. Petersb, 1911; İ. P. Minayev. «Marco Polo'nın seyahati», eski fransızca tercümesinden rusçaya tercüme edilmiş ve W. Barthold'un idaresi altında Rus Coğrafya cemiyeti tarafından neşredilmiştir, S. Petersb. 1902. Zapiski RGO = Rus Cog. Cem. Muhtıraları etnog. şubesi, t.XXIV. Bu tercümede meşhur seyahların eserlerinin belli başlı tercümeleri ve onlar hakkındaki kitaplar nazarı dikkate alınmıştır, meselâ, H. Yule, «The Book of Ser Marco Polo» third ed. revised by H. Cordier, London, 1903 (daha yeni neşri de vardır): W. W. Rokhill, «The Journey, of William of Rubruck», London, 1900; M. G. Pauthier, "Le Livre de Marco Polo,, Paris, 1865 ve başkaları. Yine bk. Palladiy Kafarof "Marco Polo'nun Şimalî Çin seyahatine dair bazı izahlar,, S. Petersb. 1902, İzvestiya RGO = Rus Coğ. cemiyeti haberleri, XXXVIII, fas. I.

[38] Moğol resmî vesikalarına dair edebiyat için Dr.B. Laufer'in "Moğol edebiyatı taslakları,, adlı eserine bk. Leningr. Şark. Enstitüsü neşriyatından, No. 20, 1927, S. XI-XII, 27-37, Han yarlıkları hak. bk. A. M Samoyloviç. "Timur Kutluğ yarlığına bir kaç tashih,, İRAN, 1918, s. 1109-1122.

[39] Bk. B Vladimirtsov. Moğol yazı dilinin ve Halha lehcesinin mukayeseli grameri,, LVI = L. Şark Enstitüsü neşriyatından, No. 33, 1929, s. 239-242.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bit edilmiş her hangi bir epope elimizde mevcut değildir. Bununla beraber Moğolların epos'u eski Moğol tarihî hikâyelerinde, destanlarında, meselâ "Yuan çao-bi-şi'de, tesadüf edilen „epik„ tabakalaşmayı tenkid için mükemmel materyel teşkil eder [40].

B. Yardımcı eserler.

Cengiz Hanın zamanı ve XII-XIII üncü asırın Moğolları hakkında Avrupa dillerinde geniş edebiyat mevcuttur. Bütün bunlar arasında bizim için bilhassa ehemmiyeti haiz olan eserler W. Barthold [41], P. Pelliot [42] ve D'Ohsson [43] un Moğol tarihi **12**

40 Bk. B. Vladimirtsov. "Moğol.Oyrat kahramanlık eposu„ Petrgr. 1923, s.10. K. F. Golstunskiy "Moğol-Oyrat kanunları„ (Petersb. 1880) adlı eserinde (s. 11, 103) «*Cindamani-yin erike*» - "Kıymetli tesbih„ adlı moğolca esere, Yüan'lar devrine ait bir kaynak olarak, istinad ediyor ve buna göre Moğol imparatorluğunun teşkilâtına dair bazı mülâhazalar serdediyor. Bu, şüphesiz, bir suitefehhümden ibarettir. «C.e» - son zamana (XVIII as.) ait eserdir. XIII-XVI asırlara ait kaynaklar cümlesinden sayılmasına imkân yoktur. Bu eser hak. bk. A. M. Pozdneyev. "Moğol vekainamesi-Erdeniyn erihe„ Peters. 1883, s. XXXV-XXXVII.

41 Bk. "Çingiz Han imparatorluğunun teşekkülü„ Şark Ş. muhtıraları = ZWO, t.X, s. 105-119; "Turkestan„ etc. (bilhassa s. 409-423 ve 496-500); "Yedisu tarihi taslağı„ Yedisu eyaleti istatistik komitesinin hâtıra defteri, II, s. 39-68; '„Uluğ bek ve zamanı„ Rus İlimler Akad. muhtıraları. tarih- filoloji svb. t. XIII, No.5, 1918; Türkistan medeniyeti tarihi„ İlimler Akademisi neşriyatından, 1927, s. 85-90; "Türk ve Moğollarda içtimaî hayatın iktisadî vaziyetle bağlılığı„ Kazan Üniver. bağlı arkeoloji, tarih ve etn. cemiyetinin Haberleri, t. XXIV, fas. 3-4, 1929, s. 1-4; Brockhaus Efron kamusunda ve İslâm Ansiklopedisinde "Cingiz Khan„ makaleleri, 1 p. 892-898. Malûm olduğu veçhile Barthold'un '„Turkestan„ adlı eserinin ikinci tab'ı ingilizce neşrolunmuştur. "Turkestan etc.„ Second Edition translated from the original Russian and revised by the author with the assistance of H. A. R. Gibb„ 1928, "Gibb Memorial Series„. Bu neşrin her sahifesinde rusça neşrinin sahifeleri de gösterilmiştir, ki her iki tab' için birini göstermek kâfidir. Bu eserde rusça tab'ı gösterilmektedir.

42 Tetkik edilen bu mesele için şu eserler hususî ehemmiyeti haiz dirler: P. Pelliot, "Les Mongols et la Papauté„ Revue de L'Oriet: chrétien, 3 s. t. III. No. 1-2; t. IV, No. 3-4 "A Propos des Commans„ JA, 1920, p. 125-185; 'L' Edition collective des oeuvres de Wang Kouo wei, T'oung Pao, 1928-1929, p. 113-182; "Notes sur le "Turkestan„ de W. Barthold„ T'ung pao, 1930, vol. XXVII, p. 12-57.

43 "Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sahasında bugüne kadar mezkûr eserlerden daha iyisi yazılmamıştır.

W. Barthold, kendi mesailerinde ilk defa olarak eski Moğol içtimaî teşkilâtına hususî bir ehemmiyet vermiş ve Moğolların cihan imparatorluğu teşkilâtında kabîle prensipinin ehemmiyetini izah etmiştir. P. Pelliot'un makalelerinde, son zamanlara kadar meçhul kalan, birçok yeni donnée'ler buluyoruz. Bu donnée'ler şayanı hayret derecede geniş ve derin bir dikkatle tetkik ve kontrol edilmişlerdir. D'Ohsson'un mesaisi ise, Barthold'un pek güzel izah ettiği gibi, bugüne kadar ehemmiyetini kaybetmemektedir; çünki onun eseri, Moğollar tarihine ait İslâm kaynaklarını mükemmel surette tetkika müstenittir.

İ. N. Berezin'in "Cuci ulusunun dahilî teşkilâtı„ adlı etüdü [44], Dr. E. Bretschneider'in "Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources„ [45] adlı kitabı, E. Quatremére'in yukarda mezkûr eseri [47] zikredilmesi zaruridir. Yine K. P. Patkanov'un yukarıda adı geçen eserlerine de bakınız.

Berezin'in "Cuçi ulusunun dahilî teşkilâtı„ adli etüdüne müracaat ederken çok ihtiyatlı olmak gerektir [45].

Başka yardımcı eserler hakkında söylemesek de olur; Moğol tarihine dair yeni yazılan eserler tetkik ettiğimiz meseleye ait hiç bir şey vermiyorlar [48]; Japon ve Çin dillerinde

---

Beg ou Tamerlan„ La Haye et Amsterdam. 1834-35 (mühim ilâvelerle ikinci tab'ı 4 cilt üzerindedir; birinci tab'ı 1824 de çıkmıştı; üçüncü tab'ı ise 1852 de çıkmıştır ve ikinci tab'ın aynıdır). D'Ohsson'un eserinin kıymeti Barthold tarafından takdir edilmiştir, "Turkestan„ etc. s. 60-61. "Vostok„ mecmuasında (5. kitap, s. 251-252) yazdığı bir takrizde W. Barthold bu eser hakkında şöyle diyor: "Moğol tarihine dair yazan sinologların hiç birinin eseri D'Ohsson'un mesaisiyle uzaktan bile kıyas edilemez.„

44) Rus Arkeoloji Cemiyetinin Şark. Ş. Muhtıraları (Trudı WORAO) kısım VIII, 1864; bu eserin ayrı basımı 1863 de çıkmıştır.

45) Bk. W. Barhtold "Berezin-tarihçi„ ZKW, II, s, 67-69.

46) London, 1838; ikinci tab'ı: London 1910.

47) Bk. yukarda s. 5.

48) Meselâ Dr. F. E. A. Krause'nin eserleri: "Die Epoche der Mongolen„ Mitteilung des Seminars für Orient. Spr. 1924, XXVI-XXVII, I, Ostasiat. Stud. ve "Cingis-Han. Die Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen„ Heidelberg, 1922, ve keza diğer müelliflerin eserleri. Bazı eserleri bizim mevzuumuzu doğrudan doğruya alâkadar et-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yazılan yeni eserlerden faydalanmaya imkân bulamadım (bk. **13**
meselâ, Pelliot'nun JA, Avril-Juin 1920, p. 131 ve T'oung Pao, 1928-29, p. p. 125-131, 160-161, 165-175 de; gösterdiği eserlere, yine bk. "Review of K'e Shao-wen's "New History of Yuan Dynasty„ prephred by the Faculty of the İmperial University of Tokyo (translated and annotaded by N. Th. Kolessof); Dr. F. E. A. Krause, "Cingis Han„, p. 5-6).

2. ORTA DEVİR (XIV-XVIII ASIRLAR) - FEODALİZMİN İNKİŞAFI

A. Kaynaklar

Moğol feodalizminin inkişafı, yani Yuan ve Min sülâlelerine (XIV-XVII nci asırlara) ait kaynaklardan Moğol teşkilâtına dair katî malûmat alabilirdik. Fakat bunlar, bilhassa Çin kaynakları, pek azdır. Bununla beraber şöyle demek daha doğru olur: Çin kaynakları tamamiyle istifade edilecek hale getirilmekten çok uzaktır. Filhakika Çin sülâlelerinin resmî tarihi olan "Yuan-Şi„ ile "Min-Şi„ nin tercümeleri bile elimizde yoktur. Avrupa ve Moğol dillerine tercüme edilen Çin kaynaklarında ise Moğol teşkilâtına dair *donnée*'ler pek azdır [4].

---

mediğinden, bir tarafa bırakmak icabediyor, bazı eserler hakkında bir şey söylemeğe değmez, çünkü bunlar hiç bir ilmî kıymeti haiz değillerdir; meselâ H. Lamb'ın yeni neşredilen "Genghıs-Khan, the Emperor of All Men„ London, 1928 eseri gibi: pek zaif olmasına rağmen bu eser bir kaç defa basılmış, Fransız ve Alman dillerine tercüme de edilmiştir.

"Yuan-şi" hakkında bk. yukarıda s. 90 Bk. E. Chavannes, İnscriptions et pièces de chancellerie chinoise de l'epoque mongole„ T'oung Pao 1904, p. 357-447; 1905, p. 1-42; 1908 p. 297-428; M. de Mailla, (Histoire Générale de la Chine ou Annales de cet empire, trad. du Tong-Kien-Kang-Mou„ Paris 1779, vol. IX, X, XI; Delamarre, "Histoire de la dynastie des Ming, composée par l'empereur Khian-Loung, traduiete du chinois», Paris 1865; «Huang - Ts'ing K'ai-Kuo Fèng-Lüeh. Die Gründung des Mandschurischen Kaiserreiches, übersetzt und erklärt von E. Hauer„ Berlin und Leipzig 1926.

Başka Çin kaynakları hakkında bk. D. M. Pozdneyev, "Ming sülâlesi devri Moğol tarihinin tetkiki için yardımcı eserler meselesine dair„ Rus Arkeoloji Cem. Şark. Ş. Muhtaraları (Zapiski VORAPO) IX, s. 93 ve müteakip; M. Courant, "L'Asie Centrale aux XVII et XVIII siècles„ p. 143-144; Kotviç "Arşiv vesikaları„ s. 801-813; P. Pelliot, "Les mots a *h* initiale... dans le mongol des XIII et XIV siècles„ JA, Avril-Juin 1925, p. 198-199.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şunu da kaydetmek lâzımdır ki XIV asrın yarısından XVII nci asrın sonuna kadar Moğolistan ve Moğollar Rubruk, Marco Polo ve Çan-Çun gibi seyyahları görmemiştir.

Çin kaynaklardan muahhar devirlere ait olup ta eski kaynaklardan faydalanarak yazılan eserlerden "Men-gu-yu-nu-tszi„ "Moğol yaylaları hakkında muhtıra„ yı zikretmek gerektir. Bu eser [50] P. S. Popov tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme orta derecede bir tercümedir [51]. XIV-XVII nci asırlar için büyük ehemmiyeti haiz olan eserler Çin vassalı olan Moğol beylerinin "tercümei hallerini- sicillerini ihtiva eden mecmualar„ dan ibaret defterlerdir. Bu defterler Çin, Mançu ve Moğol dillerinde mu-
14 vazi seriler halinde neşredilmişlerdir. Bunun moğolca version'u *Iledkel shastir* [52] tesmiye edilmektedir.

Bizim mevzuumuzla alâkalı olan az mıktarda malûmat bir çok seyyahların eserlerinde de mevcuttur. Fakat bu seyyahlar gördüklerini ciddî, ilmî surette tavsif etmeye muktedir değillerdi. Ancak XVII-nci asırda bilgin cizvitler ve bunlar meyanında *Gerbillon* [53] zuhur ediyor.

Daha son devirlere ait Moğol kaynaklarına müracaat etmek zarureti hasıl oluyor, ki bunlar XVII-nci asra ait Moğol vekayinameleriyle "Kanunname„ leridir. Bu kaynaklar, tetkik ettiğimiz devir için, bilhassa XV-XVI ve XVII nci asırlar için, başlıca yardımcı eserlerdir.

50 Bu eser hakk. bk. V. L. Kotviç, "Arşiv vesikaları„ 812-813.

51 Krş. V. L. Kotviç, ibid; P. Pelliot, JA, Avril-Juin 1920, p. 131.

52 Bu eser hakkında bk. V. L. Kotviç, op. cilt, s. 803. Bu mesaimizde Moğol vrsionundan faydalanılmıştır.

53 Bk. Du Halde, "Description géograph. histor. etc. de L'Empire Chinois et de la Tartarie chinoise„ La Haye, 1736, vol. IV.

Kazakların ve diğer daha yeni seyyahların seyahatleri hakkında bk. J. F. Baddeley„ Russia, Mongolia, China, Being some Record of the Relations between them form the beginning of the XVIIth Century to the Death of Alexei Mikhailovich A. D. 1602-1676. Rendered mainly in the from of Narratives dictated or written by the Envoys sent by the Russian Tsars, or their Voevodas in Siberia to the Kalmuk and Mongol Khans and Princes; and to the Emperors of China with introductions Historical and Ceographical, also a series of Maps showing the progress of Geographical Knowledge in regard to Northern Asia dhring the XVI th, XVII th and early XVIII th Centuries. The Texts taken more especially from Manuscripts in the Moscow Foreign Office Archives„ 1919, 2 vol. London.

V. L. Kotviç'in tenkidine bk. ZKW, I, s. 542-551.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Moğol tarihî eserleri'- XVII nci asırda meydana gelen Moğol vekayinâme (chronique) leri ve bunlara inzimam eden XVIII-inci ve hattâ XIX-uncu asra ait vekayinâmeler iki grupa ayrılır. Bu gruplardan birine Moğolların bozkır aristokrasi muhitinden çıkan vekayinâmeler dahildir. Bu vekayinâmeler, feodal ailelerinde muhafaza edllen rivayetlere, epik hikâyelere ve hâtıra notlarına müsteniden yazılmışlardı. Pek tabiîdir ki bu vekayinâmeler daha ziyade Moğolistan hükümdarları ailelerinin tarihini nazarı itibare alarak bütün dikkatlerini ona tahsis ediyorlar, ki bu eserler için Tacitus'ın "Annal„ ları hakkında söylenen şu sözleri tam selâhiyetle tekrar edebiliriz: "*Son livre est plutôt l'histoire des familles que celle de la sosiété*„ [54].

Diğer vekayinâmaler ise ruhani (clerical) vasıflariyle temayüz ederler; onları, her şeyden önce, Buda kilisesinin mukadderatı alâkadar ediyor; en çok faydalandıkları ve nümûne ittihaz ettikleri eserler Tibet kaynaklarıdır ve "*ultramontanain*„ görüşler ileri sürüyorlar. Bir ihtirazî kayd olarak şunu da demeliyiz ki birinci grupa dâhil eserlerin müellifleri de bazen Tibet kaynaklarından istifade etmişler ve umumiyetle Tibet edebiyatı tesiri altında kalmışlardır. Cengiz han ve devri tarihi için de işte bu Tibet tarihî eserleri bu müellifler tarafından kaynak olarak kullanılmış, bu kaynaklar kendilerinin öz kabîle rivayetlerine ve eski öz "rivayetleri„ ne tercih edilmiş olmasından dolayıdır ki mezkûr eserlerde bu devre ait malûmat karma karışık olmasiyle temayüz eder.

Moğol tarihî eserleri meyanında Ordos prensi *Sanang* 15
Secen'nin mesaisiyle anonim vekayinâme olan *Altan Tobcı* ("Altun hikâye„) birinci mevkii işgal ederler. Bu tarihî eserlere karşı Avrupalı müdekkiklerin münasebetleri muhtelif olmuştur; fakat ekseriyetin bunlara fazla kıymet vermediğini ve istihfafla baktıklarını kaydetmek mümkündür [55]. Bu tarihlerin Cengiz

[54] Fustel de Coulanges, "Histoire des institutions politiques de l'ancienne France„ I, p. 267.

[55] Bk. meselâ Bretschneider "Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources„ I, p. 194; D. Pokotilov, "Ming sülâlesi devrinde Şarkî Moğolların tarihi„ s. I-II; Abel-Rémusat, JA, t. VIII, 1831, p. 517-518; t, IX, 1822, p. 164-166; I. N. Berezin "Reşid-ad-Din'nin Cami-it-Tevarihi„ I, Medhal, s. VIII; V. Uspenskiy, "Kuke-nor veyahut Tsin-hay Ülkesi„ S.-Petersb. 1880, s. 76, 80.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

han devrine dair verdikleri malûmat ve bilhassa hâdiselerin kronolojisi münasebetiyle mezkûr görüş, ihtimal ki, esaslı olabilir. Fakat, *Sanang Secen* ve *Altan Tobcı*'nın epik üslûp ile telif edilen eski rivayetleri yahut Yuan sülâlesinin sukutundan sonra kendi bozkırlarına "avdet eden„ Moğolları anlattığı zaman, bu eserlere büsbütün başkaca bakabiliriz. Bu Moğol tarihî eserlerine istihfafla bakmanın haksızlığı hakkında daha önce de yazanlar olmuştur [56]. *Sanang Secen*'i müdafaa etmek için biz bugün daha iyi mevkide bulunuyoruz; bununla beraber bu eserin başlıca müdafileri olan Schot ve Laufer'lerin yaptıkları gibi fazla methiyelere girişecek değiliz. Bu sözler *Altan Tobcı* ya da racidir. Şimdi malûm olmuştur ki Moğollar kendi tarihlerinin "karanlık„ devresinde yani Yuan sülâlesinin sukutundan XVI-ncı asrın son yarısında vukua gelen "Teceddüt„ devrine kadar geçen zamanda - kültür mahsullerinden pek çoğunu muhafaza edebilmişlerdir; malûm olmuştur ki Moğollarda edebiyat ve yazı inkıtaa uğramamış ve Yuan sülâlesinin edebî ananeleri devam etmiştir [57]. Son zamanlarda Moğollarda öyle eserler meydana çıkarıldı ki, Pozdneyev [58] mektebine mensup âlimler, meselâ Moğol edebiyatı için çoktan kaybedilmiş zannedilen
16 *Yuan-çao-bi-şi* ve diğer meselâ "Radloffun tarihi„ tesmiye edilen

[56] Bk. B. Laufer, "Moğol edebiyatı taslakları„ 1927, s. 41-45; B. Vladimirtsov, «Moğol edebiyatı», Şark edebiyatı, Pgr, 1920, II, s. 97; P. Pelliot, «L'édition collective des oeuvres de Wang-Kouo-wei», T'oung Pao, 1928-29, p. 171.

[57] Bk. B. Vladimirtsov. «Moğol yazı dilinin ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri», s. 23; *Bodhicaryāvatāra*'nın moğolca tercümesi, I, metin, B. Viladimirtsov neşretmiştir, Bibliotheca Buddhica, XXVIII, S. III-V; B. Vladimirtsov, «Moğol Dandjuru», DAN-B, 1926, S. 31-34; «Halhanın Tsoktutaycı kayasındaki kitabe», II, İAN, 1927, s. 235. XV. ve XVI. asır Moğollarının Ming sarayına moğolca fermanlar ve Ming hükümdarlarının da Moğol reislerine moğolca mektup yazdıklarına dair Çin kaynaklarında malûmat vardır, bk. D. Pokotilov «Şarkî Moğolların tarihi», s. 117, 139, 169; Mailla, "Histoire de la Chine„ X, p. 218; gene bk. *S. s.* p. 200; "Radloff tarihi„ p. 100-101.

[58] Malûm olduğu veçhile A. M. Pozdneyev, Moğolların "karanlık„ devirlerinde edebiyatlarını tamamiyle kaybettiklerini sanmış ve yalnız harflerini muhafaza ettiklerine hükmetmişti, bk. "Ming sülâlesi devrine ait olup yeni keşfedilen Moğol yazı dili yadigârı„ Vostoç. Zametki, 1895, s. 371-386; "Moğol edebiyatı tarihi„ (1897-98 senelerinde verdiği ders notları, taşbasma) III, s. 78-84.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eser gibi - eserlerin [59] mevcudiyetini hatırlarına bile getiremezlerdi.

Şüphesiz *Sanang Secen* ve *Altan Tobci* ile "Radloff tarihi„ nin müellifleri, epik evsaf (karakter) taşıyan yalnız şifahî rivayetlerden istifade etmemişlerdir; onların ellerinde, çoğu bize kadar vâsıl olmıyan, yazılı yadigârlar da mevcuttu. Malûm olduğu veçhile *Sanang Secen*, istifade ettiği kaynakları saymaktadır, ki bunların hangi eser olduğunu ekseriya tam bir vuzuhla tâyin etmek mümkün olmamaktadır. [60]. Bununla beraber itiraf etmek icabeder ki *Sanang Secen*, *Altan Tobci* ve " Radloff tarihi„ nin mechul müellifleri Cengiz tarihine ait kaynakları iyi seçmemişler, Budizm görüşleri tesiri altında kalarak iyi bir mehaz olmıyan fakat yaşıyan epik ananelere daha uygun olan

[59] Moğolistan Cumhuriyeti İlmî komitesinin gayretiyle yeni bir elyazması eser bulunmuştur. Bu yazma nüsha "Moğolların gizli tarihi (=S.sk.)" nin moğolca orijinalinin aşağı yukarı yarısını ihtiva etmektedir, bk. P. Pelliot "Notes sur le "Turkestan„, T'oung Pao, XXVII, 1930, p. 23-24; ibid, 208, 335. "Moğolların gizli tarihi„ (S. sk.) nden parçalar Asya Müzesi yazmaları (= MS) ndan "Radloff Tarihi„ ni ihtiva eden nüshada da tesadüf edilir. bk. B. Vladimirtsov, "Halhanın Tsoktu tayci kayasındaki kitabe„ İAN, 1926, s. 1270, 1272. Kayda şayandır ki Prof. P. Pelliot'un makalesini ihtiva eden T'oung Pao nüshasında Dr. L. Legeti, *Sanang Secen* "Tarihi„ nin mançuca tercümesini Pekinde gördüğünü söylüyor (s. 57); bu eserin çince tercümelerine dair malûmat evvelce de mevcuttu; bk. B. Vladimirtsov, "Pañcatantra hikâyelerinin moğolca mecmuası = Mongoliskiy Sbornik rasskazov iz Pañcatantra„, Petrograd, 1921, s. 46. Dr. Legeti makalesinde yine bir moğolca tarihî eseri zikrediyor. Fakat bu eser moğolcaya adapte edilmiş Çin romanıdır (*Yuwan ulus-un„ Köke sudur)* ki bir çok tenkidlerden de malûmdur. Daha bir moğolca tarihî eser malûmdur, bu da "*Altan Tobci*„ adını taşıyor. Pozdneyev'in "Moğol antalojisi„ nde bu eserden alınan parçalar vardır; bu eser Çin kaynaklarına göre, hülâsa ve kısmen tercüme edilmiştir, bk. Laufer, "Moğol edebiyatı taslağı„ s. 48. Kaydetmek mümkündür ki Ts. J. Jamtsarano'yu da bu "Mavi kitap„ *(Köke debter* yahut *Sudur)* hataya düşürmüştür. O da bu kitabı tarihî eser zannetmiştir, onun "1909-1910 da Cenubî Moğolistana seyahat„ adlı raporuna bk. «Orta ve Şarkî Asyayı öğrenme komitesinin Haberleri» mecmuası, seri II, No: 2, Petersb. 1913, sah. 49,52.

[60] Bk. İ. J. Schmidt "Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses verfasst von Szanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus„ St. Petersb. 1829, p. 298-299, 423; "Altan Tobçi, Moğol vekayinamesi, lama Galsan Gomboyev tercümesi„ Trudı VORAO, kısım VI, S. Peteresb., 1858, Mukaddime (P. Savelyev), s. V-VI.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tibet kaynaklarını tercih etmişler, kronolojiyi karıştırmışlardır, buna rağmen Moğol tarihinin " karanlık „ devrindeki Moğol hayatını canlı bir surette tasvir edebilmişlerdir. *Sanang Secen*'in en iyi sahifeleri bilhassa XV inci ve XVI ncı asırlara tahsis edilmiştir. *Sanang Secen* Cengizliler ailesine mensup ve aynı zamanda hükümet süren bir prens olması itibariyle, "Altun soy„ un eski rivayetlerinin hafızı olan yaşça büyük soydaşlarından birçok şeyler dinlemek ve işitmek imkânına malikti. Bununla beraber *Sanang Secen*'in ve diğer müelliflerin vukuata dair verdikleri malûmatı ihtiyatla telâkki etmek lâzımdır; çünkü bu müelliflerin hepsi, herhalde *Sanang Secen* de, Moğolların Mançu himayesine girdikleri ve yine Mançuların himaye ettikleri "sarı kilise„ nin[61] nufuzu altına düştükleri za-
17 manda yazmışlardır. Fakat tetkik ettiğimiz mevzuda "vukuata dair donneé„ler ekseriya az rol oynarlar. Bizim meselemiz için daha ehemmiyetli olan nokta, iktisadî hayata ve içtimaî teşkilâta taallûk eden işaret ve kayıtlardır. Bunlar, bozkırlı müelliflerin eserlerinde öteye beriye serpilmiş olarak epeyce çok bulunurlar[62]; fakat bunlardan elde edilecek malûmatı, ekseriya, ıstılahları tahlil yoluyla meydana çıkarmak icabediyor.

[61] Bu cihet, *Sanang Secen*'in Çaharlı *Legdan* handan bahsederken çok ihtiyatkâr bir dil kullanmasında pek açık görülmektedir. (bk. Schmidt, op. cit., p. 202-203, 286-287), halbuki diğer kaynaklar, Cengiz sülâlesinin son hükümdarı olan bu Çaharlı hakanın Mançulara düşman olduğunu açıkça yazarlar, bk. B. Vladimirtsov "Halha Tsoktu tayci kayalarındaki kitabe„, ikinci makale, İAN, 1927, s. 215-240.

[62] İlimler Akademisinin Asya müzesinde ve Moğolistan ilmî komitesinde *Sanang Secen* "Tarihi„ ni ihtiva eden bir kaç elyazması nüshalar vardır, bunlardan biri pek eski bir nüshadır: bütün bunlar Schmidt neşrine tenkidle bakmamıza müsaade etmektedir. Asya müzesinde "*Altan Tobci*„ nin de bir yazma nüshası vardır, ki G. Gomboyev'e malûm değildi. "*Altan Tobci*„ nin yeni Pekin neşri hakkında bk. B. Vladimirtsov, "Etnoloji ve linguistik araştırmalar„ etc. s. 14. Dr. L, Legeti T'oung Pao'da (vol. XXVII, 1930, No: 1) yazdığı makalede bu yeni neşirden bahsediyor fakat Gomboyev'in "*Altan Tobci*»si elinde bulunmadığından bu iki tab' arasındaki münasebet meselesini halledememiştir (p. 58). Dr. L. Legeti, "*Altan Topci*„ de Ming sülâlesi imparatorlarının sıralanmasının 1621 den 1627 senesine kadar hükümdarlık eden Tyan-Tsi ile bittiğini kaydediyor. Dr. Legeti Pekin tab'ının 30. s. gösteriyor, ki bu tab' hatasıdır; hükümdarların isimleri 54 s. 62 s. ve Gomboyev tercümesinde 156 sahifededir; Dr. Legeti'nin bana malûm olmıyan yeni bir tab'ından faydalanmış olması da

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tetkik edilen mesele için, bazı materyeli Ts. J. Jamtsarano tarafından Ordos'ta keşfedilen moğolca eserler vermektedir. Bu eserler, Cengiz Han kültü ile bağlı eserlerdir [63]. Bununla beraber bu materyellerden faydalanırken çok ihtiyatlı olmak **18** gerektir; çünkü bunların menşei az çok şüphelidir. Ts. J. Jamtsarano'nun kendisi şöyle diyor [64]: "70 senelerinde Ecenhoronun mücevherleri asileri (Düngen'leri) celbetti. Onlar altın ve gümüş eşyayı alıp götürdüler, kalan şeyleri ateşe yaktılar,,. Bazı yazmalar, tesadüfî olarak, gûya sağlam kalmışlarmış.

---

mümkündür. Dr. Legeti'nin mülâhazası şayanı dikkattir, çünki "*Altan Tobci*,, nin *terminus post quem*'ini tâyin ediyor. P. Savelyev'i takibederek bu güne kadar «*Altan Tobci*»nin bize vâsıl olan nüshasının 1604 te telif edildiğini zannediyorlardı; bk. Gomboyev neşri, sah. VI; Laufer, op. cit, S. 47. İşte bu, Moğol tarihî eserlerinin pek fena öğrenildiğine, fena tetkik edildiğine ve eski bir hatanın kontrola lüzum görülmeden tekrarlanıp durduğuna bir örnek teşkil eder. Şunu da kaydetmek lâzımdır ki "eski İsaak Yakob,, un tercümesi bugün büsbütün eskimiştir, Galsan Gomboyev'in tercümesi ise hiç de sadakatli bir tercüme değildir. "*Altan Tobci*,, nin moğolca metninin neşri de, âlim Lamanın gayretlerine rağmen, iyi değildir. Pekin neşri ise hiç de tenkidli neşir değildir. Kat'î olarak söylemek mümkündür ki müsteşrik olmıyan, yani moğolca bilmiyenlerin, İ. J. Schmidt'in *Sanang Secen* "Tarihi,, ve G. Gomboyev'in "Altan Tobci,, tercümelerinden faydalanmalarına imkân yoktur. Bu dediklerimiz bilhassa Gomboyev'in mesaisine aittir; bunun neşrinde "*Altan Tobci*,,nin metni tamamiyle tahrif edilmiştir. Bk. DAN-B, 1930, 203. Yine bir misal: Gomboyev'in neşrinde 81. sah. şu cümleye tesadüf edilir. *Moolan Xağan-u cerig-ün kümün Oyirad Muulixai-du kele kürgebe*, bu cümleyi Gomboyev şöyle tercüme ediyor (s. 174): "hanın bir askeri bunu Oyratlı Mulihay-Unga (sic!) haber verdi «Bu cümle G. E. Grumm-Grjimaylo'nun şöyle bir mütalâa yürütmesine sebep olmuştur: acaba Mulihay filhakika Oyrat beyi olmuş mu idi, bk. «Garbî Moğolistan ve Uryanha ülkesi,, II, s. 588 Halbuki bu cümle, "*Altan Tobci*,, birçok elyazma nüshalara göre, şöyledir: *Moolan xağan-u cerig-ün kümün-i üjeged, Muulixai-ong-dur kele kürgebe*, yani «Moolon-hanın ordusunu görerek Mulihay-vang'a haber verdi» (krş. Pekin neşri, s. 91).

[63] Bk. Ts. J. Jamtsarano «1909-1910 senelerinde Cenubî Moğolistana seyahat,,. Orta ve Şarkî Asyayı öğrenme encümeninin haberleri, Seri II, No: 2, SPb., 1913, s. 48, 52. Bu raporda adı geçen yazmalar, İlimler Akademisinin Asya Müzesinde mahfuzdur.

[64] İbid, s. 48. Ecen. horo, Ordos'da bir yerdir, Cengiz Hanın metrukâtı burada mahfuzdur, bk. G. N. Potanin "Cengiz Han için yapılan ihtifal,, RGO haberleri, XXI, s. 303-315; O. Kovalevskiy, "Moğol antolojisi,, I, Kazan, 1836, s. 501-502.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Moğollarda, içtimaî teşkilâtları tarihine dair materyeller veren ve XVII-XVIII inci asırlarda telif edilen eserler de mevcuttur. Bununla beraber şunu da kaydedebiliriz ki bu müelliflerden bazıları feodalite ve memurlar, diğerleri de ruhaniler (clérical) muhitinden, Buda sarı kilisesi rahipleri âleminden çıkmışlardır, ki bunların nazarları Mançu imparatorlarının sarayına ve Dalay-lama'ya müteveccih olmuştur.

XVII-nci asırda telif edilen Moğol tarihî eserleri meyanında bizim maksadımız için en ehemmiyetli olanı *Neyiji-toyin*'in ve *Zaya-pandita*'nın tercümeihalleridir. Bu tercümeihaller bir çok menkıbeler ihtiva ediyorlarsa da cenubî Moğolistan, Halha ve Oyrat yaylalarının gündelik hayatlarına dair calibi dikkat birçok teferruat nakletmektedirler. Bu eserlerin müellifleri ekseriya kaynaklarını doğru olarak gösteriyor, harikulâde hâdiselerden bahsederken "şayia„ lara istinat ettiklerini de kaydederek ihtiyatlı davranıyorlar. Bahis mevzuumuz olan tercümeihal müelliflerinin her ikisi de ruhanîler âleminin mümessilleridir. [65]. *Neyiji-toyin*'nın tercümeihali ksilografi usuliyle Pekin'de basılmıştır. *Zaya-pandita*'nın tercümeihali ise el yazmalariyle malûmdur. Bu yazmaların arasında en iyisi A. V. Burdukov tarafından Şimali-garbî Moğolistanda bulunan nüshadır [65].

Eski eserlerden faydalanarak XVIII-inci ve XIX-uncu asırda yazılan Moğol tarihî eserlerine toplu bir bakış A. H. Pozdneyev, A. D. Rudnev ve bu satırları yazanın mesailerinde mevcuttur[67]. XVII. ve XVIII-inci asır Moğol Oyrat'larının tarihine ait moğolca (ve keza çince ve mançuca) kaynaklarının evsafı hakkında V. L. Kotviç'in derli toplu yaptığı güzel tarife göre hüküm vermek mümkündür [68].

[65] Bk. K. F. Golstunskiy "Moğol-Oyrat kanunları„ SPb., 1880, s. 73-78, 121-130; V. L Kotviç "Arşiv vesikaları,, s. 793.

[66] Bk. V. L. Kotviç, op. cit, s. 793.

[67] Bk. A. M. Pozdneyev "Moğol vekayinamesi «Erdeniyn erihe», 1636 dan 1736 ya kadar Halha tarihine ait malzemeyi ihtiva eden izahlarla asıl metin ve tercümesi,, SPb. 1883, mukaddime, s. VII-XXXVIII; A. D. Rudnev «Moğol edebiyatına dair notlar, II, Tarihi vekayiname» Bolortoli,,, VORAO muhtıraları, XV, s. 032-033; B. Vladimirtsov, "Halha Tsoktu-tayci kayasındaki kitabe,,, İAN, 1926, s. 1270-1280; 1927, s. 215-240; B. Vladimirtsov «Beş Halha kabîlesi nerede», DAN-B, 1930, s. 203.

[68] Bk. V. L. Kotviç, "XVII ve XVIII asırlarda Oyratlarla münasebete ait Rus arşiv vesikaları,, İRAN, 1919, s. 793-797. 801-814.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bunlara ilâve olarak XVIII-inci ve XIX uncu asra ait 19
moğolca eserleri göstermek mümkündür. Bunlar ya Tibet [69] ve Çin kaynakları gibi daha eski kaynaklardan faydalanmış ve cenubî Moğolistanda meydana getirilmiş muhtelif tarihî kitaplar, yahut halk rivayetlerini ve aile hâtıralarını nakleden eserlerdir. Buryat vakayinameleri (kronikleri) bu son nevi eserler cümlesine dahildir. Bu eserler 1) XVII-nci ve XVIII-inci asırdaki şimalî Moğolların içtimaî teşkilâtının evsafına ve 2) Buryat-Moğolların kendilerine dair muhtelif malûmat veriyorlar [70].

Bunlardan başka Moğol kitabelerini de zikretmek gerektir. Gerçi bunların hepsi tetkik edilip bitmiş değildir. [71] Fakat içtimaî teşkilâtı tetkik için pek büyük ehemmiyeti haiz olan kaynaklar Mogol kanunlarının mecmuaları, "Moğol Nizamnameleri„ dir. Moğol tarihî eserleri birçok mecmua (codex) lerden bahsediyorlarsa da bize ancak üç tanesi vâsıl olmuştur:

[69] Tibet kaynakları bizim hedefimiz için işe yarıyacak bazı materyeller verebilirlerdi, fakat maateesüf bu kaynaklar pek az tetkik edilmiştir, bk., meselâ. Charles Bell, «Tibet Past and Present», Oxford, 1924, p. 34-35; H. Yule «Marco Polo» 3, I, p. 250-251; H. Huth, «Geschichte des Buddhismus in der Mongolei», Strassburg, 1896, II p. 219-220; *Sanang Secen*; p.234. Tibet kaynakları hakkında, Huth'un bu gösterilen eserinden başka bk. B; Vladimirtsov, «Halhanın Tsoktu - tayci kayasındaki kitabe» I, s. 1272-1280.

[70] Bk. «Musei Asiatici Petropolitani notitiae, curante C. Salemann», VII, p. 058-059; B. Vladimirtsov, «Urgada, Urga ve Kentey mıntakalarında etnolojik ve lenguistik tetkikler», «Şimali Moğolistan», II, İlimler Akad. neşriyatından, Len. 1927, s. 35; A. M. Pozdneyev «Moğol krestomatisi», SPb. 1900 s. VII-IX, 47-56; A. M. Pozdneyev, "Moğol vekainamesi «Erdeniyn erihe»„ s. 99, 101, 102, 267; A. M. Pozdneyev, «Moğol kabîlelerinin halk edebiyatı nümuneleri», SPb. 1890, s. 187-195, 210-214, 242, 259-266. A. Pozdneyev, Buryat vekainameleriyle lauhaliyane faydalanmıştır; meselâ «Erdeniyn erihe» nin 267 sahifesinde metni tahrif ederek «Moğol» kabîlelerini Buryatlarla karşılaştırıyor; vekainamenin şamanlar hakkındaki hikâyesini şaman edebiyatı örneği olarak kabul ediyor, bk. B. Vladimirtsov, ibid. İlimler Akademisi Asya Müzesinde bir kaç Buryat vakayinameleri vardır; yukarda gösterilen eserlerde mezkûr bütün bu vakainameler ve başkaları aynı evsafı haizdirler.

[71] Bk. B. Laufer, Moğol edebiyatı taslakları, s. XII, 37-40; B. Vladimirtsov, «Halhanın Tsoktutaycı kayasındaki kitabe» İAN, 1926, s. 1253-1280; 1927, s. 215-240; A. M. Pozdneyev, «Moğolistan ve Moğollar», I, SPb. 1896; II, SPb. 1898, passim; V. L. Kotviç, «Arşiv vesikaları», 804.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1) 1640 senesine ait "Moğol-Oyrat kanunları„ (*Döcin dörbön xoyoriyin cāji biciq ~ cājiyin biciq*) ve buna Galdan-huntayci tarafından yapılan iki ilâve (*Gā - ldan xung-tayijiyin zakā zarliq*). Bize ancak, Volga Kalmuklarında saklanan, oyratça metin vâsıl olmuştur [72].

20 2) 1709 senesine ait " Üç Halha hoşunun kanunları„ (*Jamun-u Xalxa jirum-un dürim-ġurban xosiġun-u yeke caġaja).* Bunu ikmal için yapılan ilâveleri de vardı; Şabin idarei hususiyesinde (Urga hutuhta'sının tabalarında) muhafaza edilmiştir [73].

3) Mançu İmparatorluğunun haricî işler kamarası (Li-Fan-Yuan-çze) nin "Moğollara dair kanunname„ si (*jarliġ-iyar togtaġaġsan ġadaġadu monggol-un törü-yi jasaxu yabudal-un yamun-u xauli jüil-ün bicig*). Bu "kanunname„ Mançu imparatorluğuna dâhil bütün Moğol kabîlelerine dair çıkarılan kanunlar ve kararnameler mecmua (codex) sından ibarettir. Bu "kanunname„ ilk defa 1789 da üç dilde - Mançu, Çin ve Moğol dillerinde - neşredilmiştir [74]. Sonra bu mecmua epeyce ikmal edi-

[72] Oyratça metni ve rusça tercümesi notlarla Profesör K. F. Golstunskiy tarafından neşredilmiştir: «1640 senesindeki Moğol-Oyrat kanunları, Galdan-hun-tayci'nin buna ilâve edilen fermanları ve Donduk-da-şi han zamanında Volga Kalmukları için telif edilen kanunlar» SPb, 1880.

Moğol-Oyrat kanunlarını, tercümelerini ve muhtelif neşirlerini V. L. Kotviç «Rus arşiv vesikaları» adlı makalesinde hulâsaten çok güzel tarif etmiştir, s. 795-797.

[73] Bu codex hakkında bk. Ts. Jamtsarano ve A. Turunov «Halha Cirum» (bu eserin tavsifidir). İrkutsk Devlet Üniversitesi mesaileri mecmuası, fas. 6, İrkutsk, 1923 (ayrı basımı da vardır); Ts. Jamtsarano ve A. Turunov «Moğol kavimlerinin yazılı kanunları», ibid, 1920, s. 2-3; V. A. Ryazanovskiy «Moğol hukuku», Harbin, 1931, s. 70-81. Bu kanunnamenin kopyesi İl. Akademisinin Asya Müzesinde mahfuzdur. Bu satırları yazan bu kanunnamenin metnini, rusçaya tercümesini, şerh ve izahlariyle, tab'a hazırlamıştır. Bu mesaisinde «Monggol caġajan-u neyite-yin tobci debter» adını taşıyan ve muhtelif kanunlardan ve kararnamelerden parçalar ihtiva eden yazma bir mecmuadan da faydalanmıştır. (Akademi Asya Müzesi yazmaları F. 196): Halhada XVIII. asır ortasında meydana gelmiş olması olan *Xalxa jirum* yeni mecmuanın içine girmiştir.

[74] Ben-tszi'ye ilâve olan Moğol kanunnamesi, f. l. Prof. O. Kovalevskiy (bk. «Moğol krestomatisi», I, s. 491), A. V. İgumnov'un 1791 de «Moğol kanunnamesinin bir kopyasını..» elde etmeye muvafak olduğunu söylüyor. Bu kopyanın nereye gittiği malûm değildir. Asya Müzesi yazma-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerek 1817 de yine üç dilde neşrolunmuştur [75]. Bu Li-Fan-yuan "kanunname„ si XVIII-inci asrın sonunda ve XIX-uncu asrın başlarında meydana gelmiş ise de Moğolların daha önceki zamanlarına ait cemiyet hayatını tasvir eden pek çok materyeller ihtiva etmektedir. Umumiyetle mezkûr üç mecmua (codex) nın tahlili gösteriyor ki bunlar neşredildikleri zamandan önceki devirleri daha çok aksettirmektedirler.

Kaydetmek icabeder ki "Moğol-Oyrat kanunları„ nın K. F. Golstunskiy tarafından yapılan rusça tercümesi pek de kana- 21
atbahş sayılmaz [76]. "Haricî münasebetler kanunnamesi„ nin

---

ları arasında bu kanunnamenin moğolca nushasının muhtelif yerlerinden istinsah edilen epeyce kopyaları vardır (sub F. 196). Çince versionu ise İakinf Biçurin tarafından tercüme edilmiştir, bk. «Moğolistan hakk. muhtıralar», II, s. 203-339, SPb, 1828 kısmen tercümeler için bk. B. Laufer, «Moğol edeb. taslağı», s. 84; yine bk, T'oung Pao, 1930, p. 178.

[75] Mançu versionu S. Lipovtsov tarafından rusçaya tercüme edilmiştir: «Çin haricî münasebetler kamarası Nizamnamesi», 2 cilt, SPs. 1828. O. Kovalevskiy (bk. op. cit, 492) bu «nizamname»nin 1815 de çıkarıldığını söylüyor; Laufer de bu tarihi tekrar ediyor (op. cit. 84). İakinf Biçurin, ikinci tab'ının 1820 de yapıldığını söylüyor (bk. İakinf Biçurin, «Moğolistan hakk. muhtıralar», I, s. VIII). Hakikatte ise ikinci tab'ı 1817 de Jen-Tszun'ın saltanatının 22 nci yılında çıkmıştır (bk. «Mog. Kanunnamesi» ben-tszi ilâvesi, f. 33). Üçüncü tab'ı, az çok tashih edilerek, 1826 da çıktı; bu tab'ı da, ikinci tab'ı gibi, 63 *debter* yahut ben-tszi+1 ilâve + 4 (Moğol versionuna göre) bab başlıklarını ihtiva ediyor. Daha sonraki tab'larına dair malûmat yoktur: Prof. Kovalevskiy ("Moğol krestomatisi„ I, s. 492), 1832 de dördüncü tab'ının hazırlandığını söylüyor. Bu "Kanunname„ ye sonradan yapılan ve hoşun (sancak) idarelerinde tesadüf edilen ilâvelerin yazma nüshaları malûmdur (*Sine toğtaġan jarlaju iregsen xandasu* - "yakın zamanda tasdik ve ilân edilen kanun maddeleri kopyeları„). Buna benzer *xandasu*'lar inkilâptan önceki Moğolistanda esas "kanunname„ idiler. Bunların nümuneleri Asya Müzesi yazmaları arasında vardır. Bundan başka, Mançu imparatorları Tsen-Lun (1736-1795) ve Tsze-Tsin (1796-1821) zamanlarında ilân edilen Moğolistana mutaallik kanunnamelerin kopyaları da elimizdedir. Prof. V. A. Ryazanovskiy, Moğolistan işlerine dair neşredilen bir «Kanunname» kopyasından bahsediyor, bu «Kanunname», 1629 dan 1695 e kadar Mançu imparatorları tarafından ilân edilen kanunlar mecmuasıdır; bu mecmuayı ihtiva eden yazma nusha yakınlarda Moğolistanda bulunmuştur; bk. Ryazanovskiy, «Moğol Hukuku», Harbin, 1931, s. 84. bu eserin müellifi mezkûr mecmuadan faydalanamadı.

[76] Dr. B. Laufer, Prof. Golstunskiy'nin eserinden sitayişle bahsederek diyor ki: «Golstunskiy'nin, Kalmuk kanunlarını tenkidli neşri ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

S. V. Lipovtsov tarafından yapılan tercümesine gelince - bu tercümeden istifade ederken çok ihtiyatlı bulunmak icabeder. Malûm olduğu veçhile S. V. Lipovtsov " üç dilde - moğolca, çince ve mançuca [77] - neşredilen "kanunname„ yi mançucasından tercüme etmiştir. Umumiyetle terçüme iyi olmakla beraber pek çok ıstılahlar büsbütün yanlış çevrilmektedir. Meselâ "her hangi bir Moğol beyi ve taycısı kendi tabaalarından yıllık vergileri tahsil ederken...„ diye tercüme [78] edilmesi lâzım gelen cümleyi S. V. Lipovtsov„ ata babadan kalma tebaalara malik olan muhtelif derecelerdeki Moğol beyleri ve taycıları her yıl vergi almaları lâzımdır„ diye tercüme etmiştir [79]. Bunun neticesinde gayet vâzıh olan *albatu* "teba, vassalus, feodatus„ ıstılahı müphemleşiyor. Tıpkı bunun gibi *xamjilġa* (= Mançu dilinde *qamciġan*) ıstılahı her hangi feodal ailesine angarya (prestationnen nature) için yazılmış bir sınıf ehaliyi ifade eder [80]. S. V. Lipovtsov ise bu ıstılahı " emirber nefer„ diye tercüme ediyor [81], bazen de " (her hangi birine) ait olan halk„ [82] diye geçiyor. Bundan dolayıdır ki S. V. Lipovisov'un " Moğol kanunu„ tercümesinden, mançuca, moğolca, veya çince asıllariyle dikkatle kontrol etmeden, faydalanmak imkânsız olduğunu itiraf etmek gerektir.

"Moğol-Oyrat kanunları„ ve "*Halha Cirum*„ mecmualarının örfî hukuk yadigârları olduğu defalarca söylenmişti [83]. Bunu

---

tercümesinden sonra Pallas'ın eseri çoktan gölgede kalmıştır» (B. Laufer, «Moğol edebiyatı taslağı», s. 87). V. L. Kotviç ise, Golstunskiy'nin önemli kusurlarını göstermiştir: asıl nüshanın imlâsını hiçbir şey söylemeden değiştirmesi ve elde bulunan materyellerden gereği kadar faydalanmamış olması («Arşiv vesikaları» s. 796).

[77] Lipovtsov, op. cit, I, s. XV-XVI.

[78] «Moğol kanunnamesi», XII, f. 28: *aliba mongġol vang güng taiiji nar jıl būri tegün-ū albatu-ēce abcagaxui-dur.*

[79] Lipovtsov, op. cit. I, s. 132.

[80] Bk. meselâ, «Moğol Kanunnamesi», XL, f. 3.

[81] Lipovtsov, op. cit, II, s. 111, § 77.

[82] İbid, I, s. 36, § 58 = «Moğ. Kan.» III, f. 17.

[83] Bk. Dahiliye Nezareti Mec. (= Jur. Min. Vnut. Del), 1833, VIII, N 5, s. 101 (İakinf Biçurin'in makalesi); F. İ. Leontoviç, «Moğol-Kalmuk. ceza nizamnamesi», s. 17-18; V. A. Ryazanovskiy, «Moğol hukuku (bilhassa örfî hukuku)», Harbin, 1931, s. 41-80; Ts. Jamtsarano ve A. Turunov, «Moğol kavımlerinin yazılı hukuk yadigârlarını tavsif», s. 1-3;

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kabul etmek mümkün değildir. Her iki mecmua, uzun bir te- 22
kâmül seyrini müteakıp işlenmiş hakikî "kanunname„ lerdir. Tıpkı "Moğol Kanunnamesi„ gibi bunlar da bozkır feodal hukukudur ki kanun olarak tasdik (sanction) edilmişlerdir [84]. Bu kanunnameleri böylece tarif etmek, onlara örfî hukukun da muayyen bir miktarda tesirinin imkânını istisna etmez.

Nihayet tetkik ettiğimiz zamanın içtimaî teşkilâtı hakkında malûmat almak için Moğol epik eserleri, umumiyetle halk edebiyatı mahsulleri, bilhassa Moğol epos'u, bazı bakımdan kaynak olabiliyorlar. Yukarda zikredildiği veçhile, Moğol hamaset destanları ekseriya şifahî rivayetler halinde yaşıyorlar. Bununla beraber şunu da kaydetmek mümkündür ki birkaç destanî hikâyeler Moğolların yazılı edebiyatına da mal olmuştur. Bu gibi eserlerden en ehemmiyetlisi "Ubaşihun-taycı hikâyesi„ *(Ubashi xung-tayijiyin tūji)* dir, ki bunun Oyrat rivayeti bize vâsıl olmuştur. Bu hikâye, XVI-ncı asır nihayetlerinde cereyan eden vukuatı anlatıyor; pek ihtimaldir ki kendisi de o zaman meydana gelmiştir [85].

Şifahî rivayetler halinde yaşıyan Moğol epope'lerine gelince - bunlar için de yukarda söylenenleri tekrarlamak mümkündür. Şunu da kaydedelim ki Moğolların kendi epopelerini kitaba geçirmek için yaptıkları teşebbüsler malûmdur: Moğol dünyasının muhtelif yerlerinde Moğollar tarafından tesbit edilen kahramanlık destanlarından nümuneler elimizde bulunmaktadır [86]. (Asya müzesinde mahfuzdurlar).

Halha Cirom, s. 3; K. F. Golstunskiy, «Moğol-Oyrat kanunları», s. 6; Ya. İ. Gurlyand «En eski zamanlardan XVII. asra kadar sahra kavanini mevzu'ası», Kazan Univer. arkeoloji, tarih ve etnog. cemiyeti Haberleri = İzv. Ob. Ar. İst. i Etnog. pri Kaz. univer. t. XX, 1904, s. 101.

[84] Şayanı dikkattir ki daha 1837 de bir Rus memuru "Moğol-Oyrat kanunu„ nu şöyle tavsif etmişti: "bu kanun Kalmukların müstakil ve cenkçi oldukları zamanlarda telif edilmiştir, göçebe feodalizm izlerini taşımaktadır„ bk. "Oteç. Zapiski„ 1846 t. XLIX, s. 10 (Büler'in makalesi).

[85] Galsan Gomboyev'in neşri ve tercümesi, Trudı VORAO, kısım VI, s. 198-224, SPb. 1858. Gomboyev'in tercümesi ve metin neşri umumiyetle kanaatbahş ve aslına uygun değildir. Diğer tercüme ve neşirler hak. bk. V. L. Kotviç "Arşiv vesikaları„ s. 795.

[86] Moğol halk edebiyatı hakk. bk. B. Laufer «Moğol edebiyatı taslağı», s. XVII-XX, 71-83. Asya müzesinde Moğol halk edebiyatı mahsulleri bilhassa kahraman epopelerini ihtiva eden pek çok yazmalar, vardır. Bu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kahraman destanlarından (epopelerden) başka bizim maksadımız için çok ehemmiyetli olan halk edebiyatı mahsullerinden atalar sözü ve fıkralardır. (bk. Kotviç "Kalmuk bilmeceleri ve atalar sözü,, SPb., 1905).

B. Yardımcı eserler

23 Tetkik ettiğimiz devir için yardımcı eserler çok değildir. Bununla beraber yukardaki fasılda adı geçen eserlerin bazıları bu fasla da aittirler. Moğolların Yuan ve Min sülâleleri devrine ait tarihlerine temas eden ve her kesçe malûm eserlerde D'Ohsson'un kitaplarında [87], Min hanedanının anonim tarihinde [88] ve tahsisen Moğolların tetkiki mevzuu üzerine yazılan eserlerde, meselâ D. D. Pokotilov,[89] N. Courant[90] V. M. Uspenskiy [91], E. H, Parker [92] lerin eserlerinde bizim maksadımız için istifade edilecek donneé'ler azdır. Pokotilov ve Uspenskiy'lerin eserleri Çin

---

güne kadar neşredilen listeler bunlardan pek azı hakkında bir fikir verebilir, bk. Musei Asiatici Petropolitani notitiae, curante C. Salemann, VII. 050-52, 059 - 068; Orta ve Şarkî tetkik komitesi haberleri No: 9 s. 36 - 37; No: 9. s. 60; No: 10, s. 75 - 76; seri II, No: 1, s. 103; Nö: 2, s. 90-91. B. Laufer'in kitabında bulunan malûmata ilâve olarak şu eserler gösterilmelidir: «Moğol kavimlerinin halk edebiyatı örnekleri, t. II, Ehrit-Bulgatların epik eseri Geser Bogdo epopesi» L. 1930, İlimler akademisi neşri; N. Poppe, «Zum khalkha mongolischen Heldenepos», Asia Major, vol. V, 1928, p. 183-213; B.B. Bambayev «1926 yılının yazında Moğolistana seyahat raporu», Şimalî Moğolistan linguistik ilmî heyetin Raporu», materiyalı MONK, fas. 4, L. 1929, s. 38-70.

[87] «Histoire des Mengols» t. II.

[88] «Day-Min sülâlesi imparatorlarının Çin tarihi» (galiba Lipovtsov tarafından telif edilmiştir, bk. JA, t. II, 1823, p. 251).

[89] D. Pokotilov, «Min sülâlesi, 1368-1634, devrinde Şarkî Moğulların tarihi» (Çin kaynaklarına göre) SPb. 1893.

[90] L' Asie Centrale aux XVII e et XVIII e siècles, Empire Kalmuk ou Empire Mantchou?», Lyon-Paris, 1912.

[91] « Kuke-nor ülkssi yahut Tsin-hay, Oyratların ve Moğolların kısaca tarihî ilâvesiyle», Zapiski RGO, etnogr, şubesine ait, VI, 1880 (karışık ve çok eskimiştir).

[92] «Mongolia after the Tenghizides and before the Manchus», J. of the N. China Branch of the R. Asiat. Soc. vol XLIV, 1913 moğolca ıstılahları izahında çok karışıklık vardır).

kaynaklarını tetkik sahasında pek uzun olan yolda ancak ilk adımlardır, ki Parker'in çok karışık makaleleri gibi - başkası olmadığından dolayı bunlardan faydalanmaya mecburuz. D. D. Pokotilov mesaisini sadedilâne izahları ve makablî fikirleriyle çürütmüştür.

H. Howorth [93] ve G. A Grumm - Grjimaylo'nun [94] büyük eserleri hakkında, bunlardan faydalanırken çok ihtiyatlı olmak lüzumunu kaydetmeliyiz. Çünkü bu müellifler Şark dillerini bilmediklerinden kaynaklarına tenkidli bakışa muktedir olmamışlar ve tamamiyle mütercimlere bağlı kalmışlardır. İakinf Biçurin [95] A. M. Pozdneyev [96] ve E. Bretschneider [97] lerin mesaileri bizim maksadımız için daha calibidikkattirler. Bilhassa yukarda birkaç defa zikri geçen A. M. Pozdneyev'in " *Erdeniyn Erihe* „ — " 1636 dan 1739 - a kadar Halha tarihi için 24
materyeller „ adlı bir tetkiki mühimdir. Fakat A. M. Pozdneyev'in mesailerine çok ihtiyatlı olarak yaklaşmak ve her adımda onun thèse'lerini kontrol etmek lâzımdır. Çünkü o, kaynakları kullanırken pek lâubali hareket etmektedir. Bununla beraber şurası da kaydedilmelidir ki A. M. Pozdneyev XVI ncı ve XVII inci asır Halha içtimaî teşkilâtına dair elde edilen malûmatı tahlil etmeye çalışmıştır. Bununla beraber bazan pek tuhaf (curieux) şeyler de söylemiştir [93].

[93] «History of the Mongols», Part I, London 1876 (1927 de ilâvesi çıkmıştır: Part. IV, Suppl. a. İndices).

[94] «Garbî Moğolistan ve Uryanha ülkesi (Zapodnaya Mongolia i Uryanhayskiy Kray), t. II. Orta Asya tarihiyle bu ülkelerin ilgisi hak. tarihî taslak», L. , 1926.

[95] «XV. asırdan bu zamana kadar Oyratlara yahut Kalmuklara dair tarihî hülâsa», SPb. 1834; «Cungarya ve Şarkî Türkistanı eski ve bugünkü vaziyetine göre tavsif», çinceden tercüme, cüz 2, SPb. 1829.

[96] «Moğol vekainâmesi «Erdeniyn Erihe», Halhanın 1636 dan 1736 ya kadar tarihi için materyeller ihtiva eden metin, tercümesi ve izahları» SPb. 1883; «Min sülâlesi devrine ait yeni keşfedilen Moğol yazı dili yadigârı », Vostoçnıye Zametki, SPb. 1895, s. 367.

[97] Bk. «Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources», vol. II, p, 139-173.

[98] Bk. meselâ «Erdeniyn Erihe», s. 101: «küçükler tarafından yaşça büyük olanların hâkimiyetinin tanınması, galiba daha fazla kabîle hayatı âdetlerinden doğan inanışlara, bütün ülkenin mülkî teşkilâtı gibi diğer haricî sebeplere değil, Halhalarda kökleşmiş olan ve ahlâkî bir ihtiyaç haline gelen büyüklere saygı ve itaate dayanmaktadır diyebiliriz.... »

Mançu tarihinin başlangıcına tahsis edilen mesailer dahi nazarı dikkate alınmaktadır [99]. I. E. Fişer [100], G. F. Miller [101] ve P. S. Pallas [102] ların meşhur mesaileri başlıca Oyrat (Kalmuk) lara ve Buryat'lara dair materyel vermektedirler.

M. N. Bogdanov bir sıra makalelerinde XVI - XVIII - inci asır Buryatlarının içtimaî hayatlarının simasını tebarüz ettirmek teşebbüsünde bulunmaktadır [103]. M. N. Bogdanov moğolca kaynaklardan faydalanmamıştır; onun eserine, aşağıda bahis mevzuu edeceğimiz Leontoviç'in eserine baktığımız gibi bakacağız. Pallas'ın " Sammlungen historiche Nachrichten „ adlı meşhur eseri, calibi dikkat birçok materyeller ihtiva etmesine rağmen, daima kontrol edilmesini ve ihtiyatlı bulunulmasını talebeder : Pallas tamamiyle mütercimlerin elinde bulunmuş, onları kontrol etmek imkânına malik değildi; bundan maada şunu da unutmamalıyız ki bu eser 150 yıl önce yazılmıştır.

25 M. N. Hangalov [104], D. A. Klemenz ile M. N. Hangalov [105] un müşterek yazdıkları mesaileri, eski Buryat cemiyetinin sos-

[99] Bk. B. Gorskiy «Mançu hanedanının mebdei ve ilk işleri» . «Çinde bugün saltanat süren Tsin sülâlesinin ve Mançu kavmi adının menşei hakkında», Pekindeki Rus ruhanî Heyeti âzalarının mesaileri, t.I. SPb. 1852, s. 1-247.

[100] «Sibirya'nın keşfinden Rusya silâhiyle istilâ edilinceye kadar bu ülkenin almanca yazılan tarihi» SPb. 1774 (almanca tab'i 1768 J. E. Fischer «Sibirische Geschichte« etc.; fransızca tercümesi «Recherches historiques sur les principales nations établies en Siberie» etc. trad. du russe par M. Stollenwerck, Paris).

[101] «Sibirskaya İstoriya». İstifade ve eğlence için her ay neşredilen eserler, İlimler Akademisi neşriyatından, t. XVIII-XIX, 1755-1764 (Almancası: «Sammlung Russischer Geschichte», III); «Sibirya hanlığının ve orada başlangıçtan, bilhassa Rus idaresi altına girişinden bugüne kadar olup bitenlerin tasviri» SPb. 1750.

[102] P. S. Pallas «Sammlungen historischer Nachrichten über die mongol. Völkerschaften», vol. 2, St.-Petersb. 1776-1801 (kısmen rusça, «Moğol kavimleri hakkında tarihî haberler» S. -Peterb. Vestnik, I, No: 1, s. 65-74; No. 2. s. 148-157; No. 3, s. 217-229; No. 4, s. 298-307; No 5, s. 387-392; «Moğol kabîlesinin taksimatı hakkında», Tarih ve Coğrafya aylığı= Mesyaçnik istorii i geografii 1797, s. 51-83.

[103] Bk. M. N. Bogdanov, «Buryat-Moğol kavminin tarihine ait taslak» (Prof. N. N. Kozmin idaresi altında), Verhneudinsk, 1926. En ehemmiyetli makaleler: «Buryatların yerleşmeleri ve içtimaî teşkilâtı» (s. 39-43); «Buryat kavminin içtimaî gelişiminin vasıfları» (s. 92-103).

[104] Bk. M. N. Hangalov, «Zegete-aba. Eski Buryatlarda sürek avı», Şarkî

yolojik analizini yapmak teşebbüsleri bakımından, moğoliyat sahasında müstesna bir mevki işgal ediyorlar. Bununla beraber bu eserler okuyucularını mazinin sisle örtülü uzaklarına götürür ve rivayetlere, efsanelere ve umumiyetle eski devrın "yaşıyan bakiyeleri„ ne dayanarak geçmiş zamanlardaki içtimaî münasebetlerin tablosunu okuyucularının gözleri önünde canlandırıyorlar; bu tablonun hangi devre ait olduğunu da tâyin etmiyorlar. Fakat, bu müelliflerin tasvir ettikleri içtimaî teşkilâtın XVI - XVII nci asırlara ait olduğunu ancak tahmin etmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki bu müelliflerin çıkardıkları neticelere de ihtiyatla bakmak icabeder [106].

Moğol hukuku âlimlerin dikkatini celbetmiş ve bu mevzu üzerinde birkaç mesai de meydana getirilmiştir. Bunlar meyanında Profesör F. İ. Leontoviç ve Profesör B. A. Ryazanovskiy'lerin mesaileri başlıca eserlerdir [107]. Bu müelliflerin mesa-

Sibirya RG. Cemiyeti haberleri = İzv. Vost. Sib. RGO, 1888, t. XIX, No. 3, s.1-27; «Buryatlarda örfi hukuk», Etnog. Obozr. 1894, No. 2,s. 100-142.

[105] D. Klements ve M. Hangalov, «Şimalî Buryatlarda sürek avı» Rusya etnoğrafyasına ait materyaller, 1910, t. I, s. 117 - 157; yine bk. V. Mihaylov, «Zegete, aba» tâbiri münasebetiyle mülâhazalar, «Jivaya Starina», 1913, t. XXII, fas. 2, s. 181-182; A. Turunov, «Moğol kavimlerinden Buryatların mazisi», İrkutsk. 1922, s. 13-17; M. N. Bogdanov, «Zegete aba devri, Buryat-Moğol kavminin tarihine ait taslaklar», Verhneudinsk 1926. s. 10-17.

[106] A. Turnov'un mezkûr eserine V. L. Kotviç tarafından yazılan tenkidle krş. «Vostok» mecmuası, 3. kitap, L. 1923, s. 175-176

[107] Bk. F. İ. Leontoviç «Rusya gayrıruslarının hukuk tarihine dair. Eski Moğol-Kalmuk yahut Oyrat ceza kanunu», Odesa, 1879; «Kalmuk hukuku, I. kısım, 1822 Nizamnamesi (metin). Notlar: Nizamnamenin münderecatı, mehazları ve umumî vasfı. Kalmuk kanununa göre içtimaî hayat», Odesa, 1880; V. A. Ryazanovskiy «Moğol kavimlerinin (Moğol, Buryat ve Kalmukların) örfî hukuku», I-III. kıs. («Vestnik Azii» mecmuasının 51-52 sayılarından ayrı basım), Harbin, 1924; V. A. Riazanovisky «Customary law of the Mongol tribes (Mongols, Buriats, Kalmucks)» part I-III, Harbin, 1929, (yukardaki eserin bazı ilâvelerle tercümesidir); «Moğol hukuku ve mukayeseli hukuk ilmi», Harbin hukuk fakültesi haberleri t. VII, s. 287-303, Harbin, 1929; «Moğol hukuku (bilhassa örfi hukuk)», Tarihî taslak, Harbin, 1931; «Moğol kültürü ve hukukunun Rus kültürüne ve hukukuna tesiri meselesine dair», Harbin Hukuk fakültesi Haberleri, cilt IX, Harbin, 1931. Bahis mevzuu olan bu devir için Moğol (Oyrat) hukuku sahasına ait diğer eserler hakkında bk. V. L. Kotviç, «Arşiv veiskaları», 797.

ilerindeki kusurlar şudur ki, bunlar Moğol dilini bilmiyor, müsteşrik de değillerdir. Bundan dolayıdır ki bunlar tamamiyle mütercimlere bağlı kalmışlar (mütercimler ise, yukarda söylediğimiz veçhile, aldıkları vazifeyi kanaat verici şekilde ifa etmemişlerdir) ve faydalandıkları yardımcı eserlerin lâzım gelen tenkidini yapmaya muktedir olamamışlardır. Fakat, başlıca mühim mesele şudur ki bu müelliflerin elinde hakikî metinler bulunmamıştır. Bununla beraber itiraf etmeliyiz ki eski Moğol metinlerini hukuk bakımından sistematize etmek için materyel vermeleri itibariyle bu eserlerin ehemmiyeti vardır. Bundan başka Profesör Leontoviç, XVI - XVII. asır Oyratlarının ictimaî teşkilâtlarının evsafını göz önüne getirmek için pek nadir gö-
26 rülen bir teşebbüste bulunmuştur, ki bazı cihetten eskimiş olmasına rağmen, bunu hesaba katmamız lâzımdır. Moğolların eski codex'lerini ancak örfî hukuka ait materyaller olarak kabul etmenin mümkün olmadığını yukarda söylemiştik [108].

Bizim mevzuumuza yardım edebilecek Moğol halk edebiyatı mahsulleri sahasına dair mesailer çok değildir; bu saha için A. M. Pozdneyev'in eserinden bazı sahifeleri, G. J. Ramstedt'in [109] ve bu satırları yazanın [110] makalelerini göstermek mümkündür.

3. YENİ DEVİR (XVIII-XIX. ASIRLAR, XX. ASRIN BİDAYETİ) FEODALİZMİN İNHİLÂLİ

A. Kaynaklar

Moğollarda XIX uncu asırlarda meydana gelen, ve yukarda zikri geçen, tarihî eserler yeni devir Moğol içtimaî teşkilâtına dair malûmatımız için de bize mehaz olabiliyorlar [111]; bunlar meyanında *Iledkel shastir* ve "Men-gu-yu-mu-tszi,, [111]yi zikretmek gerektir.

[108] Yukarıya bk. s. 21

[109] Bk. Pozdneyev «Moğol kabîlelerinin halk edebiyatı örnekleri. Fas. I. Moğol Halk Türküleri», SPb. 1880 (çok eskimiştir). G. J. Ramstedt. «Moğol destanları hakkında», Rus Coğraf. cem. Priamur şub. ve Troytskosavsk-Kyahta şubesi mesaileri, III, fas. 2-3, 1902, s. 44-53.

[110] B. Vladimirtsov, «Moğol-Oyrat kahraman eposu» Pgr. 1923, Methal.

[111] Bk. yukar. s. 19, ve s. 13.

Kalmukların[112] ve Buryatların[113] örfî hukuklarını toplıyan kanunlar mecmuası ve muhtar Moğolistanın 1914 senesindeki "Yeni Moğol kanunu„ *(jarliğ-iyar toğtagagsan Monggol ulus-un xauli jüil-ün bicig)*[114] bilhassa ehemmiyetli kaynaklardandır. Bu kaynaklardan çoğu rusçaya tercüme edilmiştir.

Bunlardan sonra kaynak olarak muhtelif resmî evrak, 27
vesikalar, askerî idare (k o ş u n) kararları *(dürim)*, muhtıralar ve mazbatalar[115], "Kanunlar Mecmuası„ nın bazı yerleri[116] ve diğer resmî vesikalar[117] gelir.

[112] Kalmuk hanı Donduk-Daşı zamanında telif edilmiş kanunların oyratça metni ve rusça tercümesi K. F. Golstunskiy, tarafından neşredilmiştir, onun "Moğol-Oyrat kanunları„ adlı eserine bk. , s. 23-33 (metin); s. 60-72 (tercüme); " Zenzeli kararları., denilen kararlar için F. İ. Leontoviç'in «Kalmuk hukuku, I. kısım, 1822 Kanunnamesi» (rusça tercümesi) adlı kitabına bk.; Galstunskiy, op. cit. s. 14-16; A. M. Pozdneyev "Kalmuk edebiyatı müntehabatı„ (üç neşri var: SPb. 1892, 1907, 1915), s. 89-93 (Oryatça metinden küçük bir parça), yine bk. Prof. N. N. Palmov, "Volga Kalmukları tarihine dair etüdler„ , II. kıs. Astrahan, 1937, s. 91-147.

[113] Bk. Ts. Jamtsarano ve A. Turunov, "Moğol kavimlerinin yazılı hakuk yadigârlarının tavsifi„ , İrkutsk, Devlet Üniversitesi mesaileri Mecmuası, İrkutsk, 1920, s. 1-13; V.A. Ryazanovskiy «Moğol hukuku» (bilhassa örfî hukuk)» Harbin, 1931, s. 1-38, ilâve (Buryatların örfi hukuku yadigâri)„ -bazı mecmuaların rusça tercümeleri; D.Ya. Samokvasov, "Sibirya gayrirus kavimlerinin örfi hukuku mecmuası„ , Varşova, 1876; "Şarkî Sibirya göçebe gayrıruslarına dair bozkır kanunnamesi„ , SPb. 1841; «Bozkır kanunnamesini izah eden notlar» SPb. 1841 (malûm olduğu veçhile bu "kanunname„ tasdik edilmemiştir.) Asya müzesinde ve Leningrad üniversitesi kütüpanesinde moğolca yazılmış Buryat kanunlarının ve kararnamelerinin birçok muhtelif yazma mecmuaları vardır.

[114] Müteharrik harflerle basılmış bu nadir eserin nüshası Akademinin Asya müzesinde mevcuttur. - 34 *debter*

[115] Bu vesikalar meyanında bilhassa dikkati celbedenı Ordos hoşun (sancak) larından birinin *dürim*'idir: *Terigün jasağ xosiğun-u beiise jinong-un xosiğun-u dürim* (bunun kopyası Asya müzesinde mahfuzdur). Yene bk. "XVIII. asır ve XIX asrın ilk yarısına ait Buryatistan tarihi için materyaller mecmuası„ , I. fas., V. İ. Girçenko'nun idaresi altında ve onun notlariyle neşredilmiştir, Verhneudinsk; 1926.

[116] Müellifin elyazmasında kaynak göstermek maksadiyle açık yer bırakılmıştır (*idarenin notu*).

[117] Bk., meselâ, "Çin hududu hakkında Troytskosavsk hudut idaresi müşaviri Sıçevskiy tarafından 1846 da tertibedilen tarihi malûmat V. N. Basnin haber vermiştir„ Moskova Üniversitesi neşrlindeki Rusya tarihi ve asarıatikası Cemiyetinin 1876-daki kıraatleri, 2. kitap, M. 1875.

Yeni devirdeki Moğol kabîlelerinin ictimaî teşkilâtlarına dair malûmat kaynakları olarak doğrudan doğruya Moğollarla münasebette bulunan seyyahların ve müdekkiklerin şehadetlerini kabul etmek lâzımdır. Kıymetleri bakımından çok muhtelif olan bu gibi eserler meyanında bizim maksadımız için aşağıdaki eserler hususî ehemmiyeti haizdirler.

1 — Şarki Moğolistanda yapılan seyahatler.

E. Timkovskiy, "1820 ve 1821 senelerinde Moğolistan üzerinden Çin'e seyahat„ Petersburg 1824[118]; A. Palladiy (Kafarov) "1847 ve 1854 de Moğolistan gezintilerinden yol notları„ Rus Coğrafya Cemiyeti muhtıraları, umumî coğrafya kısmı XXII. cilt, sayı I. Petersburg 1892[119]; G. N. Potanin, "Şimali-Garbî Moğolistan taslakları„ Petersburg, 1881 - 1883; "Çinin Tangut-Tibet müntehası„ Petersburg, 1893; A. Pozdneyev "Moğolistan ve Moğollar„ Petersburg 1896 - 1898; P. K. Kozlov "Moğolistan ve Kam„ Petersburg 1905-1907; E. Huc "Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie et le Thibet pendant les années 1844, 1845 et 1846[120]; C. G. E. Mannerheim, "A visit to the Sarö and Shera Yögurs„ Journal de la Soc. Finno-Ougr. XXVII, 1911; H. G. C. Perry-Ayscough and E. R. B. Otter - Barry "With the Russians in Mongolia„ London, 1914; G. D. Sanjeyev "Darhatlar, 1927 de..... seyahata dair etnogr. rapor„ [121].

Bu eserlerin hepsinde müşterek bir vasıf müşahede edilmektedir: bu sayılan eserlerin müelliflerinin hepsi de, Palladiy Kafarov, A. M. Pozdneyev, G. D. Sanjeyev ve kısmen E. Huc müstesna, müsteşrik değillerdi, Moğol dilini bilmiyor ve umumiyetle Moğol filolojisine yabancı idiler. Bundan dolayıdır ki

[118] Bu eserin Avrupa dillerindeki tercümeleri malûmdur, meselâ fransızca tercümesi J. Klaproth'un mülâhazalariyle neşredilmiştir (Paris, 1827) ve İngilizce tercümesi yene aynı müsteşrikin tashihleriyle basılmıştır (London, 1827).

[119] Fransızca tercümesi vardır: L'Archimandrite Palladius, "Deux traversées de la Mongolie, 1847-1859 Notes de voyage traduites du russe par les éléves du cours de russe de l'Ecole des langues orientales vivantes,,, Preface de M. P. Boyer, Bull. de geographie historique et descriptive, 1884.

[120] Bu eser ve neşri hakk. bk. P. Pelliot, "Le voyage de M. M. Gabet et Huc à Lhasa,,, T'oung Pao, 1925, p. 133-178.

bu müellifler çok ehemmiyetli hâdiselere dikkat etmemişler, bir çok hâdiseleri izah edememişler, eski vesikalardan öğrenilebilecek meselelerin tavsifi üzerinde fazla durmuşlardır. Malûm olduğu vecihle, A. M. Pozdneyev "Moğollar ve Moğolistan„ 28
adlı eserinin III. cildinde "bugünkü Moğolların askerî ve siyasî -iktisadî durmunu izah ile Moğolistanın idarî teşkilâtı, bu ülkenin idare nizamları hakkında taslaklar„[121] vermeye teşebbüs etmiş ise de muvaffak olamamıştır. Bizim maksadımızla alâkası olan malûmat ise " Moğolistan ve Moğollar „ kitabının muhtelif sahifelerinde dağınık bir halde bulunuyor ve bir bütün teşkil etmiyorlar[123].

2 — Oyratlara seyahatler :

I. Lepehin "Rus devletinin muhtelif eyaletlerine 1768 - 1769 senelerinde seyahate dair günlük notlar„ I. bölüm, Petersburg 1771[124]; P. S. Pallas, " Rusya imparatorluğunun muhtelif eyaletlerine seyahat„ Petersburg, 1773-1788[125]; "Topçu yüzbaşı

[121] Materiyalı MONK, No 10, L., 1930.

[122] "Moğolistan ve Moğollar„ I, s. XXV. V. A. Ryazanovskiy bu cildin prof. G. B. Podstavin tarafından verilen yazma nüshanın III. sahifesinden cümleler naklediyor, bk. V. A. Ryazanovskiy "Moğol kabilelerinin örfî hukuku„, s. 15-16. A. M. Pozdneyev "Moğolların ilk kabîle cemiyetinin siması„ nı tasvir ediyor. Bununla beraber şunu da görmek mümkündür ki, onun bu tasviri yalnız bu günkü ve XIX. asırdaki Kalmukların içtimaî teşkilâtına dair elde edilen malûmata müsteniden, sırf mantıkî istidlâl yoliyle yapılmıştır.

[123] Umumiyetle, şunu kaydedebiliriz ki, Moğolistanda seyahat eden bilgin mongolistler, linguist ve filologlar bulundukları ülkeye ve ahalisine dair müşahedelerini tesbit ve seyahatlerini tavsif eden seyahatnameler, kısa makaleler müstesna, bırakmamışlardır. Diğer taraftan Moğolistan ve Moğol hakkında eser yazan seyyahların hiçbiri moğolca bilmiyorlardı. Bunlar meyanında A. M. Pozdneyev ve Palladiy Kafarov hususî bir mevki işgal ediyorlar: bununla beraber büyük müsteşrik Palladiy Kafarov, galiba, moğolca bilmemiş olsa gerektir.

[124] İkinci tab'ı, SPb., 1795. Bundan sonra Lepehin'in "Muhtıralar„ ı İlimler Akademisi tarafından "Rusyada yapılan ilmî seyahatlerin mükemmel Mecmuası„ külliyatında neşredilmişti, SPb. 1818-1825. Lepehin "Muhtıraları„ nın almanca tercümesi (J. Lepechin's Tagebuch...) 1774-77 senelerinde basılmıştır; fransızca tercümesi Frey de Landres'in eserinde iktibas edilmiştir, "Histoire des découvertes faites par divers savans voyageurs dans plusieurs contrées de la Russie....„ Berne et la Haye, 1779-1787.

[125] İkinci tab'ı, SPb. 1809. Almanca aslı (Reise durch verschiedene Provinzen des Russichen Reichs) 1771-1776 senelerinde basılmıştır: ikinci

İvan Unkovskiy'nin Züngar Hun-taycısı Tsevan Rabtana elciliği ve 1822-1824 senelerine ait yol defteri. N. İ. Veselovskiy'nin mukaddemesi ve notlariyle neşrolunan vesikalar„, Rus Coğrafya Cem. muhtıraları, etnog. Şubesi X. cilt, 2 fas., Petersburg, 1887; N. Nefedev "Volga Kalmuklarına dair yerinde toplanan mufassal malûmat„ Petersburg 1834; Bergmann, "Nomadische Streifereien unter den Kalmuken„ Bd. I-IV, Riga, 1804-1805[125]; N. V. Oçirov ve B. Vladimirtsov'un Volga kalmukları ve Şimali Garbî Moğolistan Oyratları hakkındaki makaleleri;[127] P. D. Kozlov "Moğolistan ve Kam.„.

29 *3 — Buryatlara seyahatler*[128]

J. G. Gmelin, Reise durch Sibirien von dem Jahre 1733 bis 1743„ Göttingen, 1751-1752[129]; J. G. Georgi "Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich im Jahre 1772„ Petersb., 1775[130]; Pallas'ın mezkûr eseri.

B. Yardımcı eserler

Tetkik ettiğimiz devir için yardımcı eserlere gelince - ekseriya bunların esas kaynaklardan ayrılmadıklarını kaydetmek mümkündür: aynı şahıslar hem malûmat toplamışlar hem de topladıkları malûmatı tetkiklerinde kullanmışlardır. Yukarda

tab'ı 1801 de. Fransızca tercümesi 1793 (Paris). Eski "meşhur„ seyyahlar "Voyages chez les peuples Kalmouks et les Tartars„ (Berne, 1792) adlı anonim eserde gösterilmiştir. Volga Kalmuklarına seyahatler ve Oyratlara dair mesailer Leontoviç'in eserinde mükemmel olarak tavsif edilmiştir, "Eski Moğol-Kalmukların ceza kanunnamesi„, s. 38-50.

[126] M. Moris'in fransızca tercümesi vardır (Chatillon-sur-Seine, 1825) tercüme eksikdir.

[127] Orta ve Sarkî Asyayı tetkik komitesi, No. 9 (1909), «Kobdo mıntıkası Derbetlerine seyahat hakkında B. Vladimirtsov'un raporu» (s. 47-60); No. 10 (1910); N. Oçirov, «Astarahan Kalmuklarına seyahat» (s. 61-76); Seri II, No. 1, «Bayıtlara seyahat hakkında B. Vladimirtsov'un raporu» (s. 100-104); No. 2, N. Oçirov, «Aleksandrovsk ve Bogotsohurovsk uluslarına seyahat» (s. 78-91); B. Vladimirtsov, «Kobdo Derbetlerine seyahat», RGO haberleri, XLVI, fas. VIII-X, 1910, s. 323-355.

[128] Bk. M. N. Bogdanov, «XVIII. as. seyahlarının tasvirlerine göre Buryat kavmi», Buryat kavminin tarihine dair taslaklar, s. 77-86: Bacmeisters Russische Bibliothek, t. I-III.

[129] De Keralio tarafından yapılan fransızca natamam tercümesi vardır (Paris, 1760).

[130] Aynı senede neşredilen rusça tercümesi vardır.

gösterildiği veçhile, Moğalların içtimaî teşkilâtına dair etraflı müşahadeler edebiyatta yoktur; ancak onun bazı taraflarının münferit tavsifleri vardır, ki bunlar da şu veya bu Moğol kabîlesine dair yazılmış muhtelif eserlerde dağınık bulunuyorlar.

Buryatlar, diğer Moğol kabîlelerine nazaran, sosyologların dikkatini daha ziyade celbetmişlerdir. Bunların hayatına dair yazılan eserlerde bizim mevzuumuzu alâkadar eden muhtelif meselelere dair bir sıra mesailere malik bulunuyoruz. A.P. Şçapov[131], M. N. Hangalov[132] B. E. Petri[133], M. Krol[134], M. N. Bogdanov[135] ların eserleri bu gibi mesailerdendir. Bunlardan başka "Maverayı Baykal eyaletinde toprak mülkünü ve toprak- 30
tan istifade tarzlarını tetkika dair materyeller„i[136] ve muhtelif mecmualarda, bilhassa Sibirya mecmualarında, dağınık halde bulunan daha küçük makaleleri de hatırlatmak gerektir[137]. S.

[131] A. Şçapov, «Buryatların ulus kabile cemaatı», RGO Sibirya Şubesi haberleri, 1874, c. V, fas. 3-4, s. 128-146; «Kudinsk-Lena eyaletinde yerleşik gayrirus ve çifçi Rıus köy cemaatları», id., 1876, c. VI, No. 3, s. 97-131; «Lena Buryat halk cemaatlarında egoistik sevkı tabiiler» Sibirya hak. tarihî malûmat mecmuası, c. II, s. 1-47, SPb. 1877.

[132] M. N. Hangalov, «Unga Buryatlarında düğün merasimi ve adetleri» Etnogr. Obozr. 1898, No. 1, s. 38-75.

[133] B. E. Petri, «Şimalî Buryatlarda kabile bağları unsurları», «Sib. Jivaya Starina», İrkutsk, 1924, fas. II, s. 98-126; «Şimalî Buryatlarda mıntıkavî akrabalık» İrkutsk devlet üniversitesi Biol.-Cogr. enstitüsü Haberleri, 1924, t. I, fas. II, s. 1-21; «Şimalî Buryatlarda izdivaç normaları», İrkutsk üniversitesi mesaileri mecmuası, 1924, fas. VIII, s. 3-32; "Şimalî Buryatlarda dahilî kabile münasebetleri„ İrkutsk dev. univ. biolog.-cogr. enstitüsü Haberleri, 1925, t. II, fas. 3, s. 1-72.

[134] M. Krol, "Kabile hayatının vasıfları„ İrkutsk Sibirya tetkik cemiyeti Haberleri, 1917, t. I, s, 32-47; "Selenge Buryatlarında izdivaç hukuku„ RGO Traytskosav. Kyahta Şubesi mazbataları, 1895, No. 1; "Moğol Buryatlarda izdivaç hukuku„ Adliye Nezareti Mec. 1900, I. kitap, s. 140-187; "Zabaykal Buryatlarında izdivaç merasimi„ RGO Şarkî Sib. Şubesi Haberlerli, 1894,t. :XXV No. 1, sah. 54-87; «Buryatlarda av hukuku ve avcılık» RGO Ş..Sib. Şub. Haberleri, t. XXV, s. 52-82, 1895.,

[135] "Buryat-Moğol kavminin tarihine dair taslaklar„ (prof. N. N. Kozmin idaresi altında) Verhneudinsk. 1926.

[136] "Kulomzin komisyonu materyelleri„ denilen eser, SPb. 1898 (meselâ Razumov ve Sosnovski'lerin «Zabaykal eyaleti gayrıruslarında kabîlenin ehemmiyeti„ adlı makalesine bk. fas. 6).

[137] Bk. meselâ D. A. Klemenz "Zabaykal Buryatlarında düğün merasimleri„ RGO Şarkî Sib. Şubesi haberleri, 1891, t. XXII, No; 1; I. Vambotsırenov "Horo Buryatlarında *aba-haydak* sürek avı„ id. 1890, t. XXI, No: 2, s. 29-35.

K. Patkanov'un Sibirya ehalisinin kabîleleri hakkında yazdığı maruf eserinde bazı malûmat mevcuttur[138]. A. Turunov'un yukarda zikredilen eserine de[139] bakınız. Georgi'in eski mesaisini de göz önünde bulundurmak icabeder; bu eserinde o Oyrat'ları da nazarı dikkate almıştır[140].

Oyratlar hakkında geniş edebiyat mevcut ise de bunların hemen hemen hepsi Volga Kalmuklarına dairdir. Bununla beraber bu eserde ictimaî teşkilâta dair verilen malûmat ve tetkikler çok değildir, pek sıkı kontrola muhtaçtırlar. Bu müelliflerın tarih sahasına dair mütalâaları ise en müsamahakâr tenkide bile tahammül edemezler. Bizim mevzuumuzu alâkadar eden bazı malûmat aşağıda mezkûr eserlerde mevcuttur[141]: P. İ. Rıçkov "Orenburg topografisi, yani Orenburg vilâyetinin mufassal tavsifi„ Petersburg, 1762, "Memurların istifadesi ve hoş vakit geçirmeleri için te'lifler ve tercümeler„ 1762, S. 256-260; Pallas, "Sammlungen historischer Nachrichten„; N. I. Strahov, Kalmuk Kavminin bugünkü durumu ve kalmuk kanunlarının ilâvesiyle "Petersb. 1810; İ. Nebolsin "Hoşout ulusu Kalmuklarının hayatına dair taslaklar„ Petersb. 1852; Miralay Kostenkov "Kalmuk sahrasının istatistik ve iktisadî tavsifi„ Kumo-Manıç heyeti seferiyesinin tetkikatına göre Astarahan vilâyeti Kalmuk sahrası, III. c., Petersb. 1868; K. Kostenkov, "Kalmuklara dair tarihî ve istatistik malûmat„ Petersb. 1870; Baron F. Büler, "Astarahan vilâyetinde göçebe ve yerleşik gayrirus halklar„ Oteç. Zap., Petersb. 1846, T. XLVII, s. 1-28, 59-125; T. XLVIII, s. 57-94; T. XLIX, s. 1-44 (Volga Oyratlarına dair en iyi me-

[138] Sibirya ahalisinin gayrıruslarının kavmî teşekküllerini, dil ve kabîlelerini gösteren istatistik malûmat (1897 tahriri nüfus materyallerini hususî olarak tetkik neticelerine müstenit malûmata göre), t. III, SPb. 1912, RGO Muhtıraları (istat. şubesine aidi t. XI.. fas. 3.

[139] A. Turunov, "Buryat-Moğol kavimlerinin mazisi„ İrkutsk, 1922.

[140] J. G. Georgi "Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs„ etc. St. Petersb. 1776-78; ikinci tab'ı: St. Petersb. 1782; üçüncü tab'ı: Leipzig, 1783; fransızca tercümesi 1776. Rusça tercümesi iki defa basılmıştır; ikinci tabı "Rusya devletinde bulunan bütün kavimlerin tavsifi„ etc. SPb. 1799 (birinci tabı 1776-1778).

[141] Oyrat kabîlelerinin ictimaî bünyesine dair şayanı dikkat tasvirlere bazan edebî ve yarı edebî eserlerde keza memuar edebiyatında da tesadüf olunur, bk. meselâ, A. M. Amur-Sanan "Mudreşkın sın (Ukalanın oğlu)„ L. 1925 (diğer tabı'ları da vardır).

sailerden biridir); İ. A. Jitetskiy "Astarahan Kalmuklarının hayatına dair taslaklar„ M. 1813 (Ulumi tabiiye, antropol. ve etnog. muhipleri cemiyeti haberleri, etnog. Şubesi mesaileri, t. XIII, fas. 1). Bu eser kalmuk hayatını en iyi tavsifeden eserlerden biridir, fakat sosyoloji bakımından pek kusurludur, bilhassa kabîle teşkilâtı pek fena tetkik edilmiştir. Ya. P. Dub- 31
rova "1892 senesi 15 Mart kanununun neşrine kadar Stavropol vilâyeti Kalmuklarının hayatı„ Kazan üniversitesinde arkeoloji, tarih ve etnog. cemiyetinin haberleri, t. XV, 1899, s. 1-239; "Astarahan vilâyetindeki Kalmuk sahrasının istatistik - iktisad ve tarihi tabiî bakımıadan tetkikine ait materyeller„ Kısım I-II, Astrahan, 1910; N. Oçirov "Astrahan Kalmukları, onların bugünkü iktisadî durumu ve Kalmuk sahrasının tavsifi„ Petrograd, 1915 (ikinci tab'ı Astrahan 1925); İ. V. Bentkovskiy "Büyük Derbet ulusu Kalmuklarının mesken ve yemekleri „ Stavropol vilâyeti hakkında istatistik malûmat mecmuası, 1868, fas. I.; A. A. İvanovskiy, "Çin imparatorluğundaki Tarbagatay Torgovutlarının antropoloji taslağı, Torgovut - Moğollar„, Ulumi tabiiye, antropoloji ve etnog. muhipleri cemiyetinin Haberleri, t. LXXI, Antrop. şubesi mesaileri, t. XIII, M. 1893; G. E. Grumm - Grjimaylo "Garbî Mogolistan ve Uranha ülkesi„ t. III, fas. 1, Leningrat, 1926, fas. 2, Len. 1935; Prof. N. N. Palmov, "Rusya hududu içinde bulundukları zamana ait Kalmuk kavminin tarihine dair taslak„ Astrahan, 1922; Prof. N.N. Palmov, "Volga Kalmukları tarihine ait etüdler„ kısım I, XVII ve XVIII. asırlar, Astrahan, 1926; kıs. II, XVIII. asır, Astrahan, 1928; kıs. III ve IV, Astrahan, 1929.

"Şarkî Mogollar„a ait, bizim mevzuumuzu alâkadar eden, malûmat Avrupa edebiyatında daha az, daha dağınık ve parçalar halindedir. İakinf Biçurin[142], Grumm-Grjimaylo[143] ve Pozdneyev[144] lerin maruf mesailerini göstermek mümkündür. Bun-

[142] «Moğoiistan hakk. Muhtıra» I-II, SPb. 1828 (C. F. von d. Borg'un almancaya tercümesi, Berlin, 1832).

[143] Op. cit. bundan başka aynı eserin II. cildine de bk.

[144] Prof. A. M. Pozdneyev'in Baron F. R. Osten - Saken'e, « Palladiy'nin 1847 senesinde Moğolistana dair tuttuğu günlük defter » i hakkındaki mülâhazalariyle, yazdığı mektup, RGO um. Coğr. Şub. t. XXII, No. I. SPb. 1892, s. 114-228; "Moğolistandaki Buda Manastırları ve Buda ru-

lardan başka M. İ. Bogolepov[145] Yü. D. Talko - Grintseviç[146], j. van Ost[147], İ. Mayskiy[148], A. P. Bennigsen[149], Yü. Kuşlev[150], A. P. Boloban[151] ve Ordosets[152] ler tarafından yazılan kitapları da kaydedelim. Bu eserlerde Moğol iktisadiyatına ve muhtelif yerlerdeki vaziyetin "umumî„ mümeyyiz vasıflarına dair *donnée-*
32 ler buluyoruz. Moğol ticaret heyeti seferiyesinin neşrettiği kitabı[153] ve M. Batorskiy[154], A. Baranov[155], F. Busse[156] tarafından neşredilen " rehbername „ lerin de adlarını zikretmek gerektir.

Yukarıda adları sayılan yardımcı eserlerin[157], kaynak olan seyahatnamelerin tavsifi münasebetiyle söylediğimiz vasıf gibi, müşterek bir vasıfları vardır: Moğolistan ve Moğollar hakkında

---

hanîlerine dair... taslaklar„ RGO etnog. Şub. t. XVI, SPb. 1887; "Moğol halk türküleri„ Moğol kavimlerinin halk edebiyatı nümuneleri, SPb. 1880.

[145] Bogolepov ve Sobolev, Tomsk Üniversitesi Profesörleri "Rus-Moğol ticaretine dair taslaklar, 1910 Moğolistan heyeti ilmiyesi„ Sibiryayı tetkik cemiyeti mesaileri, t. I, Tomsk, 1911. Bu, Moğolistan iktisadiyatına dair yazılan en kıymetli eserdir.

[146] "Orta Asya antropol. ve etnog. ait materyeller„ fas. I, İlimler Akad. fizik-mat. şub. Muhtıraları, t. XXXVII, No. 2, L., 1926.

[147] "Notes sur le T'oemet„ variétés sinologiques, N. 53, Changhai, 1922.

[148] "Bugünkü Moğolistan„ İrkutsk, 1921.

[149] "Bugünkü Moğolistan hakk. bir kaç malûmat„ SPb. 1912.

[150] "Moğolistan ve Moğol meseleleri„ SPb. 1912.

[151] "Bugünkü ticari ve iktisadî bakımdan Moğolistan „ ticaret ve sanayi nezareti ajanının 1912-1913 senesine ait raporu, Pgr. 1914.

[152] «Dahili Moğolistanda milli ve hürriyet hareketleri» «Revolutsiyonnıy Vostok» mecmuası, No. 2, 1927, s. 48-64.

[153] «Moğolistana gönderilen Moskova ticaret heyeti» M. 1912.

[154] «Mogolistanın askerî-istatistik taslağı tecrübesi» SPb. 1894. Asya coğr. topogr. ve ıstatistik mecmuası, Büyük Erkânıharb askerî-ilmî komitesi neşriyatından, fas. 37.

[155] «Mogol istilâhları sözlüğü» (A-N), Moğolistan ve Mançuryaya ait materyeller, fas. XI, Harbin, 1907; (O-F), id. fas. XXXVI, Harbin. 1911.

[156] «Şarkî Sibirya bazı göçebe kavimlerinin gündelik hayatlarında ehemmiyeti olan sözlerin listesi».

[157] Pek çok eserler dikkat nazarına alınmamıştır, çünkü bunlar kendilerinden önceki müdekkiklerin sözlerini ancak tekrarlamışlar yahut verdikleri materyeller itimada pek te şayan değildir. Gözetilen maksad için pek az malûmat veren eserler de, gerek seyahatname olsun gerek umumî eserler olsun, zikredilmemişlerdir.

yazanlar Moğol dilini bilmiyorlardı, müsteşrik değillerdi ve umumiyetle Moğol filolojisine yabancı idiler[158]. Bu eserin müellifi, Moğol içtimaî teşkilâtını, Şimali Garbî Moğolistanda, Kobdo mıntakasında ve Garbî Halhada müşahede etmiştir. Yine müellif Kalmuk sahralarında, Şarkî ve Merkezî Halhada bulunmuş ve cenup Moğollariyle de Pekinde az çok muarefesi olmuştur. Bu müşahedeler bugüne kadar neşredilmiş değildir. Bütün bu müşahedelerden, takdim edilen bu eserde istifade edilecektir.

---

[158] M. N. Hangalov, M. N. Bogdanov, B. E. Petri'nin Buryatlar hakkındaki eserleri, mongolist olmadıkları halde, pek açıkça temayüz ederler, bunlardan M. N. Bogdanov, bilhassa M. N. Hangalov kendi ana lehçeleri olan Buryatçayı çok iyi biliyorlardı. Prof. N. N. Palmov kendi «Etütleri» nde muayyen hudud çiziyor ve başlıca, arşiv vesikalarına dayanıyor. Ordosets (= Ordoslu), görünüşe bakılırsa, moğolcaya tamamiyle hâkimdir. Yine şu cihet dikkati celbediyor, ki Rus sinologları da, Moğollar ve Moğolistan üzerinde A. L. Leontyev, İakinf Biçurin, S. V. Lipovtsov, V. P. Vasilyev, Palladiy Kafarov, P. S. Popov, V. M. Uspenskiy, E. V. Bretşneider, D. D. Pokotilov, A. O. İvanovskiy gibi hülâsa XVIII. ve XIX. asrın aşağı yukarı bütün sinologları çalışmışlardır. XX. asırda ise Rus sinologlarının dikkatı yalnız Çin üzerine yönelmiş oluyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN ESKİ DEVİRLERDEKİ (XI-XIII. ASIRLARDAKİ) İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI, FEODALİZMİN MEBDEİ

In omni Gallia eorum hominum qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo; nam plebs poene servorum habetur loco... Nulli adhibetur consilio*

Caesar, *Debello gallico*, VI, 13.

Xaracu irgen ejen-ügei yakiu yabumui
Sanang Secen

I. ESKİ MOĞOLLARDA İKTİSADÎ HAYAT. — ORMAN VE BOZKIR

.... onlar bir yerden diğer bir yere geçiyorlar; bugün yol gidiyorlar, yarın otun ve suyun bulunduğu yerde tevakkuf ederek duruyorlar.

Çjandehuy

Reşidettin ve "Moğolların gizli tarihi„ gibi** bizim başlıca mehazlarımız XII. asır Moğollarını, yaşayış tarzlarına ve iktisadî durumlarına göre, iki zümreye: orman kabileleri yahut avcılara *(hoyin irgen)*[1] ve bozkır kabileleri yahut çobanlara *(ke'er-ün irgen)* ayırırlar[2]. XI. asırda da, galiba, aynı vaziyet müşahede edilmiştir.

* [Bütün Galyada adı sayılan ve şerefli olan iki sınıf vardır. Avam ise hemen hemen köle telâkki edilir; hiç bir toplantıya iştirak edemez].

** [«Yuan-çao-bi-şi = Moğolların gizli tarihi»ni biz müellife uyarak «S.sk.» kısaltmasıyle gösterdik (müt).]

[1] Bk. R.-ad-D. I, 20, 52, 89-92; S.sk. 131-133, 117; krş, A. M. Pozdneyev, «O drevnem kit.-mong. pamyatnike «Yuan-çao-mi-şi» s. 19; P. Pelliot «Les mots à *h* initiale aujuord'hui amuie dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles», JA, Avril-Juin 1925, p, 218 (31o). Bk. Dorci Banzarov «Ob Oyratah i Uygurah», «Çernaya Vera» ve diğer makaleleri s. 82-87. SPb. 1891; Palladiy Kafarof «Kommentariy... na Marko Polo», SPb. 1905, s. 19.

[2] Bu isim R.-ad-D., I, 175 de tesadüf edilen bir tabire ve yukarıda-

O zamanlarda "ormanlı„ Moğol kabileleri Baykal gölü civarında, Yenisey ırmağının yukarı mecrasında ve İrtiş boylarında yaşıyorlardı; bozkır çobanları ise Kulun-Buir gölünden başlıyarak Altay dağlarının cenubî yamaçlarına kadar uzanan geniş bozkırlarda ve yaylalarda göç ediyorlardı. Moğol çobanlarının bir kısmı daha cenupta Gobi çölünün öteki tarafında, büyük Çin Seddi yakınındaki yerleri işgal etmişlerdi. Moğol kabileleri meyanında aynı zamanda hem "ormanlı„ kabilelerden hem de bozkırlı kabilelerden sayılanları vardı[3]. Bazan da eski hatıralara göre, bazı kabileler "ormanlı„ lardan sayılırdı. Çünkü bunların ecdadı avcılardan idi, yahut ormanlarda veya orman yakınlarında yaşıyorlardı[4]. 34

"Ormanlı„ kabilelerin başlıca meşgaleleri yabanî hayvanlar avcılığı idi. Bununla beraber balık avcılığını da istihkar etmiyorlardı[5]. Bu kabileler, hiç bir zaman ormanlarından çıkmazlar, kayınağacının ve diğer ağaçların kabuklarından yapılan hafif alaçık (salaş) larda yaşarlardı; bozkır göçebeleri ise bazen "keçe çadırlarda yaşayan kabileler„ tesmiye olunurdu[6]. "Ormanlı„ lar yabanî hayvanları[7], bilhassa maral-geyik[8] ve karacayı[9] ehlileştirirler, bunların et ve sütiyle beslenirlerdi. Bunlar ormanlarda dolaşırken ev eşyalarını maral-geyiklere yükletiyorlar, bununla beraber atı da biliyorlardı[10]. "Ormanlı„ kabile-

ki isme analoji olarak ihya (restauration) edilmektedir. Bk. Berezin'in notuna R.-ad-D., II, 268. Bk. R.-ad-D. I, 1-3 passim; S. sk., passim.

[3] R.-ad-D., I, 89.

[4] İbid. («Tayciyut» kabilesi hakkında); II, 48, 96-97

[5] S. sk., 55.

[6] Bk. Bozdneyev, op. cit. s. 18.

[7] R.-ad-D., I, 90.

[8] R.-ad-D., Berezin tercümesine göre (I,90) «dağ öküzleri» nden bahsediyor; fakat bahis mevzu olan hayvan meral-geyik (*Cervus maral, Ogilby*), moğolca *buğu* olduğunu tahmin için delil mevcuttur.

[9] R.-ad-D., I, 90. Berezin bu kelimeyi «sayga» diye tercüme ederek R.-ad-D. in moğolca *jür* ıstılahını da zikrediyor. Mogolca *jür* «-karaca *Capreolus pygorgus*, Pall.» bk. Grumm-Grjimaylo, «Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray», I, SPb. 1914, s. 516-517.

[10] S. sk., 132. «Ormanlı» kavimlerin göçebelerle beraber uzak seferlere iştirak ettikleri malûmdur; bk. Pozdneyev, op. cit. s. 17, burada, «orman» kabilelerinden biri olan Oyrat kabilesinin diğer birçok kabile ve kavimlerle beraber Camuğa idaresi altında Cengiz hana karşı toplandıkları zikrolunur.

lerde at, galiba, kabile başbuğları ve hali vakti yerinde olan ekâbir tarafından av için kullanılmış olsa gerektir. Bilhassa kayde şayandır ki avcılıkla geçinen eski avcı - Buryat'ların da atı bildiklerine D. A. Klemenz ile M. N. Hangalov da kanaat hasıl etmişlerdir [11].

"Ormanlı„ Moğol kabileleri hayvan derilerinden elbise dikerler, kayak kullanırlar ve ağaç usareleri içerlerdi. Göçebe çobanların ve şehir ahalisinin hayatı onlar için tahammül edilemez işkence sayılırdı [12]. Yuan-çao-bi-si, "ormanlı„ kavimlerin iktisadî münasebetlerine dair çok calibi dikkat malûmat vermektedir [13]: "*Xorilartai-mergen*, ülkesi olan *Hori-Tumad*'ta samur ve sincap üreyen yerlere umumî yasak (memnuiyet) tamim edildikten ve dostane olmıyan münasebetler başladıktan sonra, *Xorilar* kabilesini (*oboġ-obox*) teşkil etti...: ve *Burxan-Xaldun* (dağının) sahiplerine müteveccihen göç etmeğe başladı„. Bizim mehazımız, orman kavimlerinden olan *Xori Tumad* [14] tan ayrılan bu kabilenin göçünü tavsif ederken *Xorilartai-mergen*'in
35 başka eşyası meyanında, *xara'utai tergen*'in yani "kapalı araba„ nın [15] da bulunduğunu kaydediyor, ki aşağıda bahis mevzuu edileceği veçhile, bu gibi arabaların göçebe Moğollarda bulunduğu malûmdu.

Verilen bu malûmattan şu nticeyi elde etmek mümkündür ki orman kavimlerinden bazıları komşuları olan göçebe kavimlerin tesiri altına düşmüş, iktisadî durumları da değişmeğe başlamıştır : bunlarda göçebeliğe ve çobanlığa doğru tekâmül ve

[11] Bk. Klemenz ve Hangalov. «Obşçestvennıye ohoti u severnıh buryat» s. 17.

[12] R.-ad-D. I, 90-91.

[13] S. sk., 24. Bu yerin çince tercümesi aslına uygun değildir. Ben «moğolca» metinden tercüme ettim.

[14] *Xori-Tumad* kabileleri «ormanlı» kavimlere mensuptur, bk. R-ad-D., I, 86-88; S. sk. 132-133. Krş. P. Pelliot, JA. Avril-Juin 1920, p. 175.

[15] Palladiy Kafarov «siyah çadır» (bk. S. sk. 24) yahut «siyah araba» (bk. Çan-Çun, 286) diye tercüme etmiştir. Moğolca xara'utu tabirini «siyahlar sahibi» *xara'un* yahut *xaraġun* = türkçe *qaraġ* «siyah») manasında anlamak güç olduğuna göre bu tabiri, *xara'u* yahut *xaragu* «muhafaza, himaye» den teşkil edilmiş diye izah etmek mümkündür. Arabalar hakkında aşağıda 41 sah. bk.

yavaş yavaş buna geçiş müşahede edilmektedir[16]. Diğer taraftan, aşağıda görüleceği veçhile, göçebe-çoban Moğollar da avcılık hayatından bir çok şey muhafaza etmişlerdi. Bazı hallerde "ormanlı„ avcılarla "bozkırlı„ çobanlar arasında bir hudut çizmek çok müşküldü: intikal merhalesinde bulunan kabileler olduğu gibi, bazen çobanlıkla, bazen de yabanî hayvan ve balık avlamakla geçinen kabile veyahut kabilenin bir kolu, oymağı veya ailesi bulunurdu[17]. Avcı kabileler, her türlü yabanî hayvan avlamakla beraber[18], başlıca avladıkları hayvanlar samur ve sincap idi; *Bulağacin* (yani "samurcu„, "samur avcıları„) ve *Keremücin* (yani "sincapçı„, "sincap avcıları„) adını taşıyan bir çok kabilelerin bulunduğu malûmdur[19]. Cengiz'in oğlu Cuçi "orman kavimleri„ ni itaati altına aldığı zaman onlardan siyah samurlar almıştı[20]. "Moğolların gizli tarihi„ nin verdiği malûmata göre[21] Orta Asyalı müslüman tüccar Hasan (*Asan*) "samur ve sincaplarla mübadele etmek üzere„ *Ergüne* ırmağı sahili yoliyle[22] eğdiş edilmiş 1000 koç ve bir beyaz deve götürüyordu.

XII - XIII. asırlarda ticaret Uygurların ve "müslüman„ tüccarların elinde bulunuyordu. "Ormanlı„ kabilelerin bu ticaret nüfuzu çevresine ne derecede sürüklenmiş olduklarına dair muayyen bir şey söylemek müşküldür. Her halde bu "ormanlı„ kavimlerin bulunduğu yerlerden ticaret yolu geçiyor ve bu yol ile "develere yükleyerek„ şimaldeki dağların öte tarafından un taşıyorlardı[23]. Selenge ırmağında, "ormanlı„ kavimler hududunda yaşayan, bazan de "ormanlı„ kabilelerden sayılan, Moğol

[16] Krş. Barthold «Svyaz obşçesten. bıta s hozyastven. ukladom u turok i mongolov» İzv. Ob. Arheol., İstorii i Etnog. pri Kazan. Universit., XXIV, 3-4. sah. 1-4.

[17] R.-ad-D., I, 89; S. sk. 38, 45.

[18] S. sk., 25.

[19] R.-ad-D., I, 88; krş. N. N. Kozmin «Hozyaystvo i narodnost (proizvodstvennıy faktor v etniçeskih protsessah)» s. 2.

[20] S. sk., 131-132.

[21] S. sk., 95, müslüman Hasan'dan başka kaynaklar da bahsederler, bk. Barthold «Turkestan», s. 446.

[22] Argun ırmağı, S. sk., 196.

[23] Çan-Çun, 291-292, 339; krş. Barthold «Turkestan», 424.

boylarından Merkit'ler un kullanırlardı [24]; ağlebi ihtimal ki, bu un uzak ülkelerden getiriliyordu.

Bozkırlı göçebe Moğolların iktisadî hayatları hakkında bizim kaynaklarımız daha fazla malûmat veriyorlar: göçebe kabileler kalabalıktı, tarihte büyük rol oynamak onlara düşmüştü; Cengiz Han, "keçe çadırlarda yaşıyan kabileler„ in başbuğu idi. Reşidettin "ormanlı„ kavimler hakkında Moğolların
36 söyledikleri sözleri naklederek diyor ki [25] "onların fikirlerine göre bu hayattan (yani avcılık ve orman hayatından) daha iyi bir hayat olmasına imkân yoktu ve onlar kadar mesut kimse bulunmazdı„. Çok ince kültür sahibi olan Çinli Çan-Çun ise Gobi çölünü ve Moğol kabilelerini manzum olarak şöyle tasvir etmiştir [26]: "... yerde ağaçlar bitmez, biten şey yalnız yabanî otlardır; Tanrı burada dağlar değil, yalnız tepecikler yaratmıştır; burada ekin yetişmez; sütle beslenirler; deriden dikilmiş elbise giyerler; keçe çadırlarda yaşarlar, bununla beraber şen ve neşelidirler„. Eserinin başka bir yerinde şöyle diyor [27]: "... ve onlar bütün ömürlerini kaygusuz giçirirler, kendi kendilerinden memnun olarak yaşarlar„ ve müellif soruyor [28]: "Halik - kader, hikmeti rabbaniye - [29] âlemi yaratırken niçin bu yerdeki insanlara at ve sığır sürülerine çobanlık etmeyi emretmiş?„

XI - XIII. asırlarda yaşıyan göçebe Moğol çobanlarının başlıca meşgaleleri çobanlık ve avcılık idi; bunlar aynı zamanda hem göçebe çoban, hem avcı idiler, bununla beraber iktisadî hayatlarının temellerini hayvan yetiştirme teşkil ediyordu.

Moğol göçebeleri sığır, koyun, keçi ve at beslerlerdi; deve ise Tola, Kerulen ve Onon ırmakları sahillerinde yaşıyan Moğollarda, her halde, az bulunurdu. Cengiz hanın Tangut seferinden sonradır ki deve çoğalmış oldu [30]. Dünyanın diğer çoban kavimlerinde olduğu gibi, Moğol göçebeleri de sürülerine otlak-

[24] S. sk., 76.
[25] I, 90.
[26] Çan-Çun, 285; krş. Cjan-De-huy, 582.
[27] Çan-Çun, 289.
[28] İbid.
[29] Palladiy Kafarof'un izahına bk. s. 401 (213).
[30] Bk. S. sk., 140-141; R.-ad-D., III,7.

lar arıyarak senede bir kaç defa yer değiştirirler, göç ederlerdi [31]. Bu göçler yaylaların arasındaki mesafenin uzaklık ve yakınlığına, mahallin tabiî şartlarına ve sürülerin az veya çokluğuna göre tanzim edilirdi. Kış için kuru ot hazırlamazlardı; fakat bir yerden bir yere göçmelerini öyle tanzim ederlerdi ki kışın sürülerin, kökünde kurumuş otları bulup otlamalarına elverişli olan yerleri muhafaza eder, kışın oralara konarlardı. Göçler ve mer'alar sürülerin cinslerine göre değiştirilirdi: koyunlar için iyi olan mer'alar, at sürüleri için elverişli olmazdı. Yaz mevsimindeki bir göç esnasında [32] Camuga, Cengiz hana diyor ki: "Eğer biz şimdi bir dağ yamacına konarsak at sürüleri besleyenler yurt kazanır; eğer akar su yanına konarsak koyun ve kuzu çobanları boğazlarına yiyecek bulurlar„. Hayvan sürüleri ne kadar kalabalık olursa o kadar çok ve sık göçmek icabederdi.

Bizim kaynaklarımız XI-XII. asır Moğollarında iki türlü göç tarzı bulunduğunu fark etmemize imkân veriyorlar. Bir taraftan, az çok büyük, kalabalık zümreler halinde yaşar ve göçerlerdi [33]; diğer taraftan bunun aksine olarak, bugünkü Halha ve Kobdo mıntakalarındaki Moğolların en çok 2-3 aileden ibaret birlikler halinde göçtükleri gibi, bazı aileler münferit halde yahut küçük gruplar halinde dolaşırlardı [34].

Kalabalık olarak göç edenler, âdete göre bir kafile halinde hareket eder ve bir kamp olarak konarlardı [35]. Bu kamplardaki çadırların adedi bazen birkaç yüzü bulurdu [36]. Kamp, moğolca 37
küriyen ∽ güriyen, birkaç ağıl (moğolca *ayil*), yani birkaç göçebe haneden teşekkül eder ki ayrı ayrı çadır-ev ve araba-çadırlardan ibaret olur. Reşidettin diyor ki: "*küren*'in mânası şudur: birçok çadırlar sahrada halka şeklinde bir daire teşkil ederek dizilirlerse buna *küren* denir„ [37]. Aynı müellif diğer bir yerde bu

[31] R.-ad-D., 1, 2-3; passim; Rubruk, 69-71; Marco Polo, 87-88; Çjan-De-huy, 486, Çan-Çun, 286.

[32] S. sk., 59.

[33] S. sk., 24, 37, 43, 46, 50, 57-60, 120; R.-ad-D., II, 91, 94, 95; I, 59.

[34] S. sk., 44-45, 64; R.-ad-D. II, 92; Rubruk, 70-71, 82.

[35] S. sk. 57, 58-60, 37, 120; R.-ad-D. II, 94-95.

[36] R.-ad-D., II, 15.

[37] İbid; *küriyen ∽ güriyen* < eski *kürigen*. Bu moğolca *küryien*'den rusça *kuren*.

kelimeyi şöyle izah ediyor: [38] *küren*'in manası halka demektir. Eski zamanlarda herhangi bir kabile, her hangi bir yerde halka şeklinde dizilerek bir kamp kurar ve büyükleri dairenin ortasında bir nokta gibi bulunurdu. İşte buna *küren* denirdi. Bu zamanda da düşman askerlerinin yaklaştığı anlaşılırsa ortaya yabancının veya düşmanın sokulmasına mani olmak için bu şekilde vaziyet alırlar„ [39]. Bir prensin ve han kadınlarının kampında binlerce çadır [40] ve arabanın aynı şekilde toplanıp sıralandığı, Çan-Çun tarafından da müşahede edilmiştir.

Demek oluyor ki XI-XII. nci asır Moğolları ya *ayil* [41] yahut ta *küriyen* [42] halinde göç ederlerdi. Bir taraftan münferit olarak kendi başlarına *ayil* halinde göçmek elverişli ise de, diğer taraftan kamp (*küryen*) den ayrılmak, bazı ahval ve şeraitte, korkunç ve tehlikeli idi [43].

Bu vaziyet umumiyetle göçebe hayatındaki çok mühim bir tezadı meydana koymaktudır. Sürüleri, bilhassa at sürüleri, çok olan zengin bir çoban için kalabalık kafile halinde göçmek kârlı değildi. Hayvan sürülerini iyi beslemek kaygusu onu yalnız kendi *ayil*'i ile münferit halde serbestçe göçmeğe ve iyi otlak aramağa icbar ediyordu. Bugünkü Volga Oyrat-Kalmuklarında da buna benzer vaziyet müşahede edilmektedir. Orta halli ve yoksul Kalmuklar kalabalık cemiyet "hoton„ halinde göç ederler, zenginleri ise münferit *ayil* halinde göçmeği tercih eder, böyle göçmeğe de mecburdurlar. Fakat münferit *ayil* halinde kalabalık sürülerle göçmek ancak umumî emniyet olduğu zaman mümkündü. Çapulculuk, yağmagirlik ve savaş zaman-

[38] R.-ad-D. II, 94.

[39] 1911-1912 senelerindeki «birinci» moğol inkılabında Moğol muharipleri aynı şekilde kamp kurmuşlardı.

[40] «Bir kaç bin kara arabalar ve keçe çadırlar sıra ile duruyorlardı.» Çan-Çun, 287, 281; krş. Rubruk'un tavsifi, 69-71, 82.

[41] Bu ıstılahın izahı için S. sk. 'nin şu metni hizmet edebilir; *Temüjin-i.... abcu odcu, ulus irgen-dür-iyen jasaglaju ayil-tur nigen xono'ulun...* «... (Targutay- kıriltuh) Temuçini ele geçirdikten sonra kendi malikânesindeki halkına emretti ki onu her gece bir ayılda - avluda barındırsınlar»; Palladiy'in tercümesiyle krş.. S. sk., 41.

[42] S. sk. 'nin şu ifadesiyle krş. *niken güriyen irgen* «bir kamplık halk», krş. S. sk., 46 ve 181 (119°); R.-ad-D., I, 110.

[43] S. sk., 37-38.

larında münferit halde göçmek imkânsızdı.[44] Binaenaleyh bundan bir çıkar yol aramak lâzımdı ki, o da şu idi: büyük kamp *küriyen*'leri küçük zümrelere ayrılırlar, zenginlerin kendileri küriyen'lerle göçer, sürülerini, bilhassa at sürülerini *ayil* halinde bulundururlardı. *Küriyen* ve *ayil* iktisadî tarzlarını birleştirmek XI-XII nci asır Moğolları için, galiba, en ideal iktisadî durum sayılmıştır[45]. Reşidettin'in ve XIII. asır seyyahlarının verdikleri malûmattan anlaşıldığına göre, Cengiz imparatorluğunun kurulmasiyle küriyen halinde göç etmek, galiba, kaybolmuş olsa gerektir. 38

En fazla ata kıymet verilirdi; at sürüleri eski Moğolların başlıca servetini teşkil ediyordu: at sürüsü bulunmadıkça bozkır iktisadiyatının devamı imkânsızdı[46]. At, Moğol için nakil vasıtası idi,harpte ve avda ona hizmet eder, süt verirdi; Moğollar bu günkü göçebeler gibi, atın etiyle beslenirler, deri ve kılından istifade ederlerdi. Moğol hanı Hutula - kaan'ı düşmanları bataklık mıntakaya koğduktan sonra, "atlarından ayrıldıktan sonra, Moğollar ne yapabilirler?„ demişlerdi[47]. At hakkında Cengiz han şöyle demişti: "Atından düşen adam nasıl kalkabilir? Ayağa kalksa bile atlı düşmanlara karşı yaya olarak nasıl harp eder ve nasıl galip olabilir? „[48].

Atlara çok ehemmiyet verilmiştir. Muhariplerin kuvveti buna göre takdir edilir, o veya bu kabilenin serveti, malik oldukları at sürüleriyle ölçülürdü[49]. İmparatorların davetine ica-

[44] Bk. «Cengiz han hakkında hikâye», 153; R.-ad-D., II, 16; İakinf, 4-5; S. sk., 40, 41, 45, 49-52.

[45] Bk. S. sk., 45-47; 64; «Cengiz Han hak. hikâye», 153; krş. R.-ad-D,, II, 92-95. krş. W. Radloff «Uygurlar meselesine dair» SPb. 1893, sah. 68-69.

[46] Meselâ, krş. R.-ad-D., II, 103, 44-45, S. sk., 45-47.

[47] Bk. R.-ad-D. II, 43. Mogollar daima iğdiş edilmiş ata binerlerdi, bugünde de öyledir. İğdiş edilmiş ata moğolca *axta* ∽ *aġta* denir; «mirahur» ve «atları terbiye eden» manasına gelen *oxtaci* ∽ *aġtaci* kelimesi bundan teşkil edilmiştir; bk. S. sk. 62, 103; krş. Barthold «Turkestan», 411; Pelliot, JA. Avril-Juin 1920, p. 179-180; Pelliot, Toung-Pao, 1930, vol. XXVII, p. 27.

[48] R.-ad-D., I, 171. Atlar hakkında Cengiz Han kendi «Vecizeleri»nde de söylemiştir, bk. R.-ad-D., III, 122-123.

[49] S. sk., 103-104; krş. Çjao-Hun, bk. Vasilyev «Orta Asyanın doğu kısmının tarihi ve eski eserleri» s. 225-226. Burada onun şu laflarını hatır-

bet etmek veyahut kurultaya gitmek istemiyen Moğol prensleri (beyleri) atlarının zayıf olduğunu bahane ederek seyahate imkân bulamadıklerını söylerlerdi[50].

Maruf Moğol hanlarından Van-Han ile münasebetlerinin gerginleşmege başladığı zaman Cengiz han, müzakereye girişmek üzere ona - "Moğolların gizli tarihi„ nin sözlerine göre - "şu sözleri tebliğ etmek için iki adam gönderdi: "Biz Tungeli irmağının sahilinde kamp kurduk, burada besleyici ot yetişir, atlarımız besilidir„[51]. "Moğlların gizli tarihi„ at ve at sürülerine ait hikâyelerle doludur[52]. Moğolların, her halde Temuçin-Cengiz-hanın doğduğu Moğol kabilesine en yakın kabilelerin at sürülerinin adedi, galiba, pek büyük değildi; bunlarda at sürülerinin adedi imparatorluğun büyümesiyle arttı. Meselâ Cengiz hanın babası Yesugey Bahadır, büyük oğluna gelinlik kız ara-
39 mağa giderken onu beraber alıyor. Kızın babasiyle sözleştikten sonra ona "bir yedek at„ veriyor[53]. Genç Temuçin'in kardeşlerinin elinde, bir çok bâdireler atlattıktan ve işleri düzeldikten sonra bile, ancak sekiz at vardı; başka bir atları daha vardı, ki bununla dağ sıçanı avına giderlerdi[54]. Temuçin'in obasına Merkitler hücum ettiklerinde onun "tek bir atı vardı, karısı Börte için beygir bulunmadı„[55]. Nakil vasıtası olarak kara sığırları da kullanırlardı: Öküz ve inekleri araba-çadırlara koşarlardı[56]. Koyunları başka yerde olduğu gibi, eti, derisi ve yünü için beslerlerdi[57]. Eti, zamanımızda da olduğu gibi, son baharda veya kış mevsiminin başında, hayvanların besili (semiz) olduğu günlerde hazırlarlardı, yani koyunları kesip bütün olarak dondururlardı[58]. Bu asırda Moğolların elin-

---

lamak mümkündür: «Bazı tatarlar pek yoksul, kaba ve hiç bir şeye istidatları yoktur, ancak başkalarının mülâzemetinde at üzerinde gezmesini bilirler» (İbid., s. 217). Bk. Marco Polo, 90-91.

[50] Bk., meselâ, D'Ohsson, II, 361.

[51] Sah. 91; krş. «Cengiz Han hak. hikâye» s. 170; R.-ad-D., II, 135,

[52] Sah. 23, 27, 44, 45-47, 49, 50, 64, 101, 103, 104 v. b., krş. R.-ad-D., II, 44-45 v. b.

[53] S. sk., 36.

[54] S. sk., 45.

[55] S. sk., 50.

[56] S. sk., 36.

[57] Bk. S. sk. 50.

[58] Bk. S. sk., 26. Mogolca *iulma xonin*

de bulunan, hayvanların bilhassa koyunların, miktarına dair katî malûmat yoktur. Mehazlarımızın verdiği ve yukarıda kaydettiğimiz tek bir rakkam[59] az çok ehemmiyeti haizdir. Bu rakkam "iğdiş edilmiş,, koçlar süren yabancı tüccar hakkında söylenen cümlede geçmektedir; bu koçların adedi bin olduğuna göre kaydetmek mümkündür ki pek çok değildi. Bu koçlardan başka bir de beyaz deve bulunuyordu[60].

Cengiz hanın gençlik zamanında yayladığı yaylaların esas kısmını teşkil eden Onon, Kerulen ve Tola ırmaklarının yukarılarında yaşıyan Moğollar için deveden faydalanmağa imkân yoktu: buraları, dağlık ve ormanlık arazi olduğundan, at sinekleriyle dolu idi[61]. Filhakika, "Moğolların gizli tarihi,, ancak geniş bozkırlarda göçen kabilelere dair malûmat verirken deveden bahsediyor[62]. Moğollar, develere yalnız yük yüklemezler, onları arabaya da koşarlardı.

Ev hayvanlarının etleri hep yemek için kullanılırdı[63]; etleri, yalnız haşlama olarak değil, kavurma olarak da yerlerdi[64]. Süt mahsulleri, diğer bütün göçebe kavimlerde olduğu gibi, Moğolların başlıca gıda unsurlarını teşkil ediyordu; bizim kaynaklarımız bu mahsulleri bir çok defa zikrederler[65]. Rubruk ise bunları mufassal olarak tavsif ediyor[66]. Şunu da kay-

[59] Bk. yukarıda s. 35,

[60] S. sk., 95.

[61] Bk. Zapiski Sib. otd. RGO (Sibir. Cograf. Cem. Muh.) VIII, s. 148; «Severnaya Mongoliya» II, Len. 1927, Akad. Nauk SSSR neşri, s. 37-38; M. A, Usov, «Orfografiya i geologiya Kenteyskogo hrebta v Mongolii» İzv. Geolog. kom., 1915, t. 34, No. 8: İ, A. Molçanov «Matarialı k voprosu o drevnem oledenenii S-Vost. Mongolii» Ş. Şarkî Moğolistanın en eski buzlanması meselesi hakk. materyeller İzv. RGO, t. LIV, fas. I, 1919, sah. 66-100.

[62] Sah. 92, 140-141. S. sk. 'nin moğolca metninde Kerulen ırmağının bozkır mıntakasında yaşayan Ongirad (Kongırad) boyundan bahsederken deve zikrediliyor (bk. S. sk., 47-48, krş. D'Ohsson, I, 9); *xasax tergen-tür uno'ulju, hara bu'ra kölgejü* «... arabaya oturtup ve kara buğra koşarak...»

[63] Rubruk, 73.

[64] S. sk., 25. Malûm olduğu vechile, bu günkü Moğollar eti sırf haşlama halinde yerler.

[65] Bk. , meselâ, S. sk. , 43, 65, 71; Çan-Çun, 288-291.

[66] Sah. 72-75.

detmek lâzımdır ki hayvanları, kadınlar gibi, erkekler de sağarlardı [67].

XI.-XIII. asır Moğolları yalnız çobanlıkla beslenemediler: gıda yetişmiyordu. Bu eksiklik yabanî hayvan ve balık avı
40 mahsulleriyle ikmal ediliyordu [68]; pek muhtaç kaldıkları zaman ot kökleriyle de beslenirlerdi. Bütün bunlar bir defa daha isbat ediyor ki Onon, Kerulen ve Tola sahillerinde yaşıyan Moğollarda, Cengiz han imparatorluğunun teşekkülüne kadar, hayvanlar çok olmamıştır.

Rubruk diyor ki [69] "şu suretle onlar gıdalarının mühim bir kısmını avcılıkla kazanırlar„. İri yabani hayvanlarla beraber kemirici hayvanları (hayvanat-ı kazime) de avlarlardı; iki türlü av tarzı vardı: ferdî avcılık ve cemiyet halinde avcılık (sürek avı). Şahinle avcılık etmeyi de çok severlerdi. Umumiyetle ava en güzel eğlence diye bakarlardı. Cemiyet halindeki sürek avı ise harp ve çapul seferlerinde daimî bir meşgale idi: bu avlarla ordunun iaşesi temin edilir ve aynı zamanda hazırlık manevraları gibi bir şey olurdu. Bizim kaynaklarımız sürek avlarını çok defa zikreder ve oldukça mufassal olarak tavsif ederler; bununla beraber bu avların nasıl organize edildiklerini bütün teferruatiyle tasvir etmeğe bugün imkân yoktur [70]. "Van-Han ... sürek aviyle meşgul olduktan sonra, Tuula ırmağının Kara ormanına döndü„[71]; "Sürek avı esnasında Cengiz, Huildar'ı durduruyordu ... Fakat o itaat etmedi. Avı takip ederek atını sürerken yarası tekrar açıldı ...„[72] buna benzer cümlelere bizim kaynaklarımızda çok tesadüf edilir. XII. asır Moğollarının ictimaî hayatında sürek avlarının hususî bir ehemmiyeti olduğunu epeyce iyi gösteren daha başka

[67] Rubruk, 78; S. sk. , 45.

[68] R.-ad-D., I, 162; Çan-Çun, 278: S. sk., 38, 55.

[69] Sah. 76.

[70] Bununla beraber bk. D'Ohsson, I, p.404-446; Quatremère, p. 165; Marco Polo, 136.

[71] S. sk., 57.

[72] S. sk., 90. Bundan başka, Cengiz Hanın, Van-Han'la çarpıştıktan sonra, Halha ırmağı boyunca askerleriyle hareketi hikâye edilirken şöyle denilmektedir : « yolda sürek avıyle meşgul oldular ve bununla iaşelerini temin ettiler » , S. sk., 90; krş. S. sk., 111; R.-ad-D., III, 123; Barthold « Turkestan » , 415.

malûmata da tesadüf edilmektedir. Meselâ Moğol bahadırları Cengizi başbuğ intihap ederken şöyle yemin ediyorlar "sürek avlarında biz başkalarından önce atılırız ve avladıklarımızı sana veririz„ [73]. Diğer bir kaynağın sözlerine göre [74], Cengiz hanın kendisi de aynı sözleri başka cümlelerle şöyle ifade ediyor: "Bana başbuğların arkasından ava gitmeği emretmiş olsalardı av hayvanlarını durdurur, kolay vurmak için kayalara sıkıştırırdım„ .

Bazen büyük sürek avları yapılırdı [75], buna muhtelif kabileler ve oymaklar iştirak ederlerdi; Cengiz hanla Kereyit hanı Van-Han kendi aralarında şöyle konuşmuşlardı: "Düşmanlara karşı beraber harp ederiz, sürek avlarında beraber avlanırız„ [76].

Daha sonraları sürek avları büyük mikyasta ve muntatazam bir şekilde teşkillendirilmiştir [77].

Bununla beraber, bizim mehazlarımız o veya bu şahsın münferit olarak ava gittiğinden daima bahsetmektedirler [78]. Av, şairler tarafından terennüm edilmiş; onda hayatın en büyük **41**
zevk ve heyecanını duymuşlardır [79]. İyi avcı şahinlerin kıymeti çok yüksek takdir edilirdi [80]. Aynı zamanda açlıktan ölmemek için kemirici hayvanlar avlamakla iştigale mecbur olduklarını hikâye ederler, ki bu pek bayağı bir avdır: "(Temuçin) dağ sıçanı ve tarla sıçanları avlayıp yemekle geçiniyordu„ [81].

Bütün bu söylenenlerden anlamak mümkündür ki eski zaman Moğol'u yalnız adi göçebe (nomad) değil, belki göçebe avcı idi. "Orman„ avcı kabilelerinden göçebe avcı kabilelerin başlıca farkı şu idi ki göçebeler koyun sürüleri beslerlerdi;

[73] S. sk., 62,

[74] « Cengiz Han hakkında hikâye » , 173; krş. R.-ad-D., II, 139.

[75] R.-ad-D., II, 96.97; « Cengiz Han hak. hikâye », 154-155.

[76] S. sk., 83.

[77] Marco Polo, 136-141; S. sk., 129-130; Barthold « Turkestan », 415.

[78] Bk., meselâ, R.-ad-D., I, 110-111; S. sk., 33.

[79] Bk. V.L. Kotviç « Cengiz Hanın nasihatlerinden » , « Vostok» mecmuası, 1923, 4. kitap, s. 94-97; D' Ohsson. I, p. 404-406.

[80] Bk. , meselâ, S. sk., 131-132.

[81] S. sk., 45; « moğolca » metinden tercüme ediyorum. Cengiz oğlu Öğedey'in Reşidettin ve Guveynî tarafından tavsif edilen, büyük ve muhteşem av merasimiyle tam bir tezat teşkil eder, bk. D' Ohsson, II, 85.

hakikî avcı kabileler için ise koyun sürülerine bakmak tahammül edilmez bir meşgale idi [82]. Bundan başka bu iki kabile arasında mesken bakımından büyük fark vardı. Göçebe avcılar "keçe çadırlar„ da, yani keçe ile örtülü çadırlarda yaşarlardı; bu çadırları toplamak ve dikmek nisbeten kolaydı; koyun beslemeyen orman kabilelerinde ise bu gibi çadırlara tesadüf etmeğe imkân yoktu. Şayanı kayıttır ki, Moğol destanları (epopeleri), meselâ şimali garbî Moğolistan Oyratlarının destanı, kahramanların çadırlarını tavsif ederken çatısının ağaçtan değil, yabani hayvan kemiklerinden, örtüsünün keçeden değil, hayvan derilerinden olduğunu söyliyor [83].

XIII üncü asrın Moğol çadırı Rubruk [84] tarafından çok iyi tavsif edilmiştir; bundan önceki iki asırda da Moğol çadırı, galiba, böyle olmuştur. Bununla beraber şunu da kaydetmeliyiz ki bugünkü Moğol çadırı Avrupalı seyyahlar tarafından tavsif edilen çadırdan farklıdır: bugünkü Moğol çadırında eski Moğol çadırının mümeyyiz vasfı olan "bacaya benzeyen boyun„ [85] yoktur. Demek ki, biz en basit mesken olan göçebe çadırında bile tekâmül görüyoruz: 1) ormanlı avcıların salaşı; 2) hayvan derisiyle örtülen çadır; 3) boyunlu çadır; 4) bugünkü çadır.

Eski Moğol göçebeleri tekerlekli arabalardan da faydalanmışlar, bugünkü Moğollar ise bunu büsbütün unutmuşlardır. Rubruk bu Moğol arabalarını [86] da çok mufassal olarak tavsif etmiştir. Bizim başlıca kaynaklarımız da bu arabaları sık sık zikrederler [87].

"Moğolların gizli tarihi„ ne göre Moğollarda iki türlü

[82] R.-ad-D., I, 90.

[83] Bk. B. Vladimirtsov «Moğol-oyrat kahraman destanı».

[84] Sah. 69. Plano Carpini, 6-7.

[85] Şayanı kayıttır ki *ejîn xorō* yani Ordos'daki Cengiz hanın *relique* (Mukaddes eşya) sı saklanan türbe (otağ) bugünkü Moğol çadırından çok farklıdır. Bu otağın yukarısında «boynu» vardır ki Rubruk'un tavsifini hatırlatıyor. Potani'nin «Cengiz han hatırasına âyin» isimli makalesine ilâve edilen resme bk., İzw. RGO XXI, 303-316.

[86] Sah. 69, 71; Plano Carpini, 7.

[87] S. sk. , 24, 33, 43, 50, 91; Çan-Çun, 286-287, 288, 291; «Cengiz Han hak. hikâye», 156, 172; İakinf, 4; Kirakos, 73, 88; Çjan-De-huy, 582.

araba vardı [88], Plano Carpini [89] ve Rubruk [90] da iki türlü 42
arabadan bahsederler. Mamafih bu iki nevi arabanın tavsifleri yekdigerini tutmıyor [91]. Moğollarda araba yalnız eşya nakli için değil, sökülmeyen çadırların nakli için de kullanılırdı. Araba o zamanki Moğol hayatında en çok kullanılan şeydi; Onon ve Kerulen menbaları gibi en çetin ve araba kullanılmasına elverişli olmıyan mıntıkalarda bile araba kullanırlardı. Büyük çadırlar taşıyan kocaman arabaları [92] ancak bozkırlarda ve düz yerlerde kullanmak mümkündü. Cengiz han, Van-Han'a şu sözlerinin tebliğ edilmesini emretmişti: "seninle ben araba-çadırın iki oku gibiyiz, iki oktan biri kırılırsa öküz arabayı götüremez; seninle ben çadır-arabanın iki tekerleğiyiz; bunlardan biri kırıldı mı araba hareket ettirilemez„ [93]

Bir yerden diğer bir yere süratle göç edebilmek için XI-XII. asır Moğolları araba ve çadır-araba kullanmak mecburiyetinde idiler. Devam edip giden yağmacılık, hücum ve her türlü harpler esnasında araba ve çadır-arabalar, düşmandan çabuk kaçmak için, yük hayvanlarından daha faideli idi: arabalara öküzü koşmak ve eşyayı yüklemek, develere ve diğer hayvanlara eşya yüklemekten daha çabuk ve kolay yapılırdı. Araba-çadırlardan müteşekkil kamp çabuk harekete elverişli idi. Nihayet, hayvanların çoğalması, umumiyetle Moğolların cihan imparatorluğu devrinde göçebe hayatın inkişafı, uzak seferler, geniş yaylalar XIII üncü asırda çadırların yaşamasını temin etmiştir. Yukarıda kaydettiğimiz vechile, araba-çadırlar "orman„ kavimlerine de girmeğe başlamıştı [94].

[88] Bir çeşit kapalı arabaya *xara'utai* (yahut *xara'utu*) *tergen*, diğerine de *xəsəġ* (*xasax*) *tergen* denirdi. Bu son isim Moğol dilinde bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Bu kelime kapalı kağnıyı ifade eder. *Xara'utai tergen* denilen arabaya *öljigetei tergen*, yani «önünde oturulacak yeri bulunan araba» da denirdi (S. sk., «moğolca» metin).

[89] Sah. 7.

[90] Sah. 69-71.

[91] Rubruk'un bahsettiği arabalar, gerçi epice mufassal ise de, vazıh olmıyan bir kaç nokta bırakmaktadır, Pelliot'un T'oung Pao, 1925-26, vol. XXIV, p. 263-264 deki makalesiyle krş.

[92] Rubruk'un bahsettiği arabalar.

[93] S. sk., 91; krş. S. sk., 112.

[94] Bütün Moğollar eski çadır-arabalarını unutmuşlardır. Moğol kavimlerinde son zamanlarda tesadüf edilen kapalı arabalar komşuları olan

Avrupa edebiyatında sık sık tekrar edilen bir mütaleaya tesadüf edilir: göçebe kendi bozkırlarında serbestçe dolaşıyor, istediği yere gider, istediği yerde otururmuş. Hakikatte ise böyle değildir, Rubruk çok doğru olarak dikkat etmiştir [95]
43 ki Moğollarda "her reis (*capitaneus*), kendi idaresinde bulunan halkın azlığına ve kalabalığına göre, yaylalarının hududunu, hayvanlarını kışın nerede, ilkbaharda ve sonbaharda nerelerde otlatacağını bilir. Anlaşılan XI-XII. asırlarda da Moğollar böylece muayyen yollarla ve muayyen mıntıkalarda göç etmişlerdir [96]. Bundan başka av yerlerini de, bilhassa sürek avı mıntıkalarını da, düşünmek ve temin etmek lâzım oluyordu.

Moğolların istihsali pek azdı: pek basit olan göçebe hayatın ihtiyaçlarını tatmin edecek kadar istihsalle kanaat ederlerdi [97]. Keçe, kayış, urgan, çadırın ağaç kısmı, araba, kapkacak, beşik ve diğer ufak tefek şeyler yaparlardı. Bunlardan

---

yerleşik kavimlerden, Çinli, Rus ve şarkî Türkistan Türklerinden, alınmıştır. Bununla beraber Moğollar arabaya dair hatıralar muhafaza etmişlerdir. *Xasaġ tergen*'i hepsi biliyor; *terger tūlā kücüji bolduġā* («araba ile tavşana yetişmek olmaz») gibi atalar sözü de vardır; (bk. V. L. Kotviç «Kalmuk bilmeceleri ve atalar sözü,, s. 98); Dağurların şu atalar sözüylede krş. "Doğru hareket etmek öküz arabasiyle tavşanı avlamaktır,, (bk. N.N. Poppe "Dağru lehçesi,, Materiali MONK, fas. 6-1930, sah. 17). *Tergen* kelimesi etimoloji bakımından türkçe *tez* "koşmak,, , " çabuk,, kelimesine bağlıdır, krş. Vladimirtsov "Moğol yazı dilinin ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri» s. 361, bk. R.-ad-D. II. 131.

[95] Sah. 69.

[96] R.-ad-D. III. 121; Çjan-De-huy, 586. Bizim kaynaklarımızda buna dair epice malûmat vardır, göçebeler hakkında bilinen bütün malûmattan bu netice çıkar. S. sk. nin şu sözlerine istinad etmek mümkündür: Cengiz hanın mesai arkadaşlarından Sorhan Şir'e ve oğlu, Cengiz'e şöyle bir ricada bulundular: «Biz, Merkit ülkesinde karargâhımızı serbestçe kurmak isterdik . . .», Cengiz: «İstediğiniz gibi olsun; karargâhınızı Merkit ülkesinde serbestçe kurunuz» . . . dedi (sah. 123). «Ahaliye yaylalar tayin etmek için her bin (hezare) den bir kişi seçerek göndermişler» meselesi üzerine büyük han Ögedey'in kardeşi Ca'aday (Çağatay) ile meşveret ediyor (S. sk. 158). Krş. R.-ad-D. , II, 96: «Onların meskenleri Cengizin çadırına yakındı». Bu gibi sözler R.-ad-D. de çoktur. «Yaylamak için bir parça yer», yanî herhangi bir içtimaî ve iktisadî zümrenin göçüp konması mümkün olan saha ki buna moğolca *nuntux~nutuġ*, türkçe *yurt* denirdi. R.-ad-D. ve onun mütercimi Berezin türkçe ıstılahı kullanıyorlar.

[97] Krş. Rubruk, 78-79.

başka eyer, koşum, ok, yay, zırh, kılıç, süngü ve o zamanın diğer silâhlarını hazırlarlardı. Şunu da kaydedelim ki ok ve yaydan başka silâhlar Moğollarda pek az bulunurdu; cihan imparatorluğu kurdukları devirde bile iyi silâhların kıymeti çok yüksek takdir edilirdi [98].

Binaenaleyh eski Moğol iktisadî durumunu *natürel iktisat* diye karakterize edebiliriz. Ağlebi ihtimal parayı bilmiyorlar, ticaret mübadele şeklinde ceryan ediyordu. Natürel iktisat sistemiyle yaşıyan o zamanki avcı-göçebenin istihlâki ne kadar az olursa olsun, pek cüzi bir mikyasta olsa bile, beynelmilel ticaret çevresine sokulmuş bulunuyordu. O zamanki Moğolların en zarurî ihtiyaçlarından olan ok, silâh [99] ve "lüks eşya,, bilhassa kumaş yetişmiyordu: [100] umumiyetle deriden yapılmış elbise giyerlerdi [101].

Cengiz imparatorluğunun kuruluşundan önce Moğolların ticaret ve mübadele işlerine dair bizim kaynaklarımız sükûtu muhafaza ediyorlar. Bununla beraber o zamanda da uzak Türkistandan Moğolistana, yukarıda zikrettiğimiz gibi, tüccarlar geldiğine dair vazıh malûmat ve diğer işaretler de mevcuttur [102]. "Moğol sülâlesinin gizli tarihi,, (S. sk.) nın verdiği malûmattan da öğreniyoruz ki XII. asır Moğollarının istihsal sahasında farklar (tefavütler) olmağa başlamıştı. "Gizli tarih,, 44
bize "demirciler,, den [103], "marangozlar,, [104] dan bahsettiği gibi "koyun çobanları,, ndan da bahsediyor. Demek ki, demircilik ve marangozluk gibi Moğol hayatı için ehemmiyetli olan işlere teşvik edilmiş bir nevi mütehassıslar mevcuttu.

Cengiz hanın çok büyük imparatorluğunun teşekkülünden ve büyük seferlerinden sonra Moğolistan ekonomisi değişti; dünyanın her tarafından Moğolistana her türlü kıymetli

[98] Bk. Rubruk, 169.

[99] Bk. yukarıda, s. 35; Çan-Çun, 291-292; Rubruk, 146, 169.

[100] R.-ad-D., III, 125; Rubruk, 76.

[101] Rubruk, 76; Çan-Çun, 285, 288.

[102] Bk. yukarıda, s. 35; S. sk., 25; Barthold «Turkestan», 424-529.

[103] S. sk., 49; krş. R.-ad-D., I, 137-138.

[104] S. sk., 62, 124; Çan-Çun, 288.

eşya aktı [105] meydana para çıktı [106], "müslüman„ tüccarları [107] kendi faaliyetlerini inkişaf ettirdiler, uzak kültür sahalarından getirilen her türlü sanat erbabından müteşekkil kasabalar vücuda geldi [108]. Moğolistanda yapılar ve şehirler inşa edildi [109]. Kısmen Moğollar da medenî milletlerin şehirlerinde yaşamağa başladılar [110]. Moğolistan büyük ticaret yollarının birleştiği ülke oldu; Orhon üzerindeki Karakurum payitaht idi. Fakat bu vaziyet uzun müddet devam etmedi. Payitahtın Moğol Karakurumundan Pekine nakli ve dahilî harpler dolayısiyle, Uzak Doğuyu Ön ve Orta Asya ile bağlıyan ticaret yolları cenuba kaydı ve nihayet büsbütün kapandı. Görünüşte Moğol Yuan sülâlesi, Cengizin torunları, idare etmelerine rağmen Moğollar ve Moğolistan için yeni devir başlamış oldu.

[105] Plano Carpini, 7, 26, 35-36, 52-57; Rubruk, 138-141, 161-162; Marco Polo, 99-101, 107 135, 141-153; Çan-Çun, 292; D'Ohsson, II, 65.

[106] Plano Carpini, 35; Rubruk, 135, 111, 122; Marco Polo, 144-146.

[107] Çan-Çun, 292; Plano Carpini, 62 (Avrupalı tüccarlardan bahsediyor); Marco Polo, 128 (not 1).

[108] Çan-Çun, 293; Rubruk, 104-105; Barthold «Yedi su tarihi taslağı-Oçerk istorii Semireçya», 44-45; Çjan-De-huy, s. 584.

[109] Orhon'daki Karakurum *(Xara xorum)*, 1235 de imparator Ögedey zamanında inşa edilmiştir. Malûm olduğu vechile, Rubruk bir müddet bu şehirde bulunmuştur. Karakurum'un bu tarihden önce kurulmuş olması da mümkündür, bk. Pelliot, T'oung Pao, 1925-1926, vol. XXIV, p. 79; JA, Avril-Juin 1920,p. 157; krş. Palladiy Kafarof, «... Marko Polo'ye ..kommenteriler» s. 38; Bretschneider, Med. Research., II, p. 162; Patkanof, II, 114; *Dai-du* yahut *Qan-baliq* («Hakan-şehir») isimlerinin her ikisi de moğolca değildir-bu şehir 1264-1267 senelerinde Kubilay han tarafından, eski Çjundu şehrinin biraz şimalinde inşa edilmişti; *Qan-baliq* bu günkü Pekin ve Beypin'dir. Bk. Marco Polo, 118-144; Yule M. P. [3], I, 362-379, 412-415; D'Ohsson, II, 633-636 (R.-ad. D. nin « *Cam. tevar.* » ından tercüme); Klaproth, « Description de la Chine sous le règne de la dynastie mongole traduite du persan de Rachid-eddin», JA, 1833, t. XI, p. 335-358, 447-470; Cengiz'in küçük kardeşi «bina yapmasını çok severdi, nereye gelirse saray, köşk ve bahçe yaptırırdı» Bk. R.-ad-D., II,60; Çjan-de-huy, 583; *Shangdu* yahut *Kaiibung*, çince Kay-pin-fu, Kubilay han tarafından 1256 da inşa edilmiştir, bk. Marco Polo, 90-111; Polladiy, op. cit, sah. 29-30; Yule, I, p. 298-327. Kerulen ırmağı üzerinde inşa edilen *Bars-xoto* şehrinin kuruluşu tarihine dair malûmat yoktur; Bk.S.k., p. 138-139; *A.t.*, sah. 48, 152.

[110] Meselâ, Hara-hoto'da, bk. P.K. Kozlofun «Moğolistan ve Amdo» adlı eserinde Kotviçin makalesine, s. 561-565.

Bizim asıl kaynaklarımızda ve yardımcı kaynaklarımızda 45
eski Moğolların bazı yerlerde yerleşik olarak yaşadıklarına, ziraat ve balık avlamakla geçindiklerine dair emareler vardır [111]. Bu mesele kâfi derecede aydınlatılmadığından ve bu gibi kasabaların XII-XIII üncü asır Moğollarının hayatında ehemmiyetli rolleri olmadığından [112] köy iktisadiyatı bir tarafa bırakılabilir. Meselâ Çjan-De-huy'un "Yol muhtıraları„ nda şöyle bir kayıt vardır [113]: "(Karakurum havalisindeki) ahali ziraatla çok iştigal ederler. Tarlalarını arkla sularlar; bostanlara da tesadüf edilir„. Şayanı teessüftür ki müellif bu ziraatla uğraşanların Moğol veya Çinli olduğunu zikretmiyor. Onun, Kerulen mıntıkasından bahsederken söylediği başka bir cümlede vazıh değildir: "Irmak yanında birçok Çinli ve Moğollar yaşarlar; üstü toprakla kapalı birkaç kulübe vardır; çok ekin ekerler, fakat kenevir ile buğdaydan başka şey ekmezler [114],

Bununla beraber şunu ispat mümkündür ki XIII. asırda, Moğol devletinin teşekkülü devrinde, "orman„ kavimleri yerlerini "bozkır„ kavimlerine bırakıyorlar. "Orman„ mıntıkası uzaklaşıyor, "orman„ kavimlerine ait bazı ülkeler bozkırlı halk tarafından işgal ediliyor, avcı "orman„ kavimlerinin bir kısmı göçebeliğe geçiyorlar [115].

Yalnız "orman„ kavimlerinin değil, "bozkırlı„ göçebelerin hayatında da XII. asırda muayyen değişiklik müşahede etmek mümkündür. Yukarıda zikredildiği vechile, *küriyen* usuliyle göçmek, *ayil* usulü tarafından mağlup edilmiştir. Filhakika, Reşidettin *küriyen*'in ne olduğunu izah ederken "eski zamanda

[111] Bk. Çan-Çun, 285; Bretschneider, I, 48-49; krş. Barthold, «Svyaz obçşes. bıtas hozyayst. ukladom u turok i morgolov, s. 2.

[112] Bunda şüphe edilmez, yoksa uzak ülkelerden un taşımıya ne lüzum olurdu. Moğolların un taşıdıklarına dair sarih kayıd vardır; bk. yukarıda s. 35.

[113] Çjan-De-huy, 584. «Men-gu-yu-mu tszi» bu metni tercüme ediyor, bk. Popov'un tercümesine s. 383 (bu eser ve tercüme hakkında yukarıda bk. s. 13).

[114] Çjan-De-huy, 583.

[115] Bk. S. sk., 117, 123, 132-133; R.-ad-D., I, 92 (.... «Cengiz hanın ve onun büyük soyunun zaman-i saadetinde, o yurtlar diğer Moğol kabilelerinin yurdu oldu ve onlar başka Moğol kabileleriyle karıştılar. Şimdi bu ormanların etrafında «Suldes» kabilesinin yurdu (yaylası) vardır»), 144.

küriyen halinde göç etmişlerdir„ diyor ve kendi zamanında ise böyle halka halindeki kamplar ancak düşman yaklaştığı zamanlarda kurulduğunu söyliyor [116]. XIII. asır seyyahları "küren„ den ve umumiyetle çadır ve arabaların toplu ve kalabalık halde bir yerde bulunduğundan bahsetmiyorlar. Çan-Çun, binlerce çadırdan ibaret iki kamptan bahsediyorsa da, bu *ordu*, yani prenslerin ve han kadınlarının kampı, karargâhı idi [117]. Bundan başka, Rubruk'un "evler yüklenen arabalardan ibaret büyük bir şehrin ona karşı yürüdüğü„ hakkındaki meşhur hikâyesi herkesçe malûmdur [118]. Fakat Rubruk'un bunu müteakip söylediklerinden anlaşılıyor ki bu "yürüyen şehir„de yaşayan ailelerin adedi çok değildi ve bu vak'a Moğolistandan çok uzaklarda, Volgada idi.

46 Bütün bu malûmata göre şöyle düşünmek mümkündür: XIII. asırda, Moğol imparatorluğunun kuruluşu devrinde, Moğol iktisadî hayatında "*ayil* usulü„ ile istihsal tarzı tercihen tatbik edilmiştir,

II. ESKİ MOĞOL CEMİYETİNDE KABİLE TEŞKİLÂTI

1. KABİLE

Eski Moğol cemiyetinin (XI-XIII. asırlarda) esas unsuru oymak (*obog ~obox*),[1] yani "kan akrabalarının kendine mahsus birliği„ idi. Eski Moğol oymağı ekzogamik idi, bundan dolayıdır ki bu oymağın azası aynı oymağın kızıyle evlenemez, kardeş olmıyan diğer oymaklardan evlenmesi mecburi idi [2].

[116] R.-ad-D., II, 94.

[117] Çan-Çun, 287, 291-292 ("Orda, bizimce, sefer sarayı demektir,,); *ordu* hakkında bk, Quatremère, 21; bk. P. Pelliot, T'oung Pao, 1930, p. 208-210 daki notlarına.

[118] Rubruk, 82.

[1] Bu kelime eski *obağ* şeklinden gelmiştir; bu kelime etimoloji bakımından türkçede aynı manaya gelen *omag*, *omaq*, *obaq*, *oba* kelimeleriyle kardeştir, bk. R.-ad-D., I, 136; S. sk., "moğolca., metin.

[2] Krş. F. Engels, "Aile, şahsî mülk ve devletin menşei„ 1894, s. 72.

Reşidettin ve "Moğolların gizli tarihi„ Moğol kabilelerini, bilhassa Cengiz hanın mensup olduğu oymağı ve kabileler arasındaki münasebetleri çok dikkatle tavsif ve tasvir ederler. Moğol kabilesi a g n a t kabile idi, yani kabilenin azası kendisini müşterek bir ceddi alâ *(ebüge)*[3] den neşet ettirirdi. Fakat oymaklar çoğalıyor, dal budak salıyor, neticede bir çok *obok*'lar menşelerini aynı ceddi âlâ *(ebüge)* ye çıkarırlardı. Bu gibi oymaklar arasında da izdivaca müsaade edilmezdi, çünkü bunlar kan akraba, *a g n a t* - diye bilirizki - bir kemiğe (*yasun*'a) mensup kardeşler adolunurlardı. Reşidettin bize gayet vazıh olarak anlatıyor[4]: "Bunların her birinde vazıh ve müsbet şecere vardır, behemehal Moğolların adeti böyledir ki kendi baba ve dedelerinin menşelerine dair şecerelerini muhafaza eder, her yeni doğan çocuğa menşeini, diğer kavimlerin "filân millettensin„ diye söyledikleri gibi, anlatır ve öğretirler. Bundan dolayıdır ki onlar içinde menşeini ve kabilesini bilmiyen kimse yoktur. Bu adet, kendi şecerelerini inci gibi muhafaza eden Araplar müstesna, Moğollardan başka hiç bir kavimde yoktur...„ Bu meşhur müverrih[5], diğer bir yerde yine tekrar ediyor: "...Moğollarda pek eski zamandan beri kabileyi ve kökü muhafaza etmek adeti mevcuttur[6]. Başka milletler gibi dinleri olmadığı için, her yeni doğan çocuğa ana ve babası oymak ve kabilelerini öğretirler. Bu kaideyi her zaman muhafaza etmişler, bugün de buna riayet ederler...„ 47

Reşidettin tarafından verilen malûmat ile "Moğolların gizli tarihi„nin rivayetlerini karşılaştırarak eski Moğolların, kan akrabaların münasebetlerini nasıl "izah„ ettiklerine dair misal elde edebiliriz. Meselâ bir çok Moğol oymaklarının büyük anneleri *(emegen)* olan *Alan-ġoa*'nın beş oğlu vardı, bunlardan ikisi, kocası *Dobun-mergen*'in sağlığında, kalan üç oğlu ise kocasının vefatından sonra, yani *Alan-ġoa* dul iken[7] doğmuşlardı. Bu üç çocuk harikulâde bir surette semadan yahut semavi zattan

[3] S. sk., 29; R.-ad-D., I, 148.

[4] II, 8.

[5] II, 28.

[6] Moğol kabilelerinin çoğunda *oboġ* ve *yasun* istilâhları malûmdur ve aynı manada kullanılır.

[7] S. sk., 25.

türemişlerdi[8]. Cengiz han işte bu oymaklardan birine, *Alan-ġoa*'nın küçük oğlu *Bodoncar*'dan türeyen şubeye[9] mensuptu ve bu oymaklardan hiç biriyle -hatta *Alan-ġoa*'nın kocasının ölümünden sonra doğurduğu iki çocuktan türeyenlerle bile- kan kardeş sayılmıyordu. Bundan dolayıdır ki Cengiz hanın oymağına mensup olan erkekler *Alan-ġoa*'nın[10] dördüncü oğlu *Buxatu-Salji* den neşet eden *Salji'ud*[11] kabilesinin kızlarıyle evlenebiliyorlardı.

Dobun mergen'in, yâni *Alan-ġoa*'nın[12] kocasının büyük kardeşi *Duma-Soxor*'dan türeyen *Dörben*[13] kabilesiyle de Cengiz hanın mensup olduğu kabile kan kardeş sayılmıyordu.

Fakat, *Bodoncar*'ı kendilerinin ceddi âlâsı sayan oymak *-obox*'lar yekdiğerine kan kardeş ve bir kemik *-yasun*'dan addolunurlar, kendi içlerinden evlenmezlerdi; muhakkak surette başka kabileden evlenmeleri lâzımdı.

Eski Moğollarda leviratın mevcudiyeti (akrabaların ölümünden sonra kadınlariyle evlenme) herkesçe malûmdur. Alan-ġoa kocasının ölümünden sonra çocuklar doğururken büyük oğulları, "Moğol gizli tarihi„nin rivayetine göre, kendi aralarında şöyle konuşmuşlardı[14]: "Bu anamızın kocası, kocasının kardeşi, kocasının amcazadeleri ve amcazadelerinin oğulları yok iken bu üç çocuğu nasıl doğurdu„

XI-XIII. asır Moğolları evlenmek için çok uzaklara giderler ve uzak kabilelerle sıhriyet münasebeti tesis etmeğe çalışır-

[8] S. sk., 26.

[9] S. sk., 29-30.

[10] Bk. R.-ad-D., I, 182.

[11] S. sk., 30; R.-ad-D., I, 180.

[12] Bk. R.-ad-D., I, 195: Cengiz Hanın torunu Kubilay Hanın karılarından birinin bu kabileden olduğu söylenir.

[13] S. sk., 25. Reşidettin'in sözlerinden görülüyor ki, o ekzogami esaslarını kavrayamamıştır. Meselâ o *Dörben* kabilesinin *Ba'arin* kabilesine yakın - akraba - olduğunu kaydediyor (I, 194). Halbuki *Ba'arin* kabilesi *Bodoncar*'dan çıkan silsilelerin yaşca büyüğüdür, krş. S. sk., 122 ve 29; S. sk. ye ilâve edilen «silsilename» ye de bk. (sah. 258). Demek ki bu kabile *Dörben*'lere değil, Cengiz'in mensup olduğu *Börjigin* kabilesiyle kan kardeş bulunuyordu. Bk. R.-ad-D., II,10-11.

[14] Bu tercüme mogolcadandır; çince rivayetin tercümesi için bk. S. sk., 25; krş. R.-ad-D., II,21.

lardı. Filhakika aşağıda görüleceği vechile, eski Moğol kabileleri müşterek yaylalarda yaşarlar, ekseriya yakınlarında hiç bir yabancı kabile bulunmazdı. Cengiz hanın babası Yesugey bahadır, büyük oğlunu evlendirmek için kendi yaylasından çok uzaklarda Kerulen ırmağının öte tarafındaki[15] Gobi çölünde yaşıyan Olhunut[16] kabilesine gitmişti. Yakın yerlerde kan kardeşi olmıyan kabilelerin bulunmamasından ve eski ananelerin hatıralarına uyarak sık sık kız kaçırırlar ve her fırsattan istifade ederek başkalarının kadınlarını zorla alırlardı[17]. Bir kabilenin 48
muayyen bir kabileden kız alması âdeti de pek sık görülürdü[18]. Bu gibi kabilelerin erkekleri yekdiğerine *xuda* (yani dünür)[19] diye hitap ederlerdi. Bazan iki kabile kız (gelin) mübadelesi için muntazam mukaveleler akdederlerdi[20]. *Onggirad* kabilesinden Day-seçen adlı bir Moğol, Yesugey bahadırı "dünür„ tesmiye ediyor[21]; biz biliyoruz ki *Onggirad* kabilesine dahil Olhunut'larla *Borjigin*'ler arasında, Yesugey karısı *Hö'elün* ile[22] evlenmeden önce bile, münasebet mevcut idi. Çok kadın alma çok yaygın bir âdetti[23] fakat birinci kadın büyük sayılırdı[24]. Gelin kayınanasına ilk takdim edilirken muayyen ayin icra eder ve anasından getirdiği hediyeyi (*shidkül*) sunardı[25]. Gelini akrabaları müstakbel kocasının obasına kadar teşyi ederlerdi[26].

Yukarıda tebarüz ettirilen bütün bu vasıflar gösteriyor ki, eski Moğol kabilesi a g n a t, pederşahî olmuştur. Bununla be-

[15] S. sk. 35.

[16] Olhun'lar, Ongirad kabilesine mensuptu, bk. yukarıda s. 39; bk. R.-ad-D., I, 146, 153, 149.

[17] S. sk.: 33, 49-51 ve 55-56.

[18] R.-ad-D., I, 150, 153, 157.

[19] S. sk. 35.

[20] R.-ad-D., I, 87, 157, 175; S. sk., 35.

[21] S. sk., 35.

[22] R.-ad-D., I, 153; II, 39. Berezin, Reşidettin'in ayni farsça cümlesini «gelinlik ve güveyilik yolu» diye tercüme etmiştir, bk., meselâ, I, 157; krş. II.16.

[23] S. sk., 30, 50; Rubruk, 78-79; R.-ad-D., II, 54, 75-81.

[24] R.-ad-D., II, 75; Marco Polo, 80; mogolca *aburin eme*.

[25] S. sk., 48. Buradaki mogolca metin çince tercümesinden farklıdır. *Shidkül* kelimesi Moğol edebî dilinde yoktur ve bu günkü Moğol lehçelerinde de buna tesadüf edilmiyor.

[26] S. sk., 32, 48.

raber, eski maderşahî k o g n a t münasebetlerinin bakiyesi olan bâzı âdetleri de görmek mümkündür. Kendi yeğenine karşı dayının hususî bir vaziyeti bulunduğunu tayin etmemiz için bizim mehazlarımız müsaittir. Meselâ Yesugey bahadır oğluna kız istemeğe giderken "nereye gidiyorsun?„ sualine "bu oğlumun dayılarına, Olhun (Olhunut) kabilesine, kız istemeğe gidiyorum„ cevabını veriyor[27].

Bir genci müstakbel karısının evine "güveyliğe„ verme âdeti vardı ki bu âdette kognat kabile münasebetlerinin bakiyesini görmemek mümkün değildir. Cengiz hanın hayatından işte bir misal: Yesugey bahadırla uyuştuktan sonra Dayseçen ona dedi ki[28] "kızımı vereceğim, sen de bize oğlunu "güvey„ (*gürgen~kürgen*) olarak bırakıp git„[29]. Yesugey bahadır buna razı oldu ve 9 yaşındaki oğlu Temuçini Day-seçen'in evine "güvey„ olarak bıraktı. Ana tarafından olan akraba ile zevce tarafından olan akraba aynı şeydi ve *törgün*[30] ıstılahiyle ifade edilirdi. Cengiz hanın babalarından bahsederken Reşidettin (II,69) "hepsinin ceddialâsı Alan-ġoadır„ diyor[31].

49 Eski Moğollarda, a g n a t (pederşahî) kabilenin vahdeti yalnız bir ceddi alâ (*ebuge*)den neşet etmek itibariyle değil, kabile büyüğünün hususî haklara malik ve kabile kültü ile hususî surette bağlı olması ile de tebarüz ettirilirdi. Bu vaziyet şu cihetten de kayda şayandır ki eski Moğol adetine göre, aşağıda da anlatılacağı veçhile, babanın esas mirası küçük oğluna kalır, aile ocağının muhafızı da o olurdu. Bundan dolayıdır ki

[27] S. sk. 35; Krş. R.-ad-D., I, 153; II, 54.

[28] S. sk., 35-36.

[29] Moğolca metin tercümesi çince metnin tercümesinden az çok farklıdır, S. sk. , 36. Mogolca metinde *güreged-te* "güveyliğe„ tabiri kullanılıyor

[30] S. sk. krş. R.-ad-D., II, 12, 16.

[31] Moğol boylarının kendi olduğunu söyledikleri *Alan-ġoa* menkıbesi de kognat kabile münasebetlerinin inikâsıdır. Cengiz hanın mensup olduğu boy da bu kabilelerden biridir. Bu kabilelerin ceddi âlâ *(ebüge)*si *Bodoncar*, bu menkıbeye göre, Alan goa'nın kocası öldükten sonra babasız doğmuştu. Bununla beraber bu vaziyeti ancak tahminî olarak ileri sürmek mümkündür. S. sk. nin bir yerinde ana sülâlesiyle akrabalığa işaret edildiğini de kaydedelim: Horçi (Temuçine) gelerek diyor ki: «Bizim bilge ve güçlü ceddi âlâmız Beduançar'ın, aldığı karısından, iki oğlu var-

küçük erkek evlâda *odcigin* ≈ *odjigin* "ateş beği„[32] yahut *ejen* "sahip„[33] denirdi. Kabile büyüğünün hususî yaziyeti aşağıdaki esaslara göre izah olunur.

"Moğolların gizli tarihi„nin verdiği malûmata göre, Cengiz han, büyük göçebe devletin reisi olduktan sonra, mesai arkadaşlarını taltif, ve onları muhtelif vazifelerle tavzif etti. Bunlardan ihtiyar Usun'a dedi ki: "bugün... B e k i çok mühim mevkidir; Usun, sen Baalin (*Ba'arin*)in büyük torunusun, B e k i olmak sana aittir; B e k i olduktan sonra beyaz ata bin, beyaz elbise giy ve ictimalarda en yüksek (şerefli) makama oturl„[34] Bu *beki*'ler kimlerdi? Bu unvan muhtelif moğol kabilelerine mensup şahısların isimleri münasebetiyle, bizim mehazlarımızda çok geçmektedir. Bu unvanı bilhassa büyük oğulların taşıdığı göze çarpmaktadır. Bunlardan bize malûm olanlar: *Xutuxtujürki*'nin büyük oğlu *Saca (Sece) - beki*[35], sonra *Merkid* kabilesinden *Toxto'a-beki*[36] ve bunun büyük oğlu *Tögüs-beki*[37]; *Borjigin* kabilesinden *Nekün taiishi*'nin[38] oğlu *Xucar-beki*[39]. *Oirat* kabilesinin reisi *Xuduğ'a-beki*[40], Dörben kabilesinden *Xaji'un-beki*[41], Kereit kabilesinden *Bilge-beki*[42] ve sairleri yine malûm bekilerdendi.

Bununla beraber unutulmamalıdır ki, efsanevî ceddi âlâ *Bodoncar*'dan türeyen kabileler arasında en büyüğü *Ba'arın*

---

dı; bunlar Camuha'nın ve bizim babalarımızdır» (S. sk., 60). Şunu da hatırlamalıyız ki Camuha'nın ceddi âlâsı *Bodoncar*'ın oğlu değildi, *Bodoncar* başkasından gebe olmuş bir cariyeyi almıştı, bu cariyeden doğan çocuk Camuha'nın mensup olduğu kabilenin ceddi âlâsı sayılırdı; bk. S. sk., 29; aşağıda 52. sahifeye de bk.

[32] R.-ad-D., II, 60. Bk. Vladimirtsov, «Moğol yazı dili ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri» s. 320, 420; aşağıda 54. sah. bk.

[33] R.-ad-D., I, 207; II, 30; krş. Quatremére, 89 Rubruk, 79.

[34] S. sk. 122-123.

[35] S. sk., 32, 61; R.-ad-D. I, 177; II, 183.

[36] R.-ad-D. I, 56, 72-75, 201-202.

[37] S. sk., 80; krş. R.-ad-D., I. 73; II, 111.

[38] Yesugey-Bahadır'ın büyük kardeşlerinden biridir.

[39] S. sk., 61; R.-ad-D., II, 48, 142.

[40] S. sk., 132; R.-ad-D., I, 79.

[41] S. sk., bk. A. Pozdneyev «Eski Çin-Moğol yadigârı «Yuan çao-mi-şi» hakkında», s. 17; krş. R.-ad-D., I, 186; II, 24,

[42] R.-ad-D., I, 107; S. sk., 95.

kabilesi olup silsilesi *Bodoncar*'ın büyük oğlu *Ba'aridai'a*[43] ulaşır. Bundan dolayıdır ki Cengiz hanın akrabası içinde, *Bodoncar* ahfadı olan *Borjigin*'ler oymağının en büyüğü ihtiyar
50 *Usun* sayılırdı. Şayanı kayıttır ki XVII. asır moğol müverrihi *Sanang Secen, Ba'aridai* ismine *xan ijagurtu* vasfını[44] ilâve ediyor ki "şahâne menşe' sahibi„ demektir. Mezkûr Usun hakkında *Usun ebügen*[45] yani "ihtiyar Usun„ diyorlardı, ki *ebügen* kelimesinin "ihtiyar„ manasından başka "ceddi âlâ„ manası da vardır.

Beki unvaniyle birlikte söylenen bu isimlerle "Moğolların gizli tarihi„nin verdiği malûmatı karşılaştırırsak *beki* kelimesinin, şamanlık bakımından " baş rahip „[46] (chief priest)[47], kâhin-başbuğ olduğuna hükmedebiliriz. Şu cihete de dikkat etmeliyiz ki *beki* unvanını, Merkit ve Oyrat gibi orman kavimlerinin başbuğları taşıyorlardı, ki bunlarda şamanizm çok inkişaf etmişti[48].

Barthold'un "Türkistan„ının İngilizce neşri münasebetiyle kaleme aldığı mülâhazalarında (notlarında) profesör P. Pelliot şöyle yazıyor[49]: "Vladimirtsov ("Cengiz-han„ 14 ve 80)... bu sonuncu (*beki*) unvanını taşıyan şahısların önce başbuğ ve aynı zamanda kâhin olduklarına hükmetmektedir. Bu belki mümkündür, fakat bu hüküm ancak "Gizli tarih„in[50], Barthold tarafından da gösterilen bir yerine istinat etmektedir„. Bana öyle geliyor ki ileri sürdüğüm mütaleayı isbat edecek kaydı başka bir mehazda da, meselâ Reşidettinde, bulmak mümkündür. Reşidettin *Ba'arin* kabilesine mensup ihtiyar Usun olduğunda şüphe olmıyan birinden bahsederken şöyle hikâye ediyor[51]: "Diyorlar ki Cengiz han Barin (*Ba'arin*) kabilesinden birini, at ve diğer hayvanların ongon olarak serbest bırakıldığı gibi,

[43] S. sk., 29.
[44] S. sk., 60-61.
[45] S. sk., 119.
[46] Barthold «*Turkestan*», s. 421.
[47] Barthold «*Turkestan*» p. 391.
[48] Krş. Barthold ibid.; Vladimirtsov, «Cingiz Ḫan», s. 14, 84, R.-ad-D., I, 142; Marco Polo, 92-93.
[49] T'oung Pao, 1930, vol. XXVII, No. 1, p. 50.
[50] Yani S. sk. - «Yun-çao-bişi».
[51] R.-ad-D., I, 198.

ongon diye azat etti; yani hiç kimse onun istiklâline dokunamaz o hürdür ve tarhandır. Bu adamın adı *Biki*[52] idi. Hanın karargâhında herkesden yukarı bir mevkide (yüksekte), şehzadeler gibi sağ kolda otururdu; bindiği at Cengiz hanın atiyle beraber bulunurdu. O, pek ihtiyar olmuştu" [53].

Reşidettin'in verdiğibu malûmat "S.sk,, nin verdiği malûmata tamamiyle mutabıktır; İran müverrihinin tek bir yanlışı vardır, ki o da *Beki* unvanını şahıs adı zannetmesidir. Bununla beraber Reşidettîn gibi bir âlimin yanlışı ve "Moğolların gizli tarihi,, nde *beki*'den pek az bahsedilmesi gösteriyor ki XIII. asırda Moğollar arasında bu müessese unutulmağa ve kabile içinde büyüklük (kıdemlilik) ehemmiyetini kaybetmeğe başlamıştı. Bu hâl o zamanki Moğol cemiyetlerindeki vaziyete uygundu; aşağıda bu ci- 51
hete dikkat edilecektir. Buna rağmen, ailede büyük ehemmiyeti olduğuna dair, bizim mehazlarımızda, kayıt bulunduğunu işaret etmek mümkündür.

Meselâ, Cengiz han, Coçi'yı tahkir etmiş olan ikinci oğlunu tekdir ederken, "S. sk.,,[54] nın sözlerine göre, şöyle diyor: "Coçı hakkında böyle sözler söylemek nasıl mümkün olur. O benim evlâdımın en büyüğüdür; bundan böyle bu gibi sözler söylenilmesin.,, Saltanat veraseti meselesini oğullariyle konuşurken Cengiz han, Coçi'ye hitaben, aynı mehazın sözlerine göre şöyle dedi: [55] "sen benim evlâdımın en büyüğüsün, sen ne dersin?,,. Aynı "Moğolların gizli tarihi,, nde daha vazıh ifade eden bir yere tesadüf ediyoruz [56]: "...Habul hanın yedi oğlu

[52] Yahut *beki*. Bu kelimenin Moğol prenseslerinin unvanı olan *begi* ile galiba, hiç bir münasebeti yoktur. Bk. Barthold. «Turkestan», 421; B. Vladimirtsov «Moğol yazı dili ve Halha leh. mukayeseli grameri» s. 276. Bu mesele şimdi o kadar tavazzuh etmiştir ki Prof. P. Pelliot'ın (ibid.) tahmini izahının hükmü kalmamış sayılmalıdır. Bununla beruber * *bigi* unvanının (id., p. 51) «Yuan-çao-bisi» de «n a z ı r» manâsına da geldiğine işaret etmesine dikkat etmemek mümkün değildir. Palladi'nin mülâhazalariyle de krş. S. sk. sah. 228.

[53] Usun'un kim olduğuna dair Berezinin büsbütün muvaffakiyetsiz izahiyle de krş., R.-ad-D., II, 253. Bk. DAN-b, 1930, s. 163-167.

[54] Sah., 144; krş. S. sk., 133.

[55] Sah. 143.

[56] Sah. 68. Cengiz Hanın Yasası (Casak'ı) da (mülkiyette) büyük oğlun rüchanını tanımaktadır, Bk. Ryazanovskiy «Mogol kabilelerinin örfi hukuku», I, s. 46, 54. Nayman kabilesinden bahsederken Reşideddin diyor

vardı; büyüğünün adı Olbarhah (Okinbrahah) idi; Habul, bunun büyüklüğünü nazari dikkate alarak kendi kavminden en cesurları, kuvvetlileri, sert ve yay atmakta maharetlileri seçerek onun maiyetine verdi„ [57].

Bundan başka bizim mehazlarımız eski Moğollarda kabile kültü bulunduğunu pek muayyen olarak söylüyorlar, ki kabile teşkilâtının en mühim tezahürlerinden biridir. Meselâ, " S. sk.„ şu epizodu rivayet ediyor [58]: "Boduançar daha başka bir kadın aldı ve ondan Barin-Şiiratu-habiçi adlı bir oğlu oldu. Bu kadınla gelen diğer bir kadın vardı, Boduançar bu kadını da odalık yaptı. Bundan da Çjaoureday adlı bir oğlu oldu. Boduançar bu çocuğu, kendi hayatında meşru evlât olarak kabul ederek kurban âyinine [59] iştirak etmesine müsaade etti. Boduançar'ın ölümünden sonra Barin-Şiiratu-habiçi bu oğlana kardeşçe muamele etmedi. Kurban merasimi [59] esnasında onu kovdu. bundan sonra Çjaoureday da Çjaoureit kabilesini teşkil etti„ [60]. Çjaoureday'ın başka bir kabileye mensup yabancı kimseden türemiş olduğundan şüphe ediyorlardı.

---

ki: «kabile tahtı kardeşi Buyuruk handan yaşça büyük olan Tayang-han'ın elinde idi». (R.-ad-D. I, 113); krş. S. sk., 92. Van-han'a Çingiz-han diyor ki : « Bundan önceki zamanda baban Huarçahusı-buyıruḫ'un kırk oğlu vardı; onların en büyüğü sensin, bunun içindir ki seni hükümdar yaptılar». Cengiz Han ilk önce büyük oğlu Coçi'ye tımar (hisse) ayrıyor. Bk. S. sk., 132.

[57] Aşağıda görüleceği üzere, bugünkü bazı Mogol kabilelerinde, meselâ Şimali-garbi Mogolistanın Kobdo eyaletinde bulunan Oyratlardan Bayit kabilesinde en yaşlısına hörmet etmek âdeti muhafaza edilmiştir. Kabilenin en yaşlı azasına « *bûral āwa* » [« beyaz (ak saçlı) baba »] diye hitap ederek saygı gösterirler.

Coçı'nın büyük oğlu Batıy'ın Mogol devletinde oynadığı rolü de unutmamalıyız. Onun zamanındaki hükümdarlar, Ögedey ve sonra Güyük yaşça küçük akrabaları idi: krş. R. Grousset, «Histoire de l'Extreme Orient» II, 441 .

[58] S.sk., 30.

[59] Moğolca metindeki *jügeri* kelimesi, etimoloji bakımından, eski türkçedeki *yükün* («eğilmek, tazim etmek, hürmet göstermek») kelimesine yakındır.

[60] Asıl moğolca metinde Çjouridayı « Boduançar'ın meşru' evlâd edindiğine» dair kayıd yoktur; binaenaleyh Palladiy'nin burasını izahı hükümsüzdür, s. 168 (40⁰).

Bu fıkra (Absatz)'dan anlaşılıyor ki kurban merasimi- 52
ne ancak aynı kabileden olanlar iştirak edebilirlerdi; bu merasime iştirak ettirmemek, kabileden ve kabile cemiyetinden kovmakla müsavi idi[61]. "Moğolların gizli tarihi,, yine bir kurban merasimini zikrediyor ki, bu merasime iştirak ettirmemek bu kabile ile münasebetin kesilmesini intaç etmiştir[62].

Umumiyetle Moğol rivayetlerinde tesadüf edilen bir sürü hikâyeler vardır ki, kabile birliğini vücuda getiren, akrabalık münasebetlerini tayin eden kanın temizliğini, kabile efradının çok dikkatle takip ettiklerini tasdik ederler. Bu rivayetlere göre, menşei şüpheli olan şahıslar, kabileden çıkarılırlar ve bunlar ayrı bir kabile birliği teşkil etmeğe mecbur olurlardı; baba cihetinden menşei azçok malûm olup ta, anası gebe olduğu halde yabancı kabileden biriyle evlenmiş olanlar da aynı vaziyette idi.

Malûmdur ki,-"Moğolların gizli tarihi,,nin[63] sözlerine göre, *Bodoncar*, *Jarci'ud* kabilesinden bir gebe kadını yakalayıp evlendi. Bu kadın *Bodoncar*'ın evine geldikten sonra bir oğul doğurdu; buna, yabancı *(jad)* bir kabileden olduğu için, Cadaraday *(Jadaradai)* diye ad verdiler. *Jadaran* kabilesinin ceddi âlâsı işte bu oğlandır[64]. *Bodoncar*'ın ahfadı ise ayrıca *Borjigin* kabilesini teşkil ettiler.

Bir misal daha; malûm olduğu veçhile Cengiz hanın karısı Merkitler tarafından esir alınmış ve "Çilger adlı pehlivana verilmişti,,[65]. Cengiz'in karısı, Börte, esir alındığı zaman gebe imiş[66]; esaretten kurtarılıp getirildiği zaman bir oğul doğurdu,

[61] Krş. Palladiy'nin mulâhazaları : S.sk. sah. 168, 177.178.

[62] sah. 37. Moğolca metin çince tercümesinden farklı ise de meâlce aynıdır.

[63] sah. 29.

[64] Moğolcadan tercümedir : *Bodoncar-tur irejü kö'ü törebei; jad irgen-ü kö'ün böle'e ke'en Jadaradai nereidba; Jadaran-u ebüge tere boluba.* Çince tercümesi biraz farklıdır. (S.sk., 29). *Jadaran*– «yabancı adam» demektir. *Jadarad* bunun cem'idir. *Jadarad, Jajirad «Juryat»* kabileleri hakkında mehazların verdikleri malûmatlardaki tezadları tetkik etmenin yeri burası değildir? krş. Berezinin notları, R.-ad-D., 159-160; Bk. yine Pelliot, JA. Avril - Juin, 1920, p. 146.

[65] S.sk. 55; R.-ad-D., II, 76.

[66] R.-ad-D., ibid. İranlı müverrihin bu vak'aya dair rivayeti S.sk.'nin

ve bu oğlana *Joci* ismini verdiler. Coçi, Cengiz hanın büyük oğlu olarak kabul edildi. Bununla beraber onun menşei hakkında dedikodu vardı.Cengiz han veliahtlık meselesini oğullariyle konuşurken ikinci oğlu Çağatay şu sözleri söylemişti [67]: "Babal sen Coçi'den bahsedioryorsun, onu mu varis yapmak istyiorsun?. fakat, o Merkitlerden getirilmiştir; bizi idare etmesine müsaade edebilir miyiz ?„.

Bununla beraber şunu da kaydetmek lâzımdır ki, şu veya bu kabilenin, şu veya bu şahsın menşeine dair söylenen rivayetlerde tenakuzlar mevcuttu. Meselâ, "S. sk.„nın sözlerinden öğreniyoruz ki Camuğa - seçen yukarıda mezkûr Cadaraday'ın sûlâlesinden olduğu halde *Bodoncar*'ın ahfadından *Ba'arin* [68] kabilesinden sayılırdı; Cengiz han da, kendi sözlerine göre
53 *Borjigin* oymağından idi. Bir gün Temuçin, huyatının en sıkıntılı dakikalarında, Camuğa'ya şu sözlerinin söylenmesini emretti [69]: " - Biz seninle bir kabileden, bir soydanız„. Reşîdettin ise Camuğa'nın menşei hakkında büsbütün başka bir rivayet naklediyor [70]; halbuki o da eserini Moğol rivayetlerine istinaden yazmıştır.

Büyük (birinci) kadından sonra alınan kadınlardan doğan çocuklar, eski Moğol cemiyetinde meşru ve büyük kadından doğan çocuklarla kardeş sayılırlardı [71].

Eski Moğollarda totemizm ve tabu'ya dair malûmat hemen hemen yok gibidir. Bununla beraber "S. sk.„ ye göre [72], Cengiz'in mensup olduğu kabilenin kökü (mebdei, *huja'ur*) - *börte cina* ("bozkurt„) ve *go'ai maral* ("güzel meral„) idi. Fakat bu malûmat, eski Moğolların totemleri hakkında söz söylemek için hiç de kâfi değildir.

Tabu'ya dair Reşîdettin'de bir kayıt vardır; meselâ o şu vakayı anlatıyor :"Cengiz hanın dördüncü oğlunun adı Tuli idi [73];

rivayetinden az çok farklıdır.

[67] S.k., 143 (metinde Merki).

[68] S. sk. 60; yukarıda 45. sah. bk.

[69] S. sk., 52-53.

[70] R.-ad.-D., I, 200-201.

[71] S. sk., 29-30, 38, R.-ad-D., II, 62, passim. Yasa'da dahi böyledir, bk. Ryazanovskiy. «Mogol kabilelerinin örfî hukuku» s. 46, 48.

[72] Sah. 23

[73] R.-ad-D., II, 77. Bu şehzadenin adı mogolcada *Tului* söylenirdi,

"moğolcada *tuli* ayna demektir [74]. Tuli'nin vefatından sonra, ayna yasak bir kelime oldu. Bu yasak halâ devam etmektedir„ [75]. Bu gibi tabu'ların eski olduğuna veya bu müessesenin Moğol imparatorluğu devrinde başka medenî kavimlerden, meselâ Çinlilerden, alınmış olup olmadığına dair bir hüküm vermek için kâfi delillere malik değiliz.

Diğer kavimlerde olduğu gibi Moğollarda da kan davası müessesesine tesadüf ediyoruz; fakat bu müessese kalkmak üzere bulunuyordu. Bununla beraber, tetkik ettiğimiz devrin Moğollarında intikam vazifesi nesilden nesile intikal eder ve yalnız hadiseyle bilâ vasıta münasebeti olan şahsa karşı değil, onun akraba ve ahfadına da teşmil edilirdi. Meselâ *Borjigin* kabilesinden *Anbağai*, Tatarlar tarafından yakalandı; intikamının alınmasını akrabasına vasiyet etti [76]; bunlar, Tatarlarla on üç defa çarpıştılar, fakat intikam *(ös)* hislerini tatmin edemediler [77]. Bundan sonra Tatarlar, Yesugey Bahatur'u zehirlediler [78]. O, Tatarlar üzerine birkaç defa sefer yapmış ve bir çoklarını esir almıştı [79]. Cengiz han Tatarları mağlûp ettikten sonra kabilesinin kan davasını hatırladı [80]; "S. sk.„ diyor ki: " Tatarların dört kabilesini eline geçirdikten sonra, 54
Cengiz han akrabasiyle gizlice istişare ederek dedi ki: " Tatarlar bizim babamızı öldürmekle intikamımızı hak ettiler; şimdi bunların, boyu araba dingilinden yüksek olan bütün erkeklerini öldürmek fırsatına nail olduk; kalanlarını köle olarak taksim ederiz„.

Reşîdettin, " Moğol „ kabilesiyle Tatar kabilesinin müna-

---

bazı lehçelerde hemen hemen Tuli telâffuzuda mümkündür. Krş. R.-ad-D., I, 47, 120; Krş. Barthold, «Türk ve Mogollarda defin merasimi meselesine dair», sah. 63-64.

[74] «Ayna» mogolcada *toli*'dir.

[75] Etimoloji bakımından biri biriyle hiç bir münasebeti olmıyan *Tului* ile *toli*'yi yaklaştırmakta halk etimolojisinin rolü olduğu aşikârdır.

[76] S. sk„ 32-33; R.-ad-D. I, 53.

[77] S. sk., 34.

[78] S. sk., 36-37.

[79] S. sk. 34; R.-ad-D., II, 63-64, 86-87.

[80] S. sk., 78; R.-ad-D., I, 56. İntikam (kan davası) hakkında Cengiz Han kendi «Vecizeleri»nde şöyle diyor: «Ben onların kanı için ceza ve intikamı güden adamım», R.-ad-D., III, 127.

sebetlerini bahis mevzuu ederken diyor ki [81]: "bunlar arasında eski kan davası ve düşmanlık mevcuttu„.

Kabilenin kan davasına misal olarak şu vakayı zikredelim: Camuğa'nın küçük kardeşi Tayçar, Cengiz hanın silâh arkadaşlarından Coçi-darmala'nın at sürülerini yağma etti (zabtetti). Coçi-darmala çapulçuyu takip etti, geceleyin yakalayıp öldürdü ve sürüsünü kurtardı. O zaman Camuğa "kardeşi Tayçar'ın intikamını almak için kendi soydaşlarının ve başka onüç kabîlenin başına geçerek... Cengiz'le harp etmeğe niyet ediyordu [82]. "Moğolların gizli tarihi„ ve Reşîdettin'in "Cami'-üt-tevarih„ i buna benzer hikâyelerle doludur [82].

Mülkiyet meselelerine gelince; eski Moğol kabîle cemiyetinde ferdî mülkiyet tipi galipti. Her aile ve her *ayil* (oba) mal ve mülklerine kendileri sahip olurdu. Baba ve ananın mülkü oğulları arasında taksim olunur ve bu taksimde küçük oğul hususî haklardan istifade ederdi. Meselâ, "S. sk.„ da buna delâlet eden şu hikâye vardır [83]: "*Alan-ġoa*'nın ölümünden sonra beş oğlu analarının hayvanlarını taksim ettiler: dört kardeş, *Belguntei*, *Bügüntei*, *Buġu-xatagi*, ve *Buxatu-salji* hayvanların hepsini kendilerine aldılar. *Bodoncar*'ı, aptal, budala ve soylarına yabancı sayarak hisse vermediler„. Küçük oğlun hissesine babanın esas mülkü düşerdi: babanın evi-çadırı, kadınları ve bunlara ait meraları ve ayil'leri ona verilirdi, bundan dolayıdır ki küçük oğullara *ejen* "sahip„ denilirdi [84]. Aynı zamanda küçük oğullar aile ocağının muhafızı idiler, bun-

[81] R.-ad-D., I, 52.

[82] S. sk., 64; krş. R.-ad-D., II, 92; «Cengiz Han hakk. destan„ 153; İakinf, 9 (çok karışık rivayet). (S. sk. 39, 53, 57, 66, 143; R.-ad-D., I, 52-54, 56, 97, 116; II, 43, 120).

[83] Mogolca metin: *eke-yü'en Alan-ġoa-i ügei boluxsan-u xoina axanar de'üner tabu'ula adu'usun ide'e-ben xubiyaldurun; Belgüntei, Bügüntei, Buġu-xatagi, Buxatu-salji dörbe'üle abulcaba; Bodoncar mungxax, buda'u biyu ke'en uruġ-a ülü to'an xubi ese ögba.* Çincesindeki rivayet az çok farklıdır, bk. S. sk., 27.

[84] R.-ad-D., II, 30, 60. Bu âdet Cengiz Hanın *Yasa*'sında da mezkûrdur, bk. Ryazanovskiy, «Mogol kabilelerinin örfî hukuku», s. 46, 54. Yasa şöyle de diyor: «mülkün taksimi şu esasa müsteniddir ki, büyüğü küçükten fazla alır... Çocukların kıdemliliği analarının derecelerine göre tayin edilir», ibid.

dan dolayı onlara *odcigin* veyahut *odjigin* "ateş beyi„ denirdi [85]. Reşidettin bu müesseseye dair çok açık malûmat veriyor [86]: "Moğol âdeti böyledir ki küçük oğlu Ecen tesmiye ederler; sebebi de budur ki o babasının evinde bulunur; babasının mülkü, malı, hanesinin idaresi ona kalır„; Ecen'in manası küçük oğul demektir, o babasının çadırında, evinde kalır, yani "ateşin ve evin„ efendisi olur [87]. 55

Eski Moğollarda, mehazlarımızda vazıh işaret bulunmamakla beraber, evlenmeyen oğulların, âdet gereğince baba ve ana ile beraber, bir *ayil*'da yaşadıklarını ve evlendikten sonra kendilerine müstakil ev teşkil ettiklerini tasavvur etmek mümkündür. Küçük oğul (*ejen, odcigin*) ise evlendikten sonra da babasının evinde, babasının vefatından sonra da, anasının yanında kalırdı. Meselâ, Cengiz hanın müstakbel silah arkadaşı genç *Bo'orcu* yetişkin (kâhil) olduğu halde babasının evinde yaşıyordu [88]. *Sorġan - Shira*'nın çocukları, *Cila'un* ile *Cinbai*'ın -ki bunlar da Moğol hanının müstakbel arkadaşlarından idiler- baba evinde yaşadıklarını görüyoruz [89]. Diğer taraftan, Cengiz han memleketini taksim ederken (has [timar] tayin ederken) anasının hissesini küçük kardeşi, yani *odcigin*'in hissesiyle birleştiriyor [90]. Bütün bunlar Reşîdettin ve diğer mehazların yukarıda zikredilen sözlerinden anlaşılmaktadır.

Kocasının vefatından sonra küçük çocuklariyle kalan dul kadınlar, çocukları büyüyüp evleninceye kadar, tam hakimiyetle ailenin mal ve mülkünü idare ederlerdi: demek ki onlar kocalarının yerini tutar ve onun hukukundan istifade ederlerdi. Kadîm *Alan-ġoa* [91] Monulun [92] ve Cengiz hanın anası [93] bu vaziyette bulunmuşlardı. Moğol imparatorluğu devrinde dul kadınlar da has alır ve asker idare ederlerdi; oğulları büyüdükten sonra, bu hak onlara intikal ederdi [94]; yine malûm-

[85] R.-ad-D., II, 60; bk. yukarıda sah. 49.
[86] R.-ad-D., I, 207.
[87] R.-ad-D., II, 30; krş. Rubruk, 79; Quatremère, 89.
[88] S. sk., 47-48.
[89] S. sk., 43; krş. S. sk., 125.
[90] S. sk., 133; R.-ad-D., III, 143; fakat bk. III, 147-148.
[91] S. sk., 25-27; R.-ad-D., II, 7-11.
[92] R.-ad-D, II, 14-16; İakinf, 4-5. [93] S. sk., 37-45.
[94] S. sk., 98, 132, 133; R.-ad-D., I, 61, 80; III, 149; İakinf, 260.

dur ki, Moğol imparatorlarının ve ulus emîrlerinin ölümünden sonra dul kalan kadınları imparatorluğun naibi saltanesi ve ulusun (timarın) hükümdarı olurlardı.

Eski Moğol cemiyetinde kadınların mülk meselesindeki vaziyeti, umumiyetle kadınların vaziyeti ile izah olunur. Göçebe hayatının şartlarının icabı olarak eski Moğol cemiyetinde, bugünkü göçebelerde de görüldüğü gibi, kadın kapalı ve tecrit edilmiş olamazdı. Marco Polo'nun şu sözlerini tekrar edebiliriz: "size diyeyim ki, karılar, kocalarına lâzım olan şeyleri satın alırlar, satılacak şeyleri satar ve ev işlerini idare ederler„ [95]. "Ev idaresi„ tamamiyle kadınlar üzerinde idi; göçebe (nomad)'nin basit hayatı için lâzım olan şeyleri de kadınlar istihsal ederlerdi. Rubruk: "Arabaları idare etmek, çadırları arabalara koymak ve indirmek, inekleri sağmak, yağ ve kurut [96] yapmak, deri ve postları dabaklamak, bunları dikmek (derileri hayvan sinirlerinden yapılan iplikle dikerler)... Onlar sandal, başmak gibi ayakkabı ve diğer elbiseler de dikerler... keçe döğerler, evleri (çadırları) örterler„ diyor [97]. Eski Moğol kadını, iktisadî hayatta mühim mevki işgal etmesi dolayısiyle, cemiyet hayatında da belli başlı rol oynuyordu. Serdarları, seferleri esnasında karıları da takip ederdi [98]; imparatorlar ve prensler ekse-
56 riya maruf hatun (hükümdar zevcesi ve prensesler) larla istişarede bulunurlardı [99]; Cengiz hanın Yasasında şu emir vardır [100]: "ordu ile beraber seferde bulunan kadınların, erkekler harbe giderken, erkeklerin bütün işleri ve vazifelerini başarmaları lâzımdır„. Kadınların, hususiyle dul kadınların, iktisadî ve mülkî vaziyetleri, eski Moğol âdetlerini başkalarına nazaran daha iyi muhafaza etmiş olan kabilelere, meselâ Kobdo mıntakasında yaşıyan Bayıt'lara, dair bildiklerimizle de teyid edilmektedir.

Her türlü mülk, hayvanlar, çadırlar, kapalı arabalar, basit istihsal âletleri kabile azası olan ferdin şahsına aitti [101]. Demek ki, zengin de, fakir de vardı, mehazlarda bunu gösteren

[95] Marco Polo, 87.
[96] Yani «bir nevi peynir», moğolca *xurud* ~ *ğurud*'dandır.
[97] Rubruk, 78.
[98] S. sk., 146, 149; Marco Polo, 110; D'Ohsson, II, 334.
[99] S. sk , 59; D'Ohsson, II, 247, 355 etc.
[100] Ryazanovskiy «Moğol kabilelerinin örfî hukuku», I, 144.
[101] Krş. S. sk., 44, 45, 47, 48, 49.

deliller vardır: Cengiz'in uzak babalarından biri olan Dobun —mergen bir gün fakir bir adam *(yadangğu gü'ün)* a tesadüf etti Fakirin yanında bir oğlu vardı [102]. Dobun-mergen'nin "kimsin?„ sualine, o adam şu cevabı verdi [103] — "Ben, *Ma'arix-baya'ud* kabilesindenim, yoksul oldum. Şu avın etini bana ver, ben de sana şu oğlumu vereyim„. Cengiz - Temuçin'le ilk tanıştığı sırada genç *Bo'orcu* hizmeti mukabilinde şükran ifadesi olarak teklif edilen atları reddederek "benim babamın kazandığı mülk bana fazlasiyle kâfidir„ diyor [104]. Merkitlerin hücumu esnasında, Cengiz'in evinde hizmet eden ihtiyar kadın, Börte'yi gizlediği yerde saklamak için "ben Temuçin'in evindenim; zengin adamlara koyunlarını kırkmak için gitmiştim„ diyor [105].

Genç kadının (gelinin) kocasının evine cihaz getirdiğine delâlet eden kayıtlar da mevcuttur. Bu cihazların, kadının mensup olduğu kabile ve ailenin servetine göre, muhtelif olacağı da malûmdur [106]. Bundan başka, gelin anası namına kayın anasına, yukarıda zikrolunduğu gibi, hediye *(shidkül)* takdim etmeğe mecburdu [107]. Gelinle beraber cihaz *(inje)* olarak verilen adamlar da gelirdi. Bu mesele gelecek bapta bahis mevzuu edilecektir [108]. Eski Moğolların gelin mukabilinde kalın (mehir) ödediklerine [109], nikâh mukavelesinde ise kızın babasına nişan *(belge)* olarak hediye verdiklerine [110] dair malûmat mevcuttur.

Eski Moğol kabîlesi, mera-yaylaları müştereken kullanma-

[102] S. sk., 25.

[103] S. sk., 25; «moğolca» metinden tercümedir: çince rivayetten azçok farklıdır.

[104] S. sk., 47; «moğolca» metinden tercüme edilmistir. Boorçu'nun babasının adı *Naxu-bayan* (zengin Nahu) idi; krş. S. sk., 116.

[105] S. sk., 50. Cengiz han kendi «Vecizeleri»nde de Moğol devletinin kuruluşundan önceki Moğol cemiyetinde zenginlerin, buna göre yoksulların da, bulunduğunu zikrediyor: «Zengin adamlar hayrı gördüler, fakat idare edenleri kudretli yapmadılar ve tutunmaya bırakmadılar», R.-ad-D., III. 120.

[106] S. sk. 30, 118-119; R.-ad-D., II, 80, Marco Polo bunu inkâr ediyor, bk. Yule[3], I, 253 (Minayev'in burasının tercümesi pek te açık değildir, sah. 88).

[107] Bk. yukar. sah. 48.

[108] Bk. aşağıda, sah. 68.

[109] Plano Carpiui, 5; Rubruk, 78; Marco Polo, 88.

[110] S. sk., 36; Bk. yukar. sah. 39.

ğı bilirlerdi; fakat bu müşterek kullanma ancak kabilenin aynı mıntakada[111] göçmesine, kabileye mensup akrabaların beraber yaşamalarına yahut bir küren (camp) olarak bulunmalarına
57 veya birbirinden pek uzakta bulunmıyan *ayil* halinde göçmelerine müsait şartlar bulunduğu zaman mümkündü. Vaziyetin böyle olduğuna dair elimizdeki mehazlarda, doğrudan doğruya değil ise de, emareler mevcuttur.

Meselâ, meşhur Burḫan - Ḫaldun dağı çok eski zamanlardan beri, *Uryanḫat*[112] kabilesinin mülkü idi. "Ormanlı kavim„ den olmıyan bu *Uryanḫat*'lar bu yerlerin sahibi *(ejed)* idiler[113], galiba, bunlar efsanevî *Alan-ġoa* devrinden Cengiz han devrine kadar aynı vaziyette kalmışlardır. *Uryanḫat* kabilesinden bir mümessilin Cengiz han ailesine "Burḫan - Ḫaldun dağından„[114] gelmesi, elbette, tesadüfî değildi. Bu dağın muayyen bir kabilenin mülkünde bulunması, sefalete düşen, daha pek genç olan Cengizin ve ailesinin burada barınıp ufak hayvanlar avlamakla geçinmesine mani olmadı[115]. Bizim mehazlarımıza göre, yine malûmdur ki, içtimaî bir birliğin (unité) göçüp konduğu yere mogolca *nuntux* yahut *nutuġ*, türkçe *yurt* denirdi[116], ki bu kelime aynı zamanda "kamp, durak, ikametgâh„ manasına da gelirdi[117]. Cengiz kendi soydaşlarından Altan'a şöyle demişti[118]: "Babalarımızın ve dedelerimizin yurdunu ve meskenlerini silip süpürtmem (imha ettirmem), bıraktıkları yol ve nizamı kaybetmem ve bozmam„. Meralardan müşterek olarak faydalanıldığına şu da delâlet eder ki, eski Moğollar büyük kamp- (camp) lar halinde göçüp konarlardı; bazan da birkaç kabile, gelecek bapta söyliyeceğimiz sebeplerden dolayı, beraber gö-

[111] Akrabaların daima birlikte göçetmesine imkân bulunmadığı ileride ki babta söylenecektir, bk. aşağ. sah. 63.

[112] S. sk., 24.

[113] S. sk. nın çince rivayetinin rusça tercümesinde «dağın sahibine» denmiştir (s. 24); «moğolca» metinde ise «*ejed*», yani «*ejen*» (sahib) kelimsinin cemî şeklidir.

[114] S. sk. 49, 120.

[115] S. sk. 44-45, 51.

[116] Bk. yukar. sah. 43.

[117] S. sk., «moğolca» metin.

[118] R.-ad-D., II, 139.

[119] S. sk., 120 (şahıs adalarının transkripsiyonu değiştirilmiştir).

çerdi. Cengiz han soydaşlarından birine diyorki[119]: "Geçmiş günlerde sen üç Tohuraut, beş Tarhut evi ve iki kabile: Çanşikit ve Bayaut'larla birlikte benim kampımda bulundun. Karanlıkta ve sisli günde yolu şaşırmadın; kargaşalık ve bozğunluk anlarında sen benden ayrılmadın; soğuğu ve yağmuru benimle beraber gördün,,[120]. Bu gibi şartlar dahilinde göçebe iktisadî hayatını (hayvan beslemeyi) ancak meralardan müşterek istifade etmek suretiyle devam ettirmek mümkündü.

Reşîdettin, şu veya bu kabîlenin veya oymağın göçüp konduğu *yurt*'u muayyen olarak gösteriyor ve bunlarla beraber bu mıntakada yabancı bir kabileye mensup şahısların göçüp konduğunu da zikretmiyor.

Meselâ, Tatarlardan bahsederken, şöyle diyor[121]: "Bu kabile, yetmiş bin çadırdan müteşekkildi. Bunların mevkileri, mesken ve *yurt*'ları, Çin hududuna yakın yerlerde, her kabileye ve kabilelerin her şubesine göre ayrı ayrı tayin edilmişti. Bilhassa onlara ait sayılan *yurt*'lar Boir-Nor denilen yerdir,,. Öz Moğol kabilelerinden bahsederken İran müverrihi şöyle diyor: "Bu kabîlede yurt ve yer birleşmiş idi; herkesin nereden nereye kadar malik olduğu tayin edilmişti,,[122]. 58

XII. asırda Moğollar arasında vukua gelen her türlü daimi harp ve çapullardan ve bununla bağlı sık sık göç ve hicretlerden dolayı, her kabile cemiyeti için meraların müşterek mülk olması, kolay değiştirilecek şu veya bu sahaya nazaran, daha çok ehemmiyetli idi. Bununla beraber *nutuġ (yurt)* kelimesi bir kabileye ait mıntakayı, sahayı muayyen olarak ifade ediyordu.

Şunu kaydetmeliyiz ki hayvanlar üzerindeki mülkiyet hususî bir nişan-damga (*tamaġa*) ile işaretlenirdi; bu damga, bir kabilenin bütün azaları için ayni idi. Bununla beraber, mehazlarımız bu hususta vazıh malûmat vermekten uzak bulunuyorlar[123].

[120] Cengizin 13 küren'inin tavsifine bk. R.-ad-D., II, 93-95; krş. S. sk., 64.

[121] R.-ad-D., I, 49; bk. keza I, 79, 87, 93, 94, 108, 135, 175; II, 14-15.

[122] R.-ad-D., I, 135.

[123] R.-ad-D., I, 76; S. sk. 44-45, 57-61, passim, Krş. W. Radloff «Uygurlar meselesine dair», S.-Pb. 1893, sah. 68; Marco Polo, 91.

Yine şu da kaydedilebilir ki eski Moğol cemiyetinde kabile hayatı, yaşayan diğer kavimlerde de olduğu gibi, elçilere *(elci, ilci)* karşı hususî alâka gösterilirdi, onları kabile ve soy mümessili [124] diye kabul ederek şahısları "mukaddes„ addolunurdu. Bu *elci* kelimesi bazan isimlere sıfat (attribut) olarak da kullanılırdı, meselâ *Hacı'un-elci* gibi; Cengiz hanın küçük kardeşi bu adı taşıyordu [125].

Eski Moğol kabilesine dair bütün bu söylediklerimizden çıkan netice şudur ki Moğol kabilesi *(obox)* kankardeşlerin tipik ittihadı (birliği) idi. Bu birlik agnat ve ekzogami esaslarına müstenit pederşahî (patriarcal), bununla beraber kognat aile-kabile münasebetlerinden bazı bakiyeler de muhafaza eden, birlik idi. İktisadi hayatta, şahsî (ferdî) mülk hakkı mevcut olmakla beraber meralar kabilenin müşterek malı idi. Büyük oğlun bazı mâlûm haklarına rivâyet edilmek şartiyle, küçük oğla hususî haklar verilirdi. Bu kabile ittihadı intikam (kan davası) müessesesi ve hususî kabile kültü ile bağlı idi.

Moğol kabile hayatında müşahade ettiğimiz bütün bu vasıflarda, kabile teşkilâtiyle yaşayan veya yaşamış olan diğer kavimlerden Moğolları tefrik edecek hususiyet ve orijinallik yoktur. Malûm olduğu veçhile, W. Barthold Moğoların küçük oğla verdikleri rüchanı ve onu babasının yanında bırakmak âdetini göçebelerde avcılık hayatı devrinin bakiyesi olarak kabul ediyor [126]. Eski Moğollarda vaziyetin böyle olduğunu şu da tayit eder ki, o devrin Moğolları, hattâ göçebeleri bile avcılık hayatı ile çok sıkı bağlı bulunuyorlardı; göçebe avcılar
59 vardı [127], bunlardan bir kısmı hakikî "ormanlı„-avcı olarak kalmakta devam ediyordu, tarzı hayatları itibariyle "ormanlı„ kabilelerle "bozkırlı„ kabileler arasında (hududunda) bulunan kabileler de vardı. *Beki* müessesesinin de göçebelere avcılık

[124] S. sk., 66, 145; R.-ad-D. II, 33, 102, 119; III, 42.

[125] Krş. R.-ad-D., I, 169.

[126] Bk. «Türk ve Moğollarda cemiyet hayatının iktisadî vaziyetleriyle alâkası (Svyaz obşçest. bıta s boz. ukladom...) İzv. Ob. arh. istorii i etnogr. pri Kazan. Univ. t. XXXIV, faa. 3-4, 1929, s. 3.

[127] Moğolların R.-ad-D. tarafından tavsif edilen ava ait âdetleriyle krş. (III,93): «Moğolların âdeti şöyledir ki, ava ilk defa iştirak eden çocukların başparmaklarını yağlarlar»; krş. Çjan-De-Huy, 585.

hayatı devrinden kalmış bir müessese olduğu anlaşılmaktadır [128].

2. KABİLE CEMİYETİNDE BOYLARIN BİRLEŞMESİ VE DAĞILMASI

A. Serf-vasallar ve köle-uşaklar

XI-XII. asır eski Moğol kabileleri *(obox)* arasında mevcut münasebetleri tetkik ve Moğol kabile cemiyeti yakından tahlil (analiz) edilirse daha çok orjinal ve büyük ehemmiyeti haiz bazı evsaf görülür. Elbette, bu evsaf başka bir kavimde hiç bir zaman tekerrür etmiyen evsaf değildir. Bununla beraber kaydedilebilir ki bu evsaf yalnız Moğoliyat bakımından değil, fakat bilumum sosyoloji bakımından da calibi dikkattır. Unatmamalıyız ki bu Moğol kabile münasebetlerinin derinliklerinden onların kurduğu büyük cihan imparatorluğu meydana gelmiştir.

"Moğolların gizli tarihi (S. sk.)„ ve Reşîdettin'in "Câmiüt-tevarih„i gibi bizim başlıca kaynaklarımızın verdikleri malûmata göre, eski Moğol oymak (*obox*) ları daimî hareket halinde bulunurlar, kütleler muayyen bir cesameti muhafaza edemez yeni yeni birlikler. (kabileler) teşkili için birleşirdi. Filhakika XII. asırda, ağlebi ihtimal, ondan daha önceki asırlar da, Moğol oymakları ayrı ve mustakil bir halde pek nadir olarak yaşarlardı; âdette bu oymaklar moğolca *irgen* ve *ulus* kelimeleriyle ifade edilen birlik (müttehide)ler teşkil ederlerdi; *irgen* kelimesini "aşiret„ ve "kabile„ kelimeleriyle, *ulus* kelimesini de "devlet, timar„ kelimeleriyle tercüme etmek mümkündür. "Kabile„ ve "uluslar„ teşkilinden sonra oymakların tekrar ayrılmaları, yeni şubeler vücude getirmeleri, böylece yeni kabile cemiyetleri teşkil ettikleri müşahede edilir. Binaenaleyh, görünüşte büsbütün aksi istikamete doğru bir temayül göze çarpmaktadır.

Eski Moğol oymağının her azası için, oymakdaşı *urug* ↷

[128] Malûm olduğu üzere, şamanlık «orman» kavimlerinde daha iyi muhafaza ediliyordu, bk, R.-ad-D., I, 142; krş. W. Bathold, «Türk ve Moğollarda cemiyet hayatının ıktisadî vaz. alâkası (Svyaz ob. bıta s xoz. ukladom...) sah. 2.

urux "kabilenin torunu, kabîlenin filizi, dalı„ binaenaleyh "ak-
60 raba, kardeş„ [129] oluyordu; halbuki diğer kabileye mensup olan şahıs yabancı *(jad)* "ecnebi, yad„ [130] olur. Demek oluyor ki bütün halk *urux* ve *jad*'lara, ayrılırdı. Fakat bu *jad*'lar arasında *törgüd*'ler, yani "zevce tarafından olan akraba„nın bulunduğu kabîle veya kabîleler mevcut idi. Bu *törgüd*'lerin bulunduğu kabîleye hakiki *jad* nazariyle bakılmaz, bunlara *xuda* [131] "dünür„ denirdi. Akraba sayılanlara karşı olan münasebet *jad*'lara olduğu gibi değildi, onlara karşı hususî münasebetler talep edilirdi. Kabîledaşları müdafaa, himaye ve onlara yardım etmek kabîlenin ve akrabanın esas vazifelerinden idi. Şunu da unutmamak lâzımdır ki *urux* sayılanlar, yalnız şu veya bu oymağa mensup olanlar değil, yekdiğerine kan akrabalığı bağiyle bağlı ve bu ceddi alâ (*ebüge*) den türeyen bütün oymak ve soy (*yasun*) ların azası *urux* sayılırlardı. Meselâ Cengiz Han, akrabalığı olan *Jürki* kabîlesinin uygunsuz işlerini öğrendikten sonra şöyle diyor [132]: "bu gibi muameleyi *Jürki*'lerden ne diye çekiyoruz. Önce Onan ırmağı sahilindeki, ziyafet esnasında orman içinde bunların adamları sofracıyı dövdüler ve Belgutay'ın omuzlarını yaraladılar; şimdi de, ecdadımızın intikamını almak için, beraber hareket etmek üzre, onları davet etmiştim, gelmediler; bilâkis düşmanlarımızla birleşerek düşman oldular„. Yine Reşîdettin'in bir karakteristik hikâyesi şudur [133]: "yine iki çocuk vardı, öz kardeş idiler. Birinin adı Ḫulu, ikincisinin adı ise Ḫara Menggetu-Uḫa idi. Her ikisi de Tatar Tutukulyutlardandı. Cengiz Hanın iki karısı, Bisulun ve Bisuket, bu çocuklar için şefaatte bulundular. Bu kadınlar Tatarlardan esir alınmışlar ve mezkûr çocuklarla aynı soydan idiler„. Tatarların bir bahadırı olan Kamus, Kereyit'li Sarı Hana esir düştüğü zaman, Sarı Hanın yan baktığını görerek "sen benim yüzüme yan bakamazsın, çünkü senin kabilen benim yüzüme böyle bakamaz„ [134] demişti. Cengiz Hanın "Veci-

[129] Krş. Quatremère 7-8

[130] Bk. yukarıda, s. 52, S.sk. nın «moğolca» metninden alınan parçalar. Her iki kelime Türk lehçelerinde vardır.

[131] Bk. Yukarıda, s. 48.

[132] S. sk. 67: krş. R.-ad-D., II, 104.

[133] I, 61.

[134] R.-ad-D. I, 67.

zeleri„ nde şu sözler vardır: "eğer sizin kabilenize mensup biri bir defa yasaya *(jasaġ)* muhalif hareket ederse ona nasihat ediniz, buna rağmen iki defa muhalif hareket ederse, ona tatlı ve beliğ sözlerle tesir etmeğe çalışınız; üçüncü defa muhalefet ederse, onu uzak yerlere, Baljiyut-Ḫulcur'a gönderiniz. Oraya gidip geldikten sonra dikkatlı olur. Eğer bununla da uslanmazsa zincire vurup zindana atınız; zindandan uslanarak çıkarsa çok iyi. Bu da kâr etmezse akraba meclisi toplansın ve ona ne yapmak icap ederse onu yapsın„ [135]. Düşmanlara iltihak ettiğinden dolayı amcasını idam etmek isteyen Cengiz Hana silâh arkadaşları: "Kendi akrabanı öldürmek kendi ateşini söndürmekle birdir„ dediler [136],

"Câmi-üt-Tevarih„ de, alâkayı celbeden yine bir parça vardır [137]: "Ḫoro-Ḫacar bahadur ve Sartak-bahadur... Cengiz Han zamanında iki kardeş idiler. Taksim zamanında bunlar Cedi noyon'un binine (hezare'sine) girdiler ve Mankut kabilesiyle kardeş oldular.... Bargut kabilesini idhal ettiler.... O zaman yemin ederek: *"biz biribirimizle kardeş ve aynı kabileden gibi oluruz„* diye muahede ile bağlandılar [138].

Eski Moğollarda müşahede edilen kardeşleşme müessesesi kabileler arası münasebeti sahasına aittir. İki kabileye mensup olan şahıslar kendi aralarında dostluk ittifakı aktederler ve ve mutlaka biribiriyle hediye mübadelesi yaparlar; bundan **61** sonra bu iki şahıs *anda* olurlardı. Eski Moğol âdeti böyle idi [139]. Moğolların gizli tarihi "(S. sk.)„ şöyle şehadet ediyor [140]: "Temuçin ve Camuḫa kendi aralarında şöyle konuştular: "eski adamlar diyorlardı ki iki adam *anda* olurlarsa güya bunların canı (hayatı) bir olur. Bunlar birbirini bırakmazlar, biri diğerinin hayatını korur„. *Anda*'ların beraber yaşamaları icabet-

[135] R.-ad-D. III, 128; krş. D'Ohsson, II, 247.

[136] S. sk. 134.

[137] R.-ad-D. I, 157.

[138] İtalik benimdir.

[139] Krş., S. sk., 48-49; çince tercüme moğolca aslından farklıdır: *Yesügei ġan ecige-lü'e Kerei irgen-ü Ong-ġan anda ke'eldüksen aju'u. Ecige-lü'e minu anda ke'eldüksen ecige metü bije.* «Kereitlerin Van-hanı ile hanbaba Yesugey biri birlerine *anda* (mânevî kardeş) diyorlardı. Benim babama *anda* olan bana da babadır». Krş. R.-ad-D., I, 101; II, 105, 106, 108-109.

[140] S. sk., 58.

mezdi; *anda*'ların bir kabile -*obox* âzası gibi, birbirine yardım etmeleri ve birbirini tutmaları lâzımdı.

Anda'nın tarihî misali - Kereyit hanı Van-ḫan ile Cengiz handır. Malûm olduğu vechile bunların münasebeti hususî bir şekil bile almıştı: Van-ḫan güya Cengizi manevi evlât edinmiş ve onun manevî babası sayılmıştı. Van-ḫan "Cengiz hanla Tuula'nın Kara Ormanında birleşti ve onu kendine manevi evlâd edindi. Önce Cengiz han Van-han'a, babası Yesugey ile dostluğundan dolayı, baba diyordu. Bu sefer ise baba-oğul ittifakı tesis ettiler„[141]. Cengiz han Van-ḫan'a *ecige* "baba„, Van-han ise ona *kö'ün* "oğul„ diyordu[142].

Umumiyetle Moğol rivayetleri evlâtlığa kabul edilen çocuklardan sık sık bahsederler; böylece evlâtlığa kabul edilen çocuklar muhtelif kabile ve soyların kardeşi oluyorlardı; âdette evlâtlık olarak harp ve çapul zamanlarında kaçan düşman karargâhlarında bırakılmış küçük çocuklar kabul edilirdi[143]. Manevî evlât sayılanların manevî babalarının kabilesine, soyuna girmediği gibi evlâtlığa alınan küçük çocuklar da evlâtlığa alan babalarının ve kardeşlerinin kabile ve soyuna aza olamazlar, hangi kabilenin karargâhından alınmışlarsa o kabileden sayılmakta devam edilirlerdi. Bununla beraber mülkiyet hukukundan faydalanmakta manevi kardeşleriyle, yani evlâtlığa kabul eden babanın öz evlâtlariyle müsavi idiler; fakat ihtimal ki öz evlâtlara nazaran ancak payların küçüğünü alıyorlardı[144]. Başlıca, onlar evlâtlığa kabul eden hanede, netice itibariyle bu hanenin soy ve kabilesinde, melce buluyor ve himaye görüyorlardı.

[141] S. sk., 82-83; Krş. R.-ad-D. II, 106; I. 103.

[142] S. sk., 91, 93: R.-ad-D. II, 135-140. *Ecige* «baba» unvanı başka münasebetle de verilirdi. Meselâ, Munlik'e de *ecige* diye hitap olunurdu, çünki o Yesugey'in dul kalmış karısı, Cengizin annesi, ile evlenmişti, bk. R.-ad-D. I, 158:

[143] S. sk. 59, 67, 68, 121; R.-ad-D. I, 58-59, 123, 167.

[144] S. sk., 115. Övey babalara *ecige* «baba», övey annelere *eke* «anne» derlerdi, bk. R.-ad-D. I, 58-59. Şi-gi ḫituḫu hakkında, meselâ pek açık ifade ile şöyle denir: «Tatar kabilesinden Şigi-ḫutuḫu'yı Cengiz-han beşinci oğlum diye tesmiye ediyordu,» R.-ad-». III, 149.

Bununla beraber bizim kaynaklarımız daima şunu bildiriyorlar ki birbiriyle harp edenler, düşman olanlar yalnız birbirinden uzak olan kabileler, yani *jad*'lar değil, faakt akraba, yani *urux* olan kabileler de birbiriyle harp eder ve birbirine karşı akın yaparlardı. Bundan başka yine biliyoruz ki aynı *obox*-soya mensup olanlar da birbiriyle düşman olan iki karargâhta bulunurlardı. *Urux*'lar *jad* olur ve onlara *jad* muamelesi yaparlardı; dostluk para etmez, sabık *anda*'lar birbirini, en korkunç düşman gibi, imhaya çalışırlardı. Umumiyetle, XI-XII. asır Moğol cemiyetinde, bazı etnoğrafların iptidai cemiyetlerde görmek istedikleri „ *ferdî hürriyetle en sıkı tesanüdün ahengini*„ aramak beyhudedir [145]. Bizzat Cengiz Hanın kendisi eski Moğol cemiyetinin durumunu şöyle tavsif ediyor [146]: "evlatları babalarının nasihatlarını dinlemiyorlardı; küçük kardeşler büyük kardeşlerinin sözlerine bak:nazlardı; koca karısına inanmaz, karısı da kocasının buyruklarını tutmazdı.... Bundan dolayıdır ki muhalifler, hırsızlar, yalancılar, fitneciler ve haydutlar türeyordu. Bu gibi adamlara kendi evlerinde bile güneş görünmezdi, yani onlar yağma ederler, atları ve at sürüleri rahat görmezdi; öncü olarak akın ettiklerinde atları istirahat bilmezdi ve bu atlar nihayet geberir, çürür ve telef olurlardı. İntizamı olmıyan, aklı olmıyan bu kabilelerin hali işte böyle idi„. Reşidettin ise bazı Moğol kabilelerini daha fena tasvir ediyor, mesela tatarlar, onun sözlerine göre„... birbini öldürmek ve yağma etmek ile durmadan meşgul idiler„ [147]. Nihayet "Moğolların gizli tarihi„ ki aynı aşiret, aynı kabile, aynı soy içinde ceryan eden elîm ve karanlık hadiseler hikâyesinin haki- 62

[145] Bk. L. Ya. Şternberg "Kabile hayatı nazariyesi„ ("Teoriya rodovogo bıta,,) Brokhaus ve Efron Ansikl., XXXIIA, s. 906 (italik yazı L. Ya. Şternberg'e aittir).

[146] Bk, Cengiz-han'ın «Vecizeleri», R.-ad-D., III, 120. Cengiz-hanın silâh arkadaşlarından birinin, S. sk. 'da nakledilen, han oğullarına hitaben geçmiş zaman hakkında söyledikleriyle karşılaştırınız: «Siz daha doğmamıştınız, dünya kargaşalıklarla dolu idi: ahali biri biriyle dövüşüyor, biri birini yağma ediyordu, hiç kimse rahat yaşayamazdı» (144). Elimizde diğer malûmat bulunmasa idi, doğrudan doğruya alâkadar olan şahısların şehadetleri tarafgirâne addolunabilirdi.

[147] R.-ad-D. I, 52.

katen "gizli - mahrem„ kaynağıdır [148]. Yukarıda zikrettiğimiz vechile eski Moğol cemiyetinde zenginler de, yoksullar da vardı, yine biliyoruz ki efendiler, uşaklar, "köle„ ler de vardı.

Bütün bunları nasıl izah etmeli? Kaynaklarımız ne söyliyorlar? XI-XII. asırda Moğol "kabile cemiyeti„ neden ibaretti? Başka akrabalariyle beraber göçmeleri elverişli olmıyanlar kimler idi? Sürek avlarında en iyi mevkii kim işgal ediyordu? Sürek avında av hayvanlarını sürüp getirenler ve kamp halinde göçenler kimlerdi? Hanlar ve "köle„ ler nereden peyda oluyor? Cengiz hanın silâh ve fütuhat arkadaşları kimlerdi?

XI-XII. asır Moğol kabile cemiyeti ve eski Moğol kabilesi iptidaî (primitiv) kabile hayatı durumundan çok uzak
63 bulunuyordu. Eski Moğol kabilesini ve "kabile„ cemiyetini bizim kaynaklarımız büsbütün başka türlü tasvir ediyorlar. Demek mümkündür ki o çağda Moğol aşiretlerine dahil kabileler uzun tekâmül devirleri geçirerek inhilâle yüz tutmuş bulunuyordu. Bu tekâmül devirleri hakkında bizim sarih malûmatımız yoktur. XII-XIII. asır Moğollarının ictimaî hayatı hakkında ise kâfi derecede malûmata malik bulunduğumuzu tekrarlayabiliriz.

Her şeyden önce, o zamanki Moğol hayatında görülen bir hadise bizim dikkatimizi celbediyor. O zamanda pek çok hem de pek çok Moğol kabileleri muayyen mıntıkalarda yaşıyorlar, yani her kabile muayyen ve müşterek bir toprak parçasında göçüyorlardı; aynı zamanda dağınık halde, başka yabancı kabilelerle beraber göçüp konan kabileler de vardı. Meselâ Baya'ud kabilesi dağınık yaşıyor, bir parçası Cengiz hanla, bir parçası da Tayçiut'larla göçüyordu [149]; Calayır'ların da aynı vaziyette bulundukları malûmdur, bu kabileye dahil muhtelif soylar başka yabancı (*jad*) soylar ve oymaklarla birleşip dağınık halde yaşıyorlardı [150]. Nihayet, iyice malûmdur ki Borjigin kabilesinin Cengiz Hanın mensup olduğu şubesi de, yabancı kabilelere iltihak etmemekle beraber,

[148] Bu hikâyeler diğer kaynaklar tarafından da teyid edilmektedir, meselâ, R.-ad-D. Moğol aristokratları arasında onlara dair hatıralar uzun müddet muhafaza edilmiştir, *Sanang Secen*'in ve *Altan Tobci*'nin rivayetleri buna şahittir, bk., meselâ, S. sk., 64-65; *A. t.* 83; yine bk. DAN-V, 1930, s. 219.

[149] S.sk., 60, 120; R.-ad-D., I, 175; II, 13, 95.

[150] R.-ad-D., 33-34, 42; S. sk., 59, 60, 64, 68.

hep birlikte yaşamıyorlardı [151]. Kaynakların tahlili gösteriyor ki bu hallerdeki aynı hadise muhtelif ve tamamiyle ayrı âmiller tesiri altında meydana geliyor ve muhtelif sebeplerin neticeleri oluyordu. Bazan kabileler hüsnü ihtiyarları ve kendi arzulariyle şubelere ayrılırlar; bazan da cebren dağıtılır ve ayrılırlardı.

Önce ikinci hadise üzerinde duralım. Bu hadise, yani mecbur olarak dağılma, harplerde mağlûbiyet neticesi olarak meydana geliyordu. Galip düşmanlar mağlûp kabileleri dağıtırlar, uruğdaş olanlar muhtelif yabancı uruğlar arasına, *jad*'lar içersine düşmüş bulunurlardı. Kaynaklar yine şunu da gösteriyorlar ki bazan kabileler kardeş *(urux)* veya yabancı *(jad)* olan bir kabilenin, hattâ bir kabile şubesinin idaresi altında bulunurlardı. Biz daha fazlasını da biliyoruz: bir çok Moğol kabileleri yahut kabilelerin şubeleri, başlıca muvaffakiyetsiz harpler, bazan da diğer haller neticesinde, başlıca kabilelerin veya başkalarının tâbii (vassal'ı) olmuşlardır. Reşidettin şöyle yazıyor [152]: "Cengiz Han, Tayçiut, Urut ve Mankut kabilelerini tamamiyle itaati altına aldı; zarar görüp zayıf düştükten sonra itaat ettiler. Cengiz Han bunların büyük bir kısmını imha ve kalanlarını köle yapıp Cida-noyon'a vermeği emretti... gerçi bunlar Cengiz Hanın akrabaları idiler. Bununla beraber Urut ve Mankut'lar onun fermanı ile bugüne kadar Cida-noyon'un köleliğinde bulunuyorlar,,. Buna benzer hikâyeler gerek "Moğolların gizli tarihi,, (S. sk.) nde ve gerek İran müverrihinin "Cami-üt-Tevarih,, inde çoktur; diğer kaynaklarda da buna 64
dair işaretler vardır. Fakat tabiiyet (vassallık) münasebetleri Reşidettin, de hepsinden daha iyi tavsif edilmiştir.

Reşidettin, şu tavsifi veriyor, ki, Berezin tarafınfından âdeti üzerine, hantal, bununla beraber az çok traşide bir uslüpla tercüme edilmiştir [153]: " Bu zamanda Moğollardan bir kabileyi Ongu-Bugul tesmiye ederler. Fakat Cengiz Han devrinde bu isim bunların, Moğolların umumî adı idi. Ongu-Bugul

[151] S.sk., 44-46, 48, 61; R.-ad-D., II, 50.

[152] I, 190-191. Bununla beraber malûmdur ki Uruut ve Mangut kabilelerinin bir kısmı R.-ad-D. 'de tavsif edilen hezimetten önce Cengiz-hana iltihak etmemişlerdi, bk. S. sk., 87-91 R.-ad-D., I, 189-190.

[153] R.-ad-D, II, 11.

demek, Cengiz Hanın babalarının ve ecdadının köleleri ve kölelerinin torunları demektir. Bunlardan bazıları Cengiz Han zamanında çok iyi hizmetler etmişler, muhkem haklar kazanmışlardı. Bundan dolayıdır ki onlara Ongu-Bugul denir. Bunlardan ongu-bugulluk yolunu muhkem tutanlar kendi yerinde zikredilecektir. Burada yazılanlar Ongu-Bugul'un ne demek olduğunu anlatmağa kâfidir„.

İran müverrihi devam ederek diyor ki [154]: ".... Cengiz Han, sahipkıran, zemin ve zamanın hükümdarı olduktan sonra bütün Moğol kabileleri, ister akraba, ister yabancılardan olsun, onun köleleri ve uşakları oldular. Bilhassa akrabalarından, amcalarından ve amcazadelerinden, hareket ve harp zamanlarında düşmanlarla birleşip ona karşı savaşanları diğerlerinden daha aşağı sayıldılar, bunlardan bir çoğu kölelerin kölesi oldular„. Reşidettin'in "Ongu-Bugul„ terimi moğolcadaki *unaġan boġol* (kadim *boġal*) dur. Bir kabilenin veya bir ailenin ecdaddan kalma tâbilerine (vassallarına) böyle denirdi. Calayır kabilesinin hezimetini hikâye ederken Reşidettin şu sözleri yazıyor: [155] "Bunların karıları ve çocukları Munuluna oğlu Haydu'nun köleleri oldular; bunların çocuklarından bir kaçını esir olarak muhafaza ettiler ve bunlar o kabilenin köleleri oldular. O zamandan bu zamana kadar Calayır kabilesi demirbaş köle vaziyetindedir; miras olarak bu kabile Cengiz Hana ve soyuna geçti. Bunlardan büyük (kıdemli) beyler zuhur etti„.

Unaġan-boġol kelimesini " köle „, " demirbaş köle „ diye tercüme etmek uygun değildir. Şark hükümdarlarının hudutsuz tahakkümü ve keyfî idarelerine alışmış olan Reşidettin'in nazarında, onların bütün tâbileri hakikaten "köle„ leri idi; bu kelimenin ifade ettiği mânâ bizim anladığımıza nazaran başkadır. Eski Moğol unaġan-boġol'ı hakikî ve tam manasiyle "köle„ değillerdi: Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsî hürriyetlerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. *Unaġan-boġol*'lar bir şahsa değil, bütün kabileye yahut kabilenin bir şubesine tabi vaziyette idiler.

[154] R.-ad-D. II, 12.
[155] R.-ad-D., II, 16.

Bundan başka *unaġan-boġol*'lar kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların başlıca vazifeleri tabi oldukları kabileye hizmet etmekti; sahiplerine yardım etmege, sulh ve harp zamanlarında 65
hizmetlerini görmeğe, umumiyetle sahiplerine, gerek akraba (*urux*), gerek yabancı (*jad*) olsun, kendi *urux*'larına imiş gibi bir muamelede bulunmağa mecbur idiler.

Metbu' olan kabileye karşı *unaġan-boġol*'ların başlıca vazifesi, metbu' kabile ile birlikte göçmek, yahut metbu kabilenin kalabalık hayvan sürüleri beslemelerine imkân vermek için, onun göstermesiyle, kamp (*küriyen*) ve oba (*ayil*) ler teşkil etmekti [156]. Sürek avları zamanında onlar metbu' kabilenin karşısına av hayvanlarını sürüp getirirlerdi [157]. Metbu' kabile ile *unaġan-boġol* arasındaki münasebetler ekseriya o kadar tabiileşirdi ki akraba ve müttefik olan iki kabileyi hatırlatmağa başlardı. *Unaġan-boġol*'lar yabancı soydan iseler, metbu kabile onlara kız verir ve onlardan kız alırdı [158]; *unaġan-boġol*'lar içinden metbu' kabile azalarına silâh arkadaşlığı yapanlar ve dostlar çıkardı [159]. Bütün bunlara nazaran *unaġan-boġol*'larla metbu' kabile arasındaki münasebetleri süzeren, senyör'le demirbaş vassallerin arasındaki münasebetlere benzerdi. Eski Moğol *unaġan-boġol*'ları demirbaş vassallardı; metbu kabile ile olan bağlarını kendi arzulariyle çözemezlerdi [160].

S. sk. ("Moğolların gizli tarihi„) diyor ki [161]: "Cengiz han kardeşi Toorin'e (Tooril'e) şu sözlerin tebliğ edilmesini emretti; "sana kardeşim diyorum. Bunun sebebi şudur ki: geçmiş za-

[156] R.-ad-D., 92, 94-95. S. sk., 25, 42-44, 59-61. 64.

[157] S. sk., 124, R.-ad-D., III, 129 (zımnı, dolayısiyle imadır).

[158] R.-ad-D., I, 175.

[159] R.-ad-D., 1, 35, 169, 175; S. sk., 94, etc.

[160] Fransız feodalizminin bunlara muadil olan *servus* [«serf»], *homo de corpore* terimleriyle krş., bk. A. Luchaire, Manuel des institutions françaises, Paris. 1892, p. 293-294.

[161] S.sk., 94: Bu muharebe hakkında R.-ad-D.'indeki hikâye, II, 140 ve «Çingiz han hak. kıssa», s. 173 ile krş. Her üç version bir birinin aynıdır. Burada bahis mevzuu olan Tooril'in sözleri kaydedilmeğe değer. Tooril, Cengiz'in düşmanlariyle danışırken, Cengizi öldürmeyi teklif edenlere : «Hayır, en iyisi onun halkını ele geçirmektir; o zaman o ne yapabilir?» demişti (S.sk., 84). Bunlar isyan eden vassalın ağzından çok karakteristik sözlerdir.

manlarda Tunbinay ile Çarahay-linhu'nun esirlerden bir kölesi vardı. Adı Ohda idi; Ohda'nın bir oğlu vardı, adı Subegay idi; onun oğlu Kokoçu-kirsaan, onun oğlu Egayhuantohar, onun oğlu sen ne için halkı Van-Han tarafına teşvik ediyorsun? Altan ile Huçar benim halkımı idare etmeğe kimseye müsaade etmezler. Sen benim baba ve ecdadımdan kalma kölemsin. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki ben sana kardeş diyorum„. Bu parçadan anlaşılıyor ki yalnız muayyen kabile azası olan "hür„ Moğollar değil, demirbaş vassaller de şecerelerini muhafaza ediyorlardı; gerçi Tooril ve babalarının kabilesi müstakbel Moğol hakanının kabilesi içinde yaşayıp yaşamadıkları Cengiz Hanın sözlerinden anlaşılmıyorsa da *unaġan-boġol*'ların şecerelerini muhafaza ettikleri açık olarak görülmektedir.

Bizim kaynaklarımızda bir şahadet daha vardır[162]: Mungetu-kiyan'ın oğlu şaraptâr (saki) Vangur'a Cengiz Han dedi ki: "bundan önce sen üç çadır Tohuraut, beş çadır Tarhut ve iki kabile: Çanşikit ve Bayaut ile birleşerek benimle beraber bir kamp teşkil etmiştin... Şimdi sen ne gibi mükâfat istiyorsun?„ Vangur cevap verdi: "eğer sen lûtfederek bu mükâfatı seçmeme emir buyurursan, bugün muhtelif kabilelere dağılmış olan kardeşlerim Bayaut kabilesini toplamak isterdim„. Bu parçada zikri geçen Tohuraut'lara gelince-bu soyun, Calayır[163] kabilesine mensup şubelerden biri olduğu malûmdur; bu kabile ise Cengiz Hanın mensup olduğu kabilenin *unaġan-boġol*'u idi. Calayır'lar hakkında Reşidettin diyor ki:[164] "Haydu Hanın..., oğullarının ve akrabalarının esirleri ve köleleri oldular, Cengiz hanın babalarından babalarına miras olarak geçtiler. Bundan dolayıdır ki bu kabileler Cengiz Hanın *ungu-boġol*'u oldular„. Tarhut'ların "orman„ kavmi olduğu malûmdur[165]; Cengiz Hanın büyük babası Bartan-Bagatur'un karısı bu kabiledendi; Reşi-

66

[162] S.sk., 120.

[163] R.-ad-D., 1, 33, krş. II, 248; S.sk., 188.

[164] R.-ad-D., I, 33; II, 92.

[165] R.-ad-D., I, 78: *Tarġut*; krş. P. Pelliot'un notu, T'oung Pao, vol. XXVII, 1930, No 1, p. 30; yine bk. S.sk., 59. Krş. Berezin'in notları, R.-ad-D., II. 192. Bununla beraber, R.-ad-D.'in *Tarġut*'u niçin iki yerde zikrettiği pek te vazıh değildir.

dettin de bu kabileden bahsetmektedir [165]. Belki bu kabileye mensup birkaç aile Cengiz'in kabilesine, büyük annesinin "cihazı„ *inje*'si olarak gelmiş olabilir; *inje*'nin ne olduğu aşağıda bahis mevzuu edilecektir.

"Moğolların gizli tarihi„ nin diğer bir yerinde Çanşiut tesmiye edilen Canşikit kabilesi hakkında hiç bir malûmat yoktur [166]. Bayaut kabilesine gelince, - bunun şubelerinden biri çok eski zamandanberi Cengiz Hanın mensup olduğu kabilenin *unaġan-boġol*'u idi [167]. Bayaut'ların bu şubesinin ceddi âlâları hakkında şu efsane calibi dikkattir [168]. Meşhur *Alan-ġoa*'nın kocası Dobun-mergen bir gün ava giderken Uryanhat kabilesinden bir adama tesadüf etti, bu adam ona geyik eti verdi. Bundan sonra Dobun-mergen, *Ma'arix baya'ud* kabilesinden birine tesadüf etti. Bu adamın yanında küçük bir oğlu vardı. Bu yoksul bir adamdı, Dobun-mergen'e oğlunu vererek geyik etini aldı. Dobun-mergen bu çocuğu evine alıp uşak yaptı. Reşidettin "Moğolların gizli tarihi„ ni şerh ediyormuş gibi, şu sözleri söylüyor [169]: "Cengiz Han kabilesinin kölesi olan Bayaut kabilesinin çoğu, bu oğlanın soyundandır„.

Bizim kaynaklarımızda toplanan bu gibi misallerin sayısını çoğaltabiliriz. Meselâ, bir zaman Cengiz'in hayatını kurtarmış ve onun iki silâh arkadaşının babaları olan Sorgan-Şira; bu adam Tayçiut kabilesinin [170] "ev (aile) adamları„ ndan idi ve bu kabilenin kampı ile beraber göçerdi [171].

"Moğolların Gizli Tarihi„ (S. sk.) o efsanevi zamanlarda müteşebbis kabile azalarının *unaġan-boġol*'ları nasıl kazandıklarını anlatan şayanı dikkat bir hikâye muhafaza etmiştir [172]. *Borjigin* soyunun ceddi âlâsı *Bodoncar*, babalarının malını taksim yüzünden kardeşleriyle kavga ederek, Onon ırmağı'nın aşağı tarafına gitti, Bodoncar orada küçük bir kavmin şubesi-

[166] Berezin'in izahı tenkide bile değmez, bk. R.-ad-D., II, 245-246, 249.

[167] R.-ad-D., I, 176; II, 5.

[168] S.sk., 25; krş. R.-ad-D., II, 5.

[169] R.-ad-D., II, 5.

[170] S.sk., 73.

[171] S.sk., 42-44; R.-ad-D., I, 169.

[172] S.sk., 27-29.

ne *(bölög irgen)* tesadüf etti ve anladıki bu kavmin "büyüğü,
67 küçüğü yok, fenası, iyisi de yok. Baş olanı da, ayak olanı da yok, hepsi müsavi,,[173]. Bodoncar kardeşleriyle barıştıktan sonra, durumları elverişli olan bu kavmi zaptetmeği teklif etti ve "insanın vücudünde baş, elbisede yaka bulunursa iyidir,, dedi [174]. Kardeşleri bu teklifi kabul ederek akın yaptılar ve beş kardeş, birlikte bu kavmi ele geçirdiler. Bu kardeşler, diyor S. sk. "hayvan sürülerine ve uşaklık eden adamlara nail olarak yaşamağa başladılar,, [175].

Yukarıda nakledilen parçaların hepsinden ve kaynaklarımızın şahadetlerinden anlaşılıyor ki kabileler, muvaffakiyetsiz harpler, akın ve saldırışlar, keza sefalet neticelerinde *unaġan-boġol* oluyorlardı. XII. asır Moğollarının kabile cemiyetinde *unaġan-boġol*'ların durumu (vaziyeti), onlara sahip olan kabilelerin durumundan pek az farklı idi. Bunların arasındaki farkın pek az olması yalnız o zamanki hayatın ve ahlâkın basit ve sade olmasından ileri gelmiyordu. Hayır, *unaġan-boġol*'ların-sahip kabilenin babalarından miras olarak kalan demirbaş vassalların - içtimaî ve iktisadî durumları böyle idi. Vaziyetin böyle olduğunu kaynaklarımızın şahadetleriyle te'kit etmek zaruridir.

Yukarıda, Reşidettin'e dayanarak, isbat edilmişti ki Calayir kabilesinin bir parçası Borjigin soyunun eski zamandanberi *unaġan-boġol*'u idi. Halbuki bu kabilenin bir azası ve şüphesiz *unaġan-boġol* olan Coçi Darmala, at sürüleriyle - ihtimal ki bu sürüler Cengiz'in malıdır - ayrı bir kamp olarak göçüyor, muavinleri vardır ve müstakil hareket diyor, hayvanlarını sürmek istediğinde *Camuga-secen*'in akrabasını öldürüyor ve, tıpkı bir soydaşı gibi, Cengiz'in himayesine mazhar oluyor [176]. Yukarıda zikri geçen *Tooril*, Borjigin soyuna mensup mühim adamlarla ve meşhur Kereit hanı Van Hanın oğluyle meseleler müzakere ediyor, onlarla müsavi adam gibi konuşuyor; yukarıda geçen parçadan da malûm olduğu veçhile, Cengiz

[173] «Moğolca»sından tercüme. Çince tercümesi az çok farklıdır: S. sk. 29.

[174] Bugüne kadar Moğol kabilelerinde muhafaza edilmiş moğol fıkrasıdır; bk. V.L. Kotviç, «Kalmuk bilmece ve atalar sözü» (Kalmitskiye zagadki i poslovitsı), s. 81 (No. 101⁰).

[175] «Moğolca» sından tercüme. Çince rivayeti biraz farklıdır: S.sk.,29.

[176] S.sk., 64; R.-ad-D., II, 92; «Cengiz-han hakk. hikâye», 153; İakinf,9

Han ona kardeş diyor [177]. Nihayet, sahip olan kabileler kendi unaġan-boġol'lariyle akrabalık tesis ederler, onlardan kız alırlar ve onlara kız verirlerdi [178]; bu keyfiyet ise *unaġan-boġol*'ların iktisadî durumlarının iyi olduğunu, dolayısiyle te'yit eder [179].

Sorgan-Şira hakkındaki hikâye, daha çok materyel vermektedir. Malûm olduğu veçhile o Tayçiut soyunun [180] "kişisi„ idi; kendisi ise Suldus soyuna mensuptu [181]. O, Tayçiut'lar içinde kendi obasiyle (ayil'iyle) ayrı yaşıyor, yün doldurulmuş araba-çadırı ve kendine ait hayvanları vardı [182]. Çadırında süt bulunur [183], bütün gece tan yeri ağırıncıya kadar [184], kımız yaparlardı. Sorgan-Şira'ya, geçmişte gösterdiği hizmetine 68
mükâfat olmak üzere, Cengiz Han, Selenge ırmağı sahillerinde Merkit'ler ülkesinde "istediği gibi serbestçe kamp ve oba kurmağa„ [185] müsaade etti. Cengiz Han zamanında Suldus yurdunun eskiden "ormanlı„ kabile Uryanhit'lerin yaşadığı ormanlar çevresinde bulunduğunu Reşidettin söyliyor [186]. Görülüyor ki Sorgan-Şira, " istediği gibi serbestçe kamp kurmak , için kendi soydaşlarını toplamıştır. *Unaġan-boġol*'ların kendi soydaşlarını toplayıp toparladıkları soy ve kabilelerinin vahdetini tekrar meydana getirdikleri bizim kaynaklarımızda bir kaç defa tekrarlanmaktadır. Bu da kabile ve soyların zorla

[177] bk. yukarıda s. 65.

[178] R.-ad-D., I. 175.

[179] Yukarıda 64. sahifede söylenenlerle mukayese ediniz, krş. R.-ad-D., III, 126,

[180] S.sk., 73, 124.

[181] S.sk., 42; R.-ad-D., 1, 169.

[182] S.sk., 43-44; R.-ad-D., 1, 169-170.

[183] S.sk., 43;

[184] Mümkündür ki süt dövmek, yani kımız hazırlamak, Palladiy Kafarof'un zannettiği gibi (S.sk., 180) Sorgan-şire ailesi (evi)nin vazifesi olmuştur. Bu ibarede «hududsuz misafirperverliği» tavsif eden timsalî bir ifadeyi görmek istiyen W. Barthold, herhalde haksızdır. S. sk., «Moğolların gizli tarihi»nin metni Temuçin'in geceleyin Tayçiut diğer çadırlar arasında Sorgan-şire çadırını nasıl seçebildiğini pek vazıh olarak söyliyor: «süt dövmeden hasıl olan sesi dinliyerek Temuçin, Sorgan-Şire'nin çadırına geldi». S.sk., 43; bk. Barthold «Turkestan» , 44.

[185] S.sk., 123.

[186] R.-ad-D. I. 92.

dağıtıldıklarını isbat eder. Calayır'lar, Bayaut'lar ve diğer kabileler dağınık olarak göçüyorlardı [187].

Eski Mogol ictimaî müesseselerinden biri olan *inje*'yi zikretmek lâzımdır. Bu kelime, sahip (hakim) kabilenin kızlarına cihaz olarak ayırdıkları adamları ifade ediyordu. *İnje* olan bu adamlar kızın kocasının (güveyin) kabilesine gelinle beraber gider, binaenaleyh güveyin mensup olduğu kabilenin *unaġan-boġol*'unun durumuna düşerek ona tâbi oluyorlardı [188]. Bu adamların torunları unaġan-boġol'dan başka ne olabilirlerdi? Malûmdur ki, meselâ Kereyit Hanı Van-Hanın kardeşi "kızına cihaz olarak„ 200 adamiyle beraber aşçı Aşi Temür'ü verdi [189]. Bu kızın kocası, yani Cengiz, bu adamları istediği gibi kullanılıyordu. "Bütün oğlanları, odacıları, uşakları, hazineyi, at sürülerini, davarlarını hatuna, kızı da Keytey-noyon'a bağışladı„ [190]; *inje* olarak gelen adamların bir kısmını ayırarak, hepsini ona verdi [191]. Cengiz Han zamanında, harpler ve akınlar dolayısiyle itaat altına alınan kabilelerin sayısı çok arttı. Bu kabilelere o zaman ancak *boġol* denirdi [192]. Fakat biraz sonra yahut bir kaç nesil geçtikten sonra bunlar da *unaġan-boġol*'a dönüp gûya onların tarihini tekrarladılar [193]. Bununla beraber eski *unaġan-boġol*'larla bu yenileri arasında büyük fark vardı. Bu farkın başlıcası yeni *boġol*'lar ekseriya, kabilenin değil, muayyen şahısların vassalları oluyor ve o şahsa ve ailesine hizmet ediyorlardı [194]. Yeni *boġol*'larla eski *boġol*'lar arasındaki farklar aşağıda daha mufassal olarak gösterilecektir.

XI-XIII. asır Moğol kabile cemiyeti köleler ve köle-uşaklar kullanmasını da biliyordu; gerçi bu köleler komşu kavimlerde kullanılan kölelere benzemiyorlarsa da "demirbaş„ vas-

[187] S.sk., 59-60, 120. 123; R.-ad-D., I, 105; II, 94-95, 169, 175, etc.

[188] S.sk., 30; «Moğolca» metnin buna tekabül eden abzatz'ında şu cümle vardır: *Xabici ba'atur-un eke-yin inje iregsen* «Habiçi'nin anasının çeyizi sıfatiyle gelen».

[189] S.sk., 118-119; R.-ad-D., I. 194; II, 80.

[190] R.-ad-D., I, 194.

[191] S.sk., 119; R.-ad-D.'de de biraz başkaca hikâye ediliyor, fakat mahiyeti itibariyle aynıdır.

[192] R.-ad-D., II, 11-12, 50 etc; S.sk., 56, 98, 110-111.

[193] R.-ad-D., I, 57-58, 61 etc.

[194] R.-ad-D., I, 191; II, 50-51.

sallerden farklı idiler. Bu kölelere *ötöle boġol* "adî köleler„ [195] yahut jala'u "uşaklar„ [196] denirdi. Bu son isim onların durumunu daha iyi izah eder: Bunlar karargâhlarda, becerikli hademeler, seyisler v. s. idiler. [197]. 69

"Moğolların gizli tarihi„ (S. sk.) bu gibi iki "uşak„ hakkında mufassal bir hikâyeyi, tesadüf eseri olarak, muhafaza etmiştir. Tesadüf eseri olarak diyoruz, çünki tarih bu gibi adamlarla alâkadar olmaz [198]: "Sankün... dedi ki, erken gidelim, kuşatalım da Temuçin'i yakalayalım„...

Altan'ın küçük kardeşi Eke-çeren dedi ki: "Umumiyetle karar verildi ki yarın gidilecek ve Temuçin yakalanacaktır; eğer biri bugün Temuçin'i haberdar ederse o adamı Temuçin nasıl mükâfatlandıracaktır, bilmiyorum...„. At sürüleri çobanı Baday, tam o sırada kısrak südü getiriyordu ve bu sözleri işitti; dönerken arkadaşı Kişilih'e işittiklerini söyledi. Kişilih dedi ki: "ben de gideyim ve dinleyeyim„. Çadıra girerken o Eke-çeren'in oğlu Narin-Keyen'i gördü, o okların ucunu biliyordu ve "bizim uşaklarımızdan kimin dilini kesmeli ve kimin ağzını tıkamalı„ diye söyleniyordu... bundan sonra Kişilih'e„ ak ve kara atları yakalayıp bağla, ben erkenden gideceğim„ dedi. Kişilih onun bu sözlerini dinledikten sonra gitti ve arkadaşı Baday'a "şimdi ben tetkik ettim, sözlerin doğrudur. Temuçin'i haberdar etmeğe gidelim„ dedi. İki at yakalayıp bağladılar ve evlerine girdiler; bir kuzu keserek karyola ağaçlarını yakıp ateşte pişirdiler. Sonra yakaladıkları atlara binip aynı gecede Temuçin'in evine, arka yanından geldiler„.

Eski Moğol *boġol* 'ları - vassalları ve uşakları azat edile bi-

[195] R.-ad-D., I, 145.

[196] S.sk., 23 (« Moğolca » metinde buna tekabül eden yer); *jalaġu* ~ *jala'u* kelimesi XVI ncı asır Moğol edebî eserlerinde « köle, hizmetçi, uşak » manalarında kullanılmaktadır, bk. *Bodhica - ryāvatatā*, I, metnini B. Vladimirtsov neşretmiştir. Bibliotheca Budhica, XXVIII, 1929, s. 25 (III, 18). Başka terimler de vardı.

[197] S.sk., 23, 32, 124. Feodalite fransanın *vernaculi* « serf - domestique » terimleriyle krş., bk. A. Luchaire « Manuel des institutions françaises ». Paris, 1892, p. 298-299.

[198] S.sk., 85-86; krş. R.-ad-D., II, 131; « Çengiz-han hakkında kıssa », 168 - 169. Eke - çeren'in kim olduğu hakkında bizim kaynaklarımız müttefik değildir.

lirlerdi, yani o zaman *noyon* [199] ile *boġol*, efendi ile köle, arasındaki münasebet sona eriyordu. Bu gibi hallerde *boġol*, *darxan* yani "kölelerden,, azatlı oluyordu [200]. Cengiz han dedi ki [201] "Sorhan-şira, Baday ve Kişlih! siz azat olunuz. Savaşlarda aldığınız ganimetleri, sürek avlarında avladıklarınızı kendinize alınız!,, [202].

Pek eski zamanlarda, ancak menkıbelerde söylenen asırlarda, Moğol kabilesi "büyüğü ve küçüğü, iyisi ve fenası, başı ve ayağı bulunmıyan, hepsi de müsavi olan,, ve yalnız akraba-*urux*'lardan teşekkül etmiş olabilir. XII-XIII. asırlarda ise *obox*-
70 kabile denilen zümre mürekkep bir bütündü. *Obox*'u teşkil eden unsurlardan birincisi kan kardeşlerden ibaret olan hakim (sahip) soy, sonra demirbaş vassaller - *uuaġan-boġol*'lar, sonra "adî,, uşaklar - *ötöle boġol*, *jala'u*'lar idi. Demek ki kabile birkaç türlü ictimaî zümrelerden teşekkül etmiş bulunuyordu. Hatta iki sınıftan bahsetmek te mümkündür: sahip (hakim) soy-*urux* ve en zengin ve maruf *unaġan-boġol*'lar yüksek sınıfa, küçük demirbaş vassaller ve uşaklar, *ötöle boġol* ve *jala'u*'lar aşağı sınıfa dahildi. Bir sınıf *noyad* "efendiler - beyler,, , diğer sınıf ise *xaracu* "kara halk, *boġolcūd* "köleler,, idi. Nüfuzlu bir *unaġan-boġol*'unu, Cengiz hanın "kardeş,, tesmiye ettiğini yukarıda kaydetmiştik [203]; Tayçiut kabilesinin *unaġan-boġol*'u olan Sorgan-şira'nın Tayçiutlara neden *Taici'ud kö'üd* "Tayçiut oğulları,, [204] diye hitap ettiği üzerinde şimdi dikkatle durmak mümkündür. *Unaġan-boġol*'lar, hatta "âdi,, *boġol*'lar, kendi soylarını ve kabilelerini hatırlarında tutuyorlar, fakat hakim (sahip) kabilenin adını taşıyan [205] kamplarla birlikte, hakim kabilenin işareti ile göçüyorlardı.

[199] S.sk,, 32. «Moğolca» metinde: *Badai Qishilix xoyar derxod - un noyan* «kölelerden azat edilen Baday ve Kişlih'in efendisi».

[200] Palladiy'in terimidir, S. sk. 169. Kayda şayandır ki *darxan* kelimesi moğolcada «demirci» manasına da gelir.

[201] S.sk., 124; krş. R.-ad-D., II, 131.

[202] *Darxan* kelimesi sonraları, bundan başka az çok ayrı bir mâna da almıştır; bu mâna aşağıda bahis mevzuu edilecektir.

[203] Bk. yukarıdaki s. 65.

[204] S.sk.'nın çince versionuna tekabül eden «Moğol» metni 42. sahifede rusça olarak verilmiştir.

[205] Kr. S.sk., 52; R.-ad-D., I, 169; aşağıya bk.

Aynı soya mensup bulunan kardeş-*urux* olanlar arasında da müsavaat yoktu; zenginleri, yoksulları, nufuzluları ve nufuzsuzları vardı. Moğol kabilelerinin kendi arzulariyle bölünmelerinin ve şubelere ayrılmalarının sebep ve âmillerini tahlil münasebetiyle şimdi bu meselenin tetkikine geçmek mümkündür.

XI-XII. asır Moğol cemiyetinin aşağı sınıfı hakkında söylediklerimizi hülâsa ederek şunu kaydedebiliriz ki bu sınıfın durumu ağırdı. Vassallerin, uşak ve "köle„lerin başka başka soylara yahut muhtelif ailelere ve kabilenin muhtelif şubelerine bağlı olmaları öz kabileleriyle olan bağlarını gevşetiyor ve neticede fertlerin öz kabilesi tarafından himaye ve müdafaasını güçleştiriyordu; bundan dolayı *noyon*-efendi'ler için bunları arkalarından sürüklemek kolay oluyordu. Aşiret hayatında, metbu soylar ile kurulan kabile teşkilâtı içinde, akınlar, talanlar ve savaşlar devam edip dururken yoksul ve zayıf kabileler için müstakil yaşamağa imkân yoktu. Bunlar kuvvetli soy ve ailelerin himayelerine sığınmak, yani onların demirbaş vassalleri, çobanları ve sürek avlarında sürücüleri olmak mecburiyetinde idiler. Göçebe ahlâkının sadeliği, ayıran kültür hususiyetlerinin yokluğu, "efendiler„le "köleler„in, Ermeni muharririnin "efendilere ve uşaklara aynı yemeği veriyorlar„ [206] dediği gibi, birbirine yakınlıkları, meydana gelen münasebetleri değiştirmiyordu. Ve biz, kara halkın-*xaracu*'ların [207], *noyad*-efendilerin gittikçe kuvvetlenen nüfuzları altına düştüklerini müşahede ediyoruz. Uşak, yani *boġol*'ların durumu da değişmiyor, Cengiz hanın muazzam fütuhatı ve seferleri neticesinde, bunların adetleri çoğalıyor.

B. Bozkır (step) aristokrasisi

71

Eski Moğol kabilelerinin daima ayrılma, dallanma ve yeni kabileler meydana getirme halinde bulunduklarını kaynaklarımız ittifakla söyliyorlar. Eski zamanları anlatırken Reşidettin

[206] Bk. Kirakos, 45; krş. Çan-Çun, 289.

[207] *Xaracu*'ların efendi-*noyan*'lara mukabil olduğu R.-ad-D.'in şu cümlesinden istihrac edilir (1,64): «Cengiz-han, Burguci-noyan hakkında dedi ki: «Onun derecesi hanlardan aşağı, fakat beklerden ve haraçılardan yüksektir»; R.-ad-D.'in «bek»i - moğolca *noyan*'dır; Cengiz'in «Vecizeleri»ndeki bir cümle ile de krş., R.-ad-D., III, 126; aşağıya bk.

diyor ki[208]: "onların her şubesi muayyen olup birer isim ve lâkap ile malümdurlar. Bu şube, kabile (*umaq*) olur[209]. Umak, muayyen bir kemik ve soydan neşet eder. Bu omaklar tekrar şubelere ayrılırlar„. Bu bakımdan *Borjigin* kabilesi dikkate şayandır. Cengiz Han bu kabileden neşet etmiş olduğundan şark muharrirleri, tabiî olarak, bu kabile ile fazla meşgul olmuşlardır. S. sk. ("Moğolların gizli tarihi„)nin[210] rusça tercümesinde ilâve edilen "şecere„ye bir defa bakmak bu kabilelerin yeniden, yeni şubelere[211] sık sık nasıl ayrıldıklarını anlatmağa kâfidir. Cengiz Han devrine pek yakın zamanlarda yeni kabileler meydana gelmişti. Meselâ, *Jürki* kabilesi. Ḫabul hakanın Okin-barḫak adlı büyük oğlu vardı, demek ki, Cengiz hanın büyük babası olan Bartan-bagatur'un kardeşi idi. Okin-barḫak'in oğlu Ḫutuḫtu-Curki idi; bunun da iki oğlu vardı ki *Jürki* kabilesi[212] bunlardan türemiştir. Nihayet Cengiz hanın babası Yesugey-Bagatur kendi akrabalarından ayrılmış ve kabilesi Kiyat-Borciğin[213] adını almıştı. Diğer Moğol kabilelerinde de böyle şubelenmeler olmuştur; fakat onlar hakkında Cengiz hanın kabilesi hakkında olduğu gibi mufassal malûmat yoktur[214].

Bununla beraber şubeleri, ancak anakronistik olarak kabile tesmiye etmek mümkündür. Bu şubeler akraba - *urux*'lardan ayrıldıkları zaman bir aileden, bir ocaktan ibaret olurlardı. Sonra "büyük aileye„ ve nihayet kabileye dönerlerdi. Kabile-*obox* ile onun şubesi olan "büyük aile„ arasında bir hudut çizmek katiyyen mümkün değildir. Bu "büyük aile„ dahi kabile-*obox* tesmiye olunurdu. Böylece, bir soy olan ve bir efsanevî ceddiâla *Bodoncar*'dan türeyen bütün kabile-*obox*[215]

[208] R.-ad-D., I, 136

[209] Yahut *omaq* = moğolca *obaġ* ∞ *oboġ*, bk. yukarıda, s. 46.

[210] S.sk., 258. sah. ilâve.

[211] S.sk., 29-33. R.-ad-D.,in verdiği malûmat, S. sk.'in hikâyesine umumiyetle uygundur. Bununla beraber R.-ad-D., Moğol rivayetleri, Alangoa'nın çocukları, hakkında söylerken, ihtiyaten « bunda karışıklık çoktur » (II, 5) diye kaydediyor.

[212] S.sk., 32, 68-69; R.-ad-D., II, 101.

[213] R.-ad-D., I, 11, 134; II, 49.

[214] R.-ad-D., I, 95-96, 139, 147, 158, 182, etc.

[215] S.sk., 30; R.-ad-D.; II 10, 49.

tesmiye olunduğu gibi, ayrı kabilelere, meselâ *Ba'arin* kabilesine, ve "büyük aile„lere, meselâ *Jürki* ailesine, dahi *obox* denirdi [216].

Borjigin kabilesinin müşterek kökünden Tayçiut büyük ailesi çıkıyor ve çarçabuk kabile olarak yine "büyük aile„lere ayrılmağa başlıyor [217].

Bu suretle daima şubelenmeğe ve yeni kabileler kurmağa sebep ne idi? Bu hadise ne gibi seyir takip ediyordu? Bizim kaynaklarımızda bu sorguların cevapları mevcuttur. Misal olarak, bize malûm olan *Jürki* kabilesini alalım. Bu kabilenin 72
Ḫutuḫtu-Curki'nin "büyük aile„ sinden teşekkül ettiğini biliyoruz. Demek ki bu kabilenin Cengiz Han, yani kabile müessisinin yeğeninin oğlu, zamanında her halde kalabalık olmasına imkân yoktu. Elbette bu, efradı pek kalabalık olmıyan "büyük aile„ den başka bir şey değildi. Halbuki *Jürki* "kabile„ sinin harbe çağrıldığını, baskın ve akın yaptığını biliyoruz; Cengiz bunlar üzerine ordusiyle hareket etmeğe mecbur oluyor [218]. Bunlar nerden çıktı? Şayanı memnuniyettir ki, kaynaklarımız bu suale muayyen ve kat'î cevap veriyorlar, faraziyelere ve analoji ile muhakemelere müracaat etmeğe lüzum görülmüyor.

"Moğolların gizli tarihi„ şöyle diyor [219]: "*Jurki* kabilesinin menşei şöyledir: Ḫabul hakanın yedi oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Olbarḫaḫ (Okin-Barḫaḫ) idi. Ḫabul, onun büyük evlat olduğunu dikkat nazarına alarak, halktan en cesur, kuvvetli, mütehammil ve iyi nişancıları seçti ve onun maiyetine verdi. O nereye giderse galip oldu, onunla boy ölçüşmeğe kimse cesaret edemedi; bundan dolayıdır ki ona *Jürki* denildi. Cengiz han bu kabileyi itaat ettirdi ve kendi kabilesine ilhak etti„. Muamma halledilmiştir: Curki "kabile„ sinde akraba - *uruɣ* olanlar çok değildi, fakat tâbi' olan vasal'ları, *boġol* ve *nökör*'leri [220] kalabalıktı. *Nökör*'ler hakkında aşağıda malûmat verilecektir. Bu *boġol* ve *nökör*'leri o kadar çoktu ki, *Jürki*'ler bunlarla akın icrasına muktedirlerdi, Cengiz han ise bu kavmı

[216] S.sk., 29-30 ; R.-ad-D., I, 195
[217] S.sk., 31 ; R.-ad-D., I, 182-187 ; II, 13, 23-24.
[218] S.sk., 66-67 ; R.-ad-D., II, 101-105.
[219] S.sk., 68-69.
[220] Yani askerî uşaklar. bk. aşağıda, s. 87.

kendi kabilesine ilhak etmek imkânını buldu. Demek ki biz karşımızda yukarıdaki bapta söylenenlerin bir levhasını görüyoruz: beğlik eden ve akrabalardan müteşekkil olan bir metbu kabile, daha doğrusu "büyük bir aile„, epiyce kalabalık olan *boġol*, *jala'u* ve *nökör*'lerinin başında duruyor. *Jürki*'lerin kendileri efendi, *noyad*, bunlara tabi olan vassallar, yani onların *boġolcud*'ları, efendileriyle kan kardeşlik münasebetleri olmadığı halde, onların adiyle faaliyette bulunuyorlar [221]. XII. asır Moğollarının kabile hayatı bakımından *Jürki* adı hepsini içine alıyor ve bunların faaliyetinden *Jürki*'ler mesuldur, farkları yoktur. Kaynaklarımızda yine güzel örnekler buluyoruz. Bir gün Cengiz Han, Onon ırmağı kenarında ziyafet veriyordu. Hakiki Cürki'lerin mümessilleri de bu ziyafette bulunuyorlardı. Bu ziyafette bir kavga, arbede oldu. Bu arbede esnasında Buri-boko Cengizin kardeşi [222] Belgutey'i omuzundan yaraladı. Bu Buri-boko, *Borjigin* kabilesinden olduğu halde Cürki'lere *nökör* olarak iltihak etmişti. Buri-boko'nun Cürki kabilesinin azası olmadığını, onun başka bir kabileye mensup olduğunu [223] herkes bildiği halde, Cengiz Han Cürki kabilesini mesul tutuyordu. Görülüyor ki kabile yalnız kendi akrabalarının faaliyetinden değil, vassallarının faaliyetinden de mesul oluyordu. Cengiz Han: "ne için biz Cürki'lerin bu gibi hareketlerine maruz kalıyoruz? Önce bunlar Onon kıyısında, ormanda bizim şaraptarımızı (sâkimizi) döğdüler ve Belgutey'i omuzundan yaraladılar„ [224] diyor.

73 XI-XII. asır Moğol kabileleri için de, meselâ Tayçiut'lar hakkında da, aynı şeyi söylemek mümkündür. Tayçiut'lar çok nüfuslu bir kabile [225], bazan da bir kavım [226] addolunur. Hakikatta ise Tayçiut kelimenin hakiki manasiyle, ne " kabile „ ve ne de "kavim„ idi. Bu kabile veyahut kabilelerden müteşekkil zümre, birbirine akraba ve hâkim-bey olan Tayçiut'larla

[221] R.-ad-D., II, 23-23.

[222] S.sk., 65 ; R.-ad-D., II, 101-102.

[223] S.sk., 32, 68 ; R.-ad-D., II, 102.

[224] S.sk., 67 ; krş. R.-ad-D., II, 104: « Onlar benim kardeşimin omuzlarını parçaladılr ». Şarapdarı ise Curki « kabilesine » mensup « kadınlar » dövmüşlerdi, S. sk., 54 ; R.-ad-D. 101.

[225] R.-ad-D., I. 182-183 ; II, 96.

[226] Krş. R.-ad-D., I,182 ; S. sk. 31.

onların hizmetinde bulunan [227] *unaġan-boġol, boġol, nökör* vesaire gibi unsurlarından mürekkep bir birlik idi. Bu gibi birliklere, herhalde, "klanlar„ demek mümkündür.

Cürki kabilesi veya " büyük aile „ si hakkında söylenen bu hikâye, diğer bir bakımdan da ehemmiyetlidir. Bu hikâye bazı hadiselerde - ki bu gibi hadiselerin çokça olduğu muhakkaktır - kabilenin niçin şubelere ayrıldıklarını izah ediyor; bu rivayet pek açık gösteriyor ki bir kabilenin bazı azaları "cesur, kuvvetli, mütehammil ve usta nişancı„ adamları maiyetlerine alıp kabileden ayrılır. Ve bunlarla birlikte akınlarını kolayca icra edebilirlerdi. Bu çeteye diğer kabilelerden de cesur ve atılgan yiğitler iltihak ederlerdi. Hakikaten biz bu gibi yiğitlerden biri olan Buri-boko hakkında az çok bir şey biliyoruz. O, Cengiz hanın kardeşinin omuzlarını parçalamıştı. Buri-boko, Ḫabul hanın torunu idi ; demek ki o, *Borjigin* kabilesine mensuptu [228]. S. sk. ("Moğolların gizli tarihi„) bu meseleyi izah ederek " Buri-boko, Bartan'ın [229] torunlarını bırakıp Barḫa [227] (Okin-Barḫak) nın torunlarına arkadaş oldu „ diyor. [230] Yeni ayrılan şubeler daha geniş ve iyi yaşamağı, mümkün olduğu kadar sürüleri için daha elverişli yaylalar bulmağı ve sürek avlarında daha iyi payı almağı hedef ittihaz eden unsurlardı. Şüphesizdirki kabileden en zengin aileler ayrılırlardı. Bunlar için müstakil yaşamakta korkulacak bir şey yoktu [231]. Bununla beraber bir ailenin veya şubenin kendi başına ayrılması ancak mahmilerinin, vassal ve uşaklarının kâfi derecede çok bulunması ile mümkündü. At sürülerine bakan becerikli sürücüler ve çobanlar [232] kâfi değildi, akınlar yapmak ve hücum edecek düşmanları püskürtmek için cesur muharipler de lâzımdı.

XI-XII. asırlarda da, hayatlarına dair elimizde kat'î malûmat bulunmıyan "ormanlı„ kavimler müstesna, bütün Moğol kabile cemiyetlerinde aynı hadiselerin cereyan ettiği müşa-

[227] R.-ad-D., II, 90-91, 97-98 ; S. sk., 38, 42-44.
[228] S. sk., 32, 69 ; krş. R.-ad-D., II, 101.
[229] Yani, Yesugey-bahadur'un babasının.
[230] S. sk., 69
[231] İktisadî bakımdan zaif olan aileler kabile birliğinden ayrılmaktan korkarlardı, bk. S. sk., 37-38 40.
[232] Krş. R.-ad-D., III, 121,

hade edilir. Her yerde ocaklar, "büyük aileler,,, bazan da tek tek bir ev-çadır, kabîleden ayrılıp yeni bir şube teşkil ediyor, yahut yeni şubesiyle mensup olduğu kabilenin başına geçiyordu [233]. Bu vaziyette, elbette, hakikî bir mücadele oluyordu. Bu mücadele ayrılmağa çalışanlarla olduğu gibi, onların serf vassal, *boġol* yapmak istedikleri unsurlarla da olurdu [234]. Bu hadisenin cereyanında servet bakımından olan müsavatsızlık esas oluyordu.
74 Zenginler ve zengin ağalar kendi mevkilerini tahkim etmeğe çalışıyorlar; fıkara halk ise buna muhalefet ediyor, fakat onlara çoban olmağa, onlarla beraber göçmeğe [235], nihayet onlara *nökör*'lük etmeğe mecbur idiler [236]. Bu zemin üzerine daha başka bir hadise inkişaf ediyor. Kuvvetli kabileler, zengin aileler zorla veya iyilik göstermek suretiyle diğer kabile efradını veyahut bütün bir şubeyi kendilerine celbederek büyük birlik teşkil ediyorlardı.

Bütün bu hadiseler silsilesini, iktisadî bakımdan zayıf zümrelerle mücadeleden doğan ve ferdî göçebe iktisadiyatı zemini üzerinde neşvünema bulan bozkır aristokrasi zümresinin teşekkülü diye vasıflandırmak mümkündür. Aristokrat ailelerin ve kabilelerin başında her yerde ve her zaman mahsus başbuğlar veyahut şefler bulunuyor; bu başbuğlar, kabilenin büyüğü, soyun reisi sıfatıyle değil, kuvvetli, becerikli, idareli ve zengin adam olduklarından dolayı hâkimiyeti elde ediyorlar, bunların hâkimiyetini zorbalık diye tesmiye etmek mümkündür. Aristokrat ailelerin başbuğuna umumiyetle *noyon* "efendi,, [237] denir fakat ekseriya bunlar, kendilerinin kim olduklarını gösteren, lâkaplar taşırlar. Ekseriya bunlara *ba'atur* [238] "bahadır,,, *secen* [239] "hakîm,, *mergen* [238] "nişancı,, *bilge* "hakîm,, [239], *bökö*

[233] S. sk., 29-32, 36-38, 61-62, 68-69, 74 ; R.-ad-D., II, 11, 12, 20, 21, 27, 28, etc. ; 29-30, 90-91, etc.

[234] S. sk., 25, 40, 56, 57, 59, 62, 63, 65, 66, 67 ; R.-ad-D., II, 15-17, 20, etc.

[235] S. sk., 25 ; R.-ad-D., I, 208 ; II, 99.

[236] Nöker'ler hakkında aşağıda mufassal malûmat verilecektir, bk. s. 87.

[237] Yahut « senyör », krş, P. Pelliot « Les Mongols et la Papauté », II, Revue de l'Orient Chrétien, 3 s., t. IV (XXIV), 1924, No : 3-4, p. 306 ; S. sk, 30 (« boyarin » = bey).

[238] S. sk., 23, 31. etc. ; R.-ad-D., I, 148.

[239] S. sk. 31.

"pehlivan„[240] denir. Bunlar ekseriya başka kavimlerden alınan unvanlar da taşırlar: Meselâ, *taiishi*, *noyon*, *sengün* çinceden[241]; *tegin*, *buyuruġ* türkçeden[242] alındığı gibi; kadın ve kızlarına imparatoriçe ve prenses manalarına gelen *xatun* ve *begi* diye[243] hitap edilir. (Bütün bu sayılanlar onlardaki ünvanların hepsi değildir.)

Eski Moğol kabile aristokrasisi hakkında yukarıda söylenenlerin bir levhasını çizmek için kaynaklarımızdan alınan şu aşağıdaki örneği ele alalım. İşte bir Tayçiut kabilesi. Birbirini pek de tutmıyan rivayetlere göre[244], bu kabile efsanevî Ḥaydu'nun torunu olan Çaraḥay-linḥu[245] ailesinden teşekkül etmiştir. Bu aile pek kalabalıktı, yani bu ailenin arkasında akrabaları, maiyetleri, *unaġan boġol*, *nökör* ve daha başkalarından ibaret pek çok halk vardı. Bundan dolayıdır ki bunlara kabile, hattâ kabileler birliği denildi. Reşidettin'e göre[246] "Tayçiut'lar pek büyük bir kavimdi;... her kabilenin ayrıca bir beği ve başbuğu bulunurdu; bunların hepsi birbiriyle müttefik olup birleşmişlerdi. Bunlarla birleşen akraba ve maiyetlerinin hepsi Tayçiut tesmiye olunurdu. Caoçin Urguz[247] kabilesinden ve ahfadından olup akraba ve maiyetleriyle beraber Tayçiut'lara girenlere de Tayçiut denilir. Halbuki bunlar önce Caoçin Urguz kabilesinin hükümdarları idiler. Tıpkı bunun gibi bu zamanda da 75
Moğollardan olmadıkları halde Moğollarla birleşen ve onlarla karışarak Moğol evsafını kabul edenler Moğol ismini alıyorlar.[248] Gerçi Tayçiut'lar "hepsi birbirleriyle birleşmiş ve müttefik idiler„[249] se de muhtelif şubeleri, muhtelif kabile birliklerinde bulunuyordu[250]; bunların bir kısmı da Cengiz Hanın babası

[240] S. sk., 29, 32.
[241] R.-ad-D., II, 19, 54.
[242] R.-ad-D., I, 39, 109.
[243] S. sk., 83 ; R.-ad-D., II, 78.
[244] R,-ad-D., I, 182-184 ; II, 19, 23.
[245] R.-ad-D., onu *Jaraġa-linġum* (yahut *linġu*) tesmiye ediyor ; Berezin'in transkripsiyonu tam değildir ; I, 182-183.
[246] II, 19.
[247] R.-ad-D., II 23-24.
[248] R.-ad-D., II, 24
[249] R.-ad-D., II, 19.
[250] İbid. ; II, 21.

Yesugey-bağatur'un tabiiyetine girmiş bulunuyordu ki Yesugey bunlarla akraba olmakla beraber, başka bir şubenin başbuğu ve mümessili idi [251]. Yesugey - bağatur'un ölümünden sonra Tayçiut'lar onun ailesinden ayrıldılar [252]. Şimdi bunlar birkaç şube olup her şubenin başında bir hakikî Tayçiut-*urux* durmaktadır [253]. Tayçiutlarla Cengiz arasında mücadele başladığı zaman, bunların yanaşmalarından olan bir kısım halk müstakbel Moğol hakanına iltihak ediyorlar [254].

Cengiz hanın kendi soyunun da tarihi daha karakteristiktir [255]. Cengizin babası Yesugey-bağatur kendi soy-kabilesinden ayrılıp kendi başına ayrı bir kabile teşkil ediyor. Onun etrafına epeyce halk toplanıyor. Onun *unaġan-boġol*'ları ve uşakları vardır; diğer akraba kabileler de ona iltihak ediyor. Nihayet "kendi akrabaları, yani amcaları ve amcazadeleri ona itaat ediyorlar,,. O kim oluyor? Çinli aydın bir memurun noktai nazarına göre o "on adamın reisi,, olmuştu [256]. Yesugey'in doğrudan doğruya torunu olan kudretli bir hükümdarın veziri ve nedimi Reşidettin'e göre Yesugey bir "hükümdar,, gibi tasavvur olunuyor, bu müverrih pek te inanmıyarak ve kat'î hüküm vermiyerek, Yesugey'i "tahta..... oturttular,, diyor.

Moğolların kendileri ne diyorlar? "Moğolların gizli tarihi,, nin rivayetine göre o ne hükümdardır ve ne de "onbaşı,, dır; o bir *baġatur* yani bozkır aristokrasi soyundan çıkan [257], işlerine engel olanlardan ayrılmasını ve etrafına lâzım olan adamları toplamasını bilen bir kahraman yiğittir. Ona itaat etmeğe, sözünü dinlemeğe razı olan uzak yakın akrabaları, yakın ve uzak kabilelere mensup tâbileri onunla beraberdir; *unaġan-boġol*'ları onu takip ediyor; onun "uşakları,, var, etrafına muharipler-*nököd* toplanıyor. İyi bir fırsat çıktığı zaman o akınlar yapıyor, küçük ölçüde savaşlar idare ediyor, haşarı atlar, " güzel kızlar,, ele geçiriyor ve istihsal kudretini geniş ölçüde art-

[251] S. sk., 37.
[252] S. sk., 37; R.-ad-D., II, 90-91.
[253] R.-ad-D., II, 21; S. sk., 74.
[254] R.-ad-D., II, 95.
[255] S. sk., 34-44; R.-ad-D., II, 49-50, 53-54, 86-92.
[256] Bk. Vasulyev Çjao-Ḫun, 217.
[257] Krş. B. Vladimirtsov, « Çingiz-ḫan », s. 18-19.

tırıyor. Yesugey'in bütün hayatındaki faaliyet sahasını şöyle hülâsa edebiliriz: Yolda güzel bir kız görüyor, kardeşleriyle beraber baskın yapıp bu kızı alıyor; kız arayıp uzaklara gitmek icap etmiyor. Birkaç defa Tatarlarla harp ediyor; fakat mühim bir netice alamıyor. Eğer Tatar başbuglarından birini yakalayabildiyse, bu söyleniyor. O Kereit hanı Van-han ile kardeşlik ittifakı aktediyor, ona mühim hizmetlerde bulunuyor, halbuki oğluna kız aramağa giderken ancak bir yedek atı bulunuyor. Tek başına hareket etmeyi seviyor, yardımcılar aramıyor, yardımcılara ihtiyacı olursa ancak kan kardeşlerinin 76
yardımını kabul ediyor[253]. İtaat eden soyların mümessillerini ve *nökör*'lerini kendine celbetmesini biliyor. Kendi soyunun ve kabilesinin anane ve rivayetlerini muhafaza ediyor, bunlara kıymet veriyor ve onlarla iftihar ediyor.

Bir gün işte bu Yesugey-bağatur ölüyor: Seferden tek başına dönerken, düğün (ziyafet) yapan Tatarlara tesadüf ediyor. Bozkır âdetine göre bu ziyafete iştirak etmemek, yemeden, içmeden gitmek mümkün değildi. Tatarlar, eski öclerini hatırlıyarak, ona verdikleri yemeğe zehir karıştırdılar. Yesugey ölür ölmez çok mühim hâdiseler zuhur etti. Bizim için bu hâdiseler çok mühimdir, çünkü o günlerdeki Moğol içtimaî hayatındaki kaynaşmaların mahiyetini gösteriyorlar. Yesugey-bağatur "topladığı halkı„ nı kendi torunlarına bağlamağa muvaffak olamamıştır. Görünüşe bakılırsa bu halk ancak Yesugey bağatur'un şahsına, bilhassa onun en yakın akrabalarının, kardeşlerinin, yardımiyle, bağlanmış idi. Yesugey'in ölümü esnasında, görülüyor ki, onlar ayrılmış ve müstakil yaşamağa başlamış bulunuyorlardı. Yesugey'in hayatında bile "topladığı ulus„ ile aralarında anlaşamamazlık olması mümkündür. Kaynaklarımızda buna dair işaretler mevcuttur. Bağatur'un ölmesiyle Tayçiut kabilesi, iki efradının -azasının riyaseti altında ayaklandı. Tayçiut'lar Yesugey'in dul karısını kabilenin kurban ayinine iştirak ettirmediler, Yesugey'in ailesiyle münasebetlerini kestiklerini bununla bildirerek başka bir tarafa göç ettiler, Yesugey-bağatur'un topladığı halkın mühim bir kısmını da beraber götürdüler. Bağatur'un karısı buna muhalefet etmek teşebbüsünde

[258] Pek mümkündür ki hadisede «Moğolların gizli tarihi» (S.sk.)nın uslûbünü gözönünde tutmak icabeder.

bulundu ise de bir şey yapamadı. Kalan halkın bir kısmı da biraz sonra Tayçiut'lara iltihak etti. Bu halk yalnız gitmekle kalmadı, dul kadının hayvan sürülerini de beraber götürdü. Kuvvetin Tayçiut'lar tarafında olduğu pek açık görünüyordu. Bu dul kadın, ve küçük çocuklardan ibaret Yesugey ailesinin yanında kadın ve erkek birkaç uşak ve pek az hayvan kaldı. Bu aile bir az zaman sonra hayvan beslemeği bırakıp avcılıkla, küçük kemirici hayvanlar ve balık aviyle geçinmeğe mecbur oldu. Nihayet ölen bağatur'un vassallarından ve müttefiklerinden son kalanlar bile bu aileyi bırakıp gittiler. Bir grup yerine birkaç grup meydana geldi. Bunlar meyanında en büyük ve nufuzlusu Tayçiut'lardı; onlarda da tam bir birlik yoktu, şubelere ayrılıyorlar ve her şube kendi başbuğiyle kendi başına göçüp konuyordu. Bu şubelerin arasında ancak "müttefik„ ler münasebeti mevcuttu.

Vaziyet böyle devam ederken Yesugey-bağatur'ın ailesi büyük sıkıntı ve sefaletten sonra yavaş yavaş düzelmeğe başladı [259]. Büyük oğlu Temuçin istidatlı, kuvvetli, dayanıklı, pişkin yiğit oldu; anası onu bozkır aristokrasi ananelerine göre terbiye etti ve ona "kardeşi Tayçiut'lar„ ın yaptıkları fenalıkları hatırlattı. Genç yiğitler Temuçin'in yanına gelip nökör olmağa, kabilesinin eski vassalları ona iltihak etmeğe başladılar. Bunları müteakip Borcigin soyuna mensup akraba-*uruɣ*'lardan da bazıları geldi. Yesugey'in eski kabilesi, bütün mai-
77 yetiyle gûya tekrar meydana geliyor: Temuçin'in etrafında *uruɣ*'ları, *unaġan-boġol*'ları, *nökör*'leri, müttefikleri vardır. Kimini kuvvet kullanarak itaat ettiriyor, kimini de ayak altında çiğnenen haklarını iade ettirebilen aristokrat soyun hakikî başbuğu olması sıfatiyle celbedebiliyor.

Eski Moğol camiasında bozkır aristokrasisini teşkil eden aristokrat kabile şubelerinden birinin tipik tarihi işte budur. Bu tarihte yenilik ve hiç bir hususiyet yoktur; bütün bunlar öncede malûmdu, teferruat itibariyle az çok değişerek, tekrarlanıp duruyordu. Malûmdur ki, Cengiz Hanın büyük babalarından olan kadim Ḫaydu hakkında da şöyle söylenirdi [260]: "Ḫaydu'nın sayısız, bir çok kadınları, uşakları, hayvanları, at-

[259] S.sk., 44-74.
[260] R.-ad-D., II, 19.

sürüleri vardı„. Temuçin, müstakbel Cengiz han, hiç de istisna teşkil etmiş değildir. Bilakis o pek çok emsalinden biridir; o zamanki Moğol kabile teşkilâtının sinesinde yetişen [261] Moğol aristokrat soylarının ve şubelerinin, mümessillerinden, başbuğlarından biri idi. Bu aristokrat zümrenin iktisadî durumu ve istihsal tarzı, ferdî ve hususî mülk ve müşterek yayladan istifade esasına dayanırdı. Şu da unutulmamalıdır ki, o zamanki Moğol kabileleri kan kardeşlerden mürekkep iptidaî cemiyetler değil, bilakis içtimaî bakımdan muhtelif tabakalara ayrılan, kan itibariyle de birbirinden ayrı olan gruplardan ibaretti.

İ. N. Berezin, epeyce zaman önce pek doğru olarak kaydetmiştir ki, biz XII. asır Moğollarında yüksek sınıfa tesadüf ediyoruz; Reşidettin de bize "Bozkır aristokrasisinin nesep şecerelerinden ve Cengiz Han ve halefleri zamanında onların kahramanlıklarından„ haber veriyor [262]. Berezin, XII-XIII. asır Moğol aristokrasisinden, söz arasında bahsederek geçiyor. Barthold ise bozkır aristokrasisinin durumunu daha derinleştirerek tetkik etmiş ve eski Moğol camiasında bu sınıfın ehemmiyetini tebarüz ettirmiştir. G. E. Grumm-Grjimaylo geriye bir adım atmıştır; o, Cengiz hanın arkasından giden bir aristokrasi zümresi görmek istemiyor. Grumm-Grjimaylo şöyle yazıyor [263]: "Temuçin'in ilk dostu Böorçu, aristokrat değildi; bundan sonraki silâh arkadaşı olan Çjelme de aristokrat değildi„. Fakat, bunun tam aksine inanmak için "Moğolların gizli tarihi„ nin rusça tercümesine ilâve edilen "Nesep cedveli„ ne ve Reşidettin tarihinin buna tekabül eden sahifelerine bir defa göz atmak kâfidir. Böorçu, Arulat kabilesindendi; bu kabile Ḫaydu'nın küçük oğlundan türemişti [264]. Tayçiut ve Borcigin gibi aristokrasi şubeleri de bu Ḫaydu ahfadı idi, ki Arulat da aynı Borcigin'in küçük şubesi idi. Çjelme'ye gelince o Uryanhat kabilesine mensuptu; bu kabile Moğol ananelerine göre, *Alan-ġoa*'dan ve onun evlâtlarından türeyen Moğol kabilele-

[261] S.sk., 37,40-44, 71-74, 68-69.

[262] İ.N. Berezin, R.-ad-D., I. cildine mukaddime. s.XI; krş. İ. N. Berezin « Cuçi Ulusu », 430-431.

[263] G. Grumm - Grjimaylo, « Garbi Moğolistan ve Uryanha ülkesi », II, s. 408.

[264] S.sk., 31, 60; R.-ad-D., I, 9, 161.

rinden önce meydana gelmiştir [265]. Bundan dolayıdır ki Uryanhat kabilesi Borcigin soyuna kan kardeş sayılmıyordu [266]. Fakat bu, pek eski kabile olan Uryanhat'lar aristokrasi sayılmaz
78 demek değildir. Bilhassa Çjelme'nin babası Çarçiuday'ın zengin bir adam olduğu da dikkat nazarına alınmalıdır. Her şeyden önce o demirci [267] idi, sonra avı pek çok olan meşhur Burḫan Ḫaldun dağına [268] sahip (*ejed*) olan kabiledendi. Tevekkeli değil, Çarçiuday yeni doğan Temuçin - Cengize, o zamanın kıymetli hediyesi olan "samur derisiyle örtülü beşik„ armağan etmişti [269]. Borcigin - Moğolların büyük anaları olan *Alan-ġoa*, Uryanhat kabilesiyle dostane münasebette idi [270]. Bu münasebet Borcigin'lerle Uryanhat'lar arasında nesilden nesile devam etmiştir [271].

Anane, Borcigin kabilesinin büyük anasına, kocasının ölümünden sonra doğmuş olan küçük çocuklarının gelecek nesilleri hakkında, şu sözleri söyletiyor [272]: "dünyaya getirdiğim bu çocuklar başka türlü çocuklardır; bunlar büyüdükleri zaman bütün kavimler üzerinde hakim ve han olurlar: o zaman size ve başka *xaracu* [273] kabilelere (kara halka) benim şan ve şerefimin nasıl bir hakikat olduğu malûm olur„. "Moğolların gizli tarihi„ aynı şeyi veciz olarak şöyle anlatıyor [274]: "ne zaman ki hükümdar olurlar, kara halk o zaman anlar„. "İyi„ yani maruf, "kötü„ yani bayağı soydan (*huja'ur*) [275] ve "efendi nazı„ (*noyad-un abiri*) mefhumları [276] pek muayyen ve açık olarak mevcuttur. S. sk. ("Moğolların gizli tarihi„) nin ilk sahifeleri

[265] R.-ad-D., I, 141-144.
[266] R.-ad-D., I, 134-138.
[267] S.sk., 49, 120,
[268] S.sk., 24.
[269] S.sk., 49, 120.
[270] S.sk., 24
[271] Bk. Abel-Rémusat, « Nouveaux Mélanges asiatiques », II, Paris, 1829, p. 89.
[272] R.-ad-D., II, 10.
[273] Moğolca *xaracu* yahut *xaraju* « kara halk , avam », bk. aşağıda, s. 118.
[274] S.sk., 26. Burada « moğolca » metninden tercüme edilmiştir.
[275] S.sk., 67.
[276] S.sk., 30; çince versionu farklıdır ; « moğolca » sından tercüme ediyorum.

aristokrat kabilelerin şecereleriyle doludur [277], sonradan "vassal„ *unaġan-boġol* olan kabîleler katiyyen zikredilmiyorlar. Calair, Bayaut ve diğer kabîlelerin şecerelerini aramak beyhudedir. Bu pek mânidardır.

"Moğolların gizli tarihi„ nde zikredilen bir epizod'tan ve Reşidettin'in verdiği malûmattan şu neticeyi çıkarmak mümkündür: Moğol aristokrasi zümresi, kendi yolları üzerinde, "orman„ avcılık hayatının kalıntıları olan şamanların muhalefetiyle karşılaşmışlardır [278]. Bu münasebetle M. N. Hangalov ve D. A. Klements'in, Buryat folklorunu tetkikleri neticesinde verdikleri hükmü hatırlamamak mümkün değildir. Onların mütalealarına göre, Buryatlar eski zamanlarda şamanlar oligarchie'sinin hakimiyeti altında bir devir geçirmişlerdir [279]. Bu hükmün doğru olduğunu kabul etsek bile şunu da kaydetmek gerektir ki, tetkik ettiğimiz devirde şamanlar, diğer dinlerin mümessilleri [280] gibi, Moğol içtimaî hayatında büyük rol oynamışlardır [281].

C. Başbuğ — Haan'lar

Tous les liens du sang n'ont pu le retenir! **79**
Racine, *Phèdre*, IV, 1.

Soylar, yukarıda gösterilen mânâda, yani kan bakımından birbirine yakın olanlar, eski Moğollarda kabile yahut şube [282] teşkil eder ve *irgen* tesmiye olunurdu. Meselâ Tayçiut'lara ve Ongirat'lara dahil muhtelif soyalara, hepsine birden *irgen* denirdi. Bu birliklere muhtelif şubeler giriyordu [283]. Muhtelif şubelere, soylara ve "büyük aile„lere ayrılan Kiyat Borcigin'lerin hepsini, kabile-*irgen* tesmiye etmek mümkündü. Soy-*obox* ile

[277] S.sk., 23-32.

[278] S.sk., 134-138; R.-ad-D., I, 158-160 (Şaman *Kākōcū* hakkındaki hikâye); krş. Vladmirtsov, «Çingiz-ḫan», s. 87.

[279] M.N. Hangalov ve Klements'in mesaileri hak. yukarıda 25, sah. bk.; Bk. P. Pelliot, «Notes sur le Turkestan», 49-51; DAN-V, 1930. 163-167.

[280] R.-ad-D., I. 52-53, 142, 207-208; III, 8; S. sk., 122-123.

[281] Krş. Palladiy Kafarov, «Marko Polo'ya şerh...», 16-19, 25-27; P. Pelliot, «Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient», T'oung Pao, 1914, 623-644.

[282] R.-ad-D., 33, 136.

[283] S.sk., «moğolca metin».

kabile - *irgen*[284] arasında kati bir hudut çizmek, bazı ailelerde elbette müşküldür. Çünkü soy - *oboχ*'lar da, yukarıda işaret edildiği gibi, muhtelif, ekseriya birbirine kan akrabalığı olmıyan unsurlardan mürekkep birliklerdi. Tatar ve Kereit'ler de irgen idiler. Halbuki bu birliklere birkaç *oboχ* - soy'lardan mürekkep *irgen* - kabile giriyordu[285]. Kabile - *irgen* pek zayıf teşkil edilmiş ve kararsız bir topluluktu[286]. Malûm birlikler her hangi bir düşman kabileye hücum etmek veyahut onun hücumunu püskürtmek için savaş zamanlarında meydana gelirlerdi[287]. Kabile birliği yahut *χuriltai* denilen kabile şûrasında tebarüz ederdi. Bu *χuriltai*'a soy başbuğları, önemli şahıslar, hatta nüfuz sahibi olan vassallar, kısaca eski Moğol cemiyetinin yüksek sınıfının bütün mümessilleri, iştirak ederlerdi[288]. Bu gibi şûralar ayrıca soylarda da olurdu; soydaş - *uruχdaş*'ların bu aile veya soy şûralarına da[289] *χuriltai* ∝ *χurultai* yani "danışma toplantısı„ denirdi. Bu *χurultai*'da her hangi bir teşkilâtlı müessese görmek mümkün değildir. Ḫurultay, ne bir diète ne de bir parlemento idi. Bu, tesadüfi olarak meydana çıkan plân ve tasavvurların müzakere edildiği aile toplantısı idi; bu toplantıya isteyen ve alâkadar olan iştirâk ederdi[290]. Vaziyetin böyle olmasından dolayıdır ki ekseriya bir kabile - *irgen*'in bölükleri muhtelif karargâhlarda, hatta birbirine düşman olan ve birbiriyle harp edenlerin karargâhlarında bulunurlardı[291]. Ekseriya, bilhassa harp, büyük sürek avları ve bu gibi hadiseler zuhurunda, kabile şûraları başbuğ seçerler ve bu başbuğlar bazan sulh zamanlarında da başbuğluk etmekte devam ederlerdi[292]. Âdette bunlara haan denirdi[293]. Fakat bunların hakimiyeti zayıf ve ehemmiyetsizdi; bütün işler o veya bu haanı ileri süren

[284] Krş. R.-ad-D., I, 138.

[285] R.-ad-D., I, 94-97, 113-114. R.-ad-D. « kabile » ve « boy » kelimelerini arapça « kavim » kelimesiyle ifade etmektedir.

[286] R.-ad-D., I, 114. II, 21-22; S. sk., 32-34.

[287] R.-ad-D., II, 43: S. sk., 34.

[288] S. sk., 78-79, 85 ; R.-ad-D., II, 45-46, 118.

[289] S. sk., 78.79.

[290] S. sk., 78, 83,101-102.

[291] R.-ad-D., II, 24,

[292] R.-ad-D., II. 43 ; S. sk.. 61-62, 69-70 ; R.-ad-D., II, 124.

[293] S. sk., *ġaᶜan* yahut *χaᶜan*.

(namzet gösteren) soy ve zümrenin elinde bulunurdu. Yine şunu da müşahede etmek mümkünkür ki eski Moğol kabilesinde aynı zamanda iki, hatta daha çok haanlar da bulunuyordu[294]. Muhtelif kabilelere mensup birkaç şubeden teşekkül 80
eden küçük birliklerin başbuğları bile bazan haan ünvanını alırlardı[295]. Bütün bunlar XI-XII. asır Moğol haanlarının mahiyetini açıkça göstermektedirler. Eğer Moğol *irgen* - kabilesini devlet diye kabul etmek hiç bir vechile mümkün değil ise o zamanki Moğol haanlarını da hükümdar, padişah, han vesaire saymak katiyen imkânsızdır. Bunlar hakimiyetleri muayyen olmıyan ve daima münakaşa edilen ve aynı zamanda gayrı muayyen olan grupların geçici (éphémère) başbuğları idiler. Eski Moğol hanının hakimiyeti zorba (usurpateur) hakimiyeti idi; kabile şûralarının doğru bir seçim yapabileceğini düşünmek güçtür. Akrabalarının ve yakın soydaşlarının yardımiyle kim hakimiyeti ele geçirebilirse onu han seçerlerdi, yani han olurdu[293]. Bu gibi hanlardan hakimiyetlerini sülâlelerine bırakabilenleri pek nadir olurdu. Âdette hakimiyet başkalarının eline geçerdi, ki bu keyfiyet yukarıda söylediklerimizi, fazla olarak, teyit eder[297].

Eski Moğol hanının "hakimiyet„i ve "hukuk„u bir dereceye kadar eşkiya çetelerinin reislerinin imtiyaz (prérogative) larını andırır. Eski Moğol hanı, başlıca harp zamanında, yani akın, yağma ve şekavet için naspedilirdi[298]. Moğol kabilelerine mensup grupların, kendilerine Temuçin - Cengiz'i han seçtiklerine dair nakledilen hikâye bu bakımdan çok calibi dikkattir. Cengiz'i han seçenler, aristokrat soyların başbuğlarından Altan, Ḫuçar ve Saça idiler. Bunlardan Altan, Kıyat - Borcigin kabilesinin muhtelif şubelerinde hanlık etmiş olan Ḫutula'nın küçük oğlu idi; Ḫuçar, Borcigin'lerin ileri gelenlerinden Nekün-tayşi'nin büyük oğlu idi; Saça ise eski kabilenin şan ve şerefini yükselten ve Borcigin-Kıyat'ların hanı olan Ḫabul hanın büyük oğlundan türeyen kanlıbıçak Curki'lerin büyüğü idi. "Mo-

[294] R.-ad-D., II, 21 : I, 112-113.
[295] S. sk., 61-62 ; « Çingiz han hakkında kıssa », 152.
[296] Krş. R.-ad-D., II, 45-46, S. sk., 93, 94.
[297] R.-ad-D., II, 41, 42-43 ; S. sk., 32, 34.
[298] R.-ad-D., II, 43.

ğolların gizli tarihi„ (S. sk.) şöyle anlatıyor[299]: Altan, Ḫuçar ve Saçabeki bütün cemaatle danıştıktan sonra Cengize ilân ettiler: "biz seni hükümdar (haan) ilân etmek istiyoruz. Sen hükümdar olduktan sonra hesapsız düşmanlarla muharebe ederken biz ön safta bulunuruz, eğer güzel kızlar, kadınlar ve iyi atlar elde edersek onları sana veririz. Sürek avlarında herkesten önce biz gideriz ve avladığımız avları sana veririz. Savaş günlerinde emirlerine aykırı hareket eder, sulh günlerinde işlerine zarar verirsek o zaman kadınlarımızı ve mülkümüzü elimizden al, bizi de ıssız çöllere at„. Barthold'un muvaffakiyetli ifadesi vechile,[300] bu "bahadırlar andı„ gösteriyor ki, Moğol hanının hukuk ve vazifesi, kabile ve soyların ehemmiyetli ve müşterek işleri olan harp ve sürek avları[301] zamanına münhasırdı. Cengiz han kendi Bilik'lerinde[302] de "biz ava gideriz, pek çok
81 dağ geyikleri öldürürüz; biz harbe gideriz pek çok düşman öldürürüz„ demiştir. Bahadırların "and„ında, hanın emri ancak "harp günlerinde„ olduğu söyleniyor; "sulh günlerinde„ ise onun işlerine "zarar verilmesi„ mümkündür. Cengiz han bahadırların sözlerine, "and„daki sözlerini çevirerek, cevap veriyor ve haanlık vazifesini nasıl yaptığını belirtiyor: "Ben çok at ve davar sürüleri, halkın kadın ve çocuklarını aldım, bunları size verdim; bozkır avlarında sizin için sürek avları yaptım, sizin karşınıza dağ hayvanlarını sürdüm„[303]. Bu gibi "hukuk ve vazifeleri„ olan bir başbuğa, elbette, han veya padişah denilmez. O zamanki Moğollar hanlık müessesesini ve hanlık hakimiye-

[299] S.sk., 61-62,

[300] W. Barthold, « Cengiz han devletinin kuruluşu », Zapiski VORAO (= Şark Şub. muhtıraları), X, 1896, s. 110.

[301] Bahadurlar bazen hanlara, kendilerinin söylediklerini dinlemek hususunda muayyen taleplerde bulunurlar. Meselâ, aristokrat Baarin kabilesinden Ḫorçi, Cengiz han tarafına geçerken ona şöyle diyor : — « Eğer sen memleketin efendisi olursan, beni ne ile memnun edeceksin ?... Sen bana tümen komutanlığı ver, memleketin en güzel kızını karı olarak almama müsaade et ; bundan başka ben ne söylersem dinle / itaat et / » (S. sk., 61).

[302] Yani, Cengizhan isnat edilmektedir ; bk, R.-ad-D., III, 124; metinde « dağ öküzleri », bk. yukarıda, s. 34.

[303] R.-ad-D.'in metnine göre W. Barthold'un tercümesine bk. op. cit., s. 111 = R.-ad-D., II, 139. «Cengiz han hakkında kıssa» versionuyle krş. s. 173.

tini bilmiyorlardı; hanlık yeni doğmak üzere idi. Meşhur Kereit hanı Van-Han hiç bir zaman "padişah, hükümdar,, olmamıştı. Onu hanlık rütbesine çıkarmamız ve onda bulunmıyan vasıfları ve kudreti ona isnat etmemiz sırf Van-Han[304] adı ve unvaniyle bağlı ananenin tesiri altında bulunduğumuzdan ileri gelmiştir. Eğer biz kaynakları tahlil edersek, büsbütün başka bir manzara ile karşılaşırız: Van-Han devlet idare eden hükümdar vasfını kaybederek bu devir Moğollarının alelâde hanları olan Ḫutulu, gençlik zamanında Cengiz, Camuḫa ve başkaları gibi bir han olarak karşımıza çıkar[305]. Her şeyden önce bizim kaynaklarımız hakikaten isbat ediyorlar ki Van-Han Kereitlerin biricik başbuğu değildi[306]. Yesugey-baġatur ve genç Cengiz gibi küçük başbuğlardan bile yardım istemeğe mecbur oluyordu. Onun devleti de bir darbe ile, karargâhına bir defa saldırışla mahvolmuştur. Bütün kaynakların işaret ettiklerine göre Van-Han, Yesugey, Cengiz ve Camuḫa'larla kendisini müsavi olarak tutuyordu[307]; hakikaten de onlarla aşağı yukarı aynı derecede bulunuyor, fakat Çinlilerden aldığı unvaniyle ihtimal ki şarktaki komşularından biraz üstün sayılmış olabilirdi. Temuçin'e karşı kendisinin efendi (süzeren) olduğunu iddia etmek, hatta Temuçin'i manevi oğul yaptıktan **82**

[304] Hanların «meşru» - irsî hakları olduğunu Palladiy Kafarov gibi söylemek mümkün değildir. (bk. S. sk., 190, 208).

[305] Hakikaten hakimiyetini «han olan büyük babasından miras olarak» aldığı doğrudur, R.-ad-D. I, 96-102; S. sk., Van-han'ı *ġan ـ xan*, yani «hükümdar», «hakan» tesmiye ve bu unvan onu, güya, âdi Moğol hanlarından tefrik etmektedir. «Cengiz han hak. kıssa» onu «Van-han kehan» yani haan tesmiye ediyor. Temuçin-Cengiz, göçebe devlet imparatoru olduktan sonra, kabile başbuğlarının taşıdıkları haan (*xa'an*) unvanından farklı olarak, 1206 da *xan* veya *qan* unvanını aldı. İmparator olmazdan önce, Cengiz'in kendisi de bu *ha'an* unvanını taşıyordu (bk. Pozdneyev. «Eski Çin-Moğol yâdigârı hakkında-O drevnem kitaysko-mongol. pamyatnike», 18). XIII. asır bir sıra moğol metinlerinde Cengiz-hanın daima «*qan*» tesmiye edildiğini göstermek mümkündür; bu unvan diğer Moğol imparatorlarına da veriliyordu ise de sonra onların *xaᶜan ـ xa'an ـ xaġan* unvanını taşımıya başladıklarını kaydetmek mümkündür; krş. P. Pelliot, «Les Mongols et la Papauté», I, 18; Notes sur le «Turkestan», 25; Quatremère, 10-15; note 10.

[306] R.-ad-D. I, 96-102; S. sk., 75, 76, 92.

[307] S.sk., 81, 82, 87.

sonra bile, Van-Han'ın hatırına gelmiyor[308]. Bütün bunlar önce anlaşılmıyan bir vakayı, yani Cengiz'in yükselmesine Van-Hanın neden dikkat edemediğini izah etmektedir. Van-Han hakkında söylenen bu sözler o devrin diğer bir "hükümdarı„ yani Nayman hanı Tayan han için de söylenebilir[309].

Eski Moğolların kan birliğine dayanan soy-kabile (*obo.r*) birliğinin inhilâl *prosesi* bazı aile-çadırların kendi tabileri, serfleri, süzeren (*noyod*)'ları, vassal (*boğol*)ları ile beraber yeni klan'lar teşkil ederek şubelenmeleri, ferdî göçebe iktisadı durumunu sağlamlaştırma temayülüne, hayvan sürüleri, zengin olan göçebe ailenin kendi çobanlariyle beraber müstakil ve serbest yaşama ihtiyacına müstenit idi. Kendi yaylalarını (mer'alarını) düşmanların hücümundan korumak, akınlarla kazanç temin etmek, sürek avları için çokça adam bulundurmak gibi ihtiyaç ve zaruretler bozkır aristokratlarını bir hanın idaresi altında birleşmeğe, büyük kabile birliğine girmeğe mecbur ediyordu. Sürek avlarının kabileleri birleştirmekteki rolü, ihtimaldir ki, harplerden daha önemli idi. Aristokrat bahadırların "and„larında ve Moğol hanının bunlara verdiği cevapta sürek avının zikredilmesi boş yere değildir. Reşidettîn'in haber verdiği bir hikâye bu bakımdan fevkalade mühimdir:[310] "Bir gün Cengiz han kendi adamlariyle av avlarken, komşu Curyat kabîlesine mensup avcılara tesadüf etti. Bu Curyat'lar, Tayçiut kabilesiyle müttefik sayılırdı. Cengiz han 400 kişiden ibaret bu Curyat avcılarına her türlü kolaylıklar gösterdi. Cengiz tarafından gösterilen bu alâka Curyat'lar üzerinde büyük tesir yaptı, bir az tereddütten sonra, bu kabilenin bir kısmı Cengiz'e iltihak etmeğe karar verdi„. Dediler ki : [311] "Tayçiut beyleri bizi haksız olarak rahatsız

[308] S. ak., 63, 82-83.

[309] R.-ad-D., I, 112-113; II, 111-112. Palladiy Kafarov hanların meşru veraset yoliyle hükümdarlık ettiklerini söyliyorsa da, galiba o da Moğol haanlarının kim oldukları (mahiyetleri) hakkında iyi fikre malik olmuş olsa gerektir. Onun eserinde şu cümleyi okuyoruz: «Cengiz, Moğol kabilesinin hanı, kabile meliki olarak ilân edildi; Kereitlerin hanı Vanhan da böyle bir han idi. Cengiz han sonradan bozkır imparatorluğunun hükümdarı oldu» (S. ak., 190)

[310] R.-ad-D., II, 96-99; krş. «Cengiz han hakkında kıssa», s, 154-155.

[311] R.-ad-D., II, 98.

ediyor ve korkutuyorlar. Bu şehzade Temuçin, taşıdığı elbiseyi çıkarıyor ve (başkasına) veriyor; bindiği attan iniyor (başkasına) hediye ediyor, o ülke sahibidir, ordu besliyor ve ulusuna iyi bakıyor„. "Düşünüp taşındıktan sonra onlar Cengiz hanın hizmetine girdiler, kendi istekleriyle tabiiyetini kabul ederek onun refah gölgesinde rahat ettiler„ diye İran müverrihi ilâve ediyor [312].

Büyük kabile (kabile birliği) hanın "refah gölgesinde rahat etmek", kendisine, kamplarına, obalarına ve hayvan sürülerine 83
daha iyi yaşama şartları temin etmek isteyen bozkır aristokrasisi için çok ehemmiyetli idi; ona sürek avları için avlaklar lâzımdı. Bunun içindir ki her aristokrasi zümresi kendi içinden bir hanı ileri sürüyor, bunun içindir ki kendi aralarında mücadeleler devam ediyor, bu mücadeleler neticesinde kabileler yahut kabilelerin parçaları bir düşman karargâhından karşı tarafın karargâhına geçerek yer değiştiriyorlardı. Haanlar arasındaki mücadelelerin de sebebi budur. Bu hareket, zaruri olarak Moğol kabilelerinin, büyük veya küçük mikyasta, birleşmeleriyle tamamlanmak mecburiyetinde idi, ki filhakika böyle de olmuştur.

Böyle birleştiricilerin yolu üzerinde, kendi haanları ve aristokrasi zümresi başta olmak üzere, aynı maksadı güden diğer kabileler duruyordu. Bundan dolayıdır ki kabileleri birleştirmeği hedef ittihaz edenler aynı mevkii iddia eden rakipleriyle çaresiz mücadeleye girerlerdi. Bununla beraber bu rakipler arasında düşmanlar kadar müttefikler de bulunurdu. Bundan dolayıdır ki mağlup olan düşmanlar derhal en sadık müttefik oluyorlardı, çünkü bunlar da ayni hedef uğrunda mücadele ediyorlardı: Van-han muharebede mağlup olduğu zaman Kereit'lerin meşhur başbuğlarından birini Cengiz hanın huzuruna getirdiler. Bu, muharebede bulunan Kereit'lerden Ḫadah-Baatur adlı biri idi, Cengiz hana dedi ki: "Benim meşru' efendimi yakalamanıza ve öldürmenize müsaade etmem bana çok ağır geldi; bundan dolayıdır ki üç gün savaştım, bununla Van-Han'ın uzaklaşmasına imkân vermek istedim. Şimdi öldürmek istersen öleceğim; canımı bağışlarsan sana hizmet edeceğim„. - Cengiz

[312] R.-ad-D., II, 99.

han "... benim arkadaşım ol„ dedi. Böylece Cengiz han ona canını bağışladı, onu yüzbaşı tayin ederek Ḫuildar'ın dul karısına verdi " [313]. Bunun bir fıkra (anecdote) den ibaret olması mümkündür [314], fakat bu karakteristik bir fıkradır: filhakika diğer kabilelerin mağlup aristokratları Cengiz hana geliyor ve Borcigin soyunun hanı etrafında himaye edilen tabi sınıflariyle çarçabuk birleşiyorlar [315].

Malûm olduğu vechile W. Barthold, Cacirat (yahut Cadarat) kabilesinin başbuğı Camuga'yı Cengiz hanın riyaset ettiği Moğol aristokrasi hareketine muhalefet eden Moğol demokrasi hareketinin rehberi saymaktadır [316]. Bu fevkalâde mühim bir meseledir; çünki XII. asrın sonu ve XIII. asrın başlarındaki Moğol cemiyetinin durumuna dair tasavvurumuz bu meselenin doğru olarak halledilmesine bağlıdır. Başlıca mesele şudur ki o zaman Cengiz hanın aristokratlariyle açıktan açığa mücadele şeklini alan bir demokrasi hareketi mevcut miydi? Evvelce ben bu meseleye dair fikrimi söylemiş ve tamamiyle W. Barthold'un mütaleasına iştirak etmiştim [317]. Şimdi ise bu meseleye dair bu görüşlerimi epiyce değiştirmek mecburiyetindeyim. XI-XII. asırlardaki Moğol ictimaî hayatında müşahede etmek imkânını bulduğumuz hadiselerin tahlili, yukarıda gösterildiği vechile, bozkır aristokrasi zümresinin teşekkülü ve bu zümreye kabile teşkili ve kabile teşkilâtının karışık şartları dahilinde olan aşağı sınıfın itaatı meselesi, XII. asırda tamamlanmış diye saymağa bizi mecbur etmektedir.

O zaman bozkır aristokratları çok kuvvetli ve kalabalık
84 bir sınıfdı. Bu cihet daha önce İ. N. Berezin [318] tarafından çok doğru olarak kaydedilmiştir; ona göre "Cengiz hanın bozkırda bulduğu aristokrasi, onun devlet kurması için kâfi derecede idi„. Açık şekilde demokratik vasfını gösteren bir hareket hakkında bizim kaynaklarımızda hiç bir kayıt yoktur. Cengiz hanı Moğol aristokrasi sınıfının ileri sürdüğü ve tuttuğu malûm-

[313] S.sk., 97-98.
[314] Palladiy Kafarov böyle düşünüyor, S. sk. 212.
[315] R.-ad-D., I, 103, 108, etc.
[316] W. Barthold «Cengiz han devletinin kuruluşu», s. 111.
[317] B. Vladimirtsov, «Çingiz-han», sah. 41-42.
[318] İ. N. Berezin, «Cuçi ulusunun dahilî teşkilâtı», s. 431.

dur; fakat şunu da kaydetmek lâzımdır ki Moğol cemiyetinin aşağı sınıflarına mensup olan bir çok kimseler de Cengiz'in arkasından gitmişler ve onun sadık hizmetçileri olmuşlardır[319].

Cengiz hakkında "cömert prens„ diye boşuna söylenmiyordu[320]. Bu mesele aşağıda dahi bahis konusu edilecektir. Şimdilik yalnız şunu kaydetmek gerektir ki o zamanda demokrasi hareketi denilecek bir hareket olmamıştır.

Bununla beraber demokratik temayüllerin bulunması mümkündü ve bu temayüller mevcuttu. W. Barthold, elindeki pek az materyallerden çıkararak, Camuga'nın demokratik temayüllerini pek doğru tayin etmiştir. Evet, Camuga "koyun ve kuzu çobanları„ nı ve "onların boğazlarına yiyeceklerini„ düşünmüş, "yeniliği sevmiş, eskiliğe karşı nefret etmiş„[321] olabilir, fakat o kadar. En mühim mesele şudur: W. Barthold'un "servet ve şöhret aramıyan ve yalnız karınlarını doyurmak isteyen kara halk Camuga etrafında toplandı„ diye çıkardığı hükmü isbat etmek mümkün değildir. "Moğolların gizli tarihi„ (S. sk.) Camuga'nın arkasından gidenleri ve onu başbuğ ilân edenleri saymaktadır. Bu, muhtelif kabile ve oymakların, "kendi adamlariyle beraber„ gelen münferit başbuğların ittifakı (coalition) idi. Bu ittifakta eski kabilelerden *Dörben*, *Ongġirad* kabilelerinin mümessilleri ve Naymanlı Buyiruḫ-han, Oyrat başbuğu Ḫuduga-Beki, Tayçiut reisleri, maiyetleriyle beraber Cengiz hanın akrabaları vesaire vardı[322].

Şunu da kaydetmek mümkündür ki bu ittifakta Kiyat-Borcigin kabilesine nazaran diğer Moğol kabilelerine mensup

[319] S.sk., 59-60, 89, 123-124; R.-ad-D., II, 99, 131.

[320] R.-ad-D., II, 98.

[321] S.sk., 59; W. Barthold, ibid; B. Vladimirtsov, ibid.

[322] S.sk. bk. A. M. Pozdneyev Moğol-Çin yâdigârı «Yuan-çao-bi-şi», s. 16-17. Çok mühimdir ki, Camuga'nın coalition'unu diğer kaynaklarımız da tavsif etmektedirler; bk. R.-ad-D., II, 92, 126-127; «Cengiz-han hakk. kıssa», s. 153. G. E. Grumm-Grjimaylo da buna dikkat etmiştir, op. cit, s. 409. S. sk., diğer rivayetlere nazaran farklıdır, yine bk. İakinf, 20-21, bununla beraber coalition'un vasfı aynıdır. Kaynaklar açıkça gösteriyorlar ki Camuga'nın etrafında, tâbi'ler ve Cengiz'in *boġol*'ları değil, muhtelif kabile ve oymaklar toplanmıştı. Bilâkis Cengiz kabilesinin *unaġan boġol*'ları, meselâ, Bayaut ve Calairler önce Camuga'nın adamları iken, onu bırakıp kısım kısım Cengiz tarafına geçtiklerini gösteren işaretler vardır, bk. S. sk., 59-60.

olanlar daha çoktu; fakat bu durum, bilhassa Tayçiut'ların ve diğer haanların bu ittifaka dahil oldukları göz önünde tutulursa, ittifakın demokratik olduğuna hükmetmek için kâfi değildir. Hayır, Camuga demokratik temayüllere malik olsa bile, münasip
85 şartlar ve muhit bulamadığından, bu temayüllerini tatbik edememiştir. O, bu devrin alelâde diğer Moğol hanları gibi, muhtelif kabilelere mensup ve o yandan bu yana çırpınan derme çatma insan kütlelerinin fani ve zayif bir hanı olarak kaldı. Camuga'nın bazı demokratik temayülleri hakkında söz söylemek için kaynak olan "Moğolların gizli tarihi„, aynı zamanda Camuga'yı başka taraftan da tasvir etmektedir. Bu kaynağın sözlerine göre, Camuga kendi silâh arkadaşları tarafından yakalanıp Cengiz hana teslim edildiği zaman şöyle demiştir: "köleler, kendi efendilerini yakalamağa cüret ettiler„ [323]. Camuga demokrasi hareketine rehberlik ettiğinden dolayı değil, fakat kendisi de mütegallip han olup, Cengiz gibi han olmak davasını güttüğü için Cengiz'e düşman kesilmişti. Cengiz hanın o veya bu surette bütün kabile başbuğlariyle düşmanca münasebette bulunduğuna dikkat etmemek kabil değildir: O, Van-Han'la, Nayman, Merkit başbuğlariyle, Oyrat'ların "hükümdar„ iyle nihayet Camuga ile mücadele etmiştir. Şu da calibi dikkattır ki az çok ehemmiyetli han ve başbuğlardan hiç biri Cengiz hana iltihak etmemiştir, Cengiz'i han intihap eden aristokrat kabile başbuğları - Borcigin kabilesindan Altan, Ḫucar, Curki kabilesinden Saça-beki gibi aristokratlar ise Cengiz'in elinde telef oldular.

Moğol aristokrasisi için en mühim ve lâzım olan şey yaylalarının dahilinde nizam, haricî düşmanlara karşı ganimetler temin eden kârlı akınlardı. Elde edilen ganimetler heder olmuyordu; çünki "çevik çobanlar„, "yiğitler„ ve saire vardı. Bu bozkır aristokratları Altan ve Ḫuçar gibi asil ve Saça-beki gibi atılgan cengâverlere kuvvetli hanı, ufak hanlara büyük hanı tercih ederlerdi. Bazan da bu mesele harp meydanında Cengiz hanın zaferiyle hallolunuyordu. Fakat Moğol aristokrasisi, *yeke mongġol ulus* "büyük Moğol ulusu„ yaratabilecek olan

[323] S. sk., 112; krş. R.-ad-D., I, 203.

başbuğları zamanından önce anlamışlardı[324]; öyle bir büyük Moğol ulusu yaratabilecek başbuğ ki onun " yaylası şenlik ve bolluk mahali, kışlaları da uygun ve rahat yerdir,, demek mümkün olacaktı[325].

Bizim kaynaklarımızda çok sarih işaretler mevcuttur. Meselâ, Reşidettin şöyle hikâye ediyor [326]: "Cengiz han daha padişah olmadığı, kabileler arasında birincilik ve hükümranlık için ihtirasın hüküm sürdüğü zamanda, Surḫan şöyle demişti[327]: "Hükümdar olmağa ihtirasları olan adamlar: biri Tatar kabilesin- **86**
den Aolan-Udur, diğerleri Kıyut - Yurkin kabilesinden Saça-beki ve Cacirat kabilesinden Camuga-Seçen'dir. Bunlar büyük olmak istiyorlar. Nihayet Temuçin galebe çalacak ve kabilelerin ittifakiyle onun saltanatı tasdik edilecek, çünki bu işe liyakatini göstermektedir; onun alnında tanrının yardımı ve saltanatın azameti açık olarak görülüyor,,. Nihayet bütün bunlar onun dediği gibi oldu. "Bu sözleri o, Moğol âdetine göre, müsecca ve sanatkârane söylemişti,, [323].

Aynı müverrihin diğer bir şehadeti daha vardır[329] : o diyor ki bir çok moğol aristokratları, o cümleden Temuçin-Cengiz'in akrabaları, Cengiz hanla mücadele esnasında Kereit başbuğu Van-han'a iltihak etmişlerdi, "bunların hepsi birleştiler ve danıştılar: «Van hana gece hücumu yapalım ve kendimiz hükümdar olalım, Van hana da, Cengiz hana da iltihak etmiye-

[324] Moğol aristokrasisinin mümessilleri olan başbuğlar hakkındaki kehanet ve tavsifleriyle krş.: S. sk., 60-61; 117; R.-ad-D., I, 176-177; II, 122-123. «Tavsifi yapanlar» dan birinin *unaġan-boġol*'lardan olduğuna şaşmamak lâzımdır; «Vassallar» ın yüksek tabakasının eski Moğollarda hakim sınıfa mensup olduklarını netekim yukarıda göstermeğe çalışmıştım.

[325] Cengiz hana nisbet edilen sözlerdir (R.-ad-D., III, 121) ki kendisi hakkında söylemiştir.

[326] R.-ad-D., I, 177. Başka bir yerde de aynı sözler söylenmektedir, II, 122-123. Bazı has isimlerin transkripsiyonu, İ. N. Berezin'in kendi tarafından gösterildiği gibi, tashih edilmiştir, bk. R.-ad-D., II, 286-287.

[327] «Bayaut kabilesinden» (R.-ad-D., II, 122); «.... o (Cengiz han) onu büyük ve muhterem yaptı, ve o ata-babadan miras kölelerden sayıldı» (I. 176-177).

[328] R.-ad-D., II, 123.

[329] R.-ad-D., II, 142-143; krş. I. 107.

lim, onlara temayül de göstermiyelim». Bu haberi Van-Han işitti: hücum ederek onları yağma etti....„

Şöyle bir tahminde bulunmak da mümkündür: Bozkır aristokrasi zümresinin teşekkülü, bu zümrenin teşebbüsü ve tutmalariyle başbuğ hanların zuhuru, kabileler birliğinin kuruluşu, *küriyen* (kamp) olarak göç tarzından *ayıl* (oba) olarak göç tarzına geçmiye ve bunun neticesinde sürek avlarının teşkilâtındaki usulün değişmesine dayanmaktadır. Filhakika, Reşidettin, Moğol kamplarını *(küriyen ∞ kürigen)* tavsif ederken "eski zamanlarda„ böyle idi diyor [330]. Cengiz hanın gençliğinde ve orta yaşlarında Moğolların *ayil* (oba) halinde göçtükleri hakkında fikir verebilecek bir kaç metin göstermek mümkündür [331]. Uzun bir zamandanberi muşahede edilmekte olan hadiselerin seyri (proses) Moğol boylarının, şube ve oymaklarının, "keçe çadırlarda yaşıyan kabilelerin„ ittihadi ve göçebe devletin kurulmasıyle tamamlandı. Bu devlet bir taraftan yerleşik kültürlü kavimlerin ticaret sermayesinin hamisi [332], diğer taraftan da bu kültürlü kavimlere karşı münasebeti uzun bir müddet haydutlar çetesinin münasebeti gibi devam etmiştir [333].

Moğol devletinin teşekkülü cereyanında; keza kabileler ittihadının meydana gelişinde silahşor *nökör*'ler büyük rol oynamışlar, garpta olduğu gibi, feodalite münasebetleri de bunlar sayesinde kökleşmiştir.

Bozkır aristokrat bahadırının timsali Moğol destanlarında pek parlak olarak aksettirilmiş, bazı yerlerde bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Kahraman epopelerinin bir çok kahramanları, meselâ şimali-garbî Mogolistanda tamamiyle, hatta en ufak teferruatiyle Yesugey bahadırı ve genç Temuçin-Cengiz'i hatırlatmaktalardır [334].

[330] R.-ad-D., II, 94.
[331] Bk., meselâ, «Cengiz han hakk. kıssa», 164.
[332] Krş. Barthold, «Turkestan», 424.
[333] Krş. Barthold, «Uluğ Bey ve zamanı» s. 33.
[334] Bk. B. Vladimirtsov, «Moğol-oyrat kahraman eposu».

1. MAİYET — MUHAFIZLAR (NÖKÖRLER)

Maiyeti sahilde yiyip içip eğleniyor,
Cengâverler, geçmiş günleri,
Hep birlikte dövüştükleri cenkleri
Hatırlıyorlar...

Moğol tarihine dair kaynaklar maiyet muhafızları, yani kavim ve kabile başbuğları yanında asker olarak hizmet eden serbest şahısları zikrediyorlar. Eski Moğol muhafızları bir çok cihetten eski Cermen başbuğlarının maiyet silâhşorlarını ve diğer cihetten eski Rus prens (knyâz) lerinin muhafız kıtalarını (drujina'yi) andırıyorlar. Eski Cermen ve eski Rus muhafızları gibi, Moğol muhafız-silâhşorlarına da " arkadaşlar „ manasına gelen *nökōd* (müfredi *nökōr* ~ *nökür* "arkadaş„) denilirdi [1].

Bu gibi *nökör*'leri biz eski Moğol hanlarının, muhtelif bahadırlarının, kabile, klan ve oymak reislerinin etrafında görüyoruz. *Nökör*'lérin bariz hususiyetleri şudur ki, onlar bazan akraba olan, fakat başka bir soyun başbuğuna, hizmet ederler. Meselâ iki şahıs, biri Curyat diğeri de Urânhat kabilesinden Cengiz'in kardeşi olan Cuci-Ḫasar'ın nökörleri olmakla ve ona bağlılıklariyle maruf idiler„ [2]. Kereit hanı Van-ḫan'ın beylerinden, yani noyan'larından Ḫuydu "bir karısı, üç yaşlı oğlu, bir devesi ve bir *xongĝur*'u (yani konur atı) ile beraber onu terketti ve Cengiz hanın hizmetine girmek için geldi„ [3]. Besut kabilesinden olup sonra şöhret kazanan Cebe, Tayçiut kabilesi efradından birinin " aile adamı „ idi [4]. Sonradan Cengiz hanın silâh arkadaşları olan Alak ve Nayaa da önce Tayçiut kabilesinin reislerinden Targutay-Kiriltuḫ'un "aile adamı„ idi [5]. Bun-

[1] Bu söz için bk. B. Vladimirtsov, «Moğolca *nökür*», DAN-B, 1929, s. 287-288. Tacit'in *comitatus* müessesesiyle krş. Rusçadaki "nuker„, farsça - türkçe vasıtasiyle, moğolca *nökür*'den gelmektedir.

[2] R.-ad-D., II, 143.

[3] R.-ad-D., I, 105.

[4] S.sk., 73; R.-ad-D., II, 98.

[5] S.sk., 74; R.-ad-D., I, 196; II, 100.

ların ikisi de Kiyat-Borcigin kabilesinin bir şubesi olan *Ba'arin* soyuna mensup idiler. Bu gibi misallerin sayısı kolaylıkla çoğaltılabilir.

Nökörün hizmetinin hususiyetlerinden biri, efendisine karşı olan vazifelerini serbestçe kabul etmesi idi. Eski Moğol cemiyetinde nökör efendisinin - *noyan*'ın tab'ası veya ücretli uşağı değildi; o başbuğunà hizmet etmeyi vazife edinen ve başbuğunu " meşru' „ efendi tanıyan serbest muhariptir. Cengiz han bir müddet önce tanıdığı *Boorçu*'yı kendine nökör olarak almak istedi. Sonradan Cengiz hanın meşhur silâh arkadaşlarından olan bu nöker, asîl Arulat kabilesine mensup ve zengin bir adamın oğlu idi. Onu *nökör* "arkadaş„ olmağa davet için Cengiz han-
88 dan adamlar geldiği zaman o derhal, babasına bile danışmadan, hareket etti [6].

Borcigin kabilesine mensup Buri-boko [7] hakkında deniliyor ki " o Bartan [8] ahfadını bırakıp Barḫa'nın cesur ahfadına arkadaş (*nökör*) oldu„, [9] yani Curki kabilesine *nökör* oldu demektir. Onon ırmağı sahilinde Cengiz han tarafından verilen bir ziyafet esnasında bu Buri-boko "Cürki'ler tarafından„ atlara ve intizama nezaret ediyordu. Orada bir dizgin hırsızlığı sebebiyle kavga çıktı ve dövüş esnasında Buri-boko Cengiz hanın kardeşinin omuzunu yaraladı [10]. Bu hadise Buri-boko'nun Cengiz hanın hizmetine girmesine mani olmadı. Cürki kabilesi tarumar edildikten sonra Buri-boko Moğol hanı tarafında görülüyor ve han da onu mezkûr ziyafetteki hadisenin intikamını almak için itlâf ettirdi [11].

Bazan babalar kendi evlâtlarını daha beşikte iken *nökör* yaparak verirlerdi. " Moğolların gizli tarihi „ (S.sk.) şu karakteristik hadiseyi naklediyor [12]: " Temuçin evine döndüğü zaman ona Burḫan dağından ihtiyar Cjarçiuday geldi [13]; omuzlarında

[6] S.sk., 48; R.-ad-D., I, 161, 164-165.

[7] Bk. Yukarıda, S. 73

[8] Yani Cengiz'in büyük babası Bartan-bahadur'un.

[9] Yani Okin-Barḫak'ın; S. sk., 69; Krş. R.-ad-D., II, 102.

[10] S.sk., 65; bk. yukarıda, s. 72.

[11] S.sk., 69.

[12] S.sk., 49

[13] Bu şahıs hakkında yukarıda s. 78 bk. Palladiynin metninde «Çjarçiutay» dır, fakal aşağıda s. 120 de doğru şekli getirilmiştir.

[14] S.sk., 120.

demirci körüğü, yanında da Çjelme adlı oğlu vardı, Cengiz'e dedi ki: "Delium Boldaḫ'da doğduğun gün sana, samur kürkünden bir çocuk kundağı hediye etmiştim ve oğlum Çjelme'yi vermiştim. Fakat o küçük olduğundan kendi yanıma aldım ve terbiye ettim. Şimdi onu sana veriyorum; atını eğerlesin, kapını açsın„. Bir müddet sonra Cengiz han bunu hatırlıyarak Çjelme'yi taltif etmek istedi ve " o zaman Çjelme henüz beşikte idi; o zaman (babası) onu bana ayrılmaz köle olarak vermişti. O benimle beraber büyüdü, bugüne kadar bana arkadaş oldu ve çok hizmet, liyakat gösterdi; o benim bahtiyar arkadaşımdır. Ben onu dokuz kabahata kadar cezadan affediyorum„ dedi [14].

Unaġan-boġol'ların yüksek tabakasından da soy ve kabile başbuğlarına nökerlik edenler çıkıyordu; nökerlerin eski Moğol cemiyetinin hakim sınıfına mensup oldukları hakkında yukarıda söylediklerimizi bu da teyit eder. Hikâye ederler ki [15] "Çjalair kabilesinden Tergetu-Bayan adlı bir adamın [16] üç oğlu vardı. Bunların büyüğü olan Guun'ua'ya, iki oğlu Muḫali [17] ve Buḫa ile beraber Cengiz'e gitmelerini ve teslim olmalarını buyurdu ve dedi ki: " bunlar ilelebet senin kölelerin olsun. Eğer bunlar kapından ayrılırlarsa ayaklarının damarlarını çıkar, yürek ve ciğerlerini parçalal„. Sonra ikinci oğlu Çilaun-Ḫayiçi'ye oğulları Tunge ve Ḫaşi ile birlikte teslim olmalarını emrederek " bunlar senin altın kapını beklesinler. Eğer ayrılırlarsa canlarını al „ dedi. Nihayet üçüncü oğlu Çjebke'yi Cengiz'in kardeşi Ḫasar'a verdi. "Moğolların gizli tarihi„ nden alınan bu **89**
parçayı izah etmek için şunu da kaydetmek lâzımdır ki Calair kabilesi Kıyat-Borcigin [18] kabilesinin vassal'ları (*unaġan-boġol*'ları) idi; sonra Bayan ("zengin„) lâkabı da gösteriyor ki meşhur Muḫali'nin babası hali vakti yerinde bir adam olup serf-vassalların yüksek tabakasına mensuptu [19].

"Eğer onlar kapından ayrılırlarsa, sen onları...„ , "eğer

[15] S. sk., 68.

[16] Palladiy'nin metninde «Telegetu-Boyan» dır, moğolca metne göre tashih ediliyor. S. sk. Tergetu-Bayan: «zengin Tergatu» demektir.

[17] Sonraları Cengiz hanın ileri gelen silâh arkadaşlarından biri olmuştur, bk. R.-ad-D., I, 134.

[18] Bk. yukarıda, s. 84.

[19] Krş. yukarıda, s. 88.

onlar senden ayrılırlarsa canlarını al„ sözlerinde nökerlerin "and„ larını (*homagium*'larını) görmek mümkündür; nökerler bu gibi andlarla kendilerini başbuğ efendilerine bağlarlardı [20]. Fakat, nökerler seçtikleri efendilerinden kendi arzulariyle ayrılabilirler miydi? Gerçi bizim kaynaklarımızda bu meseleye dair açık cevap yoksa da gidebildikleri görülüyor [21], her halde, nökerlerin bir efendiden diğerine gitmeleri sık sık vaki olmakta idi. Bu gibi vakalar ihanet telakki edilmemiş olsa gerektir; bilhassa nökerin iltihak ettiği yeni efendisinin, nökerin eski efendisini bırakmasını, ihanet diye düşünmesine imkân yoktu. Doğrudan doğruya başbuğunun aleyhine hareket etmek ise ihanet sayılırdı. Kendi başbuğuna ihanet eden nöker onun başbuğuna düşman olan kabilelerin başbuğları tarafından bile nefrete şayan telâkki edilir ve cezaya müstehak sayılırdı. Fıkra (anecdote) mahiyetinde olmak ihtimali olan, bununla beraber o zamanki düşünüş tarzını tasvir eden rivayete göre, Cengiz han Kököçü adlı bir nökerini öldürdü. Bu Kököçü, Kereit hanı Van-Han'ın oğlu Sengun'un *axtaci*'si, seyisi idi. Van-Han ın mağlubiyetinden sonra efendisiyle beraber kaçmıştı. Sonra efendisine karşı gayrı insanî muamele göstererek onu çölde bırakmış ve Cengiz hana iltihak etmişti [22]. Fakat, Cengiz han şöyle demiş: "böyle bir adam kime arkadaş olursa olsun ona kim inanır?„[23]. Diğer taraftan Cengiz han, yukarıda zikri geçen Kereit bahadırına [24] "efendisini bırakmak istemiyen, onun

[20] Cebe'nin Cengiz'e söyledikleriyle mukayese ediniz: «ben senin için çalışıyorum; derin suları durdurur ve sert taşları parça parça ederim», S. sk„ 73-74; yine başka bir bahadırın sözleriyle de krş., S.sk., 62-63.

[21] Pek manidar olan şu metni de nakletmek mümkündür: Cengiz Nayaa'ya dedi ki: "Babanla birlikte Tarhutay Kiriltuhu yakaladığında sen: «Kendi efendimizden nefret ederek onu yakalamak nasıl olur?» demiştin. Onu serbest bırakıp bana geldiniz ve teb'am oldunuz. Bundan dolayıdır ki o zaman ben: «Bu adamlar yüksek vazifeyi biliyorlar; bundan sonra bunlara iş verebilirim» dedim„. S. sk., 124; krş. R.-ad-D., I, 196; II, 100. Aşağıda Cengiz yasa'sından nakledilen parçaya da bk.

[22] S.sk. 99-100

[23] İbid.; bk. P. Pelliot «A propos des Comans», JA, Avril-Juin 1920, p. 179-180. Bu cümlenin tercümesine V. L. Kotviç'in yaptığı tashih, benim fikrime göre, kabul edilemez, bk. ZKV, I, 1925, s. 240.

[24] Bk. yukarıda, s. 83.

daha uzaklara kaçması için vakit kazandırmağa çalışarak benimle savaşan adam, kahramandır. Sen bana arkadaş ol,, demişti [25]. Bizim kaynaklarımızda çok tesadüf edilen [26] buna benzer hikâyeler, nökerlerin kendi başbuğlarına karşı sadakatleri mecburî olduğu hakkındaki fikirlerin tesiri altında meydana gelmiş 90
ve yayılmış rivayetler cümlesindendir. "Meşru efendilerinden,, ayrılarak başkalarına iltihak etmekle beraber, onları öldürmemiş ve düşmana teslim etmemiş olan nökerler hakkında Cengiz han "bu adamlar yüksek vazifeyi anlıyorlar,, demiştir [27].

Eski Moğol silahşor-*nökör*'ün vazifesi neden ibaretti? Cengiz hanın nökerlerinden, yukarıda adı geçen [28] ve aristokrat *Ba'arin* soyundan olan Nayaa, başbuğuna karşı vazifelerini şöyle anlatmıştır: [29] "Ben efendime hulûskârane, samimi hizmet ediyorum, yabancı ülkelerde ele geçirdiğim güzel kızları ve iyi atları ona sunmağı kendime borç sayarım,,. Eski Moğol nökerleri her şeyden önce başbuğuların, kabile ve soy rehberlerinin askerleridir; *nökōd*, haanların, bahadırların ve diğer bozkırlı-moğol aristokratlarının ve onların mevki kazanmağa muvaffak olan kardeş ve akrabalarının yanında asker-muhafızlarıdır [30]. Şöyleki, mes. Tayçiut başbuğularından Targutay-Kiriltuḫ, Yesugey-Bahadır'ın yetim kalan ailesine karşı çapul icra ederken *turgaud*'ları, yani kendi karargâhının muhafızlarını beraber götürüyor [31]. Reşidettîn diyor ki [32]: "Kereit kabilesinin bir şubesi olan Tonkgoit'ler her zaman Kereit Hanının uşakları ve muharipleri (silahşorları) idiler, Alçı bek de bekçisi idi ..... onun çocukları, onun soyundan olanlar.... sonra hep Cengiz hanın hizmetine geldiler,,.

[25] S.sk., 98.

[26] Bk., meselâ, s. 74-75; R.-ad-D., III, 5.

[27] S.sk., 124; bk. yukarıda, s. 89.

[28] Bk. yukarıda, s. 89.

[29] S.sk., 109. Cengizi, han intihap eden bahadırların «and» ını hatırlamamak mümkün değildir, bk. yukarıda, s. 80.

[30] R.-ad-D., II, 132; S. sk. 68; krş. R.-adD., II, 38.

[31] S.sk., «moğolca metin». Bu terim için bk. P. Pelliot, «Notes sur le «Turkestan» de M.W. Barthold», T'oung Pao, vol. XXVII, 1930, p. 29-39. Burasının tercümesinde Palladiy Kafarov (S. sk., 40) "yoldaş, arkadaş,, kelimesini kullanıyor.

[32] R.-ad-D., II, 105; yine bk. I. 202.

Aristokrat başbuğlar zümresi tarafından han ilân edilen Cengiz han derhal kendi *nökör*-silahşorlarını teşkil ediyor: "Cengiz, küçük kardeşi Böorçu'ya, Ogelay'a, Ḫaçiun, Çjeday ve Doḫolḫu ile beraber okçu *(xorci)* v.s. olmalarını emretti [33]. Boorçu ve Celme başbuğlarına, herşeyden önce, muharip sıfatiyle ve muharebelere iştirak etmekle hizmet ediyorlar dı [34]. Bu iki silahşor hakkında, rivayete göre, Cengiz Han şöyle demişti; "Yanında arkadaşlarım bulunmadığı zaman siz ikiniz, her kesten önce, bana arkadaş oldunuz. Ben bunu hiç bir zaman unutmadım, hatırımdan çıkarmadım [35]„. Moğol hanı, yukarıda adı geçen Cebe'nin "and„ ına [36] güya cevap verir gibi, kendi şanlı nökerlerini şöyle tavsif ediyor: Cengiz, Ḫubilay'a dedi ki [37]: "sen dik başlıları ve itaatsiz olanları yola getirdin; sen, ve Celme, Cebe ile Subetay [38] siz dördünüz benim azılı
91 köpeklerim gibisiniz; ben sizi nereye gönderdim ise sert taşlarını parça parça ettiniz; derin suları durdurdunuz; Bundan dolayıdır ki muharebelerde sizin önde bulunmanızı emrettim" [39].

"Moğolların gizli tarihi„ (S. sk.) ise Cengiz hanın dört büyük silâhşorunun şöyle bir epik ve şairane tavsifini muhafaza etmiştir [40]: "O zaman Camuḫa dahi Nayman'larda bulunuyordu. Tayan ona sordu: "koyun sürülerini arkalarından ağıla kadar takip ettikleri gibi bizi takip edenler kimlerdir?„ Camuḫa cevap verdi: "bunlar Temuçinin insan etiyle beslenen dört köpeğidir; Temuçin bunları zincirle bağlı olarak tutuyor; bu köpeklerin alınları bakırdandır; keskin dişleri, bıza benzeyen dilleri, demirden yürekleri var. Kamçı yerine eğri kılıçları var. Onlar

[33] S.sk., 62.

[34] S.sk., 82, 86, 106. 119; R.-ad-D., II, 117.

[35] S.sk., 63.

[36] Bk: yukarıda, s. 89.

[37] Barulas kabilesinden Ḫubilayın ilk san'atı kıllıççı (usta)lık idi, S. sk., 62, krş. R.-ad-D., I, 199.

[38] Cengiz hanın en ileri gelen istidatlı kumandanlarından biridir; o da Celme gibi Uryanḫat kabilesioden çıkmıştı; bk. S. sk., 60; R.-ad-D., I, 143. O kendi hizmetini Cengiz'e şöyle arzetti: «Sıçan gibi toplıyacagım, karga gibi uçup geleceğim, at çulu gibi örteceğim, rüzgârdan koruyan keçe gibi muhafaza edeceğim» S. sk., 62-63.

[39] S.sk., 119. Cebe ve Cengiz'in sözlerindeki cümle, Palladiy'nin zannettiği gibi, atalar sözü değil, fakat epik (destanî) bir klişedir.

[40] S.sk., 106.

çiğ damlalarını içiyor, rüzgâra göre at koştururlar; muharebelerde insan eti yerler. Şimdi onlar zincirden salıverilmişlerdir. ağızlarında salyalar ! onlar memnun. Bu dört köpek : Cebe, Ḫubilay, Celme ve Subetay'dır„.

Nökerler, askerî başbuğlarının maiyetinde bulunurken, hakikî askerler gibi her zaman harbe hazırdırlar, bunlar her şeyden önce askerdirler; kendine izafe edilen "fıkraların„da Cengiz han şöyle bir hadise anlatıyor [41]: "Kargaşalıklarda Dargay Uha'nın yaptığı gibi yapmak lâzımdır. O, kargaşalık zamanında iki nökeri ile beraber Ḫatakin kabilesinden geliyordu. Bunlar uzaktan iki suvari gördüler. Nökerler: "biz üç kişiyiz, bunlar iki kişidir. Bunlara hücum edelim„ dediler; "Mogolların gizli tarihinde„ ve "Cami - üt - Tevarih„ de zikredilen ve sayılan Cengiz hanın nökerleri hepsi onun askerleri ve her şeyden önce muharipleri (silâhşorları) idiler [42].

Eski Moğol nökerlerinin - yani başbuğlara hizmet eden silâhşorların - harp zamanlarında toplanan kabile milis ordusiyle münasebatı yoktu. Kabile milis ordusu harp zamanlarında ok, yay taşıyabilen kabile efradından teşkil olunurdu. Kabileye mensup herkes değilse bile, ekseriyet sürülerini bırakıp orduya iltihak ederdi: "onlar birleşerek nökerleri karşı koydular, orduyu tanzim ettiler„. Bir muharebeden bahsederken Reşid - ettîn böyle diyor [43]. Nökerlerin bir kısmı bu kabile milis ordusunun müfrezelerine kumandanlık eder; bir kısmı da hususî seçkin kıtalar teşkil ederlerdi; yine bu nökerlerden müstakil tümenlere ve "ordu„ lara kumandanlık edenler de çıkardı. Nökerler, başbuğlariyle beraber yaşayan ve yekdiğerine silâh arkadaşlığı ile bağlı dostlar olduğundan, ordunun ve hassa muhafız alayının rüşeymi idiler; her nöker müstakbel zabit (subay) ve kumandan idi [44]. Buna göre, eski Moğol başbuğunun muhafız kıtası (nökerlik) bir nevi askeri mektep idi.

[41] R.-ad-D., III. 124.

[42] Krş., R.-ad-D., II, 117.

[43] R.-ad-D., II, 116; krş. S. sk., 52, 53-54, 64, 70, 71; R.-ad-D., II, 92-96, 103, 126-127, etc.; I, 203.

[44] Cengiz hanın, sonradan kumandan olan, bazıları da pek büyük şöhret kazanan, silâh arkadaşlarının hepsi de nökerlerin arasından çıkmıştır; Boorçu, Muḫali, Cebe, Subetay ve başkalarıda nökerleriydi.

Halktan toplanan askerler (kabile milisi) muharebe için klanlara ve kabilelere göre tanzim edilir, yani akraba olanlar kendi
92 *boġol*'lariyle beraber ayrı kıtalar teşkil ederlerdi. Cengiz hanla Kereit hanı Van-Han arasındaki muharebenin işte bir tavsifi [45]: " Cjurçeday dedi ki [46]: «benim Uruut'larım ve Manḫut [47] larım hükümdarın önünde ön sırada savaşacaklar». O bu sözleriyle iki kabileyi Cengiz'in önüne sıraladı. Bu kabilelerin tam sıralandığı esnada Van-Han'ın öncüsü Cirgin'ler [48] bunlar üzerine hücum ettiler. Uruut ve Manḫut'lar bunlara mukabelede bulunarak mağlûp ettiler; bu kıtayı takip ederken bunlar üzerine Van-Han'ın takviye kıtası hücum etti. Bu kıta'nın kumandanı Tumen - Tubeğan kabilesinden Açih - şi - run idi. Bu kumandan bizim Ḫuildar'ı [49] süngüledi ve atından düşürdü; Manhut kıtası geri dönerek Ḫuildar'ın düştüğü yerde durdu. Uruutların başında bulunan Çjurçeday, yardımcı kıtaya hücum ve tamamiyle mağlûp etti; bunları takip ederken Oman ve Dunḫaitlerle [50] karşılaştı, bunları da mağlup etti, sonra ona 1000 muhafızı ile Şilemın - Taytszı hücum etti, fakat bunlar da Çjurçeday tarafından tepelendiler [51]„. Görüldüğü veçhile burada muharebenin içtimaî teşkilât bakımından tasviri verilmektedir. Burada kabile başbuğu başta olmak üzre kabile ve oymaklara göre yer alan ve sıralanan aşiret milisi, burada "yardımcı -takviye kıtası„, nihayet 1000 kişilik bir muhafız kıtası yahut alayı, yani bütün donnee'lere göre, Kereit hanı Van-Han'ın nökerleri ve nökerlerinin nökerleri mevcuttur. Bir *urux*-kabileye mensup olanlar diğer kabileden olanlara karışmadan savaşa gidiyorlar; her kabile kendi *ba'atur*'u, *noyan*'ı, *mergen*'i, *taiishi*'si gibi kabile başbuğları kumandası altında kıta ve

[45] S. ak., 88.

[46] Uruut kabilesinin reisi; Palladiy'in tercümesinde o Çjur-Çjuday da tesmiye olunuyor (S. ak., 64); R.-ad-D. de ise Keytey adiyle malümdur (I, 192).

[47] İki soydur ve Kiyat-Borcigin'in eski kolları.

[48] Kereit kabilesine mensup soylardan biri, Bk. S. ak. 87: R.-ad-D. I, 95, II, 94, 133.

[49] Manḫut soyundan bir başbuğ.

[50] Kereit kabilesine mensup soyların adları, R.-ad.D., II, 299.

[51] Aynı muharebe hakkındaki hikâye ile krş. R.-ad-D., II, 132-133,.

alaylar teşkil ediyor. Halbuki nökerler - yani muhtelif kabilelerden çıkan silâhşorlar - her hangi bir kıtaya kumandanlık ediyor veyahut kendisinin başbuğu, hanı gibilerin kumandası yahut hususî surette tayin edilen şahsın idaresi altında savaşa gidiyorlardı [52].

Eski Mogol nökerleri askerlikten başka, kendi başbuğlarının diğer işlerini de yaparlardı. Meselâ onları postacı ve elçi olarak [53] gönderirlerdi: sırf ava ait olan işlerle de meşgul olurlardı [54]; sürek avlariyle ilgili olan bütün işleri de onlar görürler [55], bazan da balık avlarlardı [56]. Nökerlerden yalnız "zabitler„ değil, müdürler de çıkardı [57].

Bizim kaynaklarımızın bazı kayıt ve işaretlerine göre, nökerlerin sulh zamanlarında, başbuğlarının karargâhlarında, hakikaten de "ev adamları„ olduklarına, her türlü ev işlerile meşgul olup adî uşak ve odacılardan farklı olmadıklarına hükmetmek mümkündür [58]. Bu vaziyet bilhassa küçük ve ehemmiyetsiz başbuğların karargâhlarındaki nökerler için olsa gerektir. Meselâ, malûmdurki Celme, Cengiz'in obasında "çadırın şimal tarafında„ bir inek kesmişti [59]; yine malûmdur ki babası onu Temuçin'in atını eyerlemek ve kapısını açmak için tayin etmişti [60]. Sonradan Cengiz hanın birinci derecedeki silâh arkadaşlarından biri olan Muḫali'nin büyük babası oğul- 93
larını ve torunlarını hizmete verirken ezcümle "bunlar senin ebedî kölelerin olsunlar„ diyor [61]. "Köle„ kelimesini, elbette, bizim gibi değil, eski Moğolların anladığı manada almak gerektir [62]. Bununla beraber nökerin vaziyetiyle "köle„ *boġol*, *jala'u* ve sairelerinin vaziyeti arasında

[52] S.sk., 102, 119, 126, R.-ad-D., II, 116,
[53] R.-ad-D., II, 143, krş. S. sk., 96.
[54] S.sk., 62.
[55] S.sk., 129-130; R.-ad-D., III, 129.
[56] R.-ad-D., I, 162.
[57] S.sk., 116-117.
[58] Bu hadise hem Garpta hem de eski Rus ülkesinde orta çağın başlangıçlarında malum idi.
[59] S.sk., 122.
[60] S.sk., 49; bk. yukarıda, s. 88.
[61] S.sk., 68, bk. s. 88.
[62] Krş. yukarıda, s. 88.

büyük fark mevcuttu. Nöker—serbest adamdı, ekseriya aristokrat soyun efradından olurdu, efendisiyle olan alâka ve münasebetini kesebilirdi; *boġol* ise kendi *noyan*'ına (efendisine) ebediyen bağlı idi; efendisiyle olan bağı ancak azat edilmesi, "kölelikten azat edilen„ *darxan* olmasiyle mümkündü [63].

Eski Mogol başbuğlarının nökerleri kendi efendileriyle beraber yaşarlar onların sevinç ve kederlerini paylaşırlardı. Bunlar, kelimenin tam manasiyle efendilerinin "ev adamları„ idi. Reşidettîn genç Cengiz hanın onüç k ü r e n'ini tavsif ederken şu kaydı yapmaktadır: [64] "bu onüç kürenin taksimi şu tarzdadır:... İ k i n c i s i. Cengiz han, çocukları, nökerleri... O n u n c u s u. Cuçi-han, Ḫutula-Kaanın oğlu.., onun tabileri ve arkadaşları„. "Mogolların gizli tarihi„ (S. sk.) nin sözlerine göre Cengiz han, gençliğindeki muhafızları, yani hanlığı'nın ilk günlerindeki nökerleri hakkında epik bir ifade ile şöyle diyor[65]: "siz muhafız gece bekçileri, vücudumun ve canımın rahatı için, yağmurlu ve karlı gecelerde, savaş ve tehlike gecelerinin ayazlarında karargâhımın etrafını korudunuz„. Bu cihetten dahi eski Mogol nökerleri orta çağ Avrupasındaki arkadaşlarını hatırlatıyorlar [66]. Diyebiliriz ki XI-XII. asırın bir Moğol başbuğu, *ba'atur*, *taiishi*, *noyan*, *xa'an* v. s. olsun, müddeti hayattında nökerlerinden ayrılmazdı; şu veya bu kadar adet nöker onun maiyetini teşkil ederdi. Nöker, başbuğnunun karargâhında uşak, harp veya akın zamanlarında muharip-asker, sürek avında muavini olur; o her zaman şu veya bu işi idare eder, müşahedesi altında bulundurur, başbuğun maiyetinde bulunur ve onun en yakın dostu ve müşaviridir [67]. Başbuğa yakın duran bu gibi nökerlere *inaġ* "mahremdost„ denirdi [68]. Rivayete göre, bizzat Cengiz han, Boorçu ile

[63] Yasa'ya göre, bir kimse kaçan köleyi yahut esiri bulur ve onu sahibine iade etmezse ölümle cezalandırılır. bk. Ryazanovskiy, op. cit., s. 43.

[64] R.-ad-D., II, 94-95.

[65] S.sk., 128-129.

[66] Krş. N. P. Pavlov-Silvanskiy, "Mukat'a Rusyasında feodel münasebetleri„, SPb., 1901, s. 4.

[67] S.sk., 130; R.-ad-D., I, 163: II, 143, 102; III, 124, 129.

[68] R.-ad-D., I, 62, 163; Quatremére, p. 1, not 84; Berezin, "Cuçi ulusu„, 425.

Muḫal'nin müşavir olarak gösterdikleri hizmeti kaydetmiştir; güya o, silâh arkadaşı muharibe[69]: "sen, Muḫali, yapılması lâzım gelen işleri yaptırdın ve yapmağa yardım ettin, yapılmaması lâzım gelen işleri bana yaptırmadın; bundan dolayıdır ki ben yüksek dereceye vasıl oldum„ demiş. İleri gelen kendi nökerlerini, Cengiz hanın bir tavsifi vardır; Bilik'te getirilmiş 94
ve Cengiz'e izafe edilmiş bu tavsif şöyledir (Berezin'in "uslübi„ tercümesini naklediyorum): "onlar benim önümde ve arkamda mahirane yardımları ile hizmet ettiler, iyi ok attılar, yedek atları dizginlerinden tuttular, çevik av kuşlarını ellerinde, av köpeklerini terki kayışlarında bulundurdular„ [70]. Eski Moğol nöker'inin hemen hemen bütün vazifeleri bu tavsifte sayılmış bulunuyor.

Şimdi başbuğun kendi nökerlerine karşı olan vazifelerini gözden geçirelim. Başbuğun kendi nökeriyle münasebeti nasıl olmalıydı? Başbuğun, her şeyden önce, kendi asker - silâhşor arkadaşını himaye etmesi, onu tutması lâzımdı. "Moğolların gizli tarîhi„nin sözlerine göre, Cengiz han kendi eski muhafız *nökör*'leri hakkında şöyle diyor[71]: "Ahfadıma, bu muhafızlara benim hatıram diye bakılmasını, bakımlarına fevkalâde dikka edilmesini, onlarda bir memnuniyetsizliğin doğurulmamasını vasiyet ediyorum„ [72]. Malûm olduğu üzere, Onon sahilindeki mahut ziyafette Ḫatagin kabilesinden biri dizgin çalışmıştı[73]. Bu adam Curki'lerin, bilhassa, Buri-boko'nun nökeri idi [74]. Buri-boko'nun kendisi de Okin-Barḫak'ın· "cesur torunları„nın[75] silâhşörü idi Dizgini çalan adam ise Buri-boko tarafından himaye görüyordu. Reşidettîn'in sözlerine göre[76] Buri-boko "aynı adamı müda-

[69] S. sk., 116.

[70] R.-ad-D., III, 129.

[71] S. sk., 129.

[72] Cengiz han, sabık nökerlerinden kumandanı olan Subetayı sefere gönderirken diyor: " benim bildiklerimden kim sana itaat etmezse onu idam et„. Cengiz hanın bildikleri her kesten önce nökerleri olması mümkündü. Cengiz ilâve ediyor: "gerçe sen benden uzak bulunacaksın, fakat yine bana yakınsın., S. sk. 111-112.

[73] S. sk., 65; R.-ad-D., II, 101.

[74] R.-ad-D., II, 102.

[75] S. sk., 69: bk. yukarıda s. 88

[76] II, 102

faa eden Seçe-biki ile beraberdi„. Bu meselede şu noktaya dikkat etmemek mümkün değildir: dizgin hırsızlığı ile yakalanan adamla onu müdafaa eden Buri-boko başka başka kabilelere mensuptular ve yabancı soy olan Curki soyuna hizmet ediyorlarardı.

Eski Moğol başbuğu nökerlerini beslemeğe, onlara mesken, yemek, elbise ve silâh vermeğe mecburdu. Tabiidir ki nökerler; Cengiz hakkında söylenen sözler, hangi kabîle başbuğu hakkında söylenirse, ona fazla istekle giderlerdi. Cengiz hakkında söylenen sözler şudur: "O kölelerin velî nimeti ve ordu sahibi bir hükümdardır[77]; Bu şehzade Temuçin, üzerindeki elbiseyi çıkarır verir, bindiği attan iner, verir. O, askerlerini besliyen ve halkını iyi idare eden ülke sahibidir„[78]. Cengiz hanın kendisi de hanın vazifelerinden—gerçi bu vazifeler yalnız nökerlere değil, fakat bütün "taraftarlara„ karşıdır — bahsediyor: "düşündüm ki, ben padişah isem, bir çok memleketlerin ordularının önünde isem tarafdarlarımla aramda vazifeler bulunması zaruridir; ben bir çok sürüler, çadırlar, kadınlar, çocuklar ve insanlar elime geçirdim ve bunları size verdim; bozkırlarda size sürek avları yaptırdım ve sizin tarafınıza dağdan avları sürdüm„[79]. Kereit hanı Van-Han oğlu Sen-gun'un bir nökerinin karısı, efendisine sadakatsizliğinden dolayı kocasını tekdir ederek ihtarda bulunuyor[80]: "altınlı elbiseler giydiğin, tatlı yemekler yediğin zaman, ey benim *Kököçüm*[81], sen (böyle) söy-
95 lermiydin? "Muhtelif başbuğlara nökörlük etmek için ekseriya maddî bakımdan durumları sıkıntılı olan gençler giderdi[82]; bundan dolayıdır ki başbuğların, hanların vesair bu gibilerin taahhüt ettikleri bakım bir çokları için cazip bir şey oluyordu. Bu vaziyetin büyük ehemmiyeti vardı; unutulmamalıdır ki Mo-

[77] R.-ad-D., II, 97.

[78] R.-ad-D., II, 98.

[79] R.-ad-D., II, 139.

[80] Krş. S. sk., 99 P. Pelliot'un, "A propos des Comans, p. 179-180. Benim tercümem profesör P. Pelliot'nun tercümesinden bir az farklıdır.

[81] Nökerin adıdır.

[82] Meselâ Cebe'nin vaziyetini hatırlıyalım, bk. yukarıda, s. 87. Boorçu, Cengiz'in hizmetine giderken zengin babasının evinden ancak bir kat elbise ve bir at alıyor, bk. S. sk., 48.

ğol kabilelerinin ekserisinde fakirlik umumiydi, istihsal kudretleri de azdı.

Eski Moğol cemiyetindeki muhafızlar-*nökŏd*'lerin, bir hanın veya başbuğun arkasından giden eşraftan, efendi ve beylerden, bahadır (*ba'atur*) ve *noyan*'lardan farkı şu idi ki, nökerler hizmet ettikleri başbuğun nimetiyle beslenirlerdi, hanın veya *ba'atur*'un eşraftan olan silâh arkadaşları ise kendi başbuğlarının idaresi altında harplere ve sürek avlarına iştirak ederlerdi, fakat onlar kendi başlarına, kendi karargâhları, kendi "küren„ ve obalariyle yaşarlardı; onların kendi nökerleri vardı. *Nökŏd* (muhafız silahşorlar) ise her şeyden önce askerdiler; onlar kendi başbuğları (beyleri), hanları ve *ba'atur*'ları ile beraber yaşarlardı, onların "ev adamları„ idiler, iaşe ve ibateleri de başbuğları tarafından temin edilirdi. "*Ba'otur*„lar kendi soydaşlariyle beraber yaşarlar; nökerlerin ise, ekseriyet itibariyle, kendi kabilelerinden dışarı çıkmış ve yabancıların içinde yaşayan adamlar olduğu görülür.

Kendi başbuğunun bakımı altında bulunan nökerler, o başbuğun tavır ve hareket tarzını tayin ederlerdi. Askerî başbuğ, ganimet elde etmek için komşuları üzerine akınlar yapmağa, sürek avları tertip etmeğe, "güzel kız ve kadınlar, iyi atlar„ ele geçirmeğe mecburdu. Akın ve sürek avlarında elde edilen ganimet ve şikârlardan en iyi parçayı da kendisi alırdı. Kabile başbuğu kendi silahşorları ile birlikte, etrafındakiler için tehlikeli bir yağmacı ve haydutlar çetesi reisi oluverirdi. Curki kabilesinden Saça-beki, Yesugey-bagatur, onun oğlu Temuçin-Cengiz han, Camuga-seçen ve başkaları bu gibi haydut çetelerinin tarihçe malûm olan reisleri idiler. Nökerlik müessesesi kabile hayatının inhilâlini, kara halkın (avamın) esirleştirilmesini süratleştirdi. Nihayet, halk bu aristokrat çetelerini beslemeğe mecbur oldu: kendisine isnad edilen "Vecizeler„ de Cengiz han şöyle diyor: "bilgili ve cesur olanlarını ordu beyi, çevik ve yiğit olanlarını,.... at sürülerine çoban yaptım; bilgisiz olanların eline küçük kamçı vererek koyun çobanlığı etmeğe gönderdim„ [83]. Nöker silâhşörleri organize ve takviye etmek, eski Moğol başbuğları, bilhassa haanları, için en ehemmiyetli işti,

[83] R.-ad-D., III, 121.

çünkü bu başbuğların mevcudiyeti her hangi bir muharip komşunun akını ile ortadan kaldırılabilirdi. Bundan dolayıdır ki hanlar nökerlerden muntazam muhafız muharipler, daimî
96 askerî kıtalar teşkil ederlerdi[84]. Nihayet bu teşkilâtın evc-i balâsı olan Van-han ile Cengiz hanın "hassa alayları„ meydana gelmiştir ki[85], bunların da kendilerine mahsus tarihleri vardır; bu "hassa muhafız alayları„ da nökerlerden çıkmış ve tedricen inkişaf etmiştir[86]. Şunu da müşahede etmek mümkündür ki *nököd* - nökerler, sonra ordu beyleri - *noyad* oluyorlar.

Bir veya bir kaç kabile - klan'a zorla hâkim olup etrafına muhtelif kabilelerden - ekseriya aristokrat kabilelerden - nöker toplıyan askerî başbuğların zuhuru, göçebe hayatının iptidaî iktisat ve istihsal şartları içinde yaşıyan ve ancak pek az mübadele ticaretiyle meşgul olan Moğol cemiyeti için fevkalâde ehemmiyetli otmuştu. Kabile içtimaî teşkilâtının inhilâli ilerledikçe feodalizm münasebetlerine doğru inkişaf temayülü meydana gelmişti, ki şimdi bu münasebetlerin tetkikine geçebiliriz.

2. VASSALLAR

Seni bir yurt (devlet) haline koymak istemiştik. (Eski Rus eserlerinden)

Evvelki babların birinde, eski Moğol cemiyetinde müşahede edilen ve bir kabilenin diğer bir kabile idaresi altında serf vassal *(unağan boğol)* vaziyetine düşmesinden ibaret olan serf vassalitenin doğurduğu münasebetleri tetkik etmiştik[87]. Aynı satırlarda keza, *unağan boğol* müessesesinin hayattan silinmesini ve serf vassalların, yalnız asîl bir reise (yani: *haan, baatur, noyan* v. s. 'ye) tâbi olan diğer "hür„ kabilelerden zaman geçtikçe farklı olmamaya yüz tuttuklarını kaydetmiştik. Şimdi ise, askerî reislerin hizmetinde bulunan nökerlerin veya haanlar, noyanlar v. s. nin hakimiyetleriyle muayyen haklarını

[84] S. sk., 87, 88, 118; krş. P. Polliot "Notes sur le «Turkestan» de W. Barthold„ p. 30.

[85] S. sk., 125-130; krş. P. Pelliot, op. cit. p. 27-30.

[86] S. sk., 92, 102-103; krş. W. Barthold "Turkestan„ 410-415.

[87] Bk. bu eser sah. 89.

tanımaya razı olan müntesiplerin yarattığı vassalite'nin tetkikine geçebiliriz.

Elimizdeki kaynaklar, Cengiz-han imparatorluğunda meydana gelen vassallık münasebetlerine dair kâfi malûmatı ihtiva etmekle beraber, ne önceki devirden, ne de, mes., Nayman ve Kereit gibi, diğer Moğol hanlıklarında buna benzer bir hâdisenin müşahede edilip edilmediğinden bahsetmemektedir. Fakat, Cengiz han kendi devletinde hiç bir yenilik yapmadığı için, ve mehazlerde, muhtelif kavimlerin vassallık münasebetlerine temayülü olduğu hususunda tek-tük imalara tesadüf ettiğimiz için, haan ve noyanlara hizmet etme esasına dayanan vassalitenin yani yeni bir vassalitenin, uygun şerait bulunca Cengiz devrinden daha evvel dahi, muhtelif Moğol kabilelerinde bulunduğunu tahmin edebiliriz [88]. 97

Eski Moğollarda, bir reis yani haan, noyan, tayşı, baatur, ve saireye tâbi olan herhangi soy, oymak, kabile birliklerine *ulus* (yani "mülk-halk,,, "tebaa,,) deniliyordu. Meselâ, Tayçiutlar bir takım kardeş oymaklardan ibaret olması dolayısile bir *irgen* (yani "kabile,,, "aşiret,,) idiler. [89] Fakat aynı Tayçiut'lar onların bir kısmı olsa bile, mes. Targutay-Kiriltuḫ, gibi bir reis tarafından birleştirilmiş vaziyette artık bir *ulus* yani "mülk-halk,,, bu reisin "ulusu,, oluyor [90]. Bunu göz önünde tutarak *ulus* kelimesini "tımar, ıkta, mukataa, malikâne, zeamet,, diye tercüme edebiliriz; yalnız hakikî bir göçebe olan Moğollar bu mefhumun "erazi,, anlamına da gelen kısmına ehemmiyet vermiyerek ancak "ahali, insanlar,, manasına alâka gösterirler: hakikaten ilk zamanlarda *ulus* kelimesi "adamlar, ahali,, manasında idi. Bunun için *ulus* kelimesi "halk,,, yani "halk-tımar,,, "herhangi bir tımar, zeamet dahilinde birleştirilmiş veya bir tımarı, zeamet'i, malikâne'yi, mukataa'yı teşkil eden halk,, diye ifade edilebilir. Bilâhara *ulus* — "halk-devlet,,, "mâlikâneyi teşkil eden halk,,, "devlet,, manasını alıyor.

[88] R.-ad-D., I, 95; 105-106, 113; krş. S.sk., 80.

[89] Bk. sah. 79

[90] S. sk. da mes. şöyle bir cümle var: *Temüjin-i Tarğutai-Kiriltux abcı ulus irgen-dür-iyen jasağlaju* «Targutay-Kiriltuh, beraberinde Temuçini alarak kendi halkına-kabilesine (yani, onun tımarını teşkil eden bütün adamlarına) emretti; krş. S. sk., 41; Patkanov «Istoria mongolov po armyansk. istokçnikam» (Ermeni kaynaklarına göre Moğol tarihi).II, 138.

"S. sk.,,, gibi Reşidettin'in "Cami-üt-tevarih,,i ve diğer kaynaklarımız dahi bir çok defa Cengiz hanın, herhangi bir kabileyi veya oymağı, sadakat gösteren adamlarının tasarrufu altına verdiğinden ve böylelikle tımarlar tesis ettiğinden bahsetmektedir. Mes.,[91] "Kereit halkını yenerek, Cengiz mesai arkadaşlarına dağıttı. Kendisine bir hizmette bulunan Sulduday kabilesinden Tahay-baatura Cengiz, Çjirgin'den 100 aile verdi.... Batay ile Kişlih'e, Cengiz.... kapkacaklara bakan adamları verdi; onlara Kereit kabilesinden Van-hoçjin ailesini verdi... Bundan sonra Kereitlerin bütün evlerini kendi mesai ve silâh arkadaşlarına dağıttı,,. Bir Kereit bahadırını "yüzbaşı yaparak, Ḫuildar'ın dul karısının kölesi ve nedimi olmak için (bu dul kadına)' ebedi olarak verdi,,[92]. Cengizin evlâdlığı Şigi-ḫutuḫu ona: "Lütfun olursa, orun (toprak siperin) içinde yaşıyan halkı bana ver,, diye[93] bir ricada bulunuyor ve müsbet cevap alıyor. Reşidettin Cengiz hanın amcası (babasının küçük biraderi) olan Daaritay-odçigin'den bahsederek şöyle diyor:[94] "kabile ve oymağından pek çokları kırılmıştı. Onun varisi olup yerini tutacak Taynal-Bie adında bir oğlu vardı: Cengiz han onu ikiyüz adamı ile beraber, kendi yeğeni İlçiday-Noyon'a verdi. Onlar bunun kulları derecesinde idiler ve bu ana kadar bu oymak İlçiday-Noyon'un oymağiyle bir arada bulunmaktadır. Bu kabile ve oymağından Burḫan.... Onun evlatlarından binbaşı Kuruğ vardı, ki buna Burḫanın mevkii intikal etti,,. Buna benzer
98 hikâyeler çoktur[95]. Ve bunlar hepsi, Cengiz hanın göçebe devletinin teşekkülü esnasında bile, *unaġan boġol* müessesesinin yaşamıya devam ettiğini göstermektedir. Yukarıda gösterilen misallerden *unaġan boġol*'un ilk verdiğimiz tarifi daha sonraki zamanlar için dahi aynıdır: ve Cengiz han devrinde *unaġan boġol* "köleler,, değil de, "derebeye tamamile bağlı vassalar,, idi ve pek kolayca yüksek (mes. binlik noyanları gibi) mevki-

[91] S.sk., 98.
[92] S.sk., 98.
[93] S.sk., 115.
[94] R.-ad-D., II. 50-51.
[95] Bk. mes. R.-ad-D., I, 38, 190-191; II, 11-12; S.sk., 110-111.

lere çıkabilirlerdi [96]. Yukarıda târif ettiğimiz münasebetlerin, Cengiz han devrinde de aynen "efendi„ ile "vassal„ arasındaki bir münasebet, yani *unaġan boġol*'un mevcut olduğunu Reşidettin eserinin bir yerinde kat'î olarak söylemektedir [97]. Bu İran müverrihi Tatar kavminin büyük bir kısmının Cengiz tarafından imha edildiğini söyliyor. Ve tesadüf eseri olarak diri kalanlarının, muhtelif namdar aileler arasında taksim edildiğini kaydediyor. Bu Tatarlardan "gerek Cengiz han zamanında, gerek ondan sonra, karargâh reisi vazifesini yapan, fakat ayni zamanda irsî bir kölelikten kurtulamıyan, büyük ve muhterem beyler çıkmıştı„ diyor.

Pek eski göçebe ananelerini devam ettirerek, Cengiz han Moğol kabilelerini birleştirdikten, ve *Mongġol ulus* denilen devletini kurduktan sonra, mukataaları-*ulus*'ları oğullarına ve yakın akrabalarına dağıtmaya başlıyor.

"S. sk.„ nin dediğine göre, mukataaları: Cengizin ilk karısı Börte'den doğan dört oğlu, validesi, özkardeşi Ḫasar ve üvey kardeşi Belgütay almışlardı; Cengizin küçük biraderi annesiyle müşterek bir mukataa almıştı; kardeşi Ḫaçiun hayatta olmadığından onun yerine *ulus*'u oğlu Alçiday almıştı (bk. S. sk. 132, 133-134, 145). Reşidettine göre keza bir *ulus*'u Cengiz hanın diğer karısından olan oğlu Ḫulan almıştı (bk. R.-ad-D. III, 146-147); bundan başka Cengizin küçük biraderi annesinden güya ayrı olarak bir *ulus*'a malikti [98]. Bu iki kaynağa göre, Cengiz, *ulus*'ları yalnız kendi ailesi olan Kiyat-Borcigin efradına ayırmıştır [99]. Cengizin küçük oğlu Toluy'un, babasının hayatında aldığı *ulus*'tan başka, *odcigin-ejen* sıfatiyle, han-babasının hâs *ulus*'u [100] olan *yeke ulus* (büyük ulus)'u [101] dahi alması lâzımdı: *ulus*'unu ilk alanlardan büyük oğlu Coçi idi [102].

[96] Bey ve emîr=noyan (türk. *beg* Reşidett. ve diğer müelliflerde, arabca *amīr* ve moğolca *noyan* ile aynıdır, bk. Barthold «Ulugbek», 13, Defrémery-Khondémir. J A, IV s., XIX, 284).

[97] R.-ad-D. I, 57-58.

[98] R.-ad-D. III, 147-148. Maamafih, Moğol âdetlerine göre, vefat eden anasının hissesi en küçük oğluna, *odcigin*'e intikal eder, bk. yuk. sah. 49.

[99] Mes. Cengiz hanın amcası olan Mongetu-Kiyan'ın çocukları şehzade haklarına malik değillerdi, bk. R.-ad-D. II, 47; III, 137-138.

[100] R.-ad-D. III, 132, 143, 149

[101] R.-ad-D. III, 95.

[102] S.sk. 132; bk. yuk. sah. 51.

Timarlara (mukataalara) ayırma meselesine gelince, "devlet„ *(ulus irgen)*, kendisini kuran ve orada han olan adamın bütün sülâlesinin şahsî malı olarak telâkki etme esasına dayanıyordu[103].

99

Nasıl bir soy, şubeleri olan *urux*'lar ile beraber göçebe hayatı yaşadığı muayyen bir araziye ve irsî serf vassalları *(unaġan boġol)* olan adamlara sahip oluyorsa, keza ayni usule göre bir soy, muayyen bir arazide *(nutux ~ nutuġ)* hayat süren bir halk-devlet'in (*ulus*'un) dahi sahibi olabilmektedir. Demek bir "soyun öz malı„ mefhumunun daha geniş bir saha olan halk-devlet mefhumuna nakli hasıl oluyor[104]. Bu noktainazardan Cengiz hanın Moğol imparatorluğuna dahil edilmiş olan bütün kavim ve milletlerin hepsi, onun ve soyunun *unaġan boġol*'ları oluyor: "Cengiz han, han olduğundan ve kâinatın efendisi, zemin ve zaman hükümdarı olduğundan dolayı, bütün Moğol kabile ve oymakları ister yabancı, ister akraba olsun, onun kul ve bendeleri oldu„ diye Reşidettin yazmaktadır[105]; bunun için *Mongġol ulus*, "Moğol soyunun halkı-devleti„ manasını alıyor. Cengiz han soyunun *ulus* üzerindeki hakimiyeti şundan ibarettir: *altan uruġ (urux)*'a[106] ait biri bu soydan olanların toplantısında *(xuriltai ~ xurultai*'da*)* intihap olunarak[107] imparator veya han (*xan, xaġan*) oluyor, ki bütün imparatorluğu idare eder; soyun (sülâlenin) diğer efradı, bilhassa erkek olanları[108], şehzade (*köbe'ün ~ köbegün*, yani oğul demektir)[109] olarak tanıl-

[103] Krş. W. Barthold «Oçerk istorii Semireçay» (Yedisu tarihi) s. 41-42; B. Vladimirtsov, "Cengiz-han„ s. 70-72.

[104] Krş. W. Barthold, " Çingiz-han „ Brokhaus ve Efron Ansikl. XXXIII, 843.

[105] R.-ad-D., II, 12.

[106] Yani "altın soy„, böyle, Cengiz-hanın soyuna demişler; krş. R.-ad-D. I, 147.

[107] *Huriltay*'larda devlet memuriyetinde bulunan asilzadeler de bulunuyorlardı, bk. S. sk., 152.

[108] Dul karıları bazan ulus alırlardı, kızları ise *inge* almakta idiler: R.-ad-D. I, 80; Kirakos, 60-62; Vasilyev-Cjao-hun, 216.

[109] Bk. P. Pelliot, "Les Mongols et la Papauté„ II, 323; R.-ad-D., II, 94; Mağakya 30. Şayanı dikkattir ki, şimdiki Moğollar, *yeke ulus*'u teşkil eden eski Moğolların ahfadından olanları, *kōbegūn* kelimesini "oğul, erkek çocuk „ manasında kullanmazlar; diğer taraftan Oyrat ve Buryatlarda, bu mana mevcuttur. Moğolca *kōbegūn*'ün türkce karşılığı *oğlan*

maktadır, ve bunlar bir *ulus*'u, miras malikâne olarak almak hakkına maliktirler.

Böylelikle *köbegün*'lerden herbiri bir mukataayı yani umumî malın bir parçasını, yani halkın-devletin bir kısmını alma hakkına maliktir; ve şehzadelerin en küçüğü babasının esas hass'ını alıyor; meselâ Cengiz hanın küçük oğlu "büyük ulus„ (*yeke ulus*)'a tevarüs ediyor, yani, göçüp kondukları saha (arazi) ile beraber Moğol kabilelerinin esas kütlesini alıyor. Soyun reisi ve imparatorluğun müessisi olan Cengiz, imparator ve han ve ayni zamanda esas Moğol ulusunun sahibi idi, çünkü daha hayatında iken bütün *köbegün*'lere mukataalarını ayırmıştı. Onun ölümünden sonra, onun oğul ve torunlarından olan her şehzade, imparator olabilirdi[110]; demek Moğol hakanının mevkiine, esas Moğol Ulusuna, sahip olmayan bir şehzade dahi geçebilirdi, ve hakikaten bu gibi hadiseler vaki oluyordu.

100

Mukataa sahibi olan bütün *köbegün*'ler Moğol imparatorunun vassalları idi ve "imparatorun saadeti ve azametiyle„ (*xaġan-u sü-dür*) hüküm sürüyorlardı[111]. İmparatorluğun başında bir imparator olduğu gibi, her mukataa-ulus'un başında, "büyük ulus„ da dahil olmak üzere, birer *köbegün* bulunurdu. "S. sk.„ da Cengiz: "Biraderlerim Ḫasar, Alçıday, Otçigin ve Belgütay-'ın soyundan babasının unvanına birer evlât tevarüs etsin: benim ünvanımı ise bir erkek evlât alsın. Sözüm kat'îdir; bozmaya müsaade etmem„ diyor[112]. Fakat mukataa-uluslar'ın ilk sahiplerinin ahfadı olan şehzadeler dahi mukataa alıyorlardı, ve vassalların vassalı oluyorlardı. Pek az zaman zarfında Cengizin soyu büyüdü, ve, mes., Reşidettîn devrinde vassal ve arrière-vassal olan şehzadelerin miktarı pek çoktu[113]. Şehza-

---

=*ulan* dır. Bk. Berezin "Ulus Cuçi„ (Cuci Ulusu) s. 426; maamafih Berezin *oġlan* ile *beg*-noyan arasındaki farkı tespit etmemiştir.

[110] S.sk., 145.

[111] Bk. P. Pelliot, op. cit, 320; R.-ad-D. III, 150-151.

[112] S.sk., 145. Alçiday Cengizin kardeşi değil de kardeşinin oğludur.

[113] Bk., mes. R.-ad-D. II, 60,61, 63. Hem *ulus*'un, hem *nutuġ*'un dahil olduğu, şehzadelerin hisselerine (mukataalarına) keza *injü=inji* denilir (bk. Berezin, "Cuçinin Ulusu„ sah. 426); krş. W. Barthold "Oçerk istorii Semireçya„ (Yedisu tarihi) s. 41. Bk. keza R.-ad-D. I, 178; D'Ohsson, II, 7; İ. N. Berezin: "Han yarlıkları„ I, 59-60.

delerin mukataalarına dahil olduğu halde yerleşik (mütemekkin) ehaliyle meskün mıntakalar, ilk zamanlarda, imparator -han'a tâbî idiler, ve han bunları hususî olarak tayin edilmiş vali (*daruġacin*) ler vasıtasiyle idare ediyordu; şehzadeler ise bu yerlerin varidatından istifade ediyorlardı, fakat vergileri kendileri tarafından toplatmaya hakları yoktu[114]. Demek, şehzadeler kendi mukataalarında askerî derebeyi vaziyetinde bulunuyorlardı, ve hakimiyetleri ancak tımar olarak ayrılmış Moğolların (*ulus*'un) göcebelik ettiği *nutuġ-yurt*'a teşmil ediliyordu; yerleşik ahaliyle meskûn yerlerin varidatından ancak bir kısmını alabiliyorlardı, ki bu varidat han tarafından konulmuş olan *daruġacin*'lerin elinde idi. Böyle bir vaziyetin devamlı olmasına imkân yoktu, ve şehzadeler tedricen, pek kısa bir müddet zarfında, Moğol imparatorluğunun garbi kısmında yarı müstakil ve bilâhara bu ülkelerin tamamiyle müstakil hükümdarları oldular. Şark kısmında ise büsbütün başka bir vaziyet müşahede ediliyor, ki bunu ileride bahismevzuu edeceğiz.

Moğol imparatoru, hakimi mutlak olmakla beraber, sülâle meclisi olan *xuriltai*'da "intihap„ olunuyordu ve Cengiz hanın vasiyeti mucibince, herhangi bir suçu işlemiş "altın soyun„ efradından birini sırf kendi hükmü ile cezalandıramazdı[115]. Kabile zihniyeti, ve Yesugey-bahadır ile Cengiz hanın soyundan[116] olanların imparatorluğa müşterek tesahüp etme prensipi bu
101 esaslarda tebarüz etmektedir. Fakat bu prensiplerin hayata

[114] S. sk. 149, 155, 255-256 (Palladiy Kafarof'un notları): W. Barthold, «Oçerk istorii Semireçya» 42-43; Çan Çun 304, 408 (Palladiy Kafarof' un notları); Bretschneider «Mediaeval Researches» I, 288,293.

[115] Bk. daha evvelki satırlara.

[116] Malûm olduğu üzere, tam bu soya, yani Yesügey bahadırın ahfadına Cengiz tarafından Moğol (*Mongġol*) adı verilmişti, ki sonra bu ad onun ulusuna ve devletine geçmişti, bu soyun eski adı Kiyat-Borcigin idi; bk. B. Vladimirtsov "Çingiz Han„ s. 71-73, 76. Marco Polo (311 sah.): "Cengiz-Han imparatorluğu tesis etmiş, ve ilk olarak bir kıtayı fethetmiştir, bunun için ben «Cengiz soyundan veya hanedan soyundan» diyorum„ diyor. Bu an'aneler, Moğol imparatorluğunun garbî kısmında bile, uzun zaman yaşamışlardır; Çagatay sözlüğü "Abuşka„ da *qiyat* kelimesi (= moğol. *quiad* ᠬᠢᠶᠠᠳ *xiyad*) "han soyundan olan kabile„ diye izah edilmiştir, bk. V. Velyaminov-Zernov "Slovar Çagataysko - Turetskiy „ (Çagatayca Türkçe Lûgat), Petersb. 1868, sah, 331.

tatbiki çok sürmedi, şehzadeler biribiriyle dahilî harplere tutuştular, birbirlerine karşı komplolar, suikastlar tertip ederek birbirlerini öldürmeye başladılar: "altın soy„ az bir zaman zarfında inhilâle uğradı.

Tımar ve mukataalar Büyük Hanın tevcihi (investiture'ü) ile meydana geliyordu. Meselâ Cengiz, en büyuk oğlu Coçi'ye [117]: „sen evlâdlarımın en büyüğüsün; şimdi, ilk defa olarak harbe gitmiştin, ve askerlere fazla müşkülât çektirmeden ormanlarda yaşayan bütün milletleri tabî kıldın; bu milletleri sana ihsan ediyorum„ diyor. Cengiz mağlûp ettiği milletlerin bir kısmını anasına, kardeşlerine ve çocuklarına ayırarak: "Benim annem, benimle beraber, devleti kurdu; evlâtlarımın büyüğü Coçi'dir; kardeşlerimin büyüğü Otçigin dir„ dedi [118].

Ulus sahibi olan şehzadelerin ölümünden sonra, onların varisleri (oğlu, torunu veya akrabası) mukaatayı Mogol hanının investiture'ü (tevcihi) ile [119] alıyorlardı ve onlara arrière-vassallar tayin ediliyordu.

Diğer taraftan şehzadeler homagium getiriyorlardı, yani suzeraine'in hakimiyetini tanıdıklarını izhar ediyorlardı, ki bu Rusyada [120] dahi olduğu gibi merasimi tazimiyeden ibaretti (*mörgükü* [121]). Cengizin küçük oğlu Toluy, babasının: "Ögedey benim varisim yani Moğol hanı olacaktır; bunu nasıl görüyorsun?„ diye sorduğunda [122]: "Baba, sen kendin bana, biraderinin unuttuğu şeyi hatırlatacaksın; uyuyup kaldığı zaman uyandıracaksın; harbe gönderdiği zaman gideceksin demiştin„ [123] diye cevap vermişti - yani bu bir nevi sadakat yeminini (fidelitas'ı) ifade etmektedir.

[117] S.sk. 132.

[118] S.sk. 133.

[119] Bk. D'Ohsson, II, 204; Kirakos, 87; Quatremére, 12-13; Defrémery-Khondémir, J A, IVs., XIX, p. 91, 93.

[120] Bk. Pavlov-Silvanskiy "Feodalizm v drevney Rusi„ (Eski Rusyada feodalizme) 1923, s. 125,

[121] Bk. Berezin "Ulus Cuçi„ 424; Plano Carpini, 55; D'Ohsson, II, 10-11; bk. E. Blochet, "Djami-el-Tévarikh . . . . par Rachid-ed-Din, t. II (Gibb Memorial, vol. XVIII, 2) planche IV: Ögedeyin cülüsunu gösteren resim (İran minyatürüna göre).

[122] S.sk. 145.

[123] S.sk. 154 (Toluy kendi "yeminini „hatırlıyor).

Han-imparator, kâfi derecede kuvvetli olursa, kendi iradesi ile şehzadenin mukataasını küçültebilir ve onu, kabahatlı bulduğu takdirde, mukataasından büsbütün mahrum edebilirdi; aynı hareketi *ulus* sahipleri de kendi vassalları olan şehzadelere karşı yapabilirler ve yapıyorlardı [124].

Makataa (tımar), *ulus* (halk, ahali)'tan yani muayyen miktar göçebe Moğollardan ve *nutuġ* (*yurt*)' dan yani bu "halkın„ göçüp kondukları araziden ibaretti [125]. Tımar-ulus bir taraftan *ayil*, yani göçebe ev [123] lerin, obaların miktariyle, diğer taraftan çıkarabileceği asker (*cerig*) miktarı ile tayin olunuyordu [127].

102 Şimdi şu ehemmiyetli meseleye temas edebiliriz: malûmatımıza göre o devrin Moğolları kavim, kabile, oymak, boylara ayrılarak yaşadıkları halde, muayyen miktar asker kütlesi çıkarmaya mecbur olan bu uluslar, mukataalar, nasıl teşkil ediliyorlardı? Bu sualini cevabını, nökerler ve "maiyet„ tarafından haanlarla noyanlara karşı yaptığı hizmetlerden çıkan feodalizm münasebetlerinin, vassalajin tetkiki neticesinde alabiliriz.

" S. sk. „ nın malûmatına göre, Kereitleri mağlûp ettikten sonra [129], ve Naymanlarla harp etmeye hazırlanırken, Cengiz " askerlerin adedini sayıp,... binbaşı, yüzbaşı ve onbaşılar tayin etti.... Muhafız kıtası için binbaşı ve yüzbaşı ailelerinden olduğu gibi serbest adamlardan da olmak üzere çevik ve endamlı gençler intihap edilmişti„ [129]. Bundan sonra "S. sk.„ muhafız kıtasının teşkilâtından bahsederek [130]: "Binbaşı, yüzbaşı... ve sairelerin vazifeleri dahi taksim edilmişti„ diyor. Böylece Cengizin askerleri, muntazam bir ordu şeklini alan yeni bir teşkilâta tâbi tutuluyor; eskiden Cengizin muharipleri "kuren„ *(küriyen)* lere göre toplanıyor ve ona göre taksim olunuyordu [131].

[124] Bk. S.sk., 136; R.-ad-D., II, 61-62; Moğol imparatorluğunun tarihine ait eserlerde pek çok misâllere tesadüf edilmektedir.

[125] Krş. Barthold "Oçerk istorii Semireçya„ (Yedisu tarihi), 42; "Turkestan„, 422-423.

[126] S.sk.. 133-134.

[127] R.-ad-D., III. 132-149.

[128] Yani 1204 senesinde.

[129] S.sk., 102.

[130] S.sk., 103.

[131] S.sk., 64; R.-ad-D., II. 94-95, 103.

Nihayet Cengiz 1206 da han-imparator olduktan sonra bütün Moğolları binlik (hezare) lere ayırarak binbaşı noyonları tayin ediyor [132].

Onluklara, yüzlüklere ve saireye ayırmakta bir yenilik yoktu; bu taksimat Orta Asyanın göçebelerinde çok eski asırlardan gelen bir âdetti. Cengiz hanın teşkilâtında yenilik olarak uzun zaman devam ve inkişaf edip gelen bir vaziytin muntazam bir usul dahilinde tekâmülü ve takviyesidir, ki bu da başbuğa karşı askerî hizmette bulunmakla bağlı olan vassallık münasebetlerinden ibarettir.

Yüzbaşı ve binbaşıların, haan veya başka bir reise tâbî olan vassalların eskiden, Nayman seferinden evvel bile, mevcut olduğuna dair " S. sk. „ da dahi işaret vardır [133]. Bu eser, tetkik ettiğimiz meseleye dair epey malûmat vermektedir, fakat hâdiseleri 1206 tarihine, yani Temuçini Moğol imparatorluğunun Cengiz-hanı olarak ilân edildiği seneye ait olarak gösteriyor. Mamafih bu vakada da, diğerlerinde olduğu gibi, " S. sk. „ üslûbunu hesaba almak icabeder. " Yuan-çao-bi-şi „ nin malûmatını [134] Reşidettîn de vermek suretiyle tasdik etmiş oluyor. Başlıca bu kaynaklara dayanarak XIII. as. iptidalarına doğru Moğollarda vassallık münasebetlerinin inkişafındaki manzaranın şöyle bir şekil arzettiğini tasavvur edebiliriz.

Eski Moğol nökerleri, yaptıkları hizmetlere karşı askerî reislerinden bir miktar göçebe *ayil*'lerden ibaret tımar (*xubi*) alıyor ve bunların efendisi ve hakimi oluyorlardı; bununla **103**
beraber kendi adamlariyle göçüp konmak ve avlanmak için kâfi miktar arazi alıyorlar. Eski zamanlardanberi mevcut olan *unağan-boğol* teşkilâtı, teşekkül etmekte olan münasebetlerin inkişafında bir nevi hazırlık devri gibi oluyor. Fakat, adamlara sahip olmakla beraber, nökerler reisleriyle münasebetlerini kesmiyorlardı. Bilâkis nökerlerin adamlara sahip ve hâkim olmaları, idareleri altında bulunan *ayil*'lerden çıkarılabilen asker

[132] S.sk., 114-125, Pozdneyev "Eski Çin-Moğol asârı hakk.„ (O kitaysko - mongolskom pamyatnike), 17-19. R.-ad-D., " şehzadeler arasında bekleri ve askeri taksim ettiğini,, bir kaç yerde söyliyor, fakat tarihini kaydetmiyor (I, 187).

[133] S.sk., 61, 98. Palladiy Kafarof'un notları, 189.

[134] Elbette bu konkre mesele mevzuubahistir.

mevcudu ile beraber, bunları reislerine karşı askerî veyahut başka bir hizmetle mükellef kılıyordu [135].

Herhangi bir reise, ve bilhassa haanlara iltihak etmeleriyle bozkır aristokrasisinde de ayni vaziyet gözüküyordu. Herhangi bir hizmete, ilk önce askerî hizmete, bir kumanda altında toplanıp gelebilmeleri için bir takım *ayil*, kabile veya oymağı bir reise tâbi kılmak maksadiyle, haanlar bu aristokrasi arasında münasip gördüklerini seçiyor ve iş başına getiriyorlar, yahut da evvelden vazife gören *baatur*, *noyan* veya başbuğlardan birini intihap ediyorlar [136]. Yeni teşekkül etmekte olan Cengiz hanın devletinde ne husule gelmişse, ayni şey, herhalde, ayni hacım ve intizamda olmazsa bile, başka hanlıklarda da vakî olmuştur; mamafih bu hususta malûmatımız pek noksandır [137]. Cengizin ulusunda ise şu vaziyeti müşahede ediyoruz: Cengiz, askerî hizmetle mükellef vassallık usulünü muntazam bir suretle kurmak için eskiden yaşayıp gelen nökerlik müessesesinden geniş bir mikyasta istifade ediyor; Cengiz, o zamanın Mogol cemiyetinde cereyan eden feodalleşme hareketini dâhiyâne keşfederek, kendi maksadları için en canlı ve hayatî bir kuvvet olan nökerlerden istifade etmişti. Aristokrasi zümresinin reisleri bir haanın, bahusus Cengizin, maiyetine dahil oldukça aynı yolu tutmağa başlıyorlar.

Başında Borciginler'in " altın soyu „ bulunduğu Cengiz hanın devletinde tatbik edilen usule göre, bir nöker veya haana iltihak eden bir bozkır asilzadesi - ki unutmamalı nökerlerin çoğu aynı bozkır asilzadelerinden olmuştu - kendi reisine herhangi

[135] R.-ad-D., III, 132-154; S.sk., 114-125.

[136] S.sk., 60 ve 117,64 ve 117-119. Askerî senyora "len„ olarak verilmiş muayyen miktar adamlardan ibaret feod'a moğolca *xubi* «tımar, hisse» deniliyordu, bk. P. Pelliot, «Notes sur le Turkestan» de M. W. Barthold, T'oung Pao. XXVII, 1920, 39-40. R.-ad-D. in şu karakteristik yerine bk. «Cengizhan zamanında Bisulun-Ḫatun şöyle bir dilekçe takdim etmişti: «Ḫulu-noyon ve onun kardeşi Monggetu-Uḫa büyük (mevki sahibi) oldular, maiyette bulunuyorlar ve itimat kazanmışlardır; onların akraba ve kavminden her yerde bulunmaktadır. Ferman buyurulup da, onlar toplanılsa idi». Ferman isdar edildi ve kalan bütün Tatarları topladılar ve kendileriyle akrabalıkları olmadığı halde onlara ilhak ettiler, ve bunlar onların malı oldu». (R.-ad-D., I, 63-64).

[137] Krş. yukarıki satırlarla.

bir hizmette bulunduğunda, bunun derecesine ve bilûmum kendi nüfuz ve ehemmiyetine göre, yüz, bin, bazen de on bin asker 104
çıkarabilecek *ayil* miktarını len olarak alıyordu. Buna göre bütün Moğol kavim, kabile, oymak, soyları "onluk„ (*arban*) "yüzlük (*ja'un = jaġun*), "binlik (*mingġan*) ve "onbinlik„ (*tümen*)-lere yâni on, yüz, bin v. s. asker çıkarabilecek *ayil* guruplarına taksim olunmuştu [138]. Pek tabiî olarak bu taksimattaki hesap riyazî olmaktan uzak olup pek takrîbî idi. Bir âmirden diğerine kendi arzusu ile müsaadesiz geçmeler ölüm cezası tehdidi ile menedilmişti [139]. Halkı "yüzlük„ ve binliklere ayırması yani " binbaşı „ ve "yüzbaşılar„ ın arasındaki taksimi, hususî defterlere kaydediliyordu [140]. Yüzbaşı, binbaşı ve tümenbaşı rütbesi irsî idi; bu rütbelerde bulunanlar umumî bir unvan olan *noyan* yâni " beğ„ " senyör„, "askerî senyör„ adını alıyorlardı; malûm olduğu üzere Çinden gelme olan bu unvanı çok eski zamanlardanberi bozkır aristokrasisinin mümessilleri taşıyordu [141]. *Noyan* unvanının askerî vassallara-feodallara geçmesi şayanı dikkattir. Her bir noyan « yüzlüğü », « binliği », « tümeni » len olarak aldıktan sonra, ilk önce mukataa-ulus'lardan birinin şehzadesi olanın, sonra Moğol devletinin ve ordusunun reisi olan Moğol imparatorunun vassalı idi [142]. Bununla beraber yüzbaşılar daima binbaşılarının, binbaşılar ise ekseriya tümenbaşılarının vassalları vaziyetinde bulunuyorlardı. Böylelikle, vassal ve arrièr-vassal silsilesini teşkil eden epey muntazam bir şekil almış vassallık münasebetlerinin şebekesi meydana

[138] Yukarda gösterdiğimiz mehazlardan başka, bk. Plano Carpini, 24, 27, 40; Marco Polo 89-90; Rubruk, 69; Yasa, bk. Ryazanovskiv «Obiçnoye pravo. ...», sah. 45.

[139] Bk. Cuveyni'nin şehadeti, W. Barthold «Turkestan», sah. 415 de

[140] S.sk., bk. P. Pelliot "Notes sur le "Turkestan„ de M. W. Barthold„, p. 39-40. Vassallık hakk. Pl. Carpini başkalarına nazaran daha vazih söyliyor; "Reisler kendi adamları üzerinde aynı hakimiyete maliktirler, filvakî adamlar yâni Tatarlar ve başkaları, reislerin aralarında taksim edilmiştir„ (P. Carpini, 24. Başkaları gibi Plano Carpini'nin dahi "Tatarlar„ adı altında Moğolları anladığı mâlûmdur).

[141] Moğol imp. devrinde bu ünvanı şehzadeler de taşıyorlardı, mes. Toluy'a *yeke noyan* "büyük noyan„ adı veriliyordu; bk. yuk. s. 98; krş. Barthold "Turkestan„ 414.

[142] R.-ad-D. III, 150, 151.

gelmiş oluyordu. Bu münasebetlerin şemasını şu şekilde gösterebiliriz:

İmparator (han) — şehzade (han kanından) — mukataa - ulus'un sahibi — tümenbaşı — binbaşı — yüzbaşı.

= *xaġan*

— *köbəgün*

— *noyan*

Söylediklerimizi teyit etmek için bizim metinlere, yani "S. sk.„ ile "Cami-üt-tevarih„ e müracaat edelim. Meselâ Reşidettin Moğol ordusunu tavsif ederken: "Büyük oğlu Çuçi-hanın tımarı .... Gungur'in binliği .... Halihazır haleflerinden Çerhes adını taşıyan birisi var .... O babasının yolunu tutarak idare ediyor [143]. " Cida-Noyon'un binliği. O Mankgut kavminden idi.
105 Sonra, Kubilay-Kaan zamanında onun yerini Mönkeday adlı torunu tutmuştu„ [144] diyor v. s. İran müverrihinin daha bir müşahedesi: " Bu beyzadelerin, hepisi tümen, bin ve yüz beyleri oldular, ki Cengiz han devrinde baş bey olan beyzadelerden, ve soyu Hulâgu hanın hizmetinde ve tayin edilmiş yolunda bulunduğu takdirde, bu zamanlara kadar en birinci soydur ve onun evlâdları daima babalarının ayni yoluna tayin ediliyorlar„ diyor [145]. Daha bir misal: Reşidettin "binliklerden bahsederken "Ḫuildar-seçen binliği „hakkında:„ O, Mankgut kabilesinin Nirun kolundan idi„ diyor [146]. Ḫuildar hakkında ise, Manḫut kabilesiyle beraber Camuga'dan ayrılarak, Cengiz'e iltihak ettiği bizce malumdur [147]. O, Kereitlerin Van-hanı ile olan muharebede yaralandığı halde, sürekavına iştirak ettiğinden dolayı ölmüştür. "Onun cesedini Ḫalḫa ırmağı üzerinde olan Orneu dağının dik yamacına gömdüler„ [148].

[143] R.-ad-D., III. 144.

[144] R.-ad-D., III, 134; keza bk., meselâ R.-ad-D., I, 163. Bu gibi malûmat İranlı müverrihin eserinde çoktur. Kaydetmeliyiz ki, R.-ad-D. bâzan *tümen*'e binlik dahi diyor, mes. bk. III, 132, 136, 137, 139, 140, 142; bâzan R.-ad-D. de, bu keyfiyete dair ve müdekkikler tarafından her zaman nazarı itibara alınmıyan doğrudan doğru verilmiş malûmat vardır. (bk. I, 163; III, 136).

[145] R.-ad-D., III, 153.

[146] R.-ad-D., III, 140.

[147] S.sk., 64.

[148] S.sk., 88-90.

Ḫuildar'a "binbaşı„ unvanı, ya daha hayatta iken, veyahut ta oğlunun bu unvanı tevarüs edebilmesi için ona öldükten sonra verilmişti. Her halde, Ḫuildar'ın dul karısının "Ḫuildar'ın bini„ denilen "binliği„ idare ettiği şüphesizdir, hakikaten malümdur ki, Cengiz han Kereitleri mağlup ettikten sonra onların, bir bahadırını " yüzbaşı yaparak kul ve uşak sıfatiyle kullanmak üzere Ḫuildar'ın dul karısına verdi„ [149]. Bilâhara Cengiz, artık han olduktan sonra, unvanlar, mükâfatlar dağıtırken müteveffa silâh arkadaşının hakkını hatırladı ve böylelikle tasdik etmiş gibi oldu [150].

" S. sk.„ ya göre [151] „Çahan-hoa oğlu Narin-Tooril'e, Cengiz dedi ki: "Baban hizmet ederken ihtimam gösterdi. Muharebede Camuḫa'nın elinden öldü .... Öksüzlere lâzım olan ihsanı şimdi benden isteyebilirsin„. Tooril ise: " Kardeşlerim olan Negus (kabilesi) muhtelif uluslara dağılmıştır; onları toplamak istiyorum „ dedi. Cengiz toplamaya müsaade etti ve ahfadına bunları tevarüs tarikiyle idare etmeği emretti. Raşidettîn dahi, Negus kabilesinden olan Tooril'in "binliğinden„ bahsediyor [152].

Tümen, bin, ve yüzbaşılarına "noyan„ demeye başlamışlardı. Bunlar büyük hanın bir nevi investiture'iyle tayin ediliyorlardı, ve sonradan onlara fermanl, yarlık (*jarliğ*) [153] veriliyordu. Misal olarak şu metni gösterebiiriz [154]: "Cengiz, Ḫorci'ya dedi ki: "Gençliğimde benim istikbalim hususunda kehanet ederek sözler söylemiştin, mesailerimin yardımcısı ve benim arkadaşım olmuştun .... İtaat altına alınmış milletlerden kendine 30 güzel kadın ve kızı seçmekte serbestsin. Bundan mâada, Baarin kabilesinden 3000 i, Tagay ve Aşih tarafından idare edilen Adarkin kabileleriyle diğerlerini de birleştirerek, miktarını 10000-e doldurarak onların tümenbaşısı ol ve idare et. Karargâhını

106

[149] S.sk., 98

[150] S.sk., 123.

[151] S.sk., 123. Bu satırlarımızdaki ismihaslar Palladiy'nin metnine nazaran başka şekilde yazılmıştır. Tashihleri "moğolca„ metine ve Palladiy Kaffarof transkripsiyonunun esaslarına istinaden yapılmıştır.

[152] R.-ad-D. III, 146.

[153] R.-ad-D. I, 163. Bilâhara noyanlar alâmet olarak p a y d z ı denilen hususî birer levhacıklar almıya başlamışlardı, Bk. Marco Polo, 114-115; Yule, I, 350-355; Çjao-Hun-Vasilyev, 229; Berezin "Ulus Cuçi„, 443-444.

[154] S.sk., 117 (bâzı ismihasların transkripsiyonu düzeltilmiştir).

ormanlar arasında Erdiş [155] ırmağı boyunca kendin intihap ettiğin yerde kur ve o memleketi emniyet altına al; oradaki milletlerin işleri senin tahtıidarende olsun; itaat etmiyenleri cezalandır„.

Binbaşı olan noyanlar da, şehzadeler gibi, kendi süzerenlerine h o m a g i u m getiriyorlardı, ki bu *mörgükü* denilen merasimden ibaretti [156].

Moğol hanı ve şehzadeleri herhangi bir noyanın şahsına tamamiyle sahiptiler, yâni onun elindeki malını, mülkünü alabilir veya ona yenisini verebilirlerdi [157]. Malı mülkü elinden alındığı takdirde mahrum edilenin binliği, yüzlüğü v. s. en yakın akrabasına veriliyordu [158]. Noyanın ise, kendi arzusu ile vazifesini bırakmaya, l e n olarak verilen mülkünü terketmeye, veya süzerenini değiştirmeye hakkı yoktu; böylelikle noyan, eski zamanın nökerlerinden ve kabile hanlarının aristokratik "mesai arkadaşlarından„ büyük bir farkla ayrılıyordu. Cengiz kendisine atfedilen "Vecizelerinde„ diyor [159] ki: "kendi onluğunu idare edemiyen beher beyi [160], karısı ve çocuklariyle suçlu çıkarıyoruz, ve bey olarak ayni onluktan başka birini seçiyoruz. Yüzlük, binlik ve tümen beylere dahi ayni (muameleyi yapıyoruz)„. Reşidettîn, Hulâgu han, ulusunun beylerinden bahsederken, İrana vazifedar olarak gelen diğer ulusların "beyzadeleri„ hakkında: "orada, muhterem ve askerî "bey„ olmuşlardı„ diyor, fakat "bazıları pek müstesna olarak, muvaffakiyetsizliklerinden dolayı kalplerini boş fikirlere tevcih ederek kabahatlı oldular ve beylik unvanından düşürüldüler. Mamafih onlar yaşıyorlar„ [161] diyor.

Bir çok Moğol noyanları şehzadelerin vassalı oldular. Reşidettîn'e göre [162] Cengiz, süzeren ile vassalın vaziyetini şöyle tayin ediyor: "Ben bu beyleri size veririm; fakat, siz

[155] İrtiş ırmağı.

[156] Bk. bu eser 101 sah.

[157] Misâller R.-ad-D.'de ve başka kaynaklarda.

[158] Bk. R.-ad-D. I, 211-212;

[159] R.-ad-D. III, 122; bk. keza I, 77, 167.

[160] Bu vakada "bek„ sade "reis„ manâsındadır, keza S.sk., da *harbad-un noyad*.

[161] R.-ad-D. III, 153.

[162] R.-ad-D. III, 148-149; krş. D'Ohsson, II, 6-7.

hepiniz gençsiniz, onların yolları ise büyüktür? Zaman gelir, kabahat işlerlerse, kendi arzunuzla onları öldürmeyiniz, bana danışınız, benden sonra (ölümümden sonra) kendi aralarınızda müşavere ederek kabahatına göre cezalandırırsınız„.

Bu vaziyette böyle bir nasihat vermesinin sebebi: "böyle baş beyler hayatta varken vazifelerini, bütün gönlü ile yapıyorlar, bir kabahat yaparlarsa, siz aranızda bir birinize danıştıktan sonra, suçunu anlatınız ki kin beslemesinler, ve işittikleri azarın kabahatları dolayısile olduğuna, hiddet veya muhakemesizliğiniz yüzünden olmadığına kanî olsunlar„ [163]. Nökerlerin binbaşı noyanlarla rabıtalarını tebarüz ettirmek ister gibi Cengiz **107**
"Vecizeleri„ nde [164] diyor ki: "Fikirlerimizi her senenin başında ve sonunda dinlemek için gelerek, geri dönen tümen, bin ve yüz beyleri askerlere kumanda edebilirler; hiç çıkmadan kendi

[163] İ. N. Berezin, ancak binbaşı rütbesini alanlar noyan ve bey oluyor diye zanediyordu (bk. "Ulus Cuci„ s. 431). Fakat Reşidettin'in yüzlük beylerinden dahi bahsettiğini kendisi kaydediyor. "S. sk.„ nın şu satırları Berezin'in fikrini tastik ediyor, ve Moğollarda kimin feodal aristokrasisine mensup olduğunu tam olarak tespit etmektedir. "Cengiz öldüğü zaman .... sağ kolun ulu beyleri, Çağatay ve Batu, sol kolun ulu beyi Otçigin, iç ulu beyi Toluy ve diğer bey ve damatlarla beraber, keza tümenbaşılariyle binbaşıları... büyük meclis kurdular. Cengizin vasiyetine uyarak Ögedeyi hakan ilân ettiler, ve bunu Cengizin onbinlik muhafız hassasına ve bütün milletlere ilân ettiler„ (S. sk., 152). Bu metindeki "ulu beyler„ tabii, hakan sülâlesinden şehzadeler *(köbegün)* dir; damatlar *(gürgen)* hakanın (yani Cengizin) damatlarıdır. Fakat burada bütün işin mahiyetini değiştiren bir kayd yapmalıyız: Reşidettin o kadar sık "yüzlük beylerinden„ bahsediyor, ve bu esnada öyle tâbirler kullanıyorki, onların, yüksek feodal aristokrasisine dahil olmasalar bile, noyanlara mensup olduklarına dair şüphe getirmek imkânsızdır. Reşidettin'e göre Cengizin kendisi, "Bizim fikirlerimizi dinlemeye gelen "tümen, bin ve yüzlük beyleri...„ diyor (R.-ad-D., III, 121-122). Sonra, Moğol feodal cemiyetinde, şüphesiz, yüksek bir mevkide bulunan hassa yüzbaşıları vardı (bk. R.-ad-D., III, 133, S. sk. 127-128). S. sk. nın 125 sahifesindeki şu satırları da ihmal etmemeliyiz: "Devleti kurmada emek veren adamlar, tümen, bin ve yüzbaşıları olduğu zaman.....„ Unutmamalıdır ki, *noyan* kelimesi yalnız "asker beyi, efendisi„ manasında değildi, ayni zamanda "reis„ (Rubruk'un tâbirine göre: c a p i t a n e u s) anlamında da idi, bunun içindir ki, onbaşılara *harbad-un noyad* deniliyordu (S. sk.), krş. R.-ad-D., III, 122.

[164] R.-ad-D., III, 121-122.

evlerinde oturan ve bizim fikirlerimizi işitmiyenlerin vaziyeti ise, derin suya düşen taşa, veya sazlığa atılan oka benzer: o kaybolur. Böyle adamlara kumandan vazifesini vermek caiz değil„. Mukataaları şehzadelere tahsis ederken Cengiz, bazı nasihat ve malûmatla beraber onlara noyan, tümenbaşı ve binbaşılarını dahi veriyordu. Mes. "S. sk.„ya göre [165] "Cengiz dedi ki: «bu Hunan geceleyin yanımda cüretkâr bir kurt gibidir; gündüz alakarga gibidir. O bana iltihak etti ve hiç bir zaman fena adamların arkasından gitmek istemedi... Coçi benim büyük oğlum, Hunan Geniges'i idare etsin, ve Coçi'nin kumandası altında tümenbaşı olsun».—"Cengiz... Çağatay üzerine diğerlerile beraber üç asîl Haraça'yı kaydederek: »Çağatay sert tabiatlıdır» dedi [165]; bunun için ona sık sık söylemelidir diye Kokosos'a tenbih etti„ [166].

Bazı vaziyetlerde tümenbaşıları, kendilerine, binbaşılarını intihap etme hakkını alıyorlardı, ki bunlar sonradan hakan tarafından yalnız tastik ediliyordu; ekseri bu, "tümen„ in Cengiz'e iltihak eden ayni kabile efradından müteşekkil olduğu zaman vakî olurdu. Meselâ, Reşidettin Nayaa-noyondan bahsederken diyorki:„ o Baarin kabilesindendir, onun bütün askeri de ayni kabiledendi. Kabilenin en büyük beyi olduğu için, samimî olarak baş eğdiği için ve övünülecek hizmetlerde bulunduğu
108 için, Cengiz-han Baarin askerlerini onun kumandasına teslim etti: binbaşılarını kendisi seçerek takdim ediyordu, ve (Cengiz-han) bunları tasdik ediyordu„ [167].

İki kabilenin reisleri, yani Oyratların "hükümdarı„ [168] ile Ongıtların "hükümdarı„ [169], kabileleriyle beraber Cengiz hana iltihak ettikten sonra [170] nökerlerin ve "mesai arkadaşlarının„ vaziyetine girdiler. Cengiz-han hem Oyrat hem de Ongut reislerini kendi vassal-noyanı yapıyor, ve len olarak onlara kendilerinin kabilelerini veriyor. Oyrat ve Ongut "hükümdarları„

165 S.sk. 119, Krş. R.-ad-D., I, 178, III, 144.

166 S.sk., 134; İsmihasların transkrpsiyonu biraz tashih edilmiştir.

167 R.-ad-D. III, 140; krş. III, 136, 139, 143.

168 Bk. R.-ad-D., I, 78-85.

169 Bk. R.-ad-D., I, 114-118.

170 Oyrat reisi Cengiz hana, biraz mücadele ettikten sonra, iltihak elmişti.

Cengizin imparatorluğunda tıpkı Cebe, Horçi ve saireler gibi binbaşı-noyanlar olarak kalıyorlar. Bu müşahade, binbaşıların ve tümenbaşıların askerî âmir olmayıp Moğol hanının vassalları olduguna daha bir kere delâlet etmektedir. Reşidettin diyor ki [171]: "Oyrat kavminin binliği. Onlar dört binlik (hezare) teşkil ediyorlardı, fakat boyları ayrıca malûm değildir. Onların beyi ve hükümdarı Hotuga-biki idi. O baş iğdikten sonra, bermutat, bütün Oyrat askerini ona vermişlerdi, binlik beyleri onun istediği adamlardan oluyordu. Ondan sonra kayınlarından ve anda'larından ibaret sülâlesi idare ediyordu„.

Bu şayanı dikkat satırlarda "bermutat bütün Oyrat askerini ona vermişlerdi„ diyen cümlenin üzerinde durmak lâzımdır. Hakikatten kabile zihniyetiyle terbiye edilmiş olan Cengiz han ekseri "binlikleri„ aynı kabilenin-soyun fertlerinden teşkîl ediyordu, ve başlarına noyan olarak yine aynı kabileye mensup olanı koyuyordu. Yani Cengiz doğrudan doğruya, daha evel teşekkül etmiş birliği, bir oymağı, bir kabileyi, mes. Manḫut kabilesi gibi aristokratik bir oymağı *unaġan boġol*'lariyle beraber ve Huildar gibi eski reislerini yerinde bırakarak alıyordu; sonra tahminî bir hesapla kabile-oymak "binlik„ *mingġan* olarak ilân ediliyor ve Huildar gibilere len olarak veriliyordu; Manḫut kabilesi veya oymağı yerine Huildar'ın "binliği„ yahut Manḫut askerlerinin "binliği„ peyda oluyordu[172].

Böyle vakalarda, Cengiz, daha evvel içtimaî münasebetlerin inkişafı esnasında teşekkül etmiş vaziyeti yalnız tahkim ediyor ve intizama sokuyordu. Mamafi bu konkre hadiseden de işin pek basit olmadığı müşahede edilir. Malûm olduğu üzere, Huildar'ın dul karısına vassal olarak Kereitlerin yüzbaşı rütbesinde bir bahadırı verilmişti [173]; fakat "yüzbaşının„ yalnız olmadığını, yanında ona da vassal olan ve onun "yüzlüğünde„ askerliklerini yapmaya mecbur olan Kereitlerden bir

[171] R.-ad-D., III, 136. Ongut askeri hakk. bk. ibid., 137. Malûm olduğu üzere İ. N. Berezin "Yüzbaşıların aristokrasi sırasına dahil„ olmadığını zannediyordu ("Ulus Cuçi„ 431). "S.sk.„ da olduğu gibi R.-ad-D., de dahi aksini iddia eden kayıtlar vardır, bk. "S. sk.„ 97-98, 102, 125. R.-ad-D., I, 123, 208, III, 133; Marco Polo, 115.

[172] Bk. R.-ad-D., III, 140, krş. S. sk. 64.

[173] Bk. bu eserin 105 sah.

kaç adamın bulunduğunu düşünebiliriz. Bundan başka, Huildara Manḫut kabilesinin hepsi verilmediği de malûmdur; Huildar
109 noyanın "binliğini,, yalnız onunla birlikte Camûğa'dan Cengize iltihak eden Manḫutlar teşkil ediyordu [174]. Diğer Manḫutların, daha evvel Cengize iltihak etmiş [175] Cedey-noyanın "binliğini,, teşkil ettiğini biliyoruz [176].

"Binlikleri,, teşkil etme hususundaki diğer hadiselerde daha fazla teşevvüşler oluyordu. Elimizde bulunan kaynaklarımızdan, Moğol hanının "binlikleri,,nin çok zaman, muhtelif kabile ve kavim efradından teşkil edildiğini gösteren kayıtlar vardır. Meselâ, "S. sk.,, nin dediğine göre [177] "Halk ve milletlerin idare edilmeleri taksim ve tevzi edildikten sonra, dülger Guçugur'un [178] tahtı idaresinde bulunan halkın az olduğu görüldü. Bunu denkleştirmek için Cengiz beher idarecinin halkından bir kaç kişi ayırıp verdirdi ve Guçugur'u, Çjadarat kabilesinden Mulhalhu ile birlikte, onların "binbaşıları,, yaptı. Sonra, Cengiz, koyun çobanı olan Degay'a [179], evsiz barksız adamları toplayarak, onların binbaşısı olmasını emretti [180]. Reşidettin diyor [181]: "Huşaul [182] ile Casuk'un binliği. Onlar Carcirat kavminin Nirun şubesinden ve birbirinin kardeşi idiler. Çin ve Curce memleketini fethettiği zaman Cengiz han her on Mogoldan ikişer kişi ayırmasını emretti. Onların faal olduğunu görerek, bu askerleri (üç bin kişiyi) onlara verdi, ve o hududu onların ellerine teslim etti.,, Odçigin'in tımarı (mukataası) beş "binlikten,, ibaretti, ve bununla beraber ona: "Kilinkgut-urâut kabilesinden bir binlik, İsut [183] kabilesinden bir binlik, diğerleri beher kabileden, bazıları Cacirat kabilesinden verilmişti,, [184]. Cengizin yeğeni Alçiday'ın üç binlikten ibaret olan tımarı (mukataası) bu şekilde toplan-

[174] S.sk., 64.
[175] S.sk., 60, krş. R.-ad-D. I, 189-191.
[176] R.-ad-D. 189-191; III, 134-135.
[177] S.sk., 124-125.
[178] Besut kabilesindendir, bk. S. sk. 60; R.-ad-D., 212-213.
[179] Keza Besut kabilesindendir, bk. ibid.
[180] S.sk. 124.
[181] R.-ad-D., III, 142.
[182] *Qosha'ul.*
[183] İsut (R.-ad-D.) = Besut.
[184] R.-ad-D., III, 147.

mıştı: "bazıları Nayman kavimlerinden, bazıları ise başka kavim ve kabilelerden toplanmıştı„ [185]. Cengiz hanın binliklerinin nasıl teşkil edildiğini ve "toplandığını„ tasavvur etmek için bu misaller kâfidir. Binbaşı noyanın, "binliğinin adamlarından„ ayrı bir kabileye mensup olduğu daha sık müşahede olunuyordu. [186].

Cengiz imparatorluğunun kuruluşunda esas cüzütamlar olan "binliklerin„ meydana gelmesi esnasında, oymak, boy, kabile ve kavimlerin birlikleriyle bu şekilde karışması kabile teşkilâtı için mühim neticelerin doğmasına sebep olmuştu, yani kabile teşkilâtı bundan dolayı ehemmiyetli bir surette değişmeye ve nihayet sönmeye mahkûmdu. Sonra, böyle "binliklere„ tevz ve taksim eski büyük Moğol kavimlerinden bir çoğunun tamamiyle toz gibi olup dağılacğına bir alâmetti, ve hakikatten Tatar, Merkit, Cacirat, Nayman, Kereit gibi büyük kabilelerin bakiyeleri muhtelif ulus ve tımar-binliklerin dahilinde dağılmış bir vaziyette görünmektedirler. [187] Cengiz hanın bu yeni "binlik„ teşkilâtından en az müteessir olanlar, Oyrat- **110**
lar başta gelmek üzere, bazı "orman„ kabileleri idi [188].

Cengiz imparatorluğunda eski kabile ve kavim adları yerine "binliklerin„ adları peyda oluyor; çok vakit bunlar eski kabile adları ile tesmiye olunduğu gibi [189], binbaşıları olan noyan'ların [190] adlariyle dahi anılıyordu; aristokrasi aileleri yerine aynı aristokrasinin ve mevki alan adî soydan nökerlerin ahfadı olan noyan, tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşıların [191] aileleri yükseliyorlar.

Cengiz-hanın devleti hakkındaki malûmatımız, bizi, o zamanki Moğol cemiyetinin teşkilâtını feodalizm olarak telâkki etmeye

[185] R.-ad-D., III, 148; II, 59-60.

[186] Bk. S.sk., 115, 117, 124; R.-ad-D., I, 106, 150, 157; Pozdneyev, "Eski Çin-Moğol asarı olan Yuan-çao-mi-şi hakkında„, s. 19.

[187] R.-ad-D. I, 57-58; 63-64, 74, 114, 204; III, 132-154; S.sk 98, 110-111, 118.

[188] Bk. Pozdneyev «Yuan-çao-mi-şi hakkında» s. 19; R.-ad-D. III. 136.

[189] R.-ad-D. III, 136, 137, 147, 150.

[190] R.-ad-D. III, 132-154.

[191] R.-ad-D. I, passim.

icbar ediyor. Hakikaten, eksikliğine rağmen elimizde bulunan malûmat, bu yeni doğmakta olan göçebe feodalizmin umumî karakterini tesbit ve onun bazı teferuatını tebarüz ettirmemize imkân vermektedir.

3. FEODALİZMANIN ESASLARI

Car il estoit homme au Grant Kaan.
Marco Polo

XIII asırda, Moğol imparatorluğu devrinde, Moğollar göçebe olarak, ve avcı - göçebe olarak bile kalmakta devam ediyorlardı [192]. Eskisi gibi, iktisadiyatları tabiatın verdiği nimetlere dayanıyordu. Muvaffakiyetli fetihlerin neticesinde Moğolların ayaklarına kadar paranın, muhtelif medenî milletlerin istihsalâtının, ticarî kervanların gelmesine rağmen bu iktisadî vaziyetleri değişmiyordu. Tüccarların elinde bulunan para, istihsâlin yeni şekillerini yaratmıyordu, ve tabiata dayanan iktisadiyatın esaslarını değiştirmiyordu. Eskisi gibi, çobanlıkla avcılık yaşama kaynaklarının başlıcası idi: yani, bundan dolayı, hiç kimse otlak veya avlak yeri olmadan hayatını kazanamazdı[193].

Şimdi tetkikini yapmakta bulunduğumuz şu XIII. asırda hayvan ve sürülerin kime ait, ve otlak ile avlakların sahibi kim olduğu hususundaki meseleye temas edebiliriz. Mehazlarımız bu suallere cevap vermeye bize imkân vermektedir; yalnız, bu tetkik ettiğimiz meselenin, kendi yerinde oturan ziraatçının olmayıp, hayvan besliyen bir göçebenin iktisadiyatı olduğunu unutmamak icabeder. İktisadiyatı tabiata dayanan ve ekstansif olan bir göçebe için mühim olan şey, büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakmadan muayyen bir tarla veya arazi parçasının sahibi olmak değil, senenin mevsimlerine göre göçetmek

111

[192] Bk., mes., Rubruk 73-76.

[193] Göçebeliğin ayillerle yapma usulünün küriyenlerle yapmak usulüne galebe çaldığını, her neyse, hatırlamak icabediyor (bk. bu eser sah. 86). Sonra, Moğol «reislerinin» otlak sahalarını genişletmeye cehtetmelerini kaydedebiliriz. Şöyle ki, «ormanlı» avcıların işgali altında bulunan mıntakalar hayvan besliyen göçebelerle iskân edilmektedir (bk. bu eser sah. 68). XIII' as. ortalarında, Ögedey han zamanında şöyle bir karar kabul olunuyor: «Çöl memleketlerde, susuzluktan ötürü, yalnız yabanı hayvanlar yaşıyorlardı, insan meskenleri yoktu. Şimdi oralarda ehaliyi yerleştirmeli, Çanay ile Uyurtay o yerleri dolaşsınlar, menzil ve karargâh için elverişli mahalleri bakarak, orada kuyular kazıtsınlar (S. sk., 158).

için geniş sahalardan istifade edebilmesiyle kendisince elverişli ve iyi olan menzillerin intihap edebilmesidir. Fakat, Moğol imparatorluğunda göçetmiye yarıyan arazinin sahibi kimdi? Elimizdeki mehazler vazıh olarak, *nutuġ* [194] (*yurt*)'un, yani şu veya bu göçebe vahdetini tatmin etmeye kâfi gelen arazi sahasının, efendi - *noyan*'a veya şehzade - *köbegün*'e ait olduğunu göstermektedirler. Hakikaten Moğolların hepisi, asil olsun, âdî olsun, ister *noyan* olsun, veya *boġolcūd* olsun kendi efendisine, mevlâsına, yani ya bir *köbegün*'e, ya bir binbaşıya veya yüzbaşıya tâbî idiler. Böyle bir efendi (senyör), adamların sahibi olduktan sonra, tabiatiyle bunların göçüp yaşayabilecekleri araziye de sahip olacaktır. Herhangi bir senyörün tahtı idaresine bir *ulus* - halk verilirken, bununla beraber bu senyör muayyen bir *nutuġ*'u, yani bu göçebe halkı geçindirebilen araziyi de alıyordu. Tımar - *xubi*'ler iki kısımdan, yani muayyen miktar göçebe ailelerden (*ulus*), ve onların geçinmesine kâfi olan otlak ve avlak yerler (*nutuġ*)den ibaretti. Göçebe zihniyetinde, pek tabiî olarak, adamlara dikkat ediliyor ve ehemmiyet veriliyordu; çünkü *nutuġ*'a gelince, bunun başkası da bulunabilirdi; bundan dolayı *ulus* kelimesi şu veya bu şahsa ayrılan asıl tımarı ifade ediyordu [195]. Bunun içindir ki, bizim kaynaklarımız Cengiz'in "mağlup ettiği halklardan bir kısmını„ kendi akrabalarına "ayırdığından„ [196] sık olarak bahsettiğikleri halde, yurdu (araziyi) nadir anmaktadırlar.

Eskiden *nutuġ*'un sahibi kabile, sonra bir reis, yâni *baġatur*, *xa'an* v. s. idi, Moğol devleti devrinde *yurt - nutuġ*'un sahibi senyör yani *noyan*, *köbegün* oluyor. Genç Cengiz (Temuçin) hakkında: "O, memleketi olan, asker besliyen ve *ulus*'u iyi tutan (idare eden) bir adamdır„ diyorlardı [197]. Reşidettin, Moğol asilzadelerinden bahsederek şunları kaydediyor: "*odjigin* (küçük erkek evlâd) - ocağın ve yurdun efendisidir„ [198]. "Ecen (*ejen*)'in manası evde ve yurtta (*yurt ~ nutuġ*) kalan küçük evlât, yani ocağın ve yurdun efendisi demektir„ diyor [199].

[194] Yahut *nuntux*
[195] Krş. S.sk., 117, 132.
[196] S.sk., 133.
[197] R.-ad-D., II, 98.
[198] II, 60.
[199] II, 30.

Moğol ordusunu, ve Moğol askerî senyörlerini tasvir ederken, bu İran müverrihi ezcümle şöyle diyor [200]: "Cengiz hanın askerlerinden, ki orta, sağ ve sol kola mensup ve kendi şahsî malı, ve onun ölümünden sonra öz yurd (*yurt, nutuġ*) un ve evin efendisi olan Tuli-Han'ın malı olanlar, işte bu binler ve tümenlerdir...,, [201].

Bir göçebe Moğol senyör'ünün vassalların arazisine sahip olması ve onlarla münasebeti, ziraatle meşgul olan yerleşik medenî milletlerde müşahade edilen münasebetlere nazaran, başka idi; ve bundan dolayı mahiyeti belli olamıyordu;
112 ve pek sık olarak, güya göçebeler araziye tesahup şekillerini bilmiyorlar diye iddia olunuyordu.

Kadim Moğol cemiyetinde, imparatorluk devrinde, göçebelerin araziye tesahubu şundan ibaretti: bir *noyan* yani feodal bir senyör, şehzade veya "binbaşı,, kendi arzu ve kararına göre istikamet tayin ederek en iyi otlak yer (*belciger ∞ belci'er*) leri [202] tevzi ediyor ve ona verilmiş *nutuġ-yurd*'un muayyen mevkilerinde menzilleri göstererek kendisine tabî adamların göçetmesini idare ediyordu. Feodal senyör otlak arazilerin hakikaten bir efendisi, *ejen*'i, idarecisi idi. Her şeyi görebilen bir müşahit olan Rubruk, o zamanki Moğol hayatının bu hususiyetine herhalde dikkat etmiştir. Bundan dolayı eserinde [203]: ".... her bir reis (c a p i t a n e u s) adamlarının miktarına göre kendisine verilmiş otlakların hudutlarını bildiği gibi, kışın, yazın ilk ve son baharlarda kendi sürülerini hangi mevkilerde otlatmaya hakkı olduğunu da bilmektedir,, diyor. Buna dair bazı malûmatı Plano Carpini'de dahi buluyoruz, ki o, Moğollardan bahsederek [204]: "Hiç kimse, ikameti imparator tarafından tayin edilmedikçe, herhangi bir memlekette kalamaz. İmparatorun kendisi reislerin [205], reisler binbaşılarının, binbaşıları yüzbaşıla-

[200] III, 143.

[201] Krş. Grodekov «Sır-Derya eyaletinin Kırgız ve Karakırgızları», Taşkent, 1889, sah. 102-118, (ilâve) 158-169. (Kirgizi i Karakirgizi Sirdaryinskoy oblasti).

[202] Bk. R.-ad-D., II 113. Kovalevskiy ve Golstunskiy'nin sözlüklerinde bu kelime yanlış olarak *bilcigir* şeklinde gösterilmiştir.

[203] Rubruk, 69 ; krş. S.sk., 158.

[204] Plano Carpini, 23.

[205] Pl. Carpini Moğol şehzadelerine (*kōbegün*'lere) «reisler» diyor.

rının, yüzbaşıları onbaşılarının oturacak veya bulunacak yerlerini tayin eder, diyor.

Moğollara tâbi olan bütün topraklar han sülâlesine (*altan uruġ*'a) aitti, onların idarecisi ise imparator-han idi; mukataaları (*xubi*'ları)[205] bu sülâlenin erkek evlâtlarına (*köbegün*'lere) ve onun sadık bendelerine (*nökor*, *noyan*'lara) tevzi ederek o kendisi tasdik ediyordu.

Sonra Moğol göçebe senyörü, kendi keyf ve arzusuna göre, *nutuġ*'unun muayyen mıntakalarını "memnû„ olarak ilân etmesiyle *xoriġ* denilen "koruklar, memnû mevkiler„[207] tesis edebiliyordu, ki bunlar han sülâlesine mensupların mezarlığı[208] yahutta efendilerin avlak yerleri için tahsis olunuyordu[209]. Bu gibi "memnû mevkilere„ adından da belli olduğu gibi pek tabii olarak, yabancılardan kimse katiyen bırakılmazdı. Kadim Moğol kabile reisleriyle hanlarında dahi, bazan bu gibi, "korukların„ bulunduğunu kaydetmeliyiz[210].

Avcılığa gelince, şüphesiz, Moğolların göçebe feodal senyörleri sürek avında en iyi noktaları işgal ederek, şikârı seçerek vuruyorlardı, ve onun taksiminde arslan payını alıyorlardı. Av onlar için yalnız eğlence olmayıp, aynı zamanda bir varidat menbaı idi; fakat onlara tâbi olan adamları için sürek avı ekseriya bir angarya ve sırasında ağır bir iş bile olduğu gibi, büyük bir istifadeyi temin ettiği de şüphelidir[211]. Bunun için- 113
dir ki, iki uşağını azat ederek onları "darhat„ yapan Cengiz-han onlara[212]: "serbest olunuz, seferde kazandığınız ganimeti, sürek avında yakaladığınız avı kendinize alınız„ diyor,

[206] Bk. Barthold, « Turkestan » 421-423; « Oçerk istorii Semireçya » (Yedisu tarihi) 41-42; « İstoriya kulturnoy jizni Turkestana » (Türkistan medeni hayatının tarihi) 86-89, 91.

[207] Bk. Barthold « K vopr. o pogrebaln. obrâdah turk. i mong. » (Türk ve Moğolların defin merasimleri hakk.), Z V O, XXV, 62-64,66,69,75.

[208] id., 62, 69-70; R.-ad-D. I, 144-145.

[209] Marco Polo, 141.

[210] Barthold, op. cit., 63.

[211] Bk. Marco Polo, 138-142, 135, D'Ohsson, I. 404-406, II, 85; S.sk., 159-160; R.-ad-D., III, 129; Ryazanovskiy " Moğolların hukuku mutearifesi„ (Obıçnoye pravo monglov), 45 (Yasa); Barthold "Türkistan„ 415 (Cuveyni'nin malümatı); keza bk. Aboul-Ghāzi, 166-167.

ve böylelikle ganaimi ve şikârı umumî taksimata dahil etmeyip kendi şahısları için alıkoyma hakkını vermiş oluyor[213].

Harp ganaimi "büyük ve küçükler arasında mütenasip paylara„ taksim olunuyordu[214]: ve bununla beraber muayyen bir kısmı Moğol hanına, şehzadelere ve başnoyonlara -sefere iştirak etmedikleri halde bile- takdim olunuyordu[215]. Herhalde, böyle vakalarda ganimet payını noyonlardan hepisi almıyordu, yalnız sefere iştirak edenlerle başnoyonların, belki de tümenbaşların bu paya hakları vardı.

Şimdi hayvan ve sürüler meselesinin tetkikine geçebiliriz. İmparatorluk devrinde Moğollarda, hayvanlar kimin malı idi, sürülerin hakikî sahibi kimdi. Bizim kaynaklarımız doğrudan doğruya bu hususta malûmat vermemektedir. Fakat XIII. as. ve daha ilk devirlerdeki Moğollar hakk. bilgilerimize dayanarak, bütün serbest Moğolların, askerlerin, Moğol "avamın„ vassalların şahsî mülkü olarak ve göçebelik hayatında daima beraberlerinde bulundurdukları hayvanları vardı diye düşünebiliriz[216]. Demek feodallar, şehzadeler ve noyonlar idare ettikleri adamlarına ait sürülerin sahipleri değillerdi. Bununla beraber bütün manzarayı epey değiştiren bir takım ehemmiyetli kaydi ihtiraz-lar yapmak icabeder.

Mademki, bir Moğol kendi senyörünün emrine göre göçediyordu, gösterdiği yerde çadırını kurmaya mecburdu, ve yeni otlaklara efendisinin iradesiyle geçiyordu, bunun için mustakil bir mal sahibinden fazla başkasının çobanına benziyordu. Bundan maada avamdan olan bir Moğolun bütün ailesifeodalin hesabına olan bir takım angarya ve mükellefiyetlere tabiydi.

Bu mükellefiyetler en evvel feodalin karargâhına kasaplık davar ve muayyen müddet için muayyen bir miktar sağmal hayvan, bilhassa kısrak, göndermekten ibaretti[217]. Bu gibi

[212] S.sk., 124. [213] S.sk., 98.

[214] Cjao-Hun'un sözleri bk. Vasilyev "Tarih ve asariatika„ (İstoriya i drevnosti) sah, 225.

[215] S.sk., 142, 148; Cjao-Hun-Vasilyev, ibid; Kirakos, 64-65.

[216] Bk. mes. R.-ad-D., III, 126: «Adî adam, yani avamdan içkiye düşkün olursa, atını, hayvanlarını ve bütün emlâkını bitirir ve fakir olur» (Cengiz-hanın «Vecizeleri»).

[217] Bk. Plano Carpini 23-24; krş. S. sk., 158 (Kurultay zamanında kısrakları sağmak için ayırma hususunda bahsediyor).

mükellefiyetlere *shi'üsün~shūsün* (erzak, iaşe, tayın) deniliyordu[218]. İaşe mükellefiyeti, şüphesiz evvel zamanlarda da vardı, **114**
eski zaman haan ve baaturları bundan istifade ediyorlardı; lâkin, her göçebe Moğol evine (*ayil*'a) isabet eden erzakın miktarını tespit etmek imkânsızdır. Meselâ malûmdur ki, Cengiz bir zamanlarda Kereitlerin Van-hanına yardım ettiğinde "kendi halkına onun iaşesi için erzak göndermesini emretmişti„[219].

Cengizin varisi Ögedey han zamanında baş feodallara, yani Moğol imparatoru ve *ulus* sahibi şehzadelere karşı olan iaşe mükellefiyetini bir nizam ve intizama sokmağa teşebbüs edilmişti. "Halkın sürülerinden her sene yalnız birer iki yaşlık burulmuş koç almalı ve onu haşlamalı; her ulusta, ulusun kendi fakirlerine yapılacak yardım için yüz koçtan bir koç almalı„[220] diye karar verilmişti. Çin kaynaklarına göre Ögedey Moğolların her yüz attan bir kısrak, sığır ve koyunlar için yüz baştan bir baş ödemelerini tayin etmişti„[221]. Fakat Ögedey'in varisi zamanında dahi Moğol reislerinin kendi bendelerinden alınan vergiler Uzak Garptan gelmiş bir adama öyle bir tesir yapmıştı ki, o bu hususta şöyle kuvvetli bir ifadede bulunmuştu[222]: "Velhasıl, imparator ve reisler onların mal ve mülkünden istediği şeyi ve istediği miktarda alabiliyorlar. Keza şahisleri hususunda dahi kendi arzularına göre idare ediyorlardı„. "Bu Tatarların imparatoru ise, hepsinin üzerinde fevkalâde bir hâkimiyete maliktir„[223].

Yukarıda bahsettiğimizden anlaşılıyor ki, XIII. asırda, Moğol imparatorluğu devrinde, Moğol "reisleri„ olan hanlar, şehzadeler ve noyonlar göçebe iktisadiyatının bütün istihsal aletini kendi ellerinde tutuyorlardı, ve tahtı idarelerinde, onlara rabtedilen, fakat şahsî mülk ile hürriyete malik ve şahsî iktisadiyatını

[218] Bk. P. Pelliot, «Notes sur le "Turkestan„» p. 37-38.

[219] S. sk., 76; Reşidettin bu vaka hususunda ayniyi söylüyor: "Cengiz hanın kalbi ona acıdı: Moğollara ona mahsus vergi koydu, kendi *küriyen* ve ordularında yerleştirdi, ve kendi meralarında besledi„ (R.-ad-D. II, 110).

[220] S. sk., 158; krş. "Cengiz han destanı., (Skazaniye o Çingizhane) 106; D'Ohsson II, 63.

[221] Bk. İakinif 149; D'Ohsson II, 14.

[222] Plano Carpini, 24;

[223] Plano Carpini, 23.

idare eden, yalnız fazla kazandıklarını efendilerine veren "kendi adamları,, vardı. Lâkin bu feodalların, her takdirde büyük senyör, han ve şehzadelerin, bazen ise baş noyonların bile ellerinde bir vasıta daha vardı.

Evvelce kaydettiğimiz gibi harpte alınan ganaim nisbî olarak feodallar arasında taksim olunuyordu[224]. Fethedilen medenî eyaletlerden gelen varidata karşı muamele de ayniydi[225]. Moğol imparatorları fütuhattan sonra şehzade ve noyonlara
115 ziraatla meşgul ahali ile meskûn tımar-malikâneler dağıtmaya başlamışlardı, fakat onların arazileri ancak bir varidat menbaı olup kalıyordu, çünkü Moğol senyörleri bu mâlikâneleri idare etmedikleri gibi, bizzat vergileri de almıyorlardı[226]. Bu gibi malikânelerden varidatın bir kısmı Moğol feodalleri tarafından ayniyat ile alınıyordu, onlara, mes. Çindeki malikânelerden darı ve un getiriliyordu ve bu varidatlar onları, adamları olan diğer silâhşör-vassal kütlesinden pek ayırt ediyordu. Gözünden hiç bir şey kaçırmayan Rubruk bu vaziyeti pek güzel kaydediyor: "Büyük efendilerin, diyor[227], cenupta malikâneleri vardır ki, oradan darı ve un gönderiliyor. Fakirler bu şeyleri koyun ve deri ile mübadele ederek elde edilebiliyorlar,,.

Bundan başka medenî milletlerin esnafı dahi mühim bir varidat menbaı olarak sayılıyordu. Bunun için fethedilmiş eyaletlerde, umumiyetle şehirlerde, esnaf derdest edilerek, hanedana tahsis olunmuş umumî ganaimin hissesi olarak şehzadeler arasında taksim ediliyordu. Şehzadeler ise kendi arzularına göre, kendi mukataasının şu veya bu mahalinde ya bunlara mahsus kurulmuş meskün yerlerde, yahutta mevcut şehirlerde bu esnafları iskân ediyor ve kendileri için çalıştırıyorlardı; bu gibi

[224] Bk. ev. 113 sah.

[225] Bk. Barthold "Yedisu tarihi,, (İstoryia Semireçya) s. 42-43,

[226] Jakinf, 260, 264-265; Barthold «Türkestanın medenî hayatının tarihi» (İstoriya kulturnoy jizni Turkestana) 89; Berezin "Ulus Cuci,, 461.

[227] Rubruk, 75. Malümdur ki. Moğol imparatorluğunun garp uluslarında han ve şehzadeler, muhtelif şahislere "bütün sülâlece sahip olmak için arazi (*soyurxal* "ihsan,,) ihsanediyorlardı, bu vaziyet feodal senyörun arazinin sahip ve hakimi olduğunu daha bir kere ispat etmiş oluyor; bk. Berezin "Ulus Cuçi,, 428; Quatremère, 143 (Quatremère moğolca kelimenin traskripsoyununu "s i o u r q a l,, olarak yanlış yapıyor, Berezin "Sülâlece kiralama,, diye tercüme ediyor) Magakiya, 18.

esnafa *(urad ≈ uracūd)* ziraatçi *(tariyacin)* lar da mensuptu [228]. Silâh imalâtında çalışan mütehassıs ustalar da bu esnafın arasında idi [229]. Moğol imparatoru yalnız "altın soyun„ reisi olmayıp ayni zamanda bir has ulusun sahibi olduğundan dolayı kendi ulusunda iskân etmek için, o dahi bu gibi esnafı alıyordu [230].

"Altın soydan„ olan şehzadelerin (*köbegün*), han damatlarının (*kürgen≈gürgen*), noyonların, tümenbaşı ve binbaşıların büyük meclisinde (*xuriltai≈xurultai*'da) saltanat mevkiine çıkarılan Moğol imparatoru (*xan*'ı) feodal bir devletin reisi oluyordu. [231]. Hakikî feodal senyörleri mukataa ulus sahipleri olan şehzadelerdi. Yesugey-baaturun ailesinden olan Cengizin *altan uruğ*'unu temsil eden ve bu sülâlenin reisi olan imparator bütün devletin efendisi, hükümdarı ve sahibi olduğu gibi, şehzadeler de hisse (*xubi*) lerine len olarak verilen [232] herhangi bir mukataa ulusun (*ulus* ve *nutuğ ≈ nutux*) sahibi (*ejen*'i) idiler. 116
Mukataalar, imparatorun hassı dahi dahil olmak suretiyle, kendilerinin şahsî malı idi, aşağı yukarı kendi çiftliği gibi idare ediyorlar, hüküm ve mücazat veriyorlardı [233].

Kaydedebiliriz ki, şehzadeler mukataa sahibi (*ejen*) olmak sıfatiyle muayyen bir masuniyete maliktir. Meselâ, Ögedey han "amcası Otçigin'in halkından kız aldığı„ için kendini tayip ve takbih ediyordu [234]. Reşidettin [235] ise: "Tuli hanın ölümünden sonra Ugedey-Kaan han olduğu zaman, şehzadeler

[228] Çan-Çun, 293, 404; Rubruk, 104-105, 122; Çjan-De-huy, 583-584; Bartholt "Yedisu tarihi (İstoriya Semirsçya), 45; Plano Carpini, 36-37; "Men-gu-yu-mu-tzi„ 383; Barthold "Türkistan„ 58; Quatremére, 309.

[229] Çjan-De-huy, 584

[230] Çan-Çun, ibid.

[231] Krş. S.sk., 152, bk, bu eser s. 99.

[232] S.sk., 132-144; R.-ad-D., 149-154; II, 77, 81.

[233] Bk. mes. R.-ad-D., III, 149, 152; Berezin "Ulus Cuçi„ 422; Kirakos, 73-76; Magakya, 34-35, Marco Polo, 332-333; Marco Polo şehzade Nayaa'dan bahsederken şöyle "feodal üslupla„ ifade ediyor: «O büyük hanın vassalı idi, ve seleflerin hepisi gibi, Büyük Handan o da eraziyi tutmağa mecburdu» (cümle Minayevin tercümesinde yoktur, ve bunu Pauthier et Yule'nin tabından tercüme ediyorum, bk. keza Pauthier'nin notuna: I, 27 not 2); Vasilyev-Cjao-Hun, 221,

[234] S.sk., 159, 258 (Palld. Kafarcfun notu).

[235] R.-ad-D. III, 149-150.

ve beklerle görüşmeden, sırf kendi arzusu ile, Eke-Noyon'un [236] çocuklarına ait askerleri kendi oğlu Kuten'e vermişti.... Çingiz hanın baş beyleri ve diğer tümen ve bin beyleri ittifakla dediler ki, " bu bizim Suldes ve Sunit askerlerimizi şimdi Ugedey Kaan oğlu Kuten'e veriyor, Cengiz-han ordulara tevzi ettiğinden dolayı, nasıl da biz onun emrinin hilâfına hareket ederiz? Bu keyfiyeti biz, Ugedey-Kaanın nezdinde arzederiz, o ne emreder„ diyor. Keza, Cengizin kabahat işleyen damad [237] ve şehzadeler hususundaki nasihatlarını da hatırlıyalım.

Noyan, tümenbaşı, binbaşı ve yüzbaşılara gelince, onlar herhalde, masuniyete malik değillerdi, yalnız hanlar değil ulus sahibi olan şehzadeler bile onların mevkilerini yükselte veya indirebildiği gibi, noyanlık imtiyazlarından dahi mahrum edebiliyorlardı [238]. Moğol imparatorluğunun noyanlarını tetkik edersek, umumiyetle onların süzerene karşı yarım feodal, yarım memur olduklarını görürüz. Belki onları sırf bir asker veya bir memur olarak görmek istemişlerdi, fakat feodalliğin inkişafı onları, ulus sahiplerinin veya Moğol hanının vassalı, ve kendi tümen, bin ve yüzlükleri başında askerlik hizmetile mükellef olan feodal bir sanyör yapıyordu [239].

Moğol noyanları, kendi binlik ve yüzlükleri dahilinde amirimutlaktırlar ve Casak ile örf hukukuna göre hüküm
117 sürüyorlardı [240]. Hakikaten hanların karargâhlarında hususi hâkimler [241] tayin edilmişti, fakat "bozkırda„ mahkeme işlerinin, binbaşı noyanların elinde olduğunu görüyoruz. Feodalizma için karakteristik olan hukuku umumiye esaslarının hukuku

[236] Yani Toluy'un ki malüm olduğu üzere, *yekenoyan* ünvanını taşıyordu.

[237] R.-ad-D. 128: bk. bu es. 100 sah.

[238] Bk. D'Ohsson, II, 98: Amcası Odçigin'in ulusunda kızları aldığı için nedamet getiren mahut Ögedey, süzerenleri damat ve tümenbaşıları olan Oyratlardan bir çok kadın kız zabtetmeye sıkılmadı. Bk. keza R.-ad-D., I, 211, 45 (Baycu noyanın tarihçesi); 46 (tümenbaşı Melik şahın tarihçesi); 82-83; 106;118-119; III, 140-141. Mamafih Cengizhan, kumandanlarından birini sefere gönderirken, suçluları. kendisine malum olduğu taktirde, idam etmemelerini emretmişti, diye bir kayit vardır. S. sk. 111.

[239] Krş, R.-ad-D., I, 158-161; III, 136, 139, 142; S.sk., 114-125; Marco Polo, 114-115.

[240] S.sk. 117; Krş. S. sk. 111.; Kirakos, 49.

[241] S.sk., 78. 115; R.-ad-D., I, 59, 39-40; Quatremère, 122;

hususiye esaslariyle tezadı, hastalık veya başka sebeplerden dolayı noyanun vazifesinin karısı tarafından görebilmekliğiyle ifade ediliyordu [242].

Demek, karşımızda feodal Moğol cemiyetinin iki zümresini: 1—büyük senıyorları, yani Moğol hanının vassalları olan şehzadeleri ve 2—küçük senyörları, yani noyanları, hanın damatlarını tümen, binlik sahiplerini, şehzadelere karşı vassallık münasebetleri olan Moğol hanının vassal ve arrièr vassallarını görürüz. Kaydetmeliyiz ki, Moğol imparatorluğu nun ilk senelerinde hem büyük hem küçük senyörlar bir tek adla anılıyordu, yani onlara "efendi, askerî senyor„ manasını alan *noyan* deniliyordu [243]. Ve hakikaten, bu bir zümre, bir sınıf idi, Moğol cemiyetinin diğer zümrelerinden tamamiyle ayrı duran bir feodal sınıfı idi [244].

"Yüzbaşılara„ gelince, bunlar malî vaziyetlerine ve yüzlüklerinin ehemmiyetine göre ya feodal sınıfına yahut feodal ile daha aşağı sınıfın arasında bulunan orta bir gurupa mensuptular [245]. Azad edilmiş köleler olan *darxad*'lar da ayni vaziyette idiler. Ekseriya bir reaya ("adam„) gösterdiği mühim liyakatlarından dolayı azad edildiği için, *darxad*'lar, bilhassa Cengiz han zamanında, yalnız "serbest adam„ vaziyetinde, ve vergiyle angaryadan muaf olarak kalmayıp, büyük mevkilere ulaşabiliyorlar, ve böylelikle feodalların muhitine giriyorlardı [246].

[242] Kirakos, 61-62, krş. Vasilyev-Cjao-Hun 221.

[243] Bk. Quatremère, 76, Barthold «Turkestan» 414. W. Barthold «Cengiz hanın kardeşlerinin evlâdlarından yalnız Cuci-Hasar'ın sülâlesi şehzade haklarını aldı» dediğinde hataya düşüyor, Belgütey, Haciun ve Odçigin'in sülâlesi Hasar'ın evlât ve sülâlesi gibi ayni vaziyette idiler. bk, mes., R-ad.-D., II, 59-63, S.sk., 133-134, 145.

[244] Han damatları, *kürgen*, bu iki kütlenin arasındaki orta bir vaziyette idi, krş, S.sk., 158, R.-ad-D., I, 80, III, 136-137,

[245] Krş. R.-ad-D., I, 48-49, 65, bk. bu es. 107 sah.

[246] S.sk,, 98-99, 124, R.-ad-D. I, 166, 177; II, 165-166, Pozdneyef «O dervnem mongolo-kitayskom pamyatnike» (Eski Moğol-Çin asarı atikası hakk.) sah. 19 (Baday, Kişlik). Prof. P. Pelliot, pek haklı olarak, W. Barthold'un *darxan* (Plur. *darxad*) istilâhına fazla geniş mâna verdiğini evvelce kaydetmiştir, ki Barthold darhatları «askerî aristokrasi» olarak zanetmiştir, bk. T'oung Pao, XXVII, 1930, p, 32-33 Noyonlar dahi bâzan *darxan* unvanını alıyorlardı, ki bu suçlu olduğu halde cezadan muaf olduğunu ifade ederdi, bk. R.-ad-D., III, 130, S.sk., 116-122.

Noyonların, binbaşıların v.s. hepsi ulus sahipleri üzerine kayıtlı olduğu gibi, Moğolların avamı da muayyen binbaşılarına tabiydiler [247] ve müsaadesi alınmadığı takdirde bir noyandan diğerine iltihak etmenin cezası idamdı [248]. Bu Moğol avamı ve vassal olan
118 askerler, XIII. as. imparatorluğu devrindeki Moğol cemiyetinin ikinci sınıfını teşkil ediyorlardı, ve bunları bir kaç gurupa ayırabiliriz.

Birinci yerde "âdi askerler„ [249] duruyordu, ki bu istilâhın çincedeki kanunî şerh ve tefsirini Palladıy Kafarov "içtimaî vaziyetleri hür olan adamlar„ [250] diye tercüme ediyor. Bunlar menşe itibariyle bozkır aristokrasisine dahil olmıyan, muhtelif Moğol kabilelerine mensup, Cengizin ve onun sülâlesi peşinde gönüllü giden *unaġan boġol* ve "hür„ olan adamlardı. Bunların içinden onbaşılar [251], bâzen, pek nadir olarak, yüzbaşılar da çıkıyordu.

İkinci gurupu *xaracu* ~ *xaracūd* "avam, avamdan çıkma adamlar„ [252] teşkil ediyordu. Bu tabakaya mensupların, zaptedilmiş kabile ve kavimlerin *unaġan boġol*'undan, ve keza ister "öz„ ister yabancı olan muhtelif *boġol*'lardan çıkma olduğunu zannedebiliriz. Her ne ise, Cengize atfedilen sözlere bakılırsa bu grupun adamları şahsî mülke sahiptiler: "Adî adam, yani avamdan biri, içkiye fazla müptelâ olursa atını, sürüsünü ve bütün emlâkini bitirir ve fakir düşer„ [253]. İmparatorluğun ilk devrinde dahi, avam, *xaracu*, Moğol feodallarının, tümenbaşılarının, bin-

[247] S.sk., 134, R.-ad-D., III, 148-149, Plano Carpini, 24.

[248] Bak. Barthold, «Turkestan», 415 (Cuveyni'nin malûmatı).

[249] R.-ad-D., III, 126 (Cengiz hanın kendisine atfedilen sözleri).

[250] S.sk., 102, 125, *düri-yin gü'ün*.

[251] S.sk, 125, krş. R.-ad-D., I, 76.

[252] R.ad-D, III, 126 («Vecizelerinde» içtimaî kütlelerin adlarını veren Çengiz hana atfedilen sözler: 1) hükümdar, 2) bek, 3) asker (nefer) 4) avam, 5) hizmetci); I, 164 [1) han, 2) bek, 3) haraçu deniliyor]. *Xaracu* (~ *xaraju*) kelimesiyle yalnız asilzadelerin zıddı olarak "avam„ değil de, bazan, han ve hanedana nisbeten, diğer içtimai kütleler (sosyal guruplar) dahi ifade olunurdu, bk. D'Ohsson, II, 356. Demek bu vak'ada *xaracu* ile *boġol* kelimeleri bir birinin sinonimi (müradifi) idiler. *Xaracu* > *xaraci* kelimesi ve bunun mâna inkişafı hususunda bk. V. V. Velyaminov-Zernov, "Kasım hanları ve şehzadeleri„ II, 411-437 (bilhassa 419 sah.). VORAO'nun mesaisi, X kısım; mamafih bu kelime hususunda Vel.-Zernov'un yaptığı etimolojisiyle hem fikir olunamaz.

[253] R.-ad-D., III, 126.

başılarının, yüzbaşılarının, keza onbaşılarının, *darxat*'ların ve "hür soydan adamların„ bile *boġol* ve *unaġan boġol*'u vaziyetine düşüyordu [254].

XIII. as. Moğol cemiyetinin üçüncü sınıfını, hiç bir şahsî emlâkları olmıyan, ve tamamiyle efendilerine tabi ve onların kulları olan "uşaklar„ teşkil ediyordu [255]. Bunlar, ekseriya, harpte esir edilmiş, göçebe Moğollar da dahil olmak üzere muhtelif milletlere mensup adamlardı. Tahmin edebiliriz ki, bu gibi Moğollar, bir müddet geçtikten sonra, mes. ikinci nesilde, vassal, *boġol* ve *unaġan boġol* vaziyetine geçiyorlar ve *xaracu* (avam) dan tefrik ediliyorlardı [256], bâzan daha yüksek mertebelere de çıkabiliyorlardı. Diğer milletlerden olan esirler, bilhassa medenî milletlerden alınan esirler, büsbütün başka bir vaziyete düşüyorlardı [257]. Mamafih, göçebe hayatının şeraiti altında adamların bu esir veya köle gibi çalışın alarından ancak büyük senyörlerin kalabalık ve zengin karargâhlarında istifade edilebiliyordu. Küçük feodallerle "adî askerler„in maiyetlerinde fazla köle bulundurabildikleri şüphelidir. Avrupalı seyyahın ifadesinden, Moğollarda kölelerin vaziyeti pek ağır olduğunu biliyoruz [258]. 119

Sanat erbabı dahi köle sınıfı olarak sayılıyordu, fakat vazifeleri büsbütün başka idi; onlardan bu eserde daha evvel bahsedilmişti [259].

Cengiz Hanın "Yasası„ tarafından tasdik edilmiş feodalite

[254] Bk. yuk. s.; bk. S. sk. 125.

[255] R.-ad-D., III, 126: moğolcada *boġol*, *muxəli*, *kitad*, *jalaġu*, *arad*, *nekün*, *sibegcin* gibi muhtelif ıstılahlar kullanılırdı.

[256] R.-ad-D., I, 57-58; S. sk. 78-80; Plano Carpini, 37.

[257] S. sk. (151) e göre: hayatının son günlerinde "Çingiz, Böorçu ile Muhaliye hazineler lütfetmiş... sonra demiştir ki «ben daha Gin milletini (yani Şim. Çinde hakim olan Curcenleri) vermedim: şimdi siz ikiniz de Gin hükümdarının kavmini yarı yarıya bölüşünüz; delikanlıları - kuşcunuz, güzel kızları-karılarınızın halayıkları olsun. Eski Gin hükümdarları onlara itimat ediyorlardı ve kendilerine yanaştırmışlardı; onlar bizim dedelerimizi mahvediyorlardı...; ikiniz de benim yakınımdır: onun için onlar size hizmet etsinler.» „

[258] Plano Carpini, 36-37; krş. Rubruk, 75, 79.

[259] Bk. sah. 115.

ve kabile esaslarına göre, han sülâlesinden bütün şehzadeler, kendi feodal vassallariyle beraber Moğol hanının hizmetinde bilhassa asker olarak, bulunmaya mecburdurlar[261]; sonra kurultaylara iştirak ederek hana müşaverede yardım etmeliydiler[261] ve nihayet posta istasyonlarının (*jam*)[262] tesisi, nakliye vasıtalariyle (*ula'a, ulaga*)[263] v. s. gibi umumî teşebbüslerde işbirliği yapmaya mecburdular (consilium et auxilium).

Bundan maada, Moğol noyanları ve onların "binlikleri„, imparator'un zadegânlardan ibaret olan ve Cengiz'in kendisi tarafından kurulan hassa ordusuna (*keshig* "nöbetçi muhafız kıtasına„), muayyen miktar teçhizat ve insan vermeye mecburdular[264]. Kabile hanlarınının muhafız kıtalariyle eski nökerlerin halefi olan bu hassa ordusu muntazam teşkilât alıyor ki bu onun feodal aristokratik olan hususiyetini daha
120 bir kere meydana vuruyor: hassa ordusu Moğol hanının elinde kuvvetli bir silâhtı ve Moğol hanını diğer ulus sahipleri olan şehzadelerden fark ettiren bir unsurdu. Sonradan bu şehzadeler de kendileri için hassa orduları bulundurmaya başladılar, fakat onların teşkilâtı başka esaslara dayanıyordu[265].

[260] Bk. sah. 103; krş. S. sk., 125; R.-ad-D. III, 123, 128; Cjao-Hun-Vasilyev, 224,226; Yasa-Ryazanovskiy, "Obıçnoye pravo„ I, 44. Erkek Moğ.ılların hepsi askerlikle mükelleftir. R.-ad-D. için Moğol ahalisi yoktur, "Moğol ordusu„ vardır, bk. mes. III, 151.

[261] D'Ohsson, II, 8-15, 60-63, 195-204, 246-260, 345, 505-507; S. sk., 114, 150,152. Keza şehzadeler de kendi uluslarında kurultaylar yapıyorlardı.

[262] S. sk., 158-159; bk. DAN-V, 1929, sah. 290-295; T'oung Pao, 1930, p. 192-195; İlakınf, 149; "Cengiz hakk. kıssa„ 196; Marko Polo, 147-150 Çjan-De-huy, 582-586.

[263] S. sk., 158; R.-ad-D., I, 122; III, 132; P. Pelliot, Notes sur le «Turkestan» p. 37-38. S. sk. (158) Ögedey-han zamanında çıkan bir kararı şöyle safdilâne bir formüle sokuyor: "beyler ve damadlar kurultay zamanında bermutât ahaliden erzak topluyorlar; bu pek uygun bir şey değil: her binlikten birer kısrak ayırmalı, ona bakmak ve sağmak için bir adam tayin etmelidir: bu at ile adam daim değişen olur„.

[264] Bk. T'oung Pao'daki P. Pelliot'un notlarına (1930, p. 27-31). Moğol hassa ordusunun aristokratik hususiyetini ilk olarak W. Barthold tesbit etmiştir, bk. "Turkestan„. 412-414, bk. keza Palladiy Kafarov "Marko Polo'ya dair şerhler„ s. 40-41. R.-ad-D.' de (I, 65, 122; III, 132-133) Cengizin hassa ordusunun tasvirinde pek çok eksikler ve tezadlar var. "S. sk.„ daha kıymetli malûmat vermektedir, s. 62, 102-109, 125-130; bk. Quatremère, 309-311: Vasilyev-Çjao-Hun, 230.

[265] Magakya, 35; Yule, I, 379-381; Defrémery-Khondémir JA, IV s., XIX, p. 275-277.

(Moğolların gizli tarihi) "S. sk.„ nde bu teşkilât pek iyi tasvir edilmiştir ve onun için aynen nakledebiliriz [266]: "Cengiz dedi: "Eskiden bende yalnız seksen gecebekçileri kıtasiyle yetmiş kişilik muhafız kıtası - Sanban [267] vardı. Şimdi, Tanrı bütün milletlere hükmetmeyi emrettikten sonra, benim muhafız kıtam-Sanban'ım ve diğerleri için tümenlerden, binliklerden ve yüzlüklerden on bin kişi toplasınlar. Benim yanımda bulunacak bu adamları memur [268] ve serbest sınıfa mensup adamların [269] çocuklarından çevik, endamlı ve sağlamları intihap etmek lâzımdır. Binbaşının oğlu bir kardeşini ve on arkadaşını beraberinde getirmelidir; yüzbaşının oğlu bir kardeşini ve beş arkadaşını almalıdır; onbaşıların ve serbest sınıftan adamların oğullarından beheri bir kardeşiyle üç arkadaşını beraberinde getirmelidir. Binbaşı oğlunun on arkadaşı için atları, onun binliğinde ve yüzlüklerinde, eyer takımı ile beraber devşirmelidir; bu meyanda bunları, yeni ve musaddak karara göre, babası tarafından ayrılmış maldan başka, bunlara kendi kullarından vererek kendilerinin kazandıkları malla teçhiz etmelidir. Yüzbaşı oğlunun beş arkadaşı ve onbaşı oğlu ile serbest sınıf adamların oğluna ait üç arkadaşın atları eski karara göre tevdi ve teçhiz edilir. Binbaşı, yüzbaşı, onbaşı ve serbest sınıftan adamlardan herhangisi karşı gelirse, suçlu sayılarak cezalandırılır. İntihap edilenlerden her hangisi kaçınarak gece bekçileri kıtasına gelmezse onun yerine başkasını intihap etmeli, kendisini de uzak bir yere sürmelidir. Hassa kıtalarına girmek isteyene kimse hiç bir mânia çıkarmamalıdır„. Cengiz daha [270]: "Benim muhafız kıtama mensup muhafız Sanban, dış [271] binbaşılardan (mevki itibariyle) daha yüksektir, onun evdekileri ise dış yüzbaşı ve onbaşılardan yüksektir. Dış binbaşı kendisini Sanban'a müsavi sayarak, onunla münakaşaya girişip dövüşmeye kalkışırsa cezalandırılır„ demişti.

Bu metinden, hassa kıtalarının kadrosunu doldurma ve

[266] S. sk., 125.
[267] Çince *sanban*, moğolca *keshiğ*
[268] *noyad*.
[269] *Düri-yin gü'ün*, bu es. sah. 118.
[270] S. sk. 127-128.
[271] Yani, hassaya değil de orduya mensup.

muhafızların teçhizi hususunda hem noyan-feodalların, bütün "evdekileriyle,,, yani kendi oymak ve *unaġan-boġol*'u ile birlikte, hem de onların "binlikleri, yani asker-vassalların iştirâk etmeye mecbur olduklarını görüyoruz. Hassa ordusu, şüphesiz, sırf asılzadelerden mürekkep değildi; bu da tamamiyle mâkuldu, çünkü noyan oğulları olan genç asilzadelere hizmet eden ve onların yanlarında bulunan adamlar da lâzımdı; aristokratik muhafızlar artık eski günlerin nökerlerine benzemiyorlardı. Bütün muhafızlar sert bir disipline tâbi idiler ve buna mukabil kendilerini tamamiyle ayrı bir vaziyete koyan muhtelif imtiyaz-
121 lardan istifade ediyorlardı [272]. Mamafih, bu vaziyetin yalnız yüksek tabakaya mensup muhafızlara münhasır olduğunu zannedebiliriz. Meselâ Cengiz Han: "Muhafız kıtalarının âmirleri benden şifahî izin almadan madunlarını cezalandırmamalı,, diyor [273].

---

[272] S. sk. 127-128, 130, 152; R.-ad-D. I, 122; III, 132; Barthold, "Turkestan,, 413-414.

[273] S. sk., 127.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN ORTA DEVİRDEKİ (XIV.—XVII.AS.) İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI — FEODALİZMİN İNKİŞAF DEVRİ

Une science probe doit se résoudre à beaucoup ignorer.

Paul Pelliot

Biz bozkırlarda yaşayanlardanız; nadir ve kıymetli eşyamız yoktur ; başlıca servetimiz atlardan ibarettir; eti ve derisi bizim için en iyi yemeği ve giyeceği teşkil eder ; bizim için en iyi içki, onların sütü ve bundan yapılan kımızdır; toprağımızda bahçeler ve binalar yoktur ; gezintilerimizden bütün maksat otlıyan hayvan sürülerimizi seyretmektir.

Ta'rīkh-i-Rashīdī.

I. ORTA DEVİRDEKİ MOĞOLLAR VE ONLARIN İKTISADÎ HAYATI

Cengiz-Hanın Moğol imparatorluğunun, teşekkülü bu cihanşümûl devleti kuran bütün unsurların eskiden de mevcut olmasına rağmen, Moğolların içtimaî teşkilâtı (nizamı) için bir nevi inkılâp gibi olmuştu. Fakat ne Moğol İmparatorluğu, ne de Moğol cemiyeti aynı vaziyette uzun zaman kalamazdı.

Moğolların içtimaî teşkilâtı için yeni devir, "altın„ sülâlenin içinde nizâlar başladığı, imparatorluğun paytahtı Karakorum'dan Daydu'ya (Kanbalık'a)[1] nakledildiği ve Moğol büyük hakanı aynı zamanda da yeni Yuan sülâlesine mensup Çin imparatoru olduğu bir devirde, yani XIII. as. ikinci nısfından itibaren, başlamaktadır.

Daha önce, kaynak ve yardımcı eserlerden bahsettiğimiz satırlarda kaydettiğimiz gibi, Moğol içtimaî bünyesinin ve teş-

[1] Yani bugünkü Pekin ~ Beypin.

kilâtının inkişafı hakkında malûmatımızın eksikliği bu inkişafın arzu edilen manzarasını lâyıkıyla tam olarak göstermeye imkân vermiyor. Haddizatında Moğol cemiyetinin, cihanşumûl imparatorluğun en yüksek mertebesinde bulunduğu bir devirdeki, -
124 yani takriben Ögedey hanın[2] saltanatı zamanındaki vaziyetini az çok biliyoruz; bundan başka Moğol cemiyetinin inkişafı yeni devre girdiği XVII. asırın içtimaî teşekkülü hakkında da malûmatımız vardır[3]. Demek gözümüzün önünde meselenin hem başı hem sonu mevcuttur; ve bu iki an'a dair malûmatımıza dayanarak aradaki zaman zarfında geçen hâdiseler hakkında muhakeme yürütmeye, yahutta daha sonraki kaynaklardan, yani XVII. asrın kaynaklarından, istifade etmeye mecburuz.

Moğol imparatorluğunda, Cengiz-Hanın ölümünden sonra feodalizasyonun inkişafı tekrar başlamıştı : İmparatorluk bir kaç müsavi olmayan parçalara bölündü, ki sonra bunlardan bir kaç devlet, yahut daha doğrusu, feodal birlikler[4] zuhur etti. "Moğol„ Çininde dahi, Daydu ve Şandu'da "oturan„ büyük hakanı tanıyan ve Cengiz sülâlesi şehzadelerinden yarım müstakil ve küçük kıralları buluyoruz.[5]

Malûm olduğu üzere, Moğol imparatorluğunun parçalanması, kendi ailesinin malı gibi telâkki ederek hüküm süren sülâlenin dağılmasiyle izahedilirdi[6]. Bu, kısmen de olsa doğrudur ve bunu bir takım ihtiraz kaydiyle kabul etmek lâzımgelir. İlk önce kaydetmeliyiz ki, şecerenin muhtelif kollarına mensup Cengizoğulları pek uzun bir zaman kendilerine bir ailenin efradı gibi bakıyorlardı[7], Cengiz hanın küçük oğlu Toluy'un

[2] Krş. Barthold, «Oçerk istorii Semireçya» (Yedisu tarihinin taslağı), 43; «Turkestan», 500.

[3] Bizim elimizde yalnız tarihî kaynaklar değil, Moğol kanunnameleri dahi vardır.

[4] Mes. Cagatay ve Ögedey'in ulusları gibi.

[5] Onlar Çince «kıral» manasında olan *vang* 王 *ong* unvanını taşıyorlardı : « Yuan-şi », passim ; *Aruġ*'un dikili taşı (Vladimirtsov «Grammatika» 35» ; Chavennes, «İnscriptions», T'oung Pao, 1908, p. 376, planche 19, lin. 3 ; DAN—B, 1930, 187-188, 221.

[6] Bk. Barthold, «Oçerk istorii Semireçya», 43; «İstoria kulturnoy jizni Turkestana» (Türkestanın medenî hayatının tarihi), 87.

[7] *S. s.*'in anlattıklarına bakılırsa, XV. as. ortalarında Toluy'un sülâlesinden olan bir Moğol beyi Coçi torunlarından «Kıpçak» hanını (*Toġmaġ-*

sülâlesi bu günlerimize kadar bile, bir "soy„ olarak, ve bu soyun kızlariyle evlenmeye hakları olmıyan ve birbirlerine ayni dinle bağlı olan bir kankardeş birliği gibi kendisini muhafaza etmişti. Bundan başka, malûmatımızın kıt olmasına rağmen, kaydedebiliriz ki, şehzadelerin dahilî harpleri devrinde bile, "altın„ sülâleye mensup kimsenin, soyun umumî mal ve mülkünden gelen varidat üzerindeki hakkı ve bunun tahakkuku inkâr edilmemiştir [8].

Moğol imparatorluğu ayrı ve müstakil parçalara ayrıldı ve ayrılmağa mahkûmdu; çünki o yalnız kabile esasına değil, ayni zamanda feodal prensipleri üzerine kurulmuştu.

Cengiz tarafından tesis edilmiş ve halefleri tarafından **125** genişletilmiş imparatorluk, ki başında Yesugey-bahadır soyunun bir mümessili sıfatiyle bir imparator-hanın, "altın„ sülâleye mensup soydaşların yardım ve hudutsuz sadakatlerinden kuvvet alan mutlak hakim olan hükümdarın bulunması icap ederken, daha XIII. as. ikinci nısfında bile tipik bir feodal devlete, derebeylikler birliğine döndü. Moğol imparatorluğu ancak itibarî olarak yaşamağa devam ediyordu. Bir çok ülkelerde şu veya bu kadar Moğol askerleriyle, büyük beylikler teşkil ederek, Cengiz soyundan Moğol şehzadeleri "oturuyorlardı„ [9]. Bunlar "büyük han„ ın hakimiyetini kâh itiraf ederler, kâh etmezlerdi. Bu "büyük han„ orada, uzak doğuda, "Moğol dünyasının öbür ucunda„ oturuyordu; bir zamanlar bu han hakikaten büyük olmuştu; şimdi ise o da, diğer Cen-

---

un-xan'ı) kendi akrabası (*törül*'ü) olarak sayıyor ve ondan bir sığınacak yerin bulmasını ümidediyor, bk. *S. s.*, 162; krş. *A. t.*, 71. Garpta, sabık Moğol imparatorluğunun uzak bir köşesinde, Cengizoğullarından şehzadeler yerli asilzadelerle karışmıyorlar, «Tatarlarda (Kazan, Simbir, Kasım v. s.) hükümdar kanından olan han ve sultanlarla beyler (bikler) arasındaki farka pek dikkat edilmektedir. (Vel. - Zernov «Tetkik», II, 225).

[8] Bk. P. Pelliot, «Les kökö däbtär» etç. T'oung Pao, 1930 p. 195 - 198.

[9] Moğollar. «(feodal bir bey olarak) oturmak» manasına gelen *sağu-*, *degere sağu* - istilâhını kullanıyorlardı; ayni istilâh büyük hakanın dahi tahta «geçme» ve saltanat sürmesini ifade ediyordu; bk. «Yuan - şi», passim; *Öljeitü sultan*'ın Fermanı, lin 13; *S. s.*, 194, 204, 206, passim; krş. Marco Polo, 204 («Büyük hakanın oniki beylerinden biri bu şehirde oturuyor»).

gizliler gibi, büyük feodalden başka bir şey değildir. Fakat onun malik olduğu beylik (hâkim olduğu ülke) başkalarınınkine nazaran daha büyüktü, emri altında bulunan Moğol askerleri daha çoktu [10] ve o, Çin huandi'si olmuştu.

Böyle bir vaziyette dahilî (daha doğrusu "feodal,,) savaşlarının başlaması muhakkaktı ve hakikaten bu savaşlar birbirini takip eden seneler boyunca Moğol imparatorluğunun her yerinde dehşetli bir yangın gibi devam etti.

Moğol göçebe askerlerinin (yani ailesi, malı, sürüleri ile beraber bulunan askerlerin) ehemmiyetli bir kısmı şehzadeler tarafından batıya doğru, Ögedey ve Çağatay uluslarına, Altın Ordaya ve İran'a götürülmüştü.

Daha çoğu Çin, Mançuko ve kısmen Koradaki ordugâhlara yerleştirilmişti [11]. Moğolistan muayyen ve daimi bir hudut
126 bilmiyordu; bilhassa memleketin şimal batı köşesindeki, burada büyük hakan ile diğer ulusların şehzadelerine ait memleketler arasındaki hudut, askerî hareketler neticesinde daima ya doğudan batıya, yahut batıdan doğuya kaymakta idi.

Batıya giden Moğollar az bir zaman zarfında türkleştiler, kendilerine az çok yakın olan etnoğrafik muhitte âdeta eridiler. Fakat Moğolların "İslam,, kültürünü benimsemeleri, İran'a nazaran, Orta Asya'da daha yavaş olmuştu, çünkü bir kısım Moğollar burada etnik bakımdan kendilerine yakın olan

[10] R.-ad-D., III, 151. Malûm olduğu üzere, imparatorluğun garp kısmındaki ulus sahipleri şehzadeler daha XIII. asırda kendilerine han ve *sultan* demeye başlamışlardı. Şehzadeler, büyük hakanın hakimiyetini tanıdıklarını kaydetmek istedikleri zaman fermanlarından *xaġan-u sü-dür* «haganın saadeti ve fehameti» diye yazıyorlardı, bk. P. Pelliot «Les Mongols et la Papauté», II. 316-321; DAN-B. 1926, sah. 29-30. Prof. P. Pelliot, pek haklı olarak: bu formülün moğolca başlıca kelimesi, XIII—XIV. asırlarda *sü* değil de *su* diye telâffuz ediliyordu diyor. (bk. JA, 1925 p. 374), fakat bu telâffuzun ancak bazı orta Moğol lehçelerinde bulunduğunu kaydetmeliyiz, krş. Kotviç «Erdeni-dzu'daki Moğol yazıtları «MAE» mecmuası V, 1907, sah. 211.

[11] R.-ad-D., III, 151: «Bu askerlerden bazılarına (yani şehzadelere) Çin ile Curce hudutlarında ve Moğolistanın bu hudutlara bitişik olan yerlerinde sayısız yayla ve kışlalar verdi. Bu pek kalabalık bir ordudur; onlar Çinin, Curcenin ve Moğolistanın bütün bozkırlarını zaptederek işgal etmektedirler».

göçebe Türkler arasında bulunmakta idiler[12]. Biliyoruz ki, Afganistanda Moğollar bu güne kadar kendilerini ve dillerini muhafaza etmişlerdir[13]. Batı uluslarındaki Moğolların milliyetlerini kaybetmeleri, hâkim sınıf içinde, bilhassa muhtelif Moğol feodal beylerinin islâm dinini ve tedricen "islâm„ şehir medeniyetini kabul etmeleriyle başlamıştı[14].

Moğolların başlıca kütlesi Moğolistanın kendisinde ve h a n-h u a n d i'nin idaresi altında Çinde kalmıştı. Elde edebileceğimiz kaynaklara göre Moğolların Çin şehirlerinde, mes. Daydu-Pekin'de ve askerî karargâhlarda nasıl ve ne gibi hayat sürdüklerini etraflı olarak tasvir ve tasavvur etmek güçtür. Marco Polo'da[15] bu meseleyi biraz aydınlatan şöyle bir kayıt var[16]: "Çin'in ve Mangi'nin[17] bütün mıntakalarında ve diğer memleketlerinde isyana hazır kâfi derecede hainler vardır, onun için, şehirleri büyük ve ahalisi çok olan bütün mıntakalarda asker bulundurmak zaruridir; onları dört-beş mil (fersah) ötede şehir dışında yerleştiriyorlar; şehirlere ise askerlerin girmesine manî olacak sur ve kapılar yapmak yasaktır. Hem askerleri,

[12] XV. as. ilk nısfında yaşıyan arap müverrihi al-'Omarî, Moğolların Kıpçak Türkleriyle karışmasını pek güzel tasvir ediyor. «.... Kıpçaklar onların (yani Moğolların) tebaası oldular. Sonra onlar (Tatarlar) onlarla (Kıpçaklarla) karıştılar ve kız alışverişi yaptılar ve toprak onların (Tatarların) tabiî ve irsî evsaflarına galebe çaldı ve onlar sanki onlarla bir ırktanmış gibi, hepsi Kıpçak gibi oldular, bunun sebebi Moğolların ve (Tatarların) Kıpçak topraklarında yerleşerek onlarla sıhriyet peyda etmeleri ve topraklarında oturup kalkmalarıdır», Tizenhausen'in tercümesi «Sbornik materyalov otnosyaşşihsya k istorii Zolotoy Ordı», SPb, 1884, I. 235. Bk. Barthold «Ulugbek» 8—9; Barthold «Seremonyal pri dvore Uzbetskih hanov XVII. veka», (XVII. as. Özbek hanlarının sarayındaki teşrifat) Zapiski RGO otd. ētnogr. XXXIV, sah. 293—308 : Barthold, « K voprosu o proishojdenii kaytakov » (Kaytakların menşei meselesine dair) Etnogr. Obzor. kn. 84—85, 1910, sah. 37—45.

[13] Bk. bu es. sah. 3.

[14] Bk. Barthold «Ulugbek», 8 ; «İstoriya kulturnoy jizni Turkestana» (Türkistan medenî hayatının tarihi) 90—95.

[15] Ramusio versyonu.

[16] Marco Polo, 109; Yule, I. 336; Charignon, II, 7—8; krş. Palladiy «Kommentariy ... na ... Marko Polo», 37; D' Ohsson, II, 483; krş keza M. Polo, 216—217, 229—230 ; S. sk., 200—201 (Palladiy Kafarov'un notları).

[17] Yani, şimalî ve cenubî Çinde.

hem onların kumandanlarını büyük hakan her iki senede bir değiştirir... Askerler, sırf büyük hakan tarafından mıntakanın varidatından tahsis edilmiş maaşlarla değil, kendi büyük sürülerinin ve sattıkları sütlerin varidatiylede yaşıyorlar ve bu para ile kendilerine lâzım olan şeyleri satın alıyorlar. Askerler, otuz, kırk ve altmış günlük mesafede olan muhtelif mevkilerde yerleştirilmiştir„ [18]. Pek tabiidir ki süt satanlar âdi Moğollar idi ve bu onların vaziyetinin pek parlak olmadığına delâlet eder. Yuan devrinde ve Moğolların hakimiyeti zamanında Çin'de her bir Moğolun efendi vaziyetinde olduğunu zannetmek hiç doğru değildir. Ancak Moğol beyleri, yüzbaşılara kadar muhtelif rütbedeki noyanlar, zadegândan olan muhafızlar ve nihayet şehzadeler efendi vaziyetinde idiler [19].

127

Elimizde bulunan az mehazlara göre, Yuan sülâlesi zamanında Moğolistanın ve Moğolların refahı, bilhassa Cengiz ve onun üç halefi devrine nazaran, eksilmeye başlamıştı. Ardı kesilmeyen feodaller harbi ve imparatorluğun muhafazası için zarurî olan askerlerin silâh altında bulundurulması, memleketi zayıf düşürüyordu [20]. Bununla beraber "müslüman„ ve çinli tüccarların elinde bulunan murabahacı ticaret sermayesi, yeni istihsâl şekilleri yaratamıyordu ve yaratamazdı. Moğolistanda yeni kurulmuş şehirler, herhalde, refaha kavuşamıyorlardı [21], tatbiki hususunda ilk teşebbüslerden evvelce bahsettiğimiz ziraat dahi inkişaf etmiyordu. Muhtelif yerlerden aldığımız malûmata göre,

[18] İhtimaldir ki, Marco Polo'nun söylediği gibi Çinde ordugâhlarda bulunan askerler arasında Moğollardan başka, diğer göçebe ve Türk menşeinden olanlar da vardı, bk. «Yuan-şi», III, f. 33

[19] «Yuan-şi» : S. sk., 227 (Palladiy Kafarovun notları); Chavannes, «Inscriptions», T'oung Pao, 1904, p. 429-432.

[20] «Yuan-şi».

[21] Karakorum yazıtları, bu şehrin refah içinde ve büyümekte olduğundan bahsetmiyorlar; bk. V. Kotviç «Erdeni-dzu'daki Moğol yazıtları» s. 205-214; Poppe, «1926 s. yazında Orhona Yapılan seyahatın raporu», 15-22 (krş. DAN-B, 1930, s. 186-188, T'oung Pao, 1930, p. 228-229). Karakorumun hangi tarihlerde tamamiyle öldüğü ve terk edildiği malûm değildir. Fakat Moğollar onu bir müddet daha hatırlarında tutuyorlardı, hatta bazan hakikî adını da kullanıyorlardı, *S. s.* bir yerde hakikî adı olan *Xorum-xan... balğad*'ı anıyor (*S. s.*, 144). Moğolların kullandığı ve Çin menşeinden olan adı *Xoninġ* (He - l i n) idi; bk. İ. J. Schmidt'in (*S. s.*,404 ve P. Pelliot'nun) JA, 1925, I, 372-375) notlarına.

Hubilay hanın Çinden Karakorum'a erzak sevkini durdurması, Karakorum'da ve civarındaki mıntakalarda açlığın başgöstermesine kâfi gelmişti[22].

Moğollar, hakanın sarayı ve başka feodaller için büyük emek sarfetmeye mecburdular. Bundan dolayıdırki "Yuan-şi„ nin anlattığına göre sur dışında yaşayan Moğol avamı, kurak veya başka bir felâket senelerinde çocuklarını köleliğe satmağa mecbur kalıyordu[23].

Yuan sülâlesinin sukutundan sonra, kendi dağ ve bozkırlarına dönen Moğollar, Cengiz'den evvelki devre nazaran daha fazla tecrit edilmiş bir vaziyette bulunmaktaydılar. Böyle bir vaziyet, pek tabiî olarak hayatın her cihetinde kendisini gösterecekti. Malûmatımızın noksanlığına rağmen, medenî memleketlerle tesis edilmiş ticaretin ilk zamanlarda tamamiyle kesildiğini tesbit edebiliriz. Ticaret yolları işlemiyor, tüccarlar da sefer yapmıyorlardı. Sanat erbabiyle ziraatçılar köy ve kasabalarda kaybolmuş gitmişti[24]. Ticaretin 128
yerini çapulculuk tuttu. Moğollar hem biri birlerini, hem göçebe veya medenî komşularını yağma ediyorlardı[25]. Yağma için yapılan akınlar hakikî bir zanaat şeklini aldı.

Bu vaziyet karşısında, pek tabiî olarak, hayat tedenni etmeye mecburdu; Moğollar imparatorluk devrinde elde ettikleri kültür kazançlarını sür'atle kaybetmiye başlamışlardı. Posta istasyonu teşkilâtını unutmuşlardı[26], tekerlekli arabaları da kullanmaz oldular[27]: hertürlü yükü sırf semer üzerinde taşımıya

[22] Bk. Defrémery-Khondémir, JA, IV s., XIX, p. 91; D'Ohsson, II, 349; Barthold «Yedisu tarihi» (Oçerk istorii semireçya), 53.

[23] «Yuan-şi», IX. f. 30.

[24] Bizi böyle bir neticeyi çıkarmaya, bizim mehazlarımızın tam ve ittifakla yapılan sükûtu sevk ediyor.

[25] Diyebiliriz ki Pokotilov'un kitabının bütün sahifeleri bu gibi hadiselerden bahsetmektedir. *S.s.* ile *A.t.*'de de bunlar kâfi derecede gösterilmiştir; bu son iki eserde göçebe Türk kabilelerine yapılan seferlerden de bahsedilmektedir. *A.t.*, 72; *S.s.* 210; 214, 216.

[26] Bk. DAN-B, 1929, s. 290-294; P. Pelliot «Sur y a m o u j a m, relais postal», T'oung Pao, 1930, 192-195.

[27] Moğol kaynakları arabalardan bahsetmiyor, fakat *S.s.* ve *A.t.* Cengizden evvel ve imparatorluk devri bahislerinde onları anıyor. Anonim «Çin tarihi» (herhalde Lipovtsev'e aittir), «eşya dolu arabaları» (s. 393) «yük arabalarını» keza «ev vazifesini gören kapalı arabaları» (s. 425)

başladılar. Mamamif Yuan devrinden sonra Moğolların neden araba gibi tekerlekli nakil vasıtalarını terkettiklerine dair tarihî vesikalarımız yoktur. Ancak, bunun umumî fakirleşme neticesinde olduğunu tahmin edebiliriz.

Bizim kaynaklarımızda Moğolların, Yuan devrinden sonra göçlerini tekrar büyük kütleler halinde yapmak mecburiyetinde olduklarına dair ima'lar vardır. Daimî harp ve akınların tesiri altında Moğollar bir kaç bin kişilik büyük oba - karargâhlar veya kafileler teşkil ederek göç yapmıya başlamışlardı; bu karargâhlara *xoriya*[28] deniliyordu ve bunların yakın ve öz akrabalardan müteşekkil bir oba olmaması, kadim Moğol *kuriyen*'lerine nazaran bir fark teşkil ediyordu. Bu *xoriya* (~ *xoruġa* (*n*) > *xorō*) ların[29] hayatı bizim için meçhul ise de çobanlıkla geçinen bir halk için böyle bir göç tarzının pek te cazip ve istifadeli olmadığını düşünebiliriz[30]. Bunun içindir ki, gerek zenginler olsun, gerek fakirler olsun bu göç tarzını
129 bırakıp tekrar *ayil*'lar halinde göçetmeye cehtediyorlardı[31].

Çin medeniyetinin mahsullerine, bilhassa gıda maddelerine, dokuma ve madenî eşyalara karşı duyulan ihtiyaç, Moğolları, yağma ve çapulculuktan, Min sülâlesinin Çini ile ticarî münasebetlere doğru sevkediyordu. Bu hususta o devrin Moğollarında büyük bir tezat görüyoruz: bir taraftan onlar kendilerine lâzım ve zarurî olan şeyleri, Çine yapılan çapulculuk akınlariyle elde etmeğe çalışıyorlar[32], diğer taraftan ise Çinlilerle muntazam bir alış veriş yapmak, mal mübadelesine girişmek istiyorlar ve bunun için ticarî hey'etler gönderiyorlar, Pekin'e at

---

zikrediyor. Moğollarda bu arabaların XV. as. kaybolduğunu düşünebiliriz. Pek eski kaynak olmıyan «Radloffun Tarihi», altı Moğol «ulusunu» mizahi manzumelerle yapılan tasvirinde Ordos'lar hakkında: *xasaġ tergen-i xadaġalaġsan* «arabalarını muhafaza edenler» diyor (s. 160).

[28] *S.s.* 205-252; Uspenskiy «Kuke-nor veya Tsin-hay memleketi», 98-99; Pokotilov 109-145.

[29] Bk. Vladimirtsov «Moğol yazı dilinin ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri» s. 201.

[30] Bk. *S.s.* 252 - horonlardaki muhtemel kavgalara ima.

[31] «Şarki» Moğollarda horon usuliyle yapılan göçler hiç bir yerde muhafaza olunmamıştır.

[32] Pokotilov, passim.

satma hakkını elde etmek ve hudutlarda satış merkezleri (*basar*)[33] açtırmak için teşebbüslerde bulunuyorlardı[34]. Moğolların hayatındaki bu tezadlar ehemmiyetli neticelere sebep olmuştu.

Moğolların veya Oyratların Orta Asya medenî milletleriyle ticarî münasebetleri hususunda XV.-XVI. as. için olan malûmat elimizde yoktur. Son asırlarda bu münasebetler kaydedilmişti.

Şunu da zikredebiliriz ki Moğollar eskiden olduğu gibi av avlarlar ve sürülerine çobanlık ederlerdi. Bununla beraber avcılık, anlaşılan, geçen devirde oynamış olduğu rolü kaybetmişti. Şimdi Moğollar göçebe avcılardan hakikî (çoban) göçebelere dönmüşlerdi, bunların hayatında av yardımcı bir san'at veyahut bir eğlence olarak kalmıştı[35]. Büyük mikyasta sürek avları da, birçok başka şeyler gibi, galiba tarihe karışmıştı[36].

XVI. asrın ortalarından itibaren, Moğollarda maddî refahın az çok iyileştiğini görüyoruz (mamafih, bunu ancak şarkî Moğollar için diyebiliriz). Fakat tekrar kaydetmek icabeder ki malûmatımızın eksikliği, bu iyileşmenin sebepleri hususunda muayyen bir mütalâa serdetmeye müsaade etmemektedir. Bu hususta belki Çinle olan ticaretin gittikçe inkişaf etmesi, belki ayni Çinin muhtelif eyaletlerine yapılan akınların (çapulculuğun)

[33] Tümetli Altan hanın fermanındaki ıstılah.

[34] Pokotilov, 20, 38, 62, 64, 65, 99, 108, 115, 142 (XVI. as. Moğolların atlarla mübadele ettikleri çaydan bahsediyor), 169, 193; Parker, 93. Ticaret merkezleri hak. bk. Pokotilov 108-109, 183-194; *S.s.* 210; Uspenskiy. 104, 106; Parker, 94; Huth, 57; Pokrovskiy, «Petlin'in.... seyahatı» 286, Bk. keza Pozdneyev «Yeni keşfedilen Min sülâl. devrindeki Moğolların yazılı eseri» sah. 367-387 (Altan-hanın fermanı) Zaya Pandita 7-8; Neyci-toyn, 9.

[35] Elimizde bulunan mehazlarımızdan *S.s* ve *A.t.* pek sık avdan bahsediyorlar, fakat anlaşılıyor ki bu av ekseriya efendilerin eğlencesi için ve pek sıkışık zamanlarda ancak iaşe için yapılmaktadır; bk. *S.s.*, 138, 234, 236, 282; *A.t.* 55, 71.

[36] Mamafih, *S.s.* kendisinden bahsederken, XVII. as. ilk nısfında onun süzereni olan Cinong'un «büyük avlarda ona ortada hareket etmek» imtiyazını verdiğini söylüyor (*S.s.* 282). «Oyrat kanunları» sürek avlardan bahsediyor (sah. 17) ve bu avları intizama sokan ve bunu bozanlara verilen cezalardan bahseden maddeleri ihtiva eder. Bilâkis, *Xulxa jirum* sırf küçük ve tekbaşla yapılan avları anıyor (f. 81, 46, 47). Sürek avlardan başka kaynaklar da bahsediyorlar, bk. mes., Neyci-toyn, 6, 25-27; «Coktutayci kitabeleri», 1, 1265-1257, 1263.

daha fazla bir muvaffakiyetle neticelenmeleri - ki bu devirde Çin zayıflamaya yüz tutmuştu-, belki de bu hadiseler münasebetiyle ehemmiyetli Moğol kütlelerinin cenuba, Çin hududuna doğru kaymaları ve He-tao (yani Ordos) ile Cenubî Moğolistanda bir takım yerlerin fethi ve zaptı [37] büyük bir rol oynamış olabilir. Görünüşe bakılırsa Moğollar tekrar *ayil*'lerle göç tarzını elde edebilmişlerdi [38].

130

XVI. asrın ikinci nısfında Moğol feodalleri şehirler tesis etmeye teşebbüs ediyorlar [39], saraylar ve Buda manastırları inşa ediyorlar, [40] Çinden başka, onların Tibetle ve Çinin Tangut-Tibet eyaletleriyle münasebetleri başlıyor [41]. Sonra, XVII. asrın başlarında, Moğollarla mübadele ve ticaret münasebetleri olan memleketlerin ve milletlerin sayısı daha fazla artıyor [42].

Muhtelif mıntakalardaki Moğolların, biribirinden pek farklı olan medenî yerleşik kavimlerin ülkeleriyle ticarî münasebetlere başlamaları vaziyetin hususiyetini teşkil etmektedir; Moğollar, yerleştikleri sahanın genişliği yüzünden, biribirleriyle ticarî münasebette bulunmıyan ticarî merkezleri, pazarları elde ediyorlar. Tarih sahasına Mançuların çıkması, Çinde Mançu imparatorluğunun kurulması ve bunun neticesi olarak Mançuların Orta Asyaya doğru yayılması ve Çin sermayesinin oraya kadar girmesi, Moğolların içtimaî teşkilâtına büyük tesirler yapmıştır. Moğolların göçebe feodalizminin tedricen sukutunu müşahede ediyoruz: Moğol cemiyeti için yeni devir başlamaktadır.

[37] Pokotilov 23, 90-91, 102, 104-106, 117, 120-124, 141-212.

[38] Bütün kaynaklarımızın metinlerinden bu neticeyi çıkarabiliriz.

[39] *Baiishing* (Kuku-hoto veya Guy-hua-çen) şehri; bk. Pokotilov, 173, 184; Pokrovskiy «Petlin'in.... seyahatı», 287; *S.s.*, 236; Çin kaynaklarına göre "göçebeleri medenî hayata bile alıştırma teşebüsü yapılmış ve şehir civarındaki arazi işlenmişti,, (Pokotilov, 173).

[40] Pokotilov 180-181; Parker, 93; *S.s.* 202, 226, 230, 236, 238; Huth.

[41] *S.s.* 210-212, 224-226, 258; W. Kotwicz "Quelques,, donnés nouvelles sur les relations entre les Mongols et les Ouigours,, Rocznik Orjentalistyczny, II, 1925, p. 240-247.

[42] Bk. Kotviç "Arşiv vesikaları,,; Zaya Pandita, passim.

II. OTOKLAR VE TÜMENLER

Moğol kabilelerinin, "binliklere,,[1] taksim olunması neticesinde husule gelen karışmalar, Moğol askerlerinin cüzütamlariyle beraber şehzadelere mukataalar ayırma, bu askerlerin ebedî olarak garba sevk edilmesi, Yuan sülâlesi devrinin feodal harpleri ve bu vaziyetlerle bağlı olarak halkın feodaller arasında yeniden paylaşılması, Moğolların içtimaî teşkilâtı için pek ehemmiyetli neticeler doğurmuştu[2]. Yuan sülâlesinin sukutu, Çinden kovulması ve bu hâdise esnasında muhtelif içtimaî zümrelere mensup bir çok Moğolların ya telef olması veya

[1] S. sk. hususî bir ıstılah olan ve «binliği taşkil etmek, binlere ayırmak» manasındaki *mingġala-* kelimesini kullanmaktadır.

[2] Kadim Moğol kabilelerinden bir çoğu, yeni teşekkül eden kabile gruplarına girseler dahi kendilerini muhafaza etmişlerdir. Şöyle ki, mes. Calayir kabilesi cenubi-şarkî Moğollara iltihak ederek (''Men-gu-jo-mu- tzi,, 7-8; Schmidt, "Volksstämme,, , 425) *Xalxa* adını alan yeni bir kabile birliğine girmişti, bk. *S.s.*, 182, 196, 206; «Radloff tarihi», 221. Umumiyetle, Cengiz devrinde hezimete uğratılan ve fazla dağıtılan Tatar kabilelerinden *Caġān tatar*'ları Çahar kabilesine dahil olmuşlardı, bk. *S.s.*, 204; onları Ordos'ta (Gombojab, 44 b) Keşikten'ler arasında da buluyoruz (Potanin, Tangut-Tibet müntehası I, 103). Kaydedebiliriz ki, Moğol imparatorluğu devrinde bir çok yabancı kabileler moğollaşmıştır. Hakikaten, Moğol kabileleri arasında Moğollara ırk ve din itibariyle bile yabancı milletlerin adlarını taşıyanlara tesadüf ediyoruz. Meselâ bize şu kabile ve oymaklar malûmdur: 1) *Asud* (*Asūd*) yani As'lar veya Alan'lar, ki bunlar Moğol milletinin sağ koluna mensuptular, bk. *S. s.*, 144, 152, 168, 200, 201; *A.t.*, 80, 94; Gorskiy, 103; 2) *Erkegüd*, yâni «hıristiyanlar», Halhas ve Ucumçin'lere dahil olmuşlardı («Radloff tarihi,» 234 ve Gambojab, 14 b); 3) *Kergüd* yani «Kırgızlar», bk. *S.s.*, 56. 142; «Radloff tarihi» 222, 234, 239; *Caġān baiishing* üzerindeki yazı (bk. G. Huth «Die İnschriften von Tsaghan Baisin, Leipzig, 1894, 36): onlar Oyrat ve Halhaslara dahildirler; 4) *Sertaġul* yani «Sart'lar, Harezmîler, Orta Asya müslümanları (Türk ve İranlılar)» Halhaslara dahil olmuşlardı ve halen Garbi-Halha hoşunlardan birinde bu adla muhafaza olunmuşlardır, bk. *S.s.*, 168 (174); *A.t.*, 66, 85; «Radloff tarihi» 222; Gombojab, 48: 5) *Tanġgud* yâni «Tangutlar», Halhalara (Gombojab, 47: Pozdneyev, «Erdeniyin Erihe», 96), Uratlara (*S.s.*, 206), Ordoslara (Potanin «Tangut-Tibet müntehası», I, 103) dahil olmuşlardı; Tangutlar hakk. R.-ad-D.'in sözlerini hatırlamalıdır (I, 122-123), ki oradan Cengizhan birçok esir alıp getirmişti, ve bunlardan bir kısmı sonra Moğol noyanları olmuştu.

Çin tesiri altında kalarak tedricen çinlileşmesi ise, Moğol içtimaî teşkilâtına ve kabilelerin birbirine karışmasına daha fazla tesir yapmıştır.

Bu tebeddülâtın ne gibi yollardan geçtiği bizim için meçhuldür, fakat son netice hususunda bazı şeyler bildiğimizi kayıt ve tesbit etmeliyiz. Ezcümle, icra olunan tebeddülâtın neticesinde Moğol'ların ekserisi kabile teşkilâtını ve "binlikler„ taksimatını kaybetmişti. Hakikaten mehazlarımıza baktığımızda Moğol kabileleri, *oboġ*'ları [3], ve Cengiz hanın *mingġan*'ları hususunda hiç bir kayıt bulamıyoruz. Kabile teşkilâtı şimdiki "şarkî„ Moğolların çoğuna da meçhuldür. "Şarkî„ Moğollar demeliyiz, çünkü "garbî„ler'de yani Oyratlarda aksini görüyoruz: Oyrat kabilelerinde ekzogamiyle beraber kabile teşkilâtı muhafaza olunmuştur ve bunu orta devire ait kaynaklarda [4] muhtelif
132 mıntakalarda şimdiki Oyratlar üzerinde yapılan müşahedeler göstermektedir [5].

[3] Tabiî, kelimeden değil, hâdiseden bahsolunuyor. *Oboġ* kelimesi Moğol kabilelerinin takriben hepsinde muhafaza edilmiştir, ve «kabile, oymak» anlamından başka «soy»u dahi ifade etmeye başlamıştı. G. Potanin diyor ki «Ordos Moğolları kendi kabilelerinin veya dedikleri gibi «omoklarının», adlarını hatıralarında munafaza etmişlerdi» («Tangut-Tibet müntehası», I, 103). G. P. haşiyesinde «omok, Altaylıların *seök* (kemik) i ile aynıdır» diye izah ediyor. Bu hususta şüphe edebiliriz. Çünkü, hiç bir Moğol kaynağında bunu] teyid eden kayıt bulamıyoruz: sonra, G. Potanin (aynı yerde) Ordos «omoklarını» sayarken, aralarına bizce muhtelif Moğol kaynaklarından «otok» olduğu malûm olanları da karıştırıyor. Keza, Potanin, bir Halha hoşununu ve bazı diğer cenub Moğollarını gösterirken, otokların (kabile olan omokların değil) adlarını veriyor. Pek muhtemeldir ki, Potanin, rusça yazılışında benzerliği dolayısiyle «otok» ve «omok» kelimelerini karıştırmıştır.

[4] Zaya Pandita, 2. Oyratlarda «kabile, bir ekzogamik daire teşkil eden kan kardeşler birliğidir» ve ekseriya *yasun* «kemik» kelimesiyle ifade edilir. bk. bu eser s. 47. Fakat aynı zamanda *yasun* kelimesinden, bir millete, ırka mensup olmak ta anlaşılırdı. «Kabile» mefhumunu anlatmak için ayrı bir kelime yoktu, bu mefhum sadece kabile grupunun has adiyle ifade edilirdi, mes. *yasun inu xoshūd, otoq inu görōcin, görōcin dotorōn shangġas amui* «kemik itibariyle Hoşut, onun otoğu Göröçin, Göröçinler arasında Şangas (kabilesi) bulunuyor» (Zaya Pandıta, 2); krş. Golstunskiy, «Oyrat kanunları» 121.

[5] Kabile teşkilâtı keza Hotogoytu kabilesinde muhafaza edilmiştir, ki bunlar şimdi Halhalara mensup sayılıyorsa da ve biraz halhaslaşmışlarsa da eskiden Oyrat idiler, bk. Ubaşi-hun-tayci, 204; *Bolor toli*, III, 188; bu

Evvelce tasvir ettiğimiz kadim Moğol kabilesi veya oymağı ve Cengiz imparatorluğu devrinin "binlikleri„ yerine, XV. asırdan itibaren Moğollarda büsbütün yeni olan ve *otoġ* denilen teşekküllere tesadüf ediyoruz. Bu Moğol *otoġ*'u neden ibaretti, ve o devirde bu kelime neyi ifade ediyordu? Buna cevap vermek için pek çok muhtelif kaynaklara müracaat etmek icabeder, çünkü şimdiki Moğollarda dahi muhafaza eidlmiş olan bu kelime, asırlardan beri değişmelere maruz kalmıştır ve muhtelif hâdiseleri ifade eder.

Tetkikiyle meşgul olduğumuz devrin Moğollarında şunu görüyoruz: "şarkî„Moğollar gibi garbî Moğolların da, yani Oyratların da kabilelere-*ulus*'lara ayrıldığını ve bu *ulus*'ların muhtelif büyüklükte olduğunu kaydedebiliriz. Fakat umumiyetle *ulus* adı kabilenin büyüğüne veriliyordu ve bazan da buna, diğer bir ıstılahle, *tümen* yani "onbinlik„ deniliyordu[6].

Mingġan ("binlik„) ıstılahının kaybolmasına rağmen *tümen* ıstılahı muhafaza olunmuştur.

Sonra: göç etmeleri için muayyen araziyi işgal ederek birleşen göçebe *ayil*'ların muayyen gurupuna *otoġ* deniliyordu ve *ulus* veya *tümen*'ler bu otok'lara ayrılıyordu. Bahsettiğimiz devirde otok içtimaî ve iktisadî bir cüzütam teşkil ediyordu. Her bir Moğol muhakkak herhangi bir otok'a mensuptu ve bundan dolayı muhtelif içtimaî, iktisadî rabıta ve münasebetlerin muayyen çevresine girmiş bulunuyordu. Şayanı dikkattir ki, Moğol otok'u toprak (arazi) birliğine dayanıyordu.

Muayyen arazinin hudutları içinde, bunun mahsullerinden istifade ederek göç eden şu veya bu miktar ayillar gurupu otok teşkil ediyordu; askerî hareketlerin veya herhangi başka **133**
bir vaziyetin tesiriyle bu arazi sahası değiştirilebiliyordu, fakat

---

eserlerin ikisi de mustakil olup bir birleriyle bağlı değildir. Sonra, hakikî kabile teşkilâtı şimalî Buryatlarda (yani Baykal gölünü batısındaki Buryatlarda) ve umumiyetle Cengiz Hanın teşkilâtlandırmasından müteessir olmıyan Moğol kabilelerinde mevcuttur; bk. daha aşağıda.

[6] *S.s.*, 138 ve 202; *jirġuġan tümen* ve *jirġuġan ulus* "altı tümen„ ve "altı ulus„Moğol milletini teşkil etmektedir. Hakanın hassına *yeke ulus* «büyük ulus» deniliyordu, bk. *S. s.* 170,200,280, *A. t.*, 80: Onnigutların sayıdları *Muulixai-ong*'a dediler: "büyük *(yeke)* ulusun hükmü konuldu„. *Yeke ulus* mefhumu bazan *jirġuġan ulus*'la ayni olabilirdi.

münasebetler yeni sahalarda da ayni olarak kalmaktaydı. Menşe itibariyle de *otoġ* kelimesi "arazi, göç sahası„ mefhumu ile bağlıdır[7]. Menşei daha eski *otaġ* şeklinde olan moğolca *otoġ* kelimesi, Soğud kültürü istilâhlarına kadar çıkan orta Asya kelime guruplarına mensuptur. Milâdî ilk asırlarda orta Asyada yayılmış ve İran dillerinden biri olan Sogdçada *ōtāk* ("memleket, arazi„) kelimesi malûmdu[8]. Sonra bu kelimenin muhtelif şekillerine Türk, Moğol ve Tonguz lehçelerinde desadüf olunuyor[9] ve bir arazi, zemin, mahal ve saire ile bağlılığı gösteriyor.

Askerî anlamda, moğolca *otoġ*, muayyen bir birliği ifade ediyordu, yani otok'un verdiği silâhendazlar ayrı bir askerî kıt'ayı teşkil ediyorlardı ve buna *xoshiġun* ≈ *xoshi'un* ≈ *xoshūn* ("kolordu, fırka v. s.„) deniliyordu[10]. Bundan dolayı, *otoġ* ve *xoşhiġun* ıstılahları bir birine karıştırılarak kullanılıyordu. Şöyle ki, meselâ *Xalxa ulus* veya *Xalxa tümen* yani "Ḫalḫa kabilesi„ veya "Ḫalḫa tümeni„, "yedi otok'tan„ yahut "yedi ḫoşun-

[7] Bk. *S. s.*, 166, 182, 190, 194, 196, 200, 204, 208, 280, 284; *A. t.*, 66, 84, 85, 104, 106; İakinf "Oyrat„, 130-135; "Oyrat kanunları„, 3, 4, 12, 20, 22; *X. j.*, 6, krş. Baranov "Sözlük„, II, 171-172) Yeni Moğol kanunnamesi (Novoye Mong. Ulojeniye), VI, 21: Pozdneyev, "Moğolistan ve Moğollar„ I, 38; Leontoviç "Kalmıtskoye Pravo„ (Kalmuk hukuku), s. 208-119.

[8] Bk. C. Salemann, Manichaica V, İAN 1913, p. 1131; E. N. Titov, "Tunguz-Rıs Sözlüğü„, İrkutsk, 1926, sah. 124.

[9] Krş. mes. türk. *oda* "oda mesken, ev, aynı odada oturan askerler„, uygurca *otaġ* "oda ev„; cagat. *otaq* "çadır..; şorca, sagayca, koybalca *odaġ* "çadır, karargâh„; teleüt, alt. *odū* "çadır, karargâh„; yakut. *otū* "çadır, karargâh, oba„; tunguz. *otok* "karargâh„. Şimdiki Moğol lehçelerinin bazılarında *otoġ*: "menzil yeri, karargâh„ (buryat-bohan), "çadır„ (buryat--alar), "aynı arazi üzerinde göçederek karahgâhlar kuran akraba ayılar gurupu„ (bayıt-oyrat); Volga Oyratlarında—"başkalarından ayrı olarak bir kabilenin göç için işgal ettiği araziye otok deniliyordu„ (Kostenkov, "Kalmuklar hakk. tarihî ve istatistik malûmat„, s. 31; krş. Nebolsin "Hoşout ulusu Kalmukların yaşayış tarzı„, s. 8.) *Otoġ* kelimesinin bütün Moğol kavimlerinde, hatta Tangut-Tibet serhatlarında yaşayanlarda dahi (bk Mannerheim "A visit to the Sarö and Shera Jögurs„, p. 34) malûm olduğunu tespit edebiliriz, ve yalnız şimalî İrkut Buryatlarına *otoġ* kelimesinin Türkler vasıtasıyle geldiği görülüyor.

[10] *S. s.*, 166, 258, 282; *A. t.*, 65, 81; "Oyrat kanunları„, 4, 21; *X j.*, 2, 4.

dan„ müteşekkildi[11]. Umumiyet itibariyle *otoġ*'un *xoshiġun*'a nisbeti, *ulus*'un *tümen*'e nisbeti gibi idi diyebiliriz. Bütün Moğol milleti *otoġ - xoşhiġun* ve *ulus - tümen*'lere taksim olunuyordu.

Büyük hataya düşmeden zannedebiliriz ki, tetkik ettiğimiz devrin *otoġ*'ları Moğolların cihanşumul imparatorluğu devrindeki sabık "binlikler„den başka bir şey değildir. Hakikaten otok'lar "binlik„lere verilecek yeri doldurmaktadır. Moğol devletinin garp nısfında, daha doğrusu Moğolistanda[12], "ḫoşun'bin kişilik müfrezeye deniliyordu„[13] cümlesi bizim tahminlerimizi bir cihetten tasdik etmeye yaramaktadır. Bununla beraber daha küçük, meselâ 50 ila 100 kişilik askerî kıtalara dahi Maverainnehirde "ḫoşun„ deniliyordu[14]. Zaman geçtikçe *mingġan* yerine *otoġ* denilmeye başlandığını tahmin edebiliriz, çünkü eskiden bin asker ("binlikler„) çıkarmaya mecbur olan teşekküller, sonradan bu miktarı dolduramadıkları için daha az asker vermeye başlamışlardı. 134

"Binliklere„ muhtelif kabile ve kavimlerin ferdleri dahil olduğu gibi, otok'lar da sırf akrabalıkla bağlı zümrelerden teşekkül etmemişlerdir[15]. Şimdi gösterdiğimiz gibi, otok'un

[11] Halhasların diğer gurupu beş otoktan ibaretti; Halha *otoġ*ları hakk. bk. DAN-B,1930, s. 201-205, Elimizde bu gibi malûmat çoktur.Mes. Çaharlar evvelce 8 otoga (*S.s.*,190) sonra 8 hoşuna bölünüyorlardı (Moğol Kanunnamesi, XLVII, 8); fakat her Moğol hoşununa eski zamanın *otoġ*'u gibi bakmak katiyen doğru değildir. Moğolların otokları da, tümenleri de muhtelif tarihlerde ve muhtelif yerlerde birçok değişiklikler geçirmişlerdir, bunun için beher konkre hadisede, bugünkü hoşunun menşei hakkındaki tetkiki hususî bir surette yapmak icabeder. Zaya Pandita'nın biografyasında *dolōn xoshūn* "yedi hoşun„ ibaresi "Halha„ kelimesi yerine kullanılmaktadır, bk. Zaya Pandita; 4: *dolōn xoshūn ġurban yeke xan* "Halha ve halhalıların üç büyük hanı„.

[12] Yani Puladçi ve Tukluk-Timur tarafından kurulmuş devlette; (buna Şarki Türkistan ve İrtiş ile Emil'den şimale doğru Tyan-Şan'a kadar ve Barköl'den Balhaşa kadar uzanan memleketler dahildi.)

[13] Bk. Barthold, "Uluġbek„, 24. Osmanlı ile çağataycada "koşun„ kelimesi mevcuttur, Moğolcadan alınmıştır ve manası "bir şehrin veya eyaletin çıkarması lâzım gelen asker miktarı; asker mevcudu; sefere çıkmağa hazır ordu; müfreze (çag.); "ordu, asker„ (osm.)

[14] Barthold, "Uluġbek„, 24.

[15] Krş. Zaya Pandita, 2.

teşekkülü için en ehemmiyetli şey toprağa (sahaya) bağlılığı idi. Bundan dolayıdır ki bazı yerlerde bunun müteakip tekâmülünü müşahade etmek mümkündür; şöyle ki, otok'larda saha (toprak) birliği üzerine kurulan akrabalık meydana geldiğini, bu akrabalığın kan bağlariyle değil, saha yakınlığına kurulan ve aynı zamanda akrabalıktan doğan bütün neticeleri-ekzogami bile dahil olduğu halde - ihtiva eden akrabalık olduğunu görüyoruz [16].

İşte, Buryat vakayinamelerine göre, Selenge Buryatlarının "Podgorodnıy„ denilen otok'u halihazırda bulundukları yerlere muhtelif tarihlerde gelen muhtelif oymak-ailelerin karışmasından teşekkül etmişti: oymak-aile (*yasu-omoġ* veya *ayimaġ-yasun*) lerin sayısı yirmiden fazla idi [17]. Keza, bir Çin kaynağına göre [18], Oyrat otokları iki veya bundan fazla soylardan teşkil ediliyordu [19].

135 Tetkikini yapmakta olduğumuz devirde beher Moğol otok'unun kendisine has adı vardı ve bu ad görünüşe göre, otok'ta her hangi bir sebepten dolayı hâkim veya daha fazla göze çarpacak durumda bulunan oymak veya grubun adı olurdu, bununla beraber ekseriya otok'un mensup olduğu ulus-tümene de işaret edilirdi [20]. Meselâ *Caxar Xulabad otoġ* - "Çahar (ulus - tümenine mensup Hulabat otok'u„ [21]; *Oyrad Baġatud-un Baġarxun otoġ„* Oyrat (kabilesinin) Bağatut (Bâtut) *(ulus*'un) un Bağarhun otok'u„ [22].

[16] Yurt birliği dolayısıyle karabet (hemşehrilik) meselesi B. E. Petri'nin broşüründe tetkik edilmiştir ("Territorialnoye rodstvo u severnıh buryat„ İrkutsk, 1924.) Bk. daha aşağıda s. 137.

[17] Asya müzesindeki ve Buryatların tarihini ihtiva eden Ms.'e (sub. F. 7) bk. f. 62, f. 66: *Mongġol jüg-ēce urida xojis iregsen olan omoġ-un ulus bi bayinam. teden-i nigedkeji nigen ayimaġ-otoġ bolji bolxu kemēn medegülegsen-dü, jöbsiyeji xori ġarun ayimaġ yasun-u ulus aġsan-i nigedkegsen tula, Padġorodna kemēn nere aldarsiġsan... tere otoġ... erte caġ-tu otoġ bolugsan xori ġarun yasu omoġ-āca...*

[18] Sin-tszyan şi-lio (çji-lio); bu eser hakk. bk. Kotviç «Arhivnıye dokumentı» (Arşiv vesikaları), 810-811,

[19] İakinf «Oyrat», 130-135.

[20] *S.s.*, 166, 182, 186, 190, 204; *A.t.*. 84, 104.

[21] *S.s.*, 166, *A.t.*, 84.

[22] *S.s.*, 182. Krş. *S.s.*, 190, 204.

Daha Cengiz Han zamanında bütün "Moğol askeri„ ve bundan dolayı Moğol halkı da, eski bozkır örf ve adetine göre iki kola: 1. sol *(je'ün ↘ jegün ġar)* ve 2. sağ *(bara'un ↘ baraġun ġar)* kollara ayrılıyordu: [23]. Yuan devrinden sonra da bu taksimat muhafaza olundu: Çinde Moğol sülâlesinin sukutu esnasında [24] hezimetten evvel kırk *(döcin)* tümenden kalan altı tümenin üçü sol kola, üçü sağ kola mensuptu [25]. Dört tümen teşkil eden Oyratlar bu sayıya dahil değillerdi [26], ve buna göre bütün Moğol milleti iki kısma ayrılıyordu: altı (tümen Moğollar) [27] ve dört (tümen Oyratlar) [28]. O devirde ve gelenek olarak daha sonra da *Döcin Dörben xoyar* "kırk ve dört„ deniliyordu, yani bu "bütün Moğollar (ve Oyratlar)„ demekti [29].

Ekseriya *tümen*'i "10.000 kişilik kolorduyu„ büyük kabîle gurubu teşkil ediyor ve ona kendi adını veriyordu [30], mes., *Uriyangxan tümen* "Urânhalar tümeni veya ulusu„ [31] gibi. Büyüklüklerinden dolayı, ve keza bir tümen, taksimi kolay olmayan bir cüzütamdan ibaret otoklardan müteşekkil olduğu için ulus-tümenler sabit bir kemiyet değillerdi. Onlar taksim olunarak değişikliklere uğrayorlardı; eskileri kayboluyor, yerlerine yenileri peyda oluyordu [32]. Unutulmamalıdır ki,

[23] R.-ad-D., III, 132, 134, 138; S. sk; 116-117, 152, moğ. *ġar* harfiyen «kol» demektir.

[24] *S.s.*, 178; krş. *S.s.*, 70. 198; *A.t.*, 49. *Döcin* (kırk, 40) kelimesiyle bütün «şarki» Moğolları tesmiye etmeye başlamışlardı, ve bu isim uzun zaman tutunarak kalmıştı. bk. «Oyrat kanunları», 2.

[25] *S.s.*, 181, 188 (*jegün tümed* «sol tümenler»), 190, 192, 196; «Radloff tarihi», 159-162; *Gombojab*, 45; *A.t.*, 103, 104, 106, 108.

[26] Belki onların askerleri Çine girmedikleri içindir ve umumiyetle, daha Cengiz Han zamanından beri hususî bir vaziyette bulundukları için de olabilir. *Dörbön Oyirad* ibaresini «dört Oyrat (tümeni)» diye anlamalıdır; Böylelikle bu adın menşei meselesi hallolunmaktadır, ve bu *jirġuġan Monggol* gibi adlarla tamamiyle muvazidir; *A.t.* 91 krs. not 9

[27] *S.s.*, 184, 194; *Gombojab*, 55; *A.t.*, 110.

[28] *S.s.*, 142. 148; *A.t.*, 57 (doğrudan doğru *Dörben tümen* deniliyor)

[29] *S.s.*, 150, 154, 160; «Oyrat kanunları», 2. krş. not 5.

[30] *S.s.*, passim.

[31] *S.s.*, 194,

[32] *S.s.*, 194, Horçinlar, *S.s.*, (146, 190) de, keza başka kaynaklarda («Rodloff tarihi», 159-162) gösterilen tümenler listesine ilkönce dahil değillerdi, bilâhara tümen teşkil ediyorlar, veya böyle tesmiye olunuyorlar (*S.s.*, 196, *A.t.*,104)

Cengiz devrinde bile "binliklere„ nazaran tümenler daha fazla değişen birlikler idi. Bunun içindir ki Yuan devletinden sonra-
136 ki Moğolların tümen-uluslarında Cengiz Hanın " tümenlerini „ bulmak zordur.

Bizim elimizde, tümenin nekadar göçebe ailesi (*ayil*'ı) ihtiva ettiğine, ve beher tümenin harp zamanında ne kadar asker çıkardığına dair vesikalar yoktur. Fakat, otok'ların artık "binliklere„ muadil olmadığı gibi, Yuandan sonraki devirde Moğol tümenleri de, takribî olsa bile, 10.000 kişilik askeri mevcut çıkaracak olan birliği ifade etmiyorlardı. Tetkikini yapmakta olduğumuz devirde, *ulus* ıstılahı gibi "*tümen*„ de bir kaç otok'un dahil olduğu büyük kabile gurupunu[33] ifade etmek için kullanılırdı.

Moğol otok'larının, zor taksim olunan cüzütamlar olmalarına rağmen, daima sabit bir halde bulunmadıklarını zannedebiliriz. Harpler, feodallere tımarların tevzii, uzaklara yapılan göçler v. s. vaziyetler otok'ları teşkil eden ayılların keyfiyetiyle kemiyetine tesir etmiştir. Herhalde fazla büyüyen otok parçalanıyordu, ve bir kaç yenisi teşekkül ediyordu. Böyle bir neticeyi şu mukayeseden çıkarabiliriz. Malûm olduğu üzere, Ḫalḫaların şimallileri yedi otok'a, bilâhara yedi ḫoşun'a ayrılıyorlardı[34]. Fakat XVII. as. ikinci nısfında, ananeye tabi olarak, eskisi gibi "yedi otok„ denildikleri halde, hakikatte otokların miktarı bundan daha fazla idi. Kadim otok-ḫoşunlar "yeni„ hoşunlar sıfatiyle yani başlarında prens-süzeren'ler bulunan hususî bir mukataalar halinde muhafaza olunmuşlardı, içtimaî ve iktisadî teşekküller mahiyetinde olan otok'ların miktarı daha fazlalaşmıştı[35]: beher yeni Ḫalḫa ḫoşun'unda, herhalde eskilerin kollara ayrılmasından olsa gerek, yeni otoklar hasıl olmuş-

[33] Ayni şey garbi uluslarda dahi müşahede olunuyordu. mes, Temürleng devrinde bk. Barthold "Ulugbek„, 24.

[34] Bk. DAN-B, 1930, sah. 201-203, Zaya Pandita, 4.

[35] *X.j.*; 6., Pozdneyev "Eredniyn Erihe„, 96, "Radloff tarihi„ 221 *A.t.*, mes., *Sartaġul otoġ*'dan bahsediyor (66), sonra. *Gersenje* oğullarından birinin Halha otogu olarak bu otogu tevarüs ettiği malûmdur, Bilâhara Halha'da büyük Sartul (Sartağul) haşunu bulunuyordu, bk. Potanin"Şimali-şarki Moğolistan taslakları„ (Oçerki S.-Z. Mongolii),II, 22.

tu. [36]. Pek muhtemeldir ki, uygun şartlar altında buna benzer keyfiyet başka mahallerde de olmuştu [37].

Ulusların (tümenlerin) otok'lara taksimatından maada, oymak *(ayimağ)*lara dahi taksim olunduğu malûmdur. Oymak nedir ve otok'tan ne farkı vardır? Orta zaman Moğolistanında, ayni arazi üzerinde göçeden akraba ayillar gurupuna *ayimağ* (oymak) deniliyordu [38]; *ayimağ* kabilenin bir şubesidir, daha doğrusu, bir "fratriya„dır [39]. Oymağın otok'tan başlıca farkı -bir oymağa mensupların akraba zümresi olarak sayılmasıydı [40]. Oymaklar muhtelif büyüklükte oluyorlardı. Bazan bir otok'a birkaç oymak dahil olabiliyordu, bazan ise oymağın bir otok'un büyüklüğünde olduğu da vakîdi [41]. Sonra, arazi birliği esasında iki veya fazla oymağın birleşmesiyle yani otok'un

137

[36] Bundan mâda, Dayan-han tarafından parçalanıp diğer tümenler arasında taksim olunan *Uriyangxın* tümeninin otokları da Halhaslara dahil olmuştu (*S.s.*, 194), her ne ise elimizdeki mehazlar *Uriyangxan*'ları Halhas ulusuna dahil olarak göstermektedirler, bk. " Radloff'un tarihi,, 221-222, *Gombojab*, 48, Pozdneyev "Erdeniyn Erihe,, 96, krş. Pokotilov, 40, 47, 61-63 90, 118, Bretschneider, II, 175; " Men-gu-yu-mu-tszi,, I; B. Vladimirtsov "Urgada, Urga ve Kentey mıntıkalarında etnolojik ve lenguistik tetkikler,, (Etnologo-lingvistiç. izsledovaniye v Urge, Urginskom i Kenteyskom rayonah), sah. 20-21.

[37] Krş. Buryatlarda yeni otokların teşekkülü ile, bk. bu es. sah. 134

[38] «Oyrat kanunları», 2, 3, 6, 18, 19, 21, 22; *X. j.*, 12, 16, 83; *A. t.* 74. Moğolca *ayimağ* kelimesinin esas manası: «birbirine yakın cinslerin mecmûu, topluluğu» dur.

[39] Yani birbirine kan akrabalığıyle bağlı kabile grupları, soylar veya ailelerin birliği, dillerinde olduğu gibi kendi teşekküllerinde de Moğol unsurlarını bulunduran Yakutlarda dahi aynı şeyi müşahede ediyoruz, bk. D. A. Koçnev «Oçerki yuridiçeskago bīta yakutov» İzv. Obş. arheol. ist.. etn. pri Kazan. Univ., XV, 1899, sah. 49, 63—66; E. Pekarskiy «Yakut Sözlüğü», sah. 40 [Türkçe terc. sah. 49.]. Krş. keza türkleşmiş Orta Asya Moğolları hakk. malûmatla, bk. Barthold «XVII. as. Özbek hanlarının sarayında teşrifat usulleri» (Tseremonyal pri dvore Uzbetskih hanov XVII v.) sah. 302; Abul - Gazi "Türkmen şeceresi,, , 33; kr. keza G. D. Sanjeyev,. «Mancu-Moğol dil mevzuatı,. (Mancuro - Mongolskiye yzıkovıye paralleli), İAN, 1930, sah. 616. Aymak kelimesinin son mâna inkişafı hususunda daha aşağıya bak.

[40] "Oyrat kanunları,,, 18, 19, 21, 22 , *X. j.*, 12. 16, *A. t.*, 74; Neyci - toyn, 8; mehazlarımız otokları tedricen oymaklardan tefrik ediyorlar, krş. Zaya Pandita, 7, 34.

[41] İakinf "Oyrat.,, , 130—133(İak. Biçurin, aymağın, başında dzaysanğ'ın bulunduğu bir kabile olduğunu söylüyor, ib. 131).

meydana geldiğini düşünebiliriz; bazı Buryat otok'ları buna misâl teşkil eder[42].

Meselenin tevazzuhu için oymağın bir kabile, yani kan kardeşliğiyle bağlı bir ittihat olmadığını kaydetmeliyiz. Orta çağda Moğol oymağı, yakın akraba ailelerin mecmuu, kabilenin şubesi idi ve bir müşterek ceddiâlâdan ayrılan muhtelif soyların (*yasun* "kemik„) mensuplarından müteşekkil olabiliyordu. Böylelikle oymak, kadim soyların (*oboġ*'ların) parçalanmasından hasıl olan muhtelif kollara mensup ve birbirine akraba olan ailelerin ittihadı veya birliğidir. Bu vaziyette *otoġ* ve *ayimaġ* istilâhları birbirile karıştırılabilirdi: hakikaten bazı vakalarda birini diğeri yerine kullanmıya başlamışlardı[43]. Oymağın eski tipi Volga Oyratlarında (Kalmuklarda) XIX. as. ikinci nısfına kadar iyi muhafaza edilmişti[44].

Otok için olduğu gibi oymak için de arazi birliğinin esas olduğunu kaydetmeliyiz: Oymak mutlaka bir göç sahasına (*nutuġ*'a) malik olmalıdır, aksi takdirde böyle bir gurupa oymak denilmez. *Altan tobci*'nin verdiği mâlumata göre asîl bir kadın, himayesi altına aldığı bir çocuğu kurtarmak için ona şu sözleri söylemesini tenbih ediyor: "*ecige eke, nutuġ ayimaġ*
138 *-iyan baġa-du abtaġsan-u tula ülü medem*[45] "babamı, anamı, göçedilen öz toprağımı-oymağımı bilmiyorum, çünkü küçükken alınmıştım„.

[42] Bunlardan yukarıda bahsolunmuştu, ck. s. 134.

[43] Mes. bir Buryat vekayınamesi: *Urida xajis iregsen olan omoġ-un ulus bi bayinam. Teden-i nigedkeji nigen ayimaġ otoġ boljı bolxun* "ilk ve sonradan gelen bir çok kabilelerin ehalisi vardır; bunlar birleştirilirse bir oymak—otok teşekkül eder„ diyor (bk. yukarıya); krş. "Oyrat kanunları„ ,3.

[44] Bk. Pallas, I, 190—191; Nebolsin "Hoşovut ulusu Kalmuklarının hayatı„ (Oçerki bıta kalmıkov Hoşoutsk ulusa), s. 8, Kostenkov; "Kalmuklar hakk. tarihi ve istatistik malûmat„ (Istoriya i statistiçesk. svedeniya o kalmıkah), 31; Büler, 1, Oteç. Zapiski, XLVII, s. 21. Kaydetmeliyiz ki. Kalmuklara ait edebiyatta oymak mefhumu tespit edilirken birçok zıt malûmata tesadüf ediyoruz; krş. "Oyrat Kanunları„. 103 (Golstunskiy'nin notu).

[45] *A. t.*, 74 (metni tahrif edilmiştir), s. 84 Pekin tab'ı (burada metin makbul bir surette verilmiştir.)

III. FEODALLER

Otok'un, bazan ise ulusun başında [1] bunların irsî sahipleri (*ejen*) [2] ve askerî senyörleri sıfatiyle[3], menşei Çince olan *taiischi*[4], *jaiisang* [5], *daiibu* [6] unvanlarını taşıyan reisler duruyorlardı. Ekseriya ise, onlar kadim Moğol lakapları olan *baġatur* "kahraman, bahadır„ [7], *mergen* "nişancı„ [8], *secen* "müdrik, dirayetli„ [9], *örlüg* "cengâver, kahraman„ [10] nam ve unvanlariyle tavsif ediliyorlardı. Bazan ise onlara *xoshiguci* ∝ *xoshi'uci* yani "ḫoşun otok'un reisi„ [11] "ḫoşun başı -askerî senyör„ [12] deniliyordu.

[1] *S.s.*, 184.

[2] *X. j.*. I, 16; S., s. 186.

[3] *X. j.*. f. I; *A.t.*, 81-82; Zaya Pandita, 7.

[4] Harfiyen "büyük ustad„ manasında olan çince t a y - ş i kelimesindendir; bk. P. Pelliot, «Notes sur le "Turkestan„» 44-45; bk. Blochet "Rachid-ed-Din„, II, 453; *S.s.*, 144, 146, 168, 178, 188, 284; *A.t.*, 59, 60, 61, 63, 65, 78, 88; "Oyrat Kanunları„, 13.

[5] Çince t s z a y - s y a n 'dan; *S.s.*, 234, 266, passim. *X.j.*, f.I; *Bolor toli*, III, f. 147; krş. P. Pelliot, op. cit., 45,51, İskinf "Oyrat.„, 131

[6] *Daiibun* dahi yazılıyor, Çince ihtiram unvanı olan ve harfiyen "büyük adam„ manasındaki *day-fu*'dandır, bk. *S.s.*, 166, 168, 182, *A.t.*, 55, 56, 59, *Bolor toli*, III, f. 147. "Yuan-şi„nin Moğolca versyon'u *daiibu*'yu *taiivu*'dan tefrik ediyor (*taiivu*=*taiibu* çince *tay-fu*'dan "büyük idareci„). Fakat bununla beraber Moğolca *daiibu* istilâhının üç Çince kelimenin ihtilâtından neşet ettiğini tahmin edebiliriz, Yuan sülâlesi devrinde büyük ricalin unvanları olan bu üç kelime d a y - f u, t a y - f u ve "büyük c h a n c e l i e r„ mühürdar manasındaki t a y - b a o'dır, krş. Blochet, "Rashid-ed-Din„, II, 450-453, Vasilyev-Çjao-Hun, 222. Ezcümle bunu Moğol "istilâhının taammum edememiş imlâsı da gösteriyor, bk. *A.t.*, 55, *S.s.*, 138.

[7] *S.s.*, 188, 190.

[8] *S.s.*, 168, 184, *A.t.*, 58, krş. Velyaminov-Zernov "Kasım hanları ve şehzadelerine dair tetkik„ (İzsledovaniye o Kasimovskih tsaryuh) I, 214-215

[9] *S.s.*, 206, *A.t.*, 63, 65.

[10] *S.s.*, 178, 184,

[11] *Xoshigu*+sonek *ci*. Ekseriya bu unvanı pek doğru ve etraflı olmıyarak "öncü müfreze kumandanı„ diye tercüme ediyorlar.

[12] *S.s.*, 192 214, 258, 260, 266: *A.t.*, 85; "Oyrat kanunları„, 4; krş. Fişer, "Siberya tarihi„, 257, Pozdneyev, "Erdeniyn Erihe„, 99, bu unvan Ordosta bugünlere kadar muhafaza olunmuştur. bk. *Jinong-un dürim*, f. 9-b. Kaydetmeliyiz ki huşuci unvanını bazen tayci'ler dahi taşıyorlardı, bk. mes. *S. s.* 220.

Umumiyetle otok-ḫoşunların bazan da ulus-tümenlerin bu gibi reisleri, *sayid*'lara [13], yâni "ekâbir„ e, "rical„ e mensuptu [14]. Onların karıları ise, bermutat, *aġa* "hanım efendi„ [15], *daiibucin* (yâni, *daiibu*'nun karısı) [16] veya daha umumî olan *gergei* ~ *gergen* [17] "zevce„ unvanlarını taşıyorlardı.

Oymakların başında bunların sahipleri olan feodal senyörler duruyorlardı, ki bunlar da daha büyük efendilerinin vassalları idiler. Bizim mehazlarımız, unvanlarından bahsetmeden, onlara sadece "büyük„ (*axa* [18] veya *axalagci* [19]), keza "naip, régent„ *jasaġ* [20], yahutta *tüsimel* ("payeli, rütbeli„) [21] demektedirler. Tetkik ettiğimiz devrin ikinci nısfında oymakların başında dzaysangların (Moğollarda *jaiisang*, Oyratlarda *zayisang*) bulunduğunu düşünebiliriz. Böyle bir vaziyetin müteakip devirde Oyratlarda bulunduğunu müşahede ediyoruz [22].

D. Pokotilov, ihtimal Çin müelliflerine uyarak, otok'ların bu gibi reislerini "kabile reisi„ (rusça *rodonaçalnik*) diye tesmiye ediyor [23]. Onun bu istilâhı kullanmasını ben muvafık bulmuyorum, çünkü bu istilâh kabile teşkilâtı ile kabile aksakallarını andırmaktadır, burada ise vaziyet büsbütün başka bir mahiyettedir: Moğol otok'u katiyen kan kardeşler ve akra-

[13] "İyi, güzel„ manasında olan *sayin* dan cemidir. *Sayid* kelimesi "yüksek, asil„ manasını dahi alıyor, *Subhashitaratnānidhi*'nin eski moğol tercümesini bk. (buna dair bk. B. Vladimirtsov "*Pancatantra* dan Moğol hikâyeleri mecmuası„ sah. 44, ki burada mog. *sayid* tibetce *dam-pa* e x c e l l e n s, n o b i l i s kelimesine muadildir, yeni Moğol tercümeleri ise artık başka tabirler kullanıyorlar (mes. *dedegü* "yüksek, yüce„)

[14] *S. s.* 144, 174, 184, 265, 268, passim: *A. t.* 61, 81, 97.

[15] Bu kelime hâlâ Volga Oyratlarında kullanıldığı gibi diğer Oyrat kabilelerince de malûmdur, mes. zahaç. *aġa* "kâğıt oynundaki kız„ demektir. Bk. *S. s.* 148, 168, 178. 188, 208, *A. t.* 60, 72, 91, 92, 97.

[16] *S. s.* 166, *A. t.* 74, 109.

[17] *S. s.* 178.

[18] "Oyrat kan.„ 18, *X. j.* 12.

[19] "Oyrat kan.„ 20-22, keza otok reisine de böyle denilir.

[20] *X. j.* 16.

[21] "Oyrat kan.„ 3.

[22] Bk. aşağıya.

[23] Pokotilov, 37, 84, mamafih başka, mes. "reis, önder„ v. s. gibi gayri muayyen istilâhlar da kullanılıyor. Moğol reislerine (feodallerine) tatbikan "kabile reisi„ (rus. *rodonaçalnik*) istilâhını diğer müsteşrikler de kullanıyorlar, mes. bk. A. M. Pozdneyev ("Erd. Erihe„ 99).

balar birliği olmadığı gibi, onların başbuğları olan tayşı ve saireler de katiyen kabile reisi veya aksakalları değillerdi.

Beher Moğol oymak ve otok'u iktisadî bir cüzütam idi ve onun irsen geçen hakları haiz ("babadan intikal eden tımar„ [24] *xubi, ömci*) sahibi (*ejen*'i) de bulunduğu için ve diğer taraftan bir otok bir şehzadenin tımarına dahil olduğu veya bu tımarı (*xubi, ömci*'yi) teşkil bile ettiği için [25], otok'a (veya oymağa) **140** bir göçebe feod (f e o d u m), göçebe senyörlük, feodal-domeniel bir vahdet olarak bakılabilir. Bundan dolayı otok veya oymağı parçalara ayırmak zordu: Moğol otok'u, oymak gibi, her şeyden evvel, ona dahil olan bütün ferdleri (beylerin aileleri de dahil) birbirine bağlıyan iktisadî münasebetlerin silsilesinden ibaretti [26]. Garbî Avrupa feodalleri kendi malikânelerine göre ad taşıdıkları gibi, Moğolların orta devirde otok sahipleri de kendi otok veya kabilesinin adlarını alıyorlardı, ve ekseriya unvanları anılmıyordu, mes., *Xorlad-un Sadai* "Ḫorlat'lardan Saday„ [27]; *Ordus xarxatan-u Bayan coxur darxan* "Ordus (tümen veya kabilesine ait) Horhatan (otoğun) ın darhanı Bayan-çohur„ [28]; *Tümed Xanggin-u Aljulai -Aġulxu* „Tümet (kabilesinden) Ḫangin (otok'unun beyi) Alcuday-Ağulhu„ [29] gibi.

Otok senyörlerinin (beylerinin) tahtı idaresinde memurları [30] vardı, ki bunların dahi vazifeleri, herhalde babalarından

[24] *S. s.* 206, *Gombojab*, 37, 40, *X. j.* 9

[25] *S. s.* 204, 206.

[26] Krş. *S. s.* 196, 198; *A. t.* 106, 110, "Oyrat kanunları„ 20, 22. Düşmanlarının eline esir düşen bir *sayıd: Alcudai-yin ötülügsen xoron, Alagci'ud-ın tarxağagsan xoron* (*A. t.* 110) «Alçudayın ihtiyarladığı için, Alakçutları dağıttıkları için bütün bu uğursuzluk„ diyor. Cenubî Moğolistanda *Anxan*'a dahil (*Gombojab*, 43) *Alağci-ud* otoğu (bk. *S. s.* 156, 158. *A. t.* 64, 91, 91, 103); üç kardeş şehzade: " bizim Badma'nın halkını nasıl taksim edebiliriz. Dört otogun başına Bandzar oğlu Dorici'yi geçirelim„ diye karar veriyorlar (XVI. as.). (Oyratların Tsetsen-hanı) „karargâhına dönerek her otoğun zaysang ve demçilerini davet edip onlara : "ben Tibet seyahatına çıkmaya karar verdim. 10.000 at toplayınız, onları satmak için Çine göndereceğim.„ 10.000 at toplandı başlarında Hancin-lamayı bulundurarak 100 kişi ile (Çine) yolladı„ (Zaya Pandita. 7).

[27] *S. s.*, 178; krş. *A. t.*, 91.

[28] *S. s.*, 184, 191, 194.

[29] *S. s.*, 194. Moğol vekainameleri, *S. s.* , *A. t.* ve diğerlerinde bu gibi notlarla mebzüldur.

[30] Moğolca *tüsi* - "duyanmak, istinat etmek, güvenmek„ den olan *tüsimel* dir, krş. P. Pelliot "Sur la légende d' Uγuz - Khan„ , T'oung Pao 1930, p. 343—344.

veraseten intikal ediyordu, bunlar bir taraftan harp (müdafaa ve taarruz), idare ve adliye işlerine, diğer taraftan vergilerin tahsiline bakıyorlardı. Bu memurlara *jasaġul* (idare eden, tanzim eden, kâhya, çavuş)[31], *darugˇa* (âmir),[32], *demci* (muavin)[33], *shiülengge*~ *shülengge* (tahsildar)[34], *elci* (elçi, sefir, mübaşir)[35] deniliyordu. Muhtelif tarihlerde, muhtelif otok'larda bu memurların ehemmiyeti aynı dereceyi muhafaza etmediği gibi miktarları da tam kadroyu doldurmamıştı.

Şimdi şu sualleri ortaya koyabiliriz: mezkür tayşı, zay-
141 sang, ḫoşuçi v. s.'lerin menşei nedir? bunlar hangi içtimai zümreden çıkmışlardı?. Bu suallere cevap vermek için bizim mehazlarımızda kâfi malûmat vardır. Bunları tetkik ederken, görüyoruz ki, Yuan sülâlesi devrinde Moğol yüksek devlet memurları da aynı unvanları taşıyorlardı ve bunlara göre vazifedar oluyorlardı. Yuan sülâlesinin Moğol ricali sıfatiyle *cingsang* (nazır), *taiishi*, *daiibu* [33], *jaiisang*'lara [37] tesadüf ediyoruz. *Cingsang*'lardan evvelce bahsetmiştik, fakat şimdi ise, Yuan'dan sonraki devirdeki orta zaman Moğolistanında bu unvana sık tesadüf olunuyor. Bu unvanı ayrı otok'ların sahibi değil de, han tarafından tayin edilen idareciler taşıyorlardı; ve bu *cingsang*'lar hiç bir zaman Cengiz Hanın "altın„ sülâlesine

[31] *Caġān Baiising* üzerindeki yazı (Huth, 36) ; *X. j.* , 93; Buryat vakainameleri.

[32] *X. j.*, 3, 6, 25, 97 passim. "Oyrat kanun„, 109; Velyam.—Zernov "Kasım hanları ve şehzadelerine dair. tetkik„ (İzsl. o Kasim. tsaryah...), I, 29—30; *Bolor toli*, III, 164.

[33] "Oyr. kan.„, 6, 8, 20; *X. j.*, 63, 74, 97; Buryat vekainameleri, Zaya Pandita, 7.

[34] "Oyr. kan. „ 6, 8; *X. j.*, 63, 74, 97; Buryat vekainameleri; Mançu dilinde *shule*—"vergi tahsiletme„ ve müştakkı olan *shulegen* ~ *shulexen* "mükellefat, vergiler; cizye ye arazi vergisi„ kelimeleri olduğunu kaydetmeliyiz.

[35] *S. s.*, 176; *A. t.*, 56, 61; "Oyrat. kanunları„ 5, 6, 17, 18; *X. j.* 5, 26, 39, 83—84; Zaya Pandita, 32.

[36] Blochet, "Histoir... de... Rachid - ed - Din „ II, 451—454, "Yuna-şi„; Vasilyev - Çjao - Hun, 222; Yule, I, 423; Quatremère, 178—179; "Cengizhan hakk, kısa„ , 197.

[37] *S. s.*, 136; bk. yukarıda s. 138, not. 6; Vasilyev-Cjao-Hun, 223.

mensup olmayıp [38], ya mezkür *sayid* feodallardan veya herhangi bir kabile gurupunun başında "oturan„ senyörlerden intihap edilerek bu memuriyete getiriliyordu [39].

Bunu tespit ettikten sonra, şu neticeyi çıkarabiliriz: malûm olduğu üzere, hepsi feodal aristokrasisine mensup binbaşı noyanlar, tümenbaşılar ve hassa muhafızlarından çıkma Yuan sülâlesi devrinin Moğol ricali, sülâlenin sukutundan sonra Çinden firaretmeleriyle, oradaki malikânelerini bıraktıkları gibi payitahttaki şehir hayatını da terkederak, Moğolistanın bozkırları içindeki "binliklerine„ avdet etmeye mecbur oldular. Fakat şimdi "binlikler„ otok'lara tahavvül etmişti ve binbaşı-noyanlar ise zaysang, daybu v. s. olmuşlardı.

Moğol noyan ailelerinden bazılarının akibetlerini tâkip edebiliriz. İşte önümüzde Cengizin mesai arkadaşlarından meşhur *Boġurci (Bo'orci)-noyan*, asîl *Arulad* oymağından olup genç yaşında Cengiz-Temuçin'in hizmetine nöker olarak girmişti [40]. Onun ahfadı *Ilaxu*, Yuan sülâlesi imparatorlarının sonuncusu olan *Toġugan-Temür* zamanında *cingsang* unvanını taşımaktadır [41]. Sonra biz Dayan-hanın kumandanı ve Arulad'ların *sayid*'i olan *Moulun*'a tesadüf ediyoruz. [42] Sonra mehazlarımız, *Boġurci-noyan* ahfatlarının Ordosta Darhat otok'unun başında bulunarak *ordu*'nun ve Cengiz-Hanın mukaddes eşyasının muhafızı olduklarından *taiishi* ve *jaiisang* ünvanlarını taşıdıklarından bahsetmektedirler [43].

Yuan sülâlesi devrinde binbaşı noyanlardan bir çoğu **142**
kendi binlik - tımarlarından ayrılmış bir vaziyette idi. Bunlar-

[38] Mamafih Oyratlarda bir otoğun sahipleri çinsanglar (*cingsang*) olduğu malûmdur, bk. *S. s.* 182. Kaydedebiliriz ki, elimizdeki mehazlar bazan, yalnız bir otoğun sahibi olan "şarkî„ Moğol çinsanglarından bahsetmektedir: mes. bk. *S. s.*, 168, 194; *A. t.*, 82; (*Tümed-tīn Engkegūd otoġ-un Coruġ-bay Temür cinsang* "Tümet (ulusun)un, Enkegüt otoğun Çoruk-bay çinsang'ı„).

[39] *S. s.*, 120, 122, 136, 138, 142, 152, 168, 174, 182, 194, 268: *A. t.*, 57, 59, 63, 78, 82.

[40] Yukarıda s. 95-e bk.

[41] *S. s.*, 122, 132 ; krş. *A. t.*, 45, 49 (*Ilaġu.*)

[42] *A. t.*, 97.

[43] *Bolor toli*, III, 92-93; krş. Potanin "Tangut-Tibet müntehası„ (Tanguto-Tibetskaya Okrayna,) I, 122,

dan ekserisi, başlıca Daydu (Pekin) ve Şandu'ya olmak üzere, muhtelif Çin şehirlerine nakledilmişlerdi; burada devletin yüksek askerî ve mülkî memuriyetlerinde, imparatorun ve tımar almış şehzadelerin saraylarında bulunuyorlardı [44]. Nazırlık ve diğer yüksek memuriyetlere noyonlar han-huandi'nin iradesiyle tayin olunuyorlardı ise de, "Yuan-şi„nin verdiği malûmata nazaran babasının memuriyeti ekseriya oğluna intikal ediyordu. Yüksek memuriyetlerin hepsi feodal aristokrasisine mensup küçük bir gurupun elinde idi.

Hassa daima Moğol hanının maiyetinde bulunarak onun peşinden gidiyordu, ve hepsi asilzadelerden olan muhafızların talii, bir çok vaziyetlerde noyanların ve ricalin taliinin ayniydi. Bunlardan bir çokları için muhafız (*keshigci ~ keshigtü*) ünvanı sırf fahri olup hiç bir vazife görmeğe icbar etmiyordu [45].

Feodal aristokrasisiyle büyük ricâlin kendi mukataa-binliklerine olan münasebetlerinin ne merkezde bulunduğunu tayin etmek güçtür. Fakat, Yuan sülâlesinin sukutundan sonra, ricale mensup feodallerin bozkırlara avdet ettikten sonra tekrar kendi otok'larının başında hazır bulunmalarından, Yuan devrinde de öz mukataalariyle rabıtalarını kesmediğine hükmedebiliriz. Tıpkı, Çinde, Daydu şehrinde oturan Moğol han-huandi'sinin, alelusul Karakoruma, oradaki göçebe Moğolları idare etmesi ve şimal garbî hududunun muhafazası için kendi veliahdını gönderdiği gibi, herhalde bu feodaller de mukataalarını en yakın akrabaları vasıtasiyle idare ediyorlardı.

Şehir hayatı ve Çin kültürü Moğol aristokrasisine tesir etmedi diyemeyiz. Bir taraftan Moğol olan fatihler, Çinlileri Moğol dilini öğrenmeğe, ve çinceyi, klâsik dili kullanmadan, hususî konuşma argosile ve Moğol devlet yazısiyle yazmıya icbar ediyorlarsa da, diğer taraftan noyanların çoğu, şehzadeler bile, Çin edebiyatına vakıf olmuşlardı, klâsik Çin dilinde yazmayı öğrenmişlerdi, çinceden moğolcaya tercüme etmesini biliyorlardı. Diyebiliriz ki, Moğollarda münevver zümre de meydana gelmeğe başlamıştı [46]. Fakat bu münevver kısım

[44] "Yuan-şi„, *ben-tszi*, passim.

[45] Chavannes, "İnscriptions„, T'oung Pao 1904, p. 429-432.

[46] "Yuan-şi„, G. Pauthier, "De l'alphabet de Pa'-Sse-Pa„, JA, 1862 p. 1-47; Bazin "Le siècle des Youên„, JA., Mai-Juin 1852, p. 436.

ancak feodal sınfına mensup adamlardandı, pek az ve zayıftı, hem esas Moğol kütlesinden uzaklaşmış bir vaziyette idi. Bunun içindir ki bu zümrenin kendisi, ve kültür sahasındaki teşebbüsleri, Yuan sülâlesinin sukutunu takib eden yağma ve katliam esnasında iz bırakmadan az bir zaman zarfında kaybolmuştu.

Şimdi, feodal sınfının en yüksek tabakasını teşkil eden Cengiz hanedanının şehzadelerine geçebiliriz. Şehzadelere, daha Yuan devrindenberi, *köbegün* yerine çinceden alınmış bir kelime ile *taiiji* deniliyordu [47], ve bu unvan - mânası değiş- 143
meden- bu günlere kadar muhafaza olunmaktadır. Ancak Yesugey - bagatur'la Cengiz - Hanın ahfadı, yani hakikaten altın soy *(altan uruġ)*' a mensup olanlar tayci unvanını taşımaktadırlar ve bunlardan başka kimsenin bu unvanla anılmaya hakkı yoktur [48]. Ḫasar'ın ve Cengiz - Hanın diğer kardeşlerinin ahfadı, Yuan devrinden sonra ekseriya van (moğolca *ong*<: *vang*) unvanını taşıyorlardı [49]. Ayni devirde *xong - taiiji* unvanı da intişar etmişti, ki Yuan devrinde bu yalnız veliahtlara mahsustu[50]. "Bozkırlara„ avdetten sonra bu unvanı şöhret kazanan ve yahut mukataalarının büyüklüğü ile temayüz eden şehzadeler taşımaya başlamışlardı ; bu unvan bu günlere kadar muhafaza olunup gelmektedir [51].

[47] Çince "şehzade„ manasındaki *tay-tszi*'dandır, bk. P. Pelliot, T'oung Pao, 1913, p. 140.

[48] Bu adetin son zamanlardaki inhirafı hakk. daha aşağıda bahsolunacaktır.

[49] *S. s.*, 170, 174, 178, 190, 196; *A. t.*, 73-75, 80, 81, 83, 84, 91, 93, 94, 95, 103-110; "Radloff'un tarihi„, 229, krş. DAN-B, 1930 sah. 187, 221 - 222. Yuan devrinde *ong* ⌣ *vang*'han, kral„ unvanı altında bermutat muhtelif Çin eyaletlerine mukataa emirleri sıfatiyle oturtulan şehzadeler anlaşılıyordu. Yuan devrinden sonra bu unvanı sırf Cengiz han biraderlerinin ahfadı taşıyodu. Bilâhara Moğol yazı dilinde ve konuşulan lehçelerde *ong* şekli unutulmuşsa da, mamafih, bazı ağızlarda, muhafaza olunmuştu, bk. DAN-B, 1930, sah. 187.

[50] Çince "veliaht, imparatorun büyük oğlu, şehzade„ manasındaki *huan-tay-tszi*'dandır, bk. P. Pelliot, T'oung Pao, 1913, p. 140.

[51] *S. s.*, 138, 140, 264; *A. t.*, 55; "Oyrat Kanunları„ , 21. "Hong„ kelimesinin "huna„ olarak değişmesi hakk. bak. DAN—B, 1930, s. 221,

Yuan sülâlesi devrinde, bermûtad, veliaht Karakoruma gidiyordu ve *jin-vang* ≈ *ong* unvanını alıyordu[52]. Yuan sülâlesi devrinden sonra biz ayrıca *jinong* müessesesine tesadüf ediyoruz. Bir şehzade ve Moğol hanının yakın akrabası olan *jinong*, hükümdarın şeriki, Ogüst yanındaki Sezar oluyor ve Moğol milletinin sağ kolunu *(baraġun ġar'ı)* idare ediyor[53]. *Sanang secen*'in anlattığına göre bir Moğol şehzadesi han ile cinong'u şöyle tavsif etmiştir:

"Gökte, yukarıda güneşle ay,
Yeryüzünde, aşağıda han ile cinong[54]„.

144 Moğol hakanı ile cinong, büyük feodaller olan *xong - taiiji*, *taiiji*, *ong* gibi, kendi *xubi* (hass, mukataa) larına maliktiler, ki bu mukataalar ya ulus tümenlerden, yahut ta aynı ulusa ait bir veya bir kaç otok'lardan müteşekkildi; bununla beraber han, feodal şehzadelerle tayşı, zaysang v. s. gibi aryer vassalların da reisi - süzereni olup bilhassa, Moğol milletinin sol kolu (*jegün ġar*) 'nu idare ediyordu, cinong ise, kendi *xubi* (mukattaa)' sından başka, sağ kolunu tahtı idaresinde bulundurmakta idi[55]. *Taiiji* rütbesinin muhtelif sınfında bulunan bütün şehzadeler biribirine akrabadır; onların hepsi aynı kanın ve soy *(uruġ)*'un mensupları, efradı'dır. *(Kiyad yasutu, Borjigin oboġtu)* [56] ve

[52] Çince "emir, idare eden prens„ manasındaki *çjen—van*'dandır (Çince çjen—van > moğ. *jin—ong* > *jinong*, bk. B. Vladimirtsov "Mukayeseli gramer„ (Sravnitelnaya grammatika), 183; bu eserde fazla müeddibâne olarak *jinung* şeklinde gösterilmiştir); Oyrat yazı dilinde *jonong* veya *jonom* dır. Parker (p. 89) kabul edilmiyecek bir izah teklif ediyor.

[53] *S. s.*, 154, 156, 160, 174, 176, 184, 192, 264, 266; *A. t.*, 63, 86, "Men-gu-yu-mu-tszi„, 48.

[54] *S. s.*, 190: *degere kökeregci—de naran saran xoyar doura körüsütü-de xaġan jinong xoyar.* Bu ibare, her halde, çoktanberi Moğollarda da Çinlilerde de meşhur olan darbımeselin başka türlü ifadesidir: "göklerde iki güneş olamaz. milletin iki hükümdarı olamaz„ (bk. S. sk., 100—101; 214—Pal. Kafarov'un tefsirleri). Bu darbımesele muhtelif varyanlarla bir çok Moğol tarihî eserlerinde (bk. mes. *Bolor toli* III, 48) ve Çinceden adapte edilmiş tarihî romanlarda tesadüf edilir (bk. mes. *Baraġun Xan ulus-un bicig*, VIII, 38, IX, 54. krş. keza Hutuhtay Seçen hong - taycinin ibaresiyle) *S. s.*, 232, *lama . . . xaġan xoyaġula köke oġtarġui - dur naran saran xoyar nigen-e urġuġsan metü saġumui*, krş. *Caġān Baiishing* üzerindeki yazılarla (Huth, 31).

[55] *S. s.*, 156, 184, 192. [56] *S. s.*, 62; *A. t.*, 9.

bundan dolayı hiç bir zaman bu soydan kız alıp evlenmeğe hakları yoktur. Moğol *taiiji* ve hanları kendi kızlarını [57], alelusul, eskiden, yani Cengiz devrinden veya daha evveldenberi [58] kız alma - vermeyle bağlı "damatlar„ *(kürgen)* ailelerinden olan tayşı ve dzaysanglar gibi feodal zadegânına veriyorlardı. Yalnız şimdi "han veya şehzade damatlarına„ *kürgen* değil de, daha tantanalı olarak *tabunang* deniliyor [59].

Yuan devrinden sonraki Moğol cemiyetinin hiyerarşi (silsile-i meratip) basamakları şundan ibarettir :

xaġan
jinong
xong-taiiji, ong
taiiji
taiishi
cingsang
daiibu
jaiisang
ongniġūd
tabunang
(ġoncin)

Cengiz-Han hanedanına mensup şehzadelerin hepsi, yani bütün *altan uruġ*'lar veya *taiiji*'lar bazan *xad* ("hükümdar, şehzade, prens„)[60] unvaniyle tâzim ediliyorlar ve bunlar birbirleriyle ne gibi münasebetlerde bulunurlarsa bulunsunlar agnat, patriarkal bir soy teşkil ediyorlar. *Taiiji*'ler sırf akrabalık zihniyeti ve muhtelif ananelerle değil, ayni zamanda yalnız kendilerine münhasır bir kült ile dahi birbirlerine bağlıdırlar. Onların kültü 145

[57] Onlar *günji* ve *abaxai*, bilâhare *abaî* unvanlarını taşıyorlardı, bk. *S. s.*, 176, 194, *X. j.*, 29.

[58] Bk. s. 48.

[59] XVIII. Moğol müverrihi *Gombojob* feodal unvanlara dair her şeyi bilmektedir, şöyle ki, mes., cinong hakk.: *jinong, kitad vang kemegsen üge* (f. 34) diyor. Tayci ve tabunang'lar hakk. şunu yazıyor: "*monġġol xad-un nuġun üre-yi taiiji kemēmüi, abaxai öggügsen kürgen, tabunang kemēn daġudajuxui* (f. 46)„ Moğol prenslerin erkek ahfadına tayci derler, prenseslerin verildiği damatları tabunang diye ilân ediyorlar. Tabunang kelimesi çinceden alınmışa benzemektedir, fakat şimdilik bunu izah edemem. Malûm olduğu üzere *kürgen* unvanı garbî uluslarda muhafaza olunmuştur ve bu Moğolca olan kelimeyi arap harfleriyle yazarak Fars şivesiyle *gurgan* diye telâffuz etmeye başlamışlardı.

[60] *S. s.* 56, 182, 184, 200, 202, 206, 234, 244, 278, *A. t.* 55.

evvelâ Cengiz - Hanın kendisidir [61], ve ondan kalan mukaddes eşya, yani onun otağı [62] ile sancağı *(tuġ-sülde)* dir. Moğolların itikadına göre, bu sancağa sahibinin ruhu *(sü, sür)* sinmiştir, ve bundan dolayı bu sancak, Cengiz - Han soyunun ve onun hakimiyeti altında bulunan Moğol milletinin koruyucusudur *(sakiġulsun)* [63]. Bundan başka, *Borjigin* soyunun ninesi (kadın ceddi âlâsı) olan *Alan - ġoa* [64] yı, ve keza Cengizin küçük oğlu ve Yuan sülâlesinin ceddialâsı olan Toluy'u tâzim etmeye başlamışlardı [65].

Pek tabiî olarak *taiiji≈xad*'lar kendilerine has olan münferit vaziyetlerini büyük bir hamiyetle muhafaza ediyorlar ve yabancılardan kimseyi kendi aralarına sokmuyorlardı. Cengizin sülâlesi ile kan bağlılığı olmıyan kimsenin herhangi bir sebep veya vesile ile şehzadelerin aralarına dahil edildiğini ve *"altan uruġ*'un„ efradı olarak kabul edildiğini bilmiyoruz [66]. Mamafih

[61] Daha evvel, cihanşumul imparatorluk devrinde dahi, başlıca aristokraside olmak üzere bütün Moğollarda Cengiz-han kültünün başlanacağı belliydi, bk. D'Ohsson, II, 323-324; İakinf, 331; "Yuan-şi„

[62] İakinf, 331; *S. s.* 148, 150, 184, 192, 280; *A. t.* 75: Vladimirtsov "Tsoktu-tayci yazıtları„ I, 1276, 1278.

[63] *S. s.* 192 (*Xara sülde*); Moğol rivayetlerine göre *Xara sülde* hâlâ Ordos'ta mahfuzdur, bk. Potanin "Tibet-Tangut müntehası„ 1, 129 - 130; Jamtsarano"Rapor„ , sah. 48. S. sk., *yesün költü caġa'an tuġ* ("dokuz tuğlu beyaz sancak„) dan bahsetmektedir (bk. Pelliot 'Notes sur le "Turkestan„ p. 32), Moğolların inandıklarına göre son zamanlara kadar bu sancak Şimali-garbi Halha'da Go-sayd'ın hoşunda muhafaza edilmekteydi, ona her üç senede bir ihtifal yapıyorlar (*sülde senggenem*); 1913 senesinde böyle bir törende bulunmuştum, merasimin bütün safhalarını tesbit ve tasvir ettim ve fotoğraflarını çektim, bundan maada merasim programını istinsah edebildim. Bu sancağa halihazıra kadar *caġān tuġ* deniliyor, bk. Vladimirtsov "Çingiz-han„ s. 72, "Yuan-şi„ (VIII).

[64] Ona hürmetle *esi-xatun* demeye başlamışlardı, *S. s.* 180; *A. t.* 92-94; Jamtsarano "Rapor„ 47. *Esi* kelimesi hakk. bk. K. Shiratori "A study on the Titles Kaghan and Katun„ , Memoirs of the Research Depart. of the Toyo Bunko, No. 1 , Tokyo, 1926, p. 8.

[65] İakinf, 309; Jamtsarano, "Rapor„ 48.

[66] Kendisi de hükümferma bir şehzade olan *Sanang secen* yazdığı tarihî eserinde, Mogollarda pek maruf ve meşhur olan *Subhashitaratnānidhi*'den şu fıkrayı alıyor :

Öber-ün nöküd dayisun bolbāsu, tusatu;
Eteged dayisun nökür bolbāsu, xourtu.

evlâdlık edinme âdeti herkesçe malûmdu ve pek taammüm 146
etmişti. Fakat taycilar, kanunî varislerinin bulunması için, ancak kendi uzak arabalarından ve yine tayci oğullarından birini evlâdlık edebiliyorlardı [67]. Ḫasar ve Cengizin diğer kardeşlerinin ahfadına bile, bazan, yan bakılırdı ve bunlar Cengizin kendi soyundan olan tayci'larla ayni hak sahibi ve hakikî bir tayci olarak sayılmazlardı [68]. Tayşi, çinsang, ve zaysanglar ne kadar iktidar sahibi olurlarsa olsunlar, Cengizin soyuna dahil olmasını hiç bir zaman tahayyül bile edemezlerdi, t a y c i olmak için doğmak lâzımdı, sıhriyet bu hususta hiç bir hak vermiyordu [69].

Bunun için, devleti ve imparatorluğu kendisi ve kendi soyu için tesis etmiş olan Cengiz Hanın ahfadından biri ancak, Moğol hanı, bütün Moğalların hükümdarı olabilirdi; ancak o han, feodal senyörler olan Cengizoğulları şehzadelere reislik edebilirdi, ve ancak bu şehzadeler tayşi, zaysang ve hakanın

---

Yani: "eğer kendi nedimin düşman olursa, fayda verir;
eğer yabancı bir düşman nedimin olursa zarar verir.„

(Subhashitaratnānidhi'nin müellifi *Saskya-pandita*dır, ve bu eser Moğolcaya pek çok tercümelerinden malûm olup, büyük bir şöhret kazanmıştır) *Sanang secen* yukarıdaki fıkrayı *Taġuġān-temür-xaġān*'ın maiyetinde bulunanlardan birinin ağzıyle imparatora nasihat olarak söylemektedir. Fakat bu eserin muhtelif tab'ı, Tibet metinleri gibi miktarı çok moğolca tercümeleri (*Sayin üge-tü erdeni-yin sang*) de, bu fıkrayı başka bir şekilde veriyorlar. Tibetçede bu fıkra şöyledir (VI, 18):

phan-byed dgra-bo yin-yang bsten,
gñen - yang gnod-na spad-bar bya

Yani: "düşman olsa bile, fayda verene emniyet etmeli;
Zarar vereni, akraba olsa bile, bırakmalıdır„

Beyitin fazla serbest olan tercümesi - ister *Sanang secen* tarafından olsun, ister olmasın - o devir Moğol cemiyetinin feodal - kabile zihniyet ve duygularının tesiri altında meydana geldiğini zannedebiliriz.

[67] Krş. *S. s.* 178; *A. t.* 90 - 91.

[68] *S. s.* 178 - 180; *A. t.* 91-93, 80.

[69] Şayanıdikkattir ki, *S. s.* Mançu şehzade (*beiile*) lerine - *taiishi* diyor (p. 284) *S. s.* e göre meşhur *Aruġtai taiishi* kendisine " avamdan bir insan„ diyor. *xaracu kümün nadur yaġun? Ajai-taiiji tngri-yin üre bölüge„* bana, avamdan olana, neme lâzım? İşte, Acay-tayci gökte yaşayanın (mukim-i; sama'nın) neslindendir„ (*S. s.* 146).

diğer feodal arrièr-vassallarının başında durabilirlerdi [70]. *Taiiji*'ler böyle düşünüyorlardı.

Moğol vakayinameleri bize, Oyratların tayşisi olan Togon'un, haddinden fazla kuvvet aldıktan sonra, Moğol hakanının tahtına geçmek istediğini rivayet ediyorlar. O meşhur Temürleng gibi "imparator damadı„ idi [71]; Cengiz hanedanına mensup ve mukataa sahibi bir şehzade olan Moğol müverrihine göre, bu Oyrat tayşisi, kendi maksadına güya meşrû bir şekil vermek için şu muamele ve hitapta bulunmuştu: "Cengiz hanın otağına kılıç vurmakla küstahlık ederek dedi: "sen saadetlü ve fehametlünün (yani imparator - hanın) beyaz otagıysen, ben, Togon, saadetlü ve fehametlünün (yani imparatoriçenin) oğluyum, diyorlar„ [72] ... "Maiyetinin ısrarı üzerine, Togon-tayşi, Moğol hanlarının merasimine göre tahta çıkmak istedi. Fakat Cengizin otağına secde ederken göze görünmiyen bir sivri uç unu vurdu ve herkes gördü ki, otakta asılı duran ve Cengizin kendisine ait sadaktaki
147 oklarının biri kanla kaplanmıştı„ [73]. Togon ölürken: "saadetlü-fehametlü er kendi erini yarattı; anamız hanıma teveccüh etmiştim, fakat saadetlü fehametlü kadın koruyamadı, haşmetlü hâkim işte bana böyle yaptı„ dedi [74].

[70] Bizim kaynaklara göre, Cengizin biraderlerinin ahfadı, han tahtını işgal hakkına malik değillerdi, bk. *S. s.* 170, 178, *A. t.* 91-93, fakat aynı zamanda *S. s.*'in verdiği malûmata göre (146), Cengiz Hanın küçük kardeşinin ahfadından *Adai-taiiji*, han tahtında oturmuştu. Oyrat tayşılarının ise, Moğol hanına itaat etmeleri şöyle dursun, hakan tahtını zaptettikleri bile vakidi.

[71] Soyu eski *kürgen*'lerdendir, onun anası *Samur-günji*, *Elbeg* hakanın kızı idi bk. *S. s.* 142, 146, 148.

[72] *S. s.* 150: *ci sü-tü-yin beye cağan ger bolōsa, bi sü-te-yin (sü-tei-yin üre Toğān genem. A. t.* ona ayni sözleri isnadediyor (sah. 75): *ci sütü boğda bolōsa, bi sütei xatun-u- üre* "eğer sen saadetlü fehametlü isen ben de saadetlü ve fehametlü kadın efendinin oğluyum„.

[73] *S.s.*, 150, kr. *A. t.*, 75.

[74] *S. s.*, 150.

ere sütü ere - yügen edügülbei;
eme sütei ōberidün ese cidabai;
eke sütei - dür erin yabuğsağar,
ejen boğda — dur eyin kigdebei.

Krş. *A. t.* 75—76:

ere boğda ere - ben medegülbei,
eme sütei-yin kōbegün Toğōn bi ükübe:

Moğol feodellerinin, muhakkak Cengiz soyundan olacak hanlar hususundaki zihniyetini, "bozkır„ rivayetleri işte bu şekilde aksettirmişlerdi.

Fakat Oyrat'lı Togon-tayşinin böyle bir teşebbüste bulunması nereden gelmektedir? Nasıl ve niçin bir tayşi, Cengizoğulları şehzadelerden yalnız daha kuvvetli bir vaziyete gelmiş olmayıp, Cengiz-Hanın kendi tahtına bile elini uzatmıştı? Amma biz daha fazlasını da biliyoruz; Togon'un oğlu olan Esen-tayşinin Moğol hakanı olduğunu da biliyoruz [75], bir kaç defa Moğol tayşi ve zaysangların Cengizoğullarının ellerinden hâkimiyeti almak istediklerini de biliyoruz. Bu mücadelenin menşei nedir?

IV. FEODAL (DEREBEYLİK) HARPLERİ

Feodalite mevzuuna ait ıstılahların tahlili, cereyan eden bir çok hadiseleri aydınlatmıya imkân vermektedir. Elimizdeki kaynakları gözden geçirmekle kolayca kanaat getirebiliriz ki Yuan sülâlesinin sukutundan itibaren Moğolistanda yüz yıldan fazla bir zaman süren nihayetsiz dahilî harplerin cereyan etmesi, hanların sık sık katledilmeleri ve değiştirilmeleri, umumî sukut ve fakirleşme, büyük ve küçük senyörlerin birbirleriyle, yani Cengiz sülâlesine mensup feodal-şehzadelerle, Yuan sülâlesinin bozkır aristokrasisine mensup binbaşılar ve devlet adamları soyundan gelen küçük feodaller arasında başlayan amansız mücadelelerin neticeleridir.

Gözümüzün önünde, aynı feodal sınıfına mensup iki tabakanın uzun süren boğuşmaları, yani tayci'lerle sayd'ların müca-

[75] Moğol kaynakları ona, Cengiz Hanın soyunu yani bütün *Borjigin*'leri imha etmek istediğini isnadediyorlar: *yerü Borjigin-u urei-yi tasulaya* (*S. s.*, 166). Kendisi de Cengiz Han hanedanına mensup olan Moğol müverrihi, Borcigin soyu mensubînine yapılan fenalığa karşılık olarak Tanrının muhtelif felâket ve kazalar gönderdiğine dair itikadın Moğollarda yayıldığını söylemektedir. (*S. s.*, 158: *Borjigin - a maġu kibēsü genüger bolumui*; 170: *Borjigin-i maġu kigsen-ü genüger buyu*: krş. *S. s.* 186).

148 delesi bulunmaktadır[1]. O zamanki Moğolistanda miktarı çok olan bütün harp ve çarpışmalar bu esas sebebe dayanıyor. Oyratların şarkî-Moğollarla[2] yaptığı mücadele, sol ve sağ kolların kavgası da[3] bu sebepten doğmaktadır.

Moğolların Çinden kovulmasından sonra feodalleşme hareketi daha çabuk inkişaf etmeye başlamıştı. Şimale doğru, kısmen Gobi çölünün hududu dışına bile kaydırılmış olan Moğollar, haricin ticari merkezlerinden ve umumiyetle medenî eyâletlerden tecrit edilmiş bir vaziyete düşmüşlerdi. Pek tabiî olarak, bu vaziyet Moğolların iktisadiyatı üzerinde de tesirini göstermişti, ki bu iktisadiyat bunsuz da inkişafın ancak ilk merhalesinde bulunmaktaydı, yani, eskisi gibi, basit çobanlığa istinat eden iptidaî (natürel) iktisadiyattı. Moğolların Çinden kovulmasından, onlara Çin ticarî ve iktisadî merkezlerinin kapanmasından, Moğolistanda medenî (şehir) hayatı sönerek tamamiyle yokolmasından sonra, iktisadî başıbozukluk bilhassa kuvvetlenmiş bir vaziyette bulunuyordu.

"Kudretli Seçen hanın kurduğu, hey benim kıymetli Daydum,
"Kış ve yaz burada yaşayanlara elem ve keder yoktur„ [4].

Çini terkettikten sonra derhal, Moğol hanının iktidarı eksildi. O hassa ordusundan, hazinelerinden, ihtişamından, sarayından, maiyetinden mahrum kaldığı gibi asker ve kumandanlarını da kaybetti. Paytahtını bırakarak kaçan bir hükümdarın ne gibi nüfuzu olabilirdi ?

"Hagan - hepsinin hükümdarı, zavallı büyük adım benim...„[5]

Sülâle reislerinin mukadderatına şehzadeler de tabî oldular. Onlardan bazıları Çinlilerle harbederek ölmüşlerdi, bazıları

[1] Moğol imparatorluğunun garp uluslarında da vaziyet aynidir: beyler-noyonlar Cengiz sülâlesi şehzadeleriyle müçadele etmektedirler, ve ulusların bir çoğunda galiptirler. "Her kabilenin reisi kendi eyaletinin timar beyi idi; onların hepsi türkleşmiş Moğol kabilelerine mensuptular.„ (Barthold, "Ulugbek„ 10)

[2] Yani, saydların şehzadelelerle.

[3] Şehzadeler ve haganlar bidayeten Moğol milletinin sol kolunda yerleşmişlerdi, sağ kolunu ise saydlar idare ediyorlardı. Saydların uğradıkları hezimetlerinden sonra, oraya da şehzadeler oturuyorlar.

[4] *S. s.* 136, Togon-Temur-han'a atfedilen sözler.

[5] *S. s.* 136, Togon-Temur-han'a atfedilen sözler.

ise, içinde ufak feodallerin inat ve israrla baş kaldırmaya başladıkları mukataalarını idare edememişlerdi. "Altın sülâle„ zayıf düşmeye başlamıştı, şehzadeler âdeta azalmışlardı.

Fakat aynı zamanda, küçük feodal olan *sayid*'lar, otok'a münkalip olan "binliklerine„ avdet ederek, kendi kuvvetlerini pek çabuk hissetmeye başlamışlardı. İktisadî ve idarî başıbozukluk onlardan, kısa bir zaman zarfında, müstakil denilebilecek beyleri yaratmıştı[6]. Fırsat buldukları zaman, *sayid*'lardan bir çoklarının bir kaç otoğun hatta ulusun bile başına geçtiklerini görüyoruz[7]. 149

Büyük senyörler olan ḫagan, cinong ve taycı'ların aksine olarak, sayd'lar kendi kuvvetlerini ve menfaatlarının müşterek olduğunu hissetmeye başlıyorlar. Büyük senyörlerin yerine kendilerinin de geçebileceklerini anlamışlardı. Moğol müverrihine göre iki sayd aralarında şöyle konuşuyorlar[8]: "Niçin biz üzerimize bir efendiyi kabul etmeliyiz? Kendi başımıza idare edebiliyoruz ya! Bu veliaht şehzadeyi şimdi öldürelim!„

Oyrat saydları daha iyi bir vaziyette bulunmaktaydılar. Malûm olduğu üzere, diğer Moğol kabilelerine nazaran, Oyratlar Cengizin "binlikler„ teşkilâtı tesiri altında daha az kalmışlardı. Cengiz orada dört tümen tesis etmişti, fakat başlarına kendi adamlarını koymamıştı.

Oyrat reisleri, Moğol hanının sadece vassalları olmuştu, ve icabında, tümenbaşıları sıfatiyle, muayyen miktar asker çıkarmaya mecburdular; bu askerleri de kendileri idare ve bunlar

[6] Müsteşrikler garbi ulusların asilzadelerinden bahsederken Cengiz ahfadına ekseriya "şehzade, han, sultan„ diyorlar, noyonlara ise "bey„ diyorlar. Moğoliyata ait eserlerde Cengiz ahfadından noyonlara çoktan beri "bey„ demeye âdet edindiği için biz de bu termenolojiye bağlı kalıyoruz. Bundan dolayı, tayşi. dzaysang v. s. lere, Moğolca kaynaklarımıza uyarak "sayd„ (*sayid*) diyorum.

[7] *S. s.* 182, krş. Pokotilov, 112-113, 118, *A. t.* 96, 98. keza bk. *A. t.* 98-110, 87-88, krş. Pokotilov, 148-149. Togon-tayşi ve Esen-tayşi gibi han olmaya muvaffak olan "saydlarını„ da unutmamalıdır.

[8] *S. s.* 184, krş. *A. t.* 101: *bide degere-ben noyan abxu manu yaġun? öbür-ün terigü-ben öbesü-ben medejü yabuxu bui-ja! ene abaġai-yi edüge tebciye!* Bunu, cinong olarak tayin edilen Dayan-hanın oğlu ve veliahtı (*abaġai*) hakkında sağ koldan olan iki sayd söylüyor (bk. *S. s.* ib. krş. Pokotilov, 143-145)

için binbaşılarını kendileri intihap ediyorlardı[9]. Bundan maada onlar "imparator damatları„ (*kürgen*) idiler.

XIV. as. nihayetiyle XV. as. başlarında, biz Oyratları yeni yerlerde buluyoruz; Moğol imparatorluğu devrinde onlar bu yerlerde değillerdi. İmparatorluğun inhilâlinden sonra onlar kendi ormanlarından bozkırlara çıkıyor ve Altay ile ona bitişik düz veya dağlık arazi üzerinde göçetmiye başlıyorlar[10]. Demek onlar iktisadî hayatlarında büyük bir inkilâp geçirmiş oluyorlar, yani: yarı avcı, yarı göçebe "orman„ halkından tam bir bozkır nomadı oluyorlar. Bu iktisadî tebeddülât dahi Cengiz-hanın aşıladığı feodalizmayı kuvvetlendirecekti. XV. asırda Oyratların feodal merdiveninin en yüksek basamaklarında *taiishi* ile ona tabî olan iki *cingsang* bulunmaktadırlar[11]. Bu istilâh-unvanlarından bile, menşe itibariyle Oyrat aristokrasisinin "şarkî„ Moğollarınkinden farkedilmediği anlaşılmaktadır.

Fakat Oyrat aristokrasisi daha kuvvetli ve daha iyi bir vaziyetteydi. Başlarında "imparator damatları„ (*kürgen*'ler) bulunduğu için bu zümre, üzerinde feodal senyör olan şehzadeleri tanımıyordu ve doğrudan doğruya hagana tabiydi.[12] Bu zümre "bozkırlara„ yeni gelmiş, imparatorluk harplarından ve şahzadelerin feodal kavgalarından dahi iyi muhafaza olunarak çıkmış genç bir halkın idaresini elinde tutuyordu.

Oyrat tayşıları, Moğol hanına tabi olmanın ağırlığını pek
150 çabuk hissetmeye başladılar. Moğol müverrihine göre[13], Moğol hanı Elbek kendi şahsi menfaatlarini güderek, hizmetinde bulunan Batulay'ı Oyratlara cinsang tayin ettiği zaman, bir Oyrat tayşisi hiddetle şöyle demektedir: "...hagan:... benim

[9] Yukarı satırlara bk.

[10] Krş. Bretschneider, II, 161, 167-168; Pokotilov, 32.

[11] *S. s.*, 160, 168. Şarkî Moğollar gibi Oyratlar dahi iki kola ayrılıyorlardı: *baraġun ġar* ve *jegün ġar* ve başlarında *cinsang*'lar bulunuyordu. İhtimal ki bu vaziyet onlarda daim değil de, Şarkî Moğollara takliden olmuştur.

[12] Yuan sonu devrinin başlarında *xaġan*'ın nüfuzu büsbütün kaybolmamıştı ve Oyratlar bunun tesirini hissediyorlardı, bk. not. 1, sah. 150.

[13] 142; krş, *A. t.*, 57 de aynı şey hak. başka bir rivayet var; burada bizim için iki kaynağın rivayetlerindeki fark ehemmiyet teşkil etmiyor, çünkü hem *S. s.*, hem *A. t.*, ayni esas hâdiseyi kaydediyorlar.

avamım *(minu xaracu)* dan Batulay'a dördü, yani (dört Oyrat tümenini), daha ben-onun efendisi-hayattayken, veriyor.„

Oyrat tayşıları, kendilerine tabî olan feodallariyle beraber sanki Moğolların tarihlerini tekrarlıyorlar: onlar Cengiz Hanın geçtiği yolu yeniden geçmek istiyorlar. Fakat, iktisadî ve içtimaî şerait onları Moğol feodalleriyle mücadeleye sevkettiği gibi, ayni şerait onlara Moğolların hepsini yahutta kısmı âzamını birleştirmeye de imkân vermiyordu. Onların idareleri altında, kendilerine yardımda bulunacak kuvvetli bir içtimaî zümre mevcut değildi; onlar sırf kendi feodallerine istinat ediyorlardı, ve bu temelin sağlam olmayışı pek çabuk kendini göstermekteydi. Oyrat tayşisi, Cengiz hanın tahtına çıkarak Moğol haganı dahi olabiliyordu, Çine muzafferane bir sefer de yapabiliyordu, fakat işgal ettiği mevzi'i muhafaza edemiyordu. Onu yukarıya çıkaran Oyratların feodal dalgası, yine onu sürükleyerek altına alıyordu[14].

Moğol haganına karşı mücadeleyi "şarkî„ Moğol saydları devam ettiriyorlardı, ki bunların hagan tahtında gözleri olmayıp, yalnız kendi şahsî serbestiyetleri için mücadele ettikleri aşikârdı[15]. Mamafih onlar kendi aralarında kavgalaştığı gibi, Oyratlarla da harp ediyorlardı, Cengiz hanedanı şehzadelerle de mücadeleye girişiyorlardı[16]. Şehzadeler ise, saydların karşısında kendi müşterek menfaatlarını, bazı zamanlarda, hissetmiyor ve anlamıyorlardı. Bilâkis, bazan, onlar hem hagana karşı hem birbirlerine karşı çıkışmaktaydılar[17]. Bazan kadınları bile ellerine silâh alıyorlardı[18].

Bir vassalın kendi süzerenine karşı gösterdiği bir nevi désaveu hâdisesi kayda değer. Şöyle ki, bir cinong, kendi mirahorunun (*köteci*), hagan tarafından alıkonulduğuna kızdı: *cimai-yi axa gejü ülü sanam bi kemēged ama aldaju* "seni (yani haganı) büyüğüm olarak saymıyorum! dedi ve yemin etti„[19].

[14] *S. s.*, 168; *A. t.*, 78-79.
[15] *S. s.*, 158, 170, 178, 182, 184, 188, 190, 194, *A. t.*, 87-89, 96-108.
[16] *A. t.*, 108-110, *S. s.*, 178.
[17] *S. s.*, 170, 172, 174, 176, 178; *A. t.*, 66-68, 81-84.
[18] *S. s.*, 170, 174, 180, 182; *A. t.*, 94.
[19] *A. t.*, 64.

Ayni feodal malikânenin dahilinde mücadelenin ehemmiyetsiz ve az olması ve bundan dolayı şikâr ve ganimet arama
151 zarureti, Moğol feodallerinin aralarındaki harpleri yaşatıyordu[20]. Umumiyet üzere, feodalizme has olan dar ve başıbozuk (hususî) menfaatlar daima üstün tutulmakta idi. Tipik feodalite harplarının manzarası gözümüzün önündedir[21]. Feodallerin toplantı *(ciġulġan = cūlġan)* ları bile ekseriya cenk ve ölümlü dövüşlerle nihayet buluyorlardı[22]. O devirde şöyle bir darbı mesel de doğmuştu[23]:

noyad-un ükül cūlġan-du
noxai-yin ükül xana-du

yani; "Efendilerin ölümü toplantılarda
köpeğin ölümü çadır kafesinin önünde.„

Moğol imparatorluğunun harabeleri üzerinde teşekkül etmiş garbî ulusların aksine olarak, "hakiki„ Moğollarda, mevzubahs feodal mücadeleleri, haganın ve taycıların tam zaferiyle nihayetlenmişti, Saydlar, feod sahibi sıfatıyle, ancak Oyratların kısmıazamında, ve bir tesadüf eseri olarak Moğol aleminin kenar bir yerinde tutunabilmişlerdi.

Umumiyetle ortaçağ Avrupa feodallerinin harplarını andıran Moğolların feodal harpları, esas itibrriyle, feodal sınıfının iki tabakası arasındaki mücadeleyi göstermekle temayüz etmektedir. Bu vaziyet, bilhassa XV. as. sonunda ve XVI. asrın başında tebarüz ediyordu, ki bu devirde mücadele, Cengizoğullarının tam bir zaferiyle sonunu bulmaktaydı. Filhakika *Batu-Mongke- Dayan-xaġan*'ın düşmanları kimdi? Kiminle harplar yapıyordu? Bizim kaynaklarımız, Dayan - hanın düşmanları tayşi,

[20] Moğol vakainameleri bir feodalın diğerini yağma ederek dağıttığını söyliyen rivayetlerle doludur: *Isama (Ismayil) taiishi* cinunga hucum ederek « halk ve hayvanlarını yağma etti » (*S.s.*, 176), *Manduġai secen* adlı kadınefendi Oyratlara saldırdı ve « büyük ganaim aldı » (*S.s.*, 180), krş. *S.s.*, 170, 258, *A.t.*, 77. Çapul esnasında esir edilen asîl kadın ve kızları, galip gelenler alelusul kendilerine karı olarak alıyorlardı, *S.s.*, 144, 176, 182, *A.t.*, 59.

[21] *S.s.*, ve *A.t.*, bu vaziyeti pek kuvvetli tasvir ediyorlar.

[22] *S.s.*, 160, 162, *A.t.*, 68-69.

[23] *A.t.*, 69, Galsan Gamboyev tarafından (sah. 65) verilmiş bu darbımeselin tefsiri tamamiyle serbestir.

çinsang ve diğer Moğol saydları olduğunu bir ağızdan söylemektedirler ki, bunlardan bazıları bu zamana doğru epey kuvvetlenmişlerdi ve otok guruplarının başına geçmiş bulunuyorlardı[24]: demek saydlardan bazılarıt ayci kadar büyük senyörlere tahavvül etmişlerdi.

Uzun süren mücadelenin niçin ve ne gibi sebeplerle hağan ve Cengizoğullarının zaferiyle bittiğini söylemek güçtür. Her halde hağanlar o devirde miktarı az olan taycilerden, bilhassa Hasar'ın ahfadından[25] yardım görebilmişlerdi; taycılardan **152** başka, ufak senyörlere mensup saydlar da yardım etmiş olabilirler, ki bunlar büyük senyör-saydlara tâbi olmaktansa, doğrudan doğru Moğol hanının süzeren olarak tercih edilmesini daha kârlı saymışlardı. Mamafih tayciler gibi, saydlar da tereddütler geçirmeden hagana iltihak etmemişlerdir[26]. Büyük süze-

[24] *S.s.*, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194: *A.t.*, 95-107, Pokotilov 113-117 (Pokotilov tayşinin mağlubiyetini ona tabî olan Moğolların « gevşekledikleriyle » ve Çinlilere karşı zaferin « sarhoşluğu » ile izah ediyor), 143-144, 147-170.

[25] Dayan-hanın tarafdarı olarak ve diğerlere nisbeten daha fazla gayret göstererek Horçinların beyi Hasarın ahfadında *Urtuğuxai-ong* hareket ediyordu, bk. *S.s.*, 190, 196, *A.t.*, 103, 106, 107., krş. *A.t.*, 109-110, Bir darbımesal bile meydana gelmişti (*A.t.*, 110).

Xasar-un üre
Xağan-u üre-dü nigen tusa kürgebe

yani: « Hasarın ahfadı
Bir kere haganın (yani Cengizin) ahfadına yardım etmişti ».

Cengiz hanın diğer kardeşlerine ait ahfat Dayan-hanın ahfadı gibi feodal senyörler sıfatiyle muhafaza olunmuştu, (bk. « Men-gu-yu-mu-tzi » 27, 38, 40, 330, DAN-V. 1830, sah. 219, Gombojab, 52), bu hakikatten, Dayan han devrindeki *ong*'ların hiç olmazsa Moğol haganının düşmanları olmadığına hükmedebiliriz.

[26] *S.s.*, ve *A.t.*'nin safdilâne bir hikâyesini unutmamalıdır, bu hikâyeye göre Hasarın ahfadından biri Horcinli (daha doğrusu Urükutlu) *Unebolad-ong*, hanın dul karısı olan *Manduğai-secen-xatun*'a talip olmuştu ki, eğer o ona varsa idi, belki de, Cengiz-hanın tahtına hakkını vermiş olabilirdi, bk. *S.s.*, 178 *A.t.*, 91. Saydların bazıları ya Dayan-hanın lehine yahutta açıkça aleyhine hareket ediyorlar, fakat nihayette onun adamları oluyorlar, bk. *Ş.s.*, 184, 190, 192, (Harhatanlı *Bayan cōxur*). Avamın maneviyatına dair imâları *S. s.* 'de bulabiliriz (*S. s.*, 196), keza krş. 152 (*Esen-taiishi* Moğol haganı oldukfan sonra *Moğğol-un öçü̈ken irgen*, ondan ayrılarak başka yere göçediyorlar).

renin zaferi feodalleri zapteder ümüdiyle, avam halkının da, hağanı ve Cengiz Han sülâlesini tuttuğunu düşünebilmemiz için bazı emareler vardır.

Fakat, Moğol hağanının feodal-saydlara galip gelmesinin başlıca sebebi, herhalde, Çinle olan münasebetlere dayanıyordu. XVI. asıra doğru öyle bir vaziyet hasıl olmuştu ki, bir taraftan çapulculuk akınlarının diğer taraftan ticari münasebetlerin muvaffakiyetle başarılması için bir merkezden gelen ve bir elde bulunan idare ile muayyen bir nizam ve intizam lâzımdı, muhtelif içtimaî zümrelere mensup bütün Moğolların refahı,Çine karşı yapılan iki taraflı hareketlere bağlıydı ki, diğer taraftan Çin de Moğol pazarına (piyasasına) mühtaçtı [27].

Zengin ve medeni komşuya karşı çapulculuk akınlarını Moğol hanı, diğer feodal-saydlara nazaran, daha iyi idare edebildi. Moğolistanda ceryan eden sınıf mücadelesini anlıyamamış ve farkedememiş olan Çinliler, bir tebeddülün vakî olduğunu gördüler; Moğolların yaptığı hücumlar "artık tesadüfi bir surette yapılan çapul akınları olarak sayılamazdı, bunlar iyi hesaplanmış, teşkilâtlandırılmış ve intizama sokulmuş askerî hareketlerdi,,[28]. Bundan maada, Moğol hanı, kendi ünvan ve mevkiinin itibarı sayesinde Min devri Çinlileriyle, diğer feodallere nazaran, daha kolay ticarî münasebetlerde bulunmağa muvaffak olmuştu, fakat bu münasebetler ancak hediye mübadelesin-
153 den ibaret olarak kalmıştı [29].

Bu gibi "ticaret,,, bunu idare edeni, bu hadisede hağanı muvafik ve müsait bir vaziyete, onun vasallarını ise daha merbut ve mülhak bir vaziyete sokuyordu. Hağan, Çin istihsalâtının ve Çinde alınan mal-ı ganaimin bir nevi müvezzii olmuştu.

[27] Pokotilov, 113-124, 141-150.

[28] Pokotilov, 123, krş. Parker, 89-90.

[29] Pokotilov, 117-118. Çinliler bu gibi ahzuitaya, eski ananelerine göre, verginin takdim edilmesi sıfatiyle bakıyorlar. Moğol hanının göçebeleri nazarında ise, bilâkis, bu pek kârlı bir mal mübadelesi idi ve bunun yapılmasına Moğollar daima cehdediyorlardı. Cin kaynağına göre (Pokotilov, 117): « hudut memurları, Moğolca yazılan arizanın kaba bir şekilde tertip olunduğunu görmüşlerdi ». Çinliler, « ariza » olarak Dayan-hanın namesini telâkki ediyorlardı ki, bu mektupta han kendisine « Büyük Yuan Haganı » diyordu (Pokotilov, ib.; Parker, 88-89).

V. HAĞAN ve TAYCİ

Dayan-hanın oğul ve torunları Moğol tümen ve otoklarını *(ömci xubiyar-un)* aralarında taksim ederek feodal senyörlerin mevkiine geçtikten sonra, hağan ve bütün Cengiz sülâle sinin galip vaziyeti bilhassa sağlamlaşmıştı[1]. Fakat bu, ancak az bir zaman zarfında memur sınıfının derecesine indirilmiş olan saydlara karşı galebenin alâmeti idi; hakikî feodal sahipler olarak yalnız tayciler kalmıştı.

Çok eskiden, yani Yuan devrinden beri, saydlar kendi kabileleleriyle rabıtalarını kaybetmişlerdi, onların asılzadelikleri unutulmuştu. Kendi kabile ahalisinden bir muavenet görmediklerinden dolayı reel kuvvetlerini kaybederek, onlar *xaraliğ*'e yani "âdî avama mensuplara„ tahavvül ettiler[2], tayciler ise *caġān yasun* "beyaz kemik„e mensuptular. Moğol saydları ile evvel ufak feodallere, sonradan da *tüsimel* memurlara döndüler. Ayni zamanda hağan ve taycilara karşı mağlup olmayan Oyratların saydları, feodal senyörler olarak kaldılar. Ve onların bir çoğu, XVI asrın ikinci nısfından başlıyarak tayci ve hong-tayci unvanlarını alıyorlardı. Kuvvet sahibi oldukları için bu hiç himseyi taaccübe düşürmüyordu, ve Oyrat noyanları "siyah (kara) kemiktendir„ diye onların aleyhinde bulunanlar, bu hususta kimse sesini çıkaramıyordu.

Feodallaşma hareketi haganın galibiyetiyle durmadı, yalnız başka bir istikamet aldı. Zaferinden sonra dahi Moğol hakanı, feodal teşkilâtını bozmaya cesaret edip, otokratik esaslara dayanan bir devlet kurma teşebbüsünde. bulunamadı Moğol kaynakları bu hâdiseyi iyice kaydediyorlarsa da, vakaların tefsir ve takdirini safdilâne yapıyorlar.

[1] *S.s.*, 196, 198, 204, 208.

[2] Tnmet'lerin meşhur Altan-hanı diyor ki: *ta arban xoyar Tümedün noyad sayid,... minu metü xad, tan-u metü xaraliğ-ud ken möngkerelügei* (*S.s.*, 244) «oniki (otok) Tümetlerin noyanları ve saydları (senyörları ve ricali)... benim gibi hükümdarlardan hangisi ve sizin gibi avamdan (kara halktan) kim ebedî yaşamıştır?» Bk. yuk.

Bir nevi absolütizmaya (mutlakiyete) doğru hareket, Dayan-han ile onnu torunu ve halefi *Bodi-Alaġ*'a yakın mahfillerde belirmişti. Moğol kaynaklarına göre, Hasarın ahfadı ve hakanın sadık vassalları olan Horça vanları (*ong*'ları) ilk evvel Dayan-hana, onun ölümünden sonra halefine "sağ kolu„ imha etmeyi teklif etmişlerdi, bunun için bu kola dahil olan otokları "sol kol„un otoklarına katarak, onun feodalleri arasında taksim ve tevzi etmek, aynı zamanda, hâs Çahar tümeninin sahibi
154 sıfatıyle[1] hagana dahi ehemmiyetli bir kısmını vermek icabederdi. Sağ kolu bozguna uğratıp, doğrudan doğru yerinden püskürtmek suretiyle dağıtmak teklifleri dahi vardı[4].

Dayan-han bütün bu tekliflere karşı, bizim için şayanı dikkat olan, şöyle bir cevap vermişti[5]: "halk İbir ve Mandulayın[6] fenalığını gördü. Eğer, Moğol ulusunun eski kırk tümeninden ancak altı tümen olarak kalan halkı dağıtırsak, benim, yani bir haganın, hepsinin hükümdarı olmaklığımdan ne fayda olur?„. Fakat daha mânalı sözler Bodi-Alak-han zamanında söylenmişti. Bu dağıtma projesine muhalif olan şahıslar[7], sağ kolun otok ve tümenlerinin başında feodal senyör olarak Dayan hanın oğlu cinong *Bars-Bolad-Sayin-Alaġ*'ın ahfadının bulunduğunu ve onların mücadelesiz kendi mal ve mülkünden hiç bir şeyi vermiyeceklerini hatırlattılar, ve nihayet "Yenebilirsek iyi, fakat buna kuvvetimiz yetişmezse, hem kendimizi, hem başkalarını mahvederiz ve dağılmış oluruz„[8] demişlerdi.

Bütün bu sözler, hakanın, feodal taycileri imha edemiyeceğine dair itirafların ifadesidir ve taaccüp etmemelidir ki, pek kısa zaman zarfında, XVI. as. ikinci nısfında, Moğol hağanı, alelâde tümenlerden birinin efendisi olarak kalmıştı[9]. Hakimiyetinin, daha doğrusu süzerenitesinin o kadar zayıf olduğu meydana çıkmıştı ki, artık o Moğolların tek bir hanı değildi.

[3] *S.s.*, 196, *A.t.*, 106-108.

[2] *S.s.*, 196; *Baraġun ġurban ken-dür sayitu ulus böliige, esebēsü dobtulju abun tarxaġaya; esebēsü .xarin jisijü, jegün tümen-lüge neyilegülün xolidxan xubiyaya.*

[5] *S.s.*, 196, 198.

[6] Sağ koldan iki sayddır, onlardan biri tayşi idi, ikisi de Dayan-hanın başlıca düşmanlarındandır. bahisleri daha yukarda geçmişti.

[7] *S.s.* (196, 198)'e göre bunu Bodi-Alak-hanın valdesi söylüyor.

[8] *S.s.*, 198.

Bir takım mukataa-tümenlerde, onun akrabaları olan feodeller kendilerini hağan ilân ediyorlar[10]; bazı mukataalarda ise hağanla beraber, eskisini takliden, cinonglar dahi peyda oluyorlar[11]. Vakî olan tebeddülâtı ve "Moğol„ büyük hanının 155
diğerlerinden hiç bir farkı olmadığını tebarüz ettirmek ister gibi, artık ona Moğol hanı değil de, Çahar hanı diyorlar[12]. Böylelikle Moğolistan bir kaç hanlığa[13] ayrılıyor ki aralarındaki rabıta bu hanlıkların başında duranların arzu ve istifadelerine tabidir[14]. Fakat bu gibi Moğol hanlıklarından hiç biri asla hükümdar hanın mutlakiyetle idare ettiği bir memleket değildir.

XVI. ve XVII. asır sonu, Moğol hanlıkları, tıpkı bütün "Moğol ulusu„ gibi feodal birliklerdir[15]. Yalnız bir hanlığın

[9] Çahar tümenidir. *Caxar tümen* veya *ulus* Moğol hanının veraseten intikal eden mukataa (*xubi*) sı idi, bk. *S.s.*, 182, 196, 254, 256, *A.t.*, 98, 106, 92.

[10] Mes., Tümetlerin meşhur Altan'ı, han oluyor ve bu unvanı ahfadına da miras olarak bırakıyor (*S.s.*, 200, 246, *A.t.*, 110-112), üç Halha taycisi han unvanını alıyorlar (*S.s.*, 254, *I. sh.*, XLV, 5, «Men-gu-yu-mutzi» 56, 87, 102), bu esnada Tuşetu-han, han unvanını Dalay-lama'dan almıştı. Ordoslu *Boshuğtu-jinong* (*S.s.*, 236, 264) dahi han oluyor, ki bu tuhaf *jinong -xagan* unvanını o bir Tibet ruhanîsinden almıştı (*S.s.*, 264). Son Moğol kaynaklarından olan *Bolor toli*, vaziyeti tam olarak tesbit ediyor: «o devirde bizim Moğol memleketimizde kendilerine hagan diyen çok noyanlar vardı» (III). *Altan tobci* diyor ki, Dayan-hanın üçüncü oğlu *Bars-Bolad-Sayin-Alağ* bile kendisine bir zamanlar han diyordu, (*A.t.*, 107), *S.s.* doğrudan doğru, onun han olduğunu söylüyor (*S. s.*, 206). Tımar ve mukataaların çokluğundan ve merkezî hükûmetin zayıflığından Çin kaynakları dahi bahsetmektedirler, bk. Pokotilov, 211-212.

[11] Mes. Halhada, bk. *I .sh.*, XLV, 13.

[12] *S.s.*, 254, 256, 258. Bunu göz önüne alarak, son devirlere ait kaynaklar Moğol uluslarından şu veya diğeri «Çaharların hakimiyetini tanıyor» diye sık sık bahsetmektedirler, mes. bk. «Men-gu-yu-mu-tzi», 29, 48, *I. sh.*, LIII, 4.

[13] Fark ettirmek için son Moğol kaynakları büyük hakanların ahfadından olanlara *törü-yin yeke xağan* « devletlü büyük hağan » diyorlar (*Bolor toli*, III).

[14] Feodal senyörlerden hiç olmazsa en yakınlarını kendi hakimiyeti (süzerenitesi) altına almak hususundaki büyük hanlardan sonuncusu olan Legdan'ın teşebbüsü akim kalmıştı, mamafih onun taraftarları vardı, mes. Halha'da, bk. B. Vladimirtsov « Coktu-tayci yazıtları » , II, 232-238.

[15] *S.s.* , 196, 200, 204, 206, 208, 242.

dahilindeki feodal malikâneler birbirine daha fazla bağlı ve daha sıkı bir vaziyettedirler[16].

Bu gibi hanlıkların her birinde, Ordos'da, Tümetlerde, üç han peyda olan Halhalarda, ve nihayet Çaharlarda dahi, hanlar oğullarına, torunlarına mukataalar dağıtıyorlar; bunlar da ananeyi devam ettiriyorlar ve han sülâlelerinin, bütün "altın,, soyun büyümesiyle beraber mukataalar da nâmütenahi bir surette çoğalmaktadırlar. Hanlıkların artmasiyle *tümen* mefhumun kaybolmasını ve otok mefhumunun değişmesini kaydedebiliriz[17].

Saydlara, hakikî feodaller arasında artık yer kalmamıştır, onlar alelâde memurlara tahavvül ediyorlar; mamafih bu memuriyet bir çokları için irsîdir ve idarelerinin altında kendilerine ait bir kaç adam bulundurmaya hakları vardır[18]. Tedricen, ce-

[16] Bk. mes. *S. s.* , 264, 268, 270, 280, 282.

[17] XVII asırda bu kelime eski hatıraların eseri olarak ancak « süsleyici bir sıfat » gibi kullanılmaktadır, krş. *S. s.* , 278 : *Caġān Baiishing* (Huth), 31. Bilâhara *tümen* kelimesi « halk kütlesi, kalabalık ahali » manasını alıyor.

[18] Saydların vaziyetindeki bu gibi değişme, tabiî, tedrici bir surette ve muhtelif yerlerde muhtelif bir şekilde olmuştu. XVIII as. bile Halhada hoşun sahibi dzaysang *(ejen)* lara tesadüf olunduğuna dair şehadetlerimiz vardır, bk. *X. j.* , 1. XVII asırda yine Halhada *noyad-un keb-tü boluġsan* (« noyanların derecesine çıkarılanlar ») müessesesi vardı, ve Halha kanunları onların haklarını tastik etmektedirler. « Üç hoşunda eskiden noyonların derecesine çıkarılan saydlar akrabalariyle beraber noyan vaziyetinde bulunmaya devam edeceklerdir » (*X. j.* , 89). Feodal olan saydlar hakkında Buryat vakainamelerine bk. Eski saydların hakikî feodal bir senyör ve hoşun sahibi olarak kaldıkları yegâne yer Haraçin oymağında Cengiz hanın nöker ve kumandanlarından olan Urânha kabilesine mensup Celme'nin ahfadı hüküm sürmektedir, bk. Schmidt. « Volksstamme » s. 427-428, « Mengu-yu-mu-tzi » , 13, 16 (Popov, Cengizin kumandanının adını tesbit edememiştir ve « Tszirma » şeklinde yazıyor). Bahsettiğimiz hoşunlarda kadim *tabunang*'ların sülâleleri dahi muhafaza olunmuştur, bk. Moğol kannnnameleri, II, 10; *Bolor toli*, III, 59. krş. İakinf, « Moğolistana dair notlar » , II. 204. « Moğol krestomatisinin » mukaddemesinde (sah. X) A. M. Pozdneyev'in Haraçinlar hakk. söyledikleri, hakikatte Horçinlara aittir, B. Laufer dahi onun söylediklerine bakarak ayni hatayi tekrarlıyor (bk. Laufer « Moğol edebiyatı taslağı » rusça tercümesi, 1927, sah. 48). Haraçin değil de, Horçin bey ve tayciları ile Aru-Horçin beyleri Hasarın ahfadıdır (bk *I. sh.* , «Mengu-yu-mu-tzi » v. s.).

reyan eden tebeddülâta uyarak onlara artık noyan demez oluyorlar; bu unvan sırf hakikî feodal senyörler olan tayci, hontayci, cinong ve hanlar için kalıyor. Bir çok yerlerde mes. tayşi, daybu, çinsang[19] gibi en eski sayd unvanları ebedî olarak unutulmaktadır. 156

Oyratlara gelince, onlarda başka bir vaziyeti görüyoruz. Bunlar, Moğol tayci ve hanları tarafından zaptedilmişlerdi ve onlarda ilk feodal aristokrasi değişmeden, eskisi gibi, kalıyor. Feodal senyörler olarak bunlarda tayşi, zaysang v. s. gibi saydlar oturuyorlar. Fakat Oyratlarda, şarki Moğolları andıran tebeddülâtı müşahede ediyoruz. Zahir, Moğol göçebe cemiyetinin feodalleşme hareketi her yerde ayni vaziyet ve hallerin tesiriyle aşağı-yukarı yeknesak bir surette cereyan etmişti.

Oyratlarda da büyük göçebe senyörlüklerin teşekkül etmesini müşahede edebiliriz, ki bunlar birbirine tâbi olmıyan daha ufak feodallere ve onların kabilelerinden müteşekkil guruplara istinat ediyorlardı. Eski unvanlara kanaat etmiyerek büyük Oyrat feodallerinin kendilerini hon-tayci ve tayci diye tâzim ettiklerini[20] müşahede edebiliriz; bazıları ise han ve cinong unvanını alıyorlar, fakat bu unvanları taşıyanlara, hiç te bütün Oyratların hükümdarı oldu denilemez. Meselâ Halhalarda olduğu gibi Oyratlarda da ayni zamanda böyle bir kaç han bulunabilirdi[22]. Oyrat zaysangları[23] ekseriya oymak[24] ve otok[25] senyörleri oluyorlar.

[19] Bu unvanlar, herhalde, tazim makamında veya fahrî olarak Moğol saydları arasında XVII. as. yarısına kadar muhafaza olunmuştur, bk. *S. s.* 268, B. Vladimirtsov «Tsoktu-tayci yazıtları», II, 220—222 (*cingsang*). *Jaisang* unvanı ise bugünlere kadar yaşamaktadır.

[20] Benim bildigime göre, XVI. as. kadar hiç bir Oyrat senyörüne *taiiji* denilmemişitr. Fakat XVI. as. yarısından itibaren *taiiji* (oyratça *tayiji*) ve *xong-taiiji* unvanları, *taiishi* gibi, pek taammüm etmişlerdi, bu son unvan ise XIX as. kadar muhafaza edilmişti. Rusların «kontayşa» diye telâffuz ettikleri unvan moğolca ve oyrotça *Xong taiiji* ve *taiishi* kelimelerinin bozuntusudur.

[21] *Gabang Sharab*, 3—4; Zaya Pandita, 34.

[22] Mes. bk. «Oyrat kanunları», 1—2. Malûm olduğu üzere, Oyrat kabilelerinin biri olan Hoşutların feodal senyörleri Hasarın ahfadı idi. (Hasar Cengizin kardeşidir), bk. *Gabang Sharab*, f. 3—4, Batur-Tümen sah. 26—27, İakinf «Oyrat», 25—26. [23] Oyratça *zayisang*.

[24] İakinf «Oyrat»., 131; Pallas, III, 241. [25] Zaya Pandita, 7.

Moğol ve Oyrat feodallerinden "büyük,, Moğol hanının "hakimiyetini,, tanıyanlarıyle tanımıyanları aramak abestir, çünkü tanımazsa bile onlara Moğollardan ayrılmış ve müstakil olmuş denilemez. Keza Oyratlara da kendi han ve tayşileriyle beraber müstakil bir devlet gibi bakmaya imkân yoktur[26].

[26] Kaydetmeliyiz ki, Avrupa müsteşriklerinin pek çok bahsettikleri «Oyrat birliği» hakikatte hiç bir zaman yaşamamıştır. Moğol ve Oyrat
157 kaynakları bir defa bile bunu anmamışlardır. Herhalde Oyrat birliği (ittifakı) mefhumu, «yakınlar» ve «müttefikler» manası verilmiş olan *oyirad* kelimesinin pek te doğru anlşılamamasından ileri gelmiştir. *Dörben Oyirad* «Dört Oyrat» adı mevcut olduğundan hiç te bir Oyrat ittihadı (birliği) olduğuna hükmedilemez. *Dörben Oyirad* «Dört Oyrat» adı, diğer bir çok buna benzer Moğol kabile adları gibi meydana gelerek yaşamıştır, mes. *arban xoyar Tümed, nayman Caxar, döcin Mongġol* «oniki Tümet, sekiz Çahar, kırk Moğol» v. s. gibi. Buradaki adetler ya otokların veya tümenlerin miktarını ifade ediyorlardı. *Dörben Oyirad* adı da buna göredir ve «dört (tümen) Oyrat» demektir. Hakikaten, Reşidettin'in söylediğine göre, Cengiz han zamanında Oyratlar dört tümene ayrılmışlardı. Reşidettin, diğer hadiselerde olduğu gibi, bu hâdisede dahi «tümenlerden» değil de «binliklerden» bahsetmektedir (bk. R.-ad-D., III, 136). Fakat yukarda söylediğimiz gibi R.-ad-D. «binlik» ve «tümen» mefhumlarını ekseriya birbirine karıştırmaktadır, Bu hadisede tümen olduğu, R.-ad-D. den alınmış şu metin parçasından anlaşılmaktadır: «Oyratların beyi ve hükümdarı Hotuga biki idi. O itaat ettikten sonra bütün Oyrat askerlerini ona mukayyet kıldılar ve binbaşı beyleri onun istediği adamlar oldular» (R.-ad-D., III, 136). Şunu da unutmamalıdır ki, zaman geçtikçe otok ve tümenleri gösteren eski adların, hakikî miktara aşikâr bir surette uymadığı halde, yaşadıklarını isbat eden bir çok misâller elimizde mevcuttur. Misâl olarak *Döçin Mongġol* adını alalım: herkes pek iyi biliyordu ki. kırk Moğol tümeni çoktan beri meydanda yoktu. (*S. s.*, 138, 198), buna rağmen bu ad XVII. asırda hâlâ kullanılmaktadır («Oyrat kanunları», 2). *Dörben Oyirad* adı da ayni vaziyetteydi, yalnız zaman geçtikçe Oyratların miktarı, Cengiz ve Yuan sülâlesi devirlerine nazaran, artmıştı. Ve bâzı şark müellifleri (bu müelliflerin yenileri), ille dört rakamı elde etmek için muhtelif tasavvurlara baş vuruyorlar, Avrupa müellifleri ise «dörtler ittihadına» kimlerin dahil olduğunu anlamak için muhtelif fikirler yürütüyorlar. Hakikatte ise şarkî Moğollar gibi Oyratlar da feodal beylikler teşkil eden muhtelif kavim (*ulus*), tümen ve otoklardan ibaret bir halita (conglomérat) idi. Bidayeten bu feodal göçebe ittihadın, herhalde bir süzereni (tayşisi, bk. yuk. s.) vardı, fakat bilâhara, XVII. asırda şarkî Moğolların olmadığı gibi, Oyratların da tek elden idare eden reisleri yoktu. Oyratları bir «ittihat» olarak tellâkki etmek ve keza, meselâ, XVII. asırda bir tek reislerinin bulunduğunu zannetmek hiç doğru değildir. Bütün bu hata görüşlerin menşei yanlış ve eksik malûmatla dolu olan

Bütün Moğol feodalleri (hem Şarkî-Moğolların, hem Oyratların) muhtelif derece ve kuvvette olan, Moğol milletinin muhtelif mukataa *(xubi)*'larında oturan senyörlerdi. Bütün bu feodallerin başında ise onların yüksek senyörü olan büyük han duruyordu. İcabında muhtelif vaziyetlere göre feodaller büyük hanın süzerenitesini ya tanırlar veya onu reddederek başka devletlerle bile yarım vassallık münasebetlerine girişebilirlerdi. Fakat bu hiç bir şeyi değiştirmiyordu, çünkü büyük bir feodal senyör tekrar büyük hanı tanıyabilirdi, yahut ta kendisi gibi Moğol veya Oyrat senyörleriyle uyuşabilirdi.

Moğol ulusu XVI—XVII. asırlarda tipik bir feodal dev- **158**
letti. Bu devletin merkezi hükûmeti pek zayıftı, ve nihayet büsbütün kayboldu denilecek derecede zayıflamıştı. Bir han yerine bir kaçı peyda oldu, fakat "Moğol ulusu,, hem feodal hem de göçebe bir birlik olarak yaşamağa devam ediyordu; tecrit edilmiş mıntakalarda iptidaî iktisadiyata istinat ediyor, mal mübadelesi keza muhtelif evsafta, muayyen ve mahdut mıntakalarda cüz'î surette inkişaf etmiş bir vaziyetteydi.

Pek tabiî olarak bu gibi "birliklerde,, birbirine zıt unsurlar, bağlayan unsurlara nazaran, daha fazlaydı, ve bu birlikler kısa bir zamanda inkişafın ikinci devresine girmeye mahkûmdular. Moğol müverrihi, hağanın ehemmiyet ve nüfuzunu ihya etmek isteyen son Moğol hanı Legdan'dan bahsederken şunu kaydediyor [27]: "altı büyük ulusun içinde dağılmış Dayan-hanın ahfadı olan beyzadelerin (*xad-un uruġ-ūd*) ve avam halkın (*xaralig-un yeke ulus*) devlete muhalif olan iş ve muameleleri çoktu,,.

İakinf Biçurin'in meşhur «Oyrat veya Kalmuklara dair tarihî icmal» (SPb., 1834) adlı kitabıdır. Şayanı dikkattir ki, Oyratlarla bilâvasıta temas edenler hakikî vaziyeti daha iyi görüyorlardı. Meselâ, 1722—'24 senelerinde Oyratları ziyaret eden yüzbaşı Unkovskiy şunu yazıyor: «Bu Kalmuk halkı Boştuhan (yani Boşoktu-han)a kadar bir el tarafından idare edilmiyordu, ayrı bir çok tayşılar bahsettiğimiz halklar üzerinde hükum sürüyorlardı, Buştuhan ise çoklarını kendi hükmü altına aldı» («Unkovskiy'nin .... heyeti murahhasası», sah. 195).

[27] *S. s.*, 202; krş. «Radloff'un tarihi,» 105.

VI. FEODAL NİZAM

1. AŞAĞI SINIFLAR

A. Albatu—serf vassallar, ev uşakları ve köleler

Orta devirdeki feodal nizamın icmaline geçerken bir kere daha kaydetmeliyiz ki, elimizde bulunan kaynaklar XVII. asıra, yani tetkik ettiğimiz devrin sonuna aittir; bundan dolayı feodalite hayatının bütün manzarasını tam arzu edilen şekilde ihya etmek şimdilik imkânsızdır.

Ortaçağ Fransasında, feodalite münasebetlerini karakterize eden nulle terre sans seigneur şiarı ortaya sürülmüştü. Yuan devrinden sonraki Moğolistanda XV. as. nihayetinde, *xaracu irgen ejen-ügei yakin yabumui* [1] "avam sahipsiz nasıl yaşayabilsin„ diye beyan edilmişti ve hakikaten feodalite Moğolistanında bütün avam, imtiyazsız sınıf, *xaracu*, *xaraliġ*, *arad* "ayak takımı, kara (âdi) halk„ ın efendi - sahipleri (*ejen-noyan*'ları) vardı [2]. Moğol feodal aristokrasisi, arad sınıfından, her şeyden evvel veraset yolu ile kendi adamlarına tesahup etmekle farkolunuyor. Moğol feodali, şu veya bu gurupun irsî sahibi (*ejen*'i) olduğu için efendi (*noyan*) sayılıyor: hakan "büyük ulus„ un sahibi [3], büyük senyörler tümen sahipleri (*tümen-u ejen*) [4] daha küçük olan feodaller otok-ḫoşun sahipleri (*xoshigun-u ejen*) [5], büsbütün ufak feodaller ise ayil sahipleri [6] olarak teza-

[1] *S. s.*, 186.

[2] *X. j.*, 16, 79.

[3] Mes., *S.s.*, 180: *ulus-un ejen Dayan-xaġan*; krş. *S.s.*, 256.

[4] Mes. *Caġān Baiishing* (Huth, 31): *Xalxa tümen-ü ejen boluġsan* (*Jalayir xong-taiiji*) Ḫalḫa tümeninin veya Ḫalḫa ulusunun (milletinin) irsî sahibi olan (Calayir-hong-tayci).

[5] Mes. *X.j.*, 2.

[6] Mes. *X.j.*, 115: *nigen jaġun erüke-ēce doruġsi albatu-tai noyad* " serf tebaası yüz aileden daha az olan noyanlar „.

hür etmektedirler. Beher süzeren, şehzade olsun, sayd veya arad olsun, kendi vassalının sahibi - *ejen*'idir. [7] Beher vassalın, şu veya bu dereceye mensup feodal senyör olan süzerenine karşı vazifesi *alba* (*n*) "hizmet, mükellefiyet„ ten ibarettir [8]; *alban* - Moğol feodal cemiyetinin bağlayıcı mebdeidir, o ortaçağ Avrupasının h o m i n i u m e t f i d e l i t a s'ıdır [9]. Bunun için vassala, daima *albatu* "üzerinde mecburi hizmet-mükellefiyeti olan tebaa„, v a s s a l u s, f e o d a t u s denilir [10]. En adî arad kendi senyörünün *albatu*'sudur, lâkin senyörlerin kendilerine de, hattâ şehzadelere bile, *ejen*'leri olan hağanın *albatu*'su denilir [11].

Bununla beraber, ayni ıstılahın kullanılmasına rağmen süzerenine karşı bir feodalin *alban*'ı ile, aradın *alban*'ı arasında büyük bir farkın bulunduğunu kaydedebiliriz.

Evvelâ, büyük feodaller kendi süzerenlerine, bu meyanda hağana dahi, ancak hürmetten ve irsî alışkanlıktan dolayı *ejen* diyorlar. Onlar, katiyen, süzerene "ait„ (süzerenin malı) değillerdir; onlar süzerenine ancak, küçük bir akrabanın büyük akrabasına bağlandığı gibi bağlanmışlardır. Feodaller için süzerenleri ancak onların büyüğüdür, *axa*'sıdır [12]. Süzereninden memnun olmıyan bir feodal, kuvveti kâfi ise, onunla mücadeleye girişebilir [13], onun tebaası olmaktan vezgeçerek [14] ondan uzak

[7] Bk. S.s., 146, 148, 150, 184, 186, 200; *A.t.*, 75; *X.j.*, 16, 18, 79.

[8] Moğolca *alban* kelimesi *al-* " almak „ kökündendir; kaydetmeye değerdir ki, bir çok Moğol unsurlarını ihtiva eden Yakut dilinde *alban* kelimesi " bir şeyi elde etmek için musırrane isteme „ manasındadır (bk. E. Pekarskiy " Yakut dili sözlüğü „, 69, türkçe tabı 13).

[9] Dayan-hana gelmiş olan sağ kolun saydları ezcümle şöyle diyorlar : *Jirġuġau yeke ulus alban xubcixui yosutu* " altı büyük ulusa vergiler komak lâzım „ ... (*S.s.*, 184). *Alban* kelimesi esas manasından başka ve bundan çıkan " vergi „ manasını da ifade eder.

[10] Moğolların *albatu-nar*'ı feodalite Avrupasının h o m i n e s d e c o r p o r e'sine muadildir.

[11] *S.s.*, 172 : Cengizoğullarından bir şehzade kendisi hakkında : "*albatu bolıġsan Muulixai-ong*„ (büyük haganın) vassalı-tebaası olan Muulihay-ong „ diyor.

[12] Krş. *S.s.*, 156; *A.t.*, 64.

[13] Bk. yukarı satırlara

[14] *S.s.*, 156; *A.t.*, 64-65.

yerlere göçebilir [15]. Nihayet memnun olmıyan feodaller, diğer arkadaşlarının yardımından istifade edebilirler, ve başka senyörlerin himayesini istiyebilirlerdi [16].

Arad kütlesine mensup *albatu*'nun vaziyeti ise büsbütün başkaydı. Her şeyden evvel, arad kendi sahibine "aitti„, onun "serf vassalı„ (s e r v u s'u) idi. Tımar sahibi feodal, hayvan sürülerine veya başka mal ve mülküne sahip olduğu gibi kendi idaresi altındaki albatu'larına da sahipti [17].

160 Moğol aradları, adî halk, avam, muhakkak bir feodale aittir: *ejen-ügei yakin yabumui* "sahipsiz nasıl yaşıyabilsinler„.

Aradın feodale şahsen tâbî olması, istihsal vasıtalarının aşikâr veya kapalı (vasıtalı) bir surette senyörün elinde bulunmasından ileri gelmektedir. Şimdi senyörün elinde bulunan başlıca vasıtaları tetkik edelim.

1. Otlak veya istifade edilecek diğer yerler, göçedilen *nutuġ*, velhasıl bütün arazi feodalin elindeydi ve bu yerlerin sahibi o idi. Eski imparatorluk devrinde olduğu gibi, insanlar (*ulus*) ve arazi, göçetmeye yarıyan otlak yerleri (*nutuġ*), senyöre aitti. *Üne-Bolad-Ong*, hanın dul karısına izdivaç teklifi yaparak şöyle diyor: *ġal-i cinu sakiju ögsü, nutuġ-i*

[15] Bk. Pozdneyev, " Erdeniyn Erihe „, 102; *A.t.*, 65, 83 (*negüjü garbai*); Zaya Pandita, 16,

[16] " Oyrat kanunları „ 3; *A.t.*, 100, 83; *S.s.*, 116.

[17] Elimizde bulunan kaynaklarımız feodallerin mal ve mülklerinden sık sık bahsederek sürü ve adamları (*ulus, albatu*) da anıyorlar, mes., *ulus mal-i inu daulija abubai* (*S.s.*, 168, 176) « onun adamlarını ve sürülerini zaptettiler »; Oyrat saydları - noyanları bir emirahura (*köteci*) bir vazife vererek: *ayil kümün, ajarġa-tu aduġu medegülsü* « senin idaren altına aillarla insan ve aygırlı at sürüsü veririz » diyorlar (*A.t.*, 85); *xan kümän nököceji ömügerebēsü tabin ger kümün, niġe jagun xuyaġ, niġe jaġun temege, niġe jaġun adoġu.* « Eğer şehzade (manastıra hücum edenlere) iltihak ve bunları iltizam ederse, ondan 50 ev insan, yüz cebe (zırh), yüz baş deve ve yüz baş at almalıdır » (*X. j.* 120); « eğer büyük noyonlar, başkaları da peşine takarak, düşmandan kaçarlarsa, onlardan yüzer cebe (zırh), yüzer baş deve, ellişer aile (*örökö*) insan ve biner baş at almalıdır » (" Oyr. kanunları, „ 3); Krş. "Oyr. kan. 3-4; *xan ba xaracu ijaġur-un ejen, .. öġgügsen ed mal kümün.* « han veya asıl sahibi tarafından adî adama verilen mal, sürü ve insanlar » (*X. j.*, 21).

cinu jiġaju ögsü [18] yani "ocağını koruyacağım, göçedilecek yerleri göstereceğim„ [19]. Bu kısa ibare pek manidardır, çünkü bir göçebe için göçün idaresi gibi en ehemmiyetli şeye işaret ediyor. Göçebelerde, otlak yerleri kendi iradesiyle idare eden, arazinin (*nutuġ*'un) de sahibi (*ejen*'i) oluyor [20].

Bunun üzerine feodal senyör kendi adamlarını, onlara yeni göç sahasını (*nutuġ*) vererek, başka yerlere nakledebiliyordu [21]; av, ziraat v. s. gibi işler için arazinin muayyen kısımlarını koruk olarak ayırabilirdi [22]; mes. kışlak, yaylak ve diğer menzilleri tayin edebilirdi [23]. Şayanı dik- **161**
kattir ki, manası daima "göçedilen arazi, göç yeri„ olan *nutuġ* ∞ *nutuq* (oyrat.) kelimesi Oyratlarda bu manadan başka, *(ulus)* ("birisinin mülkünü teşkil eden halk„) yerine de kullanılmaya başlamıştı, misâl: *Dörböd Köndölöng-Ubashiyin nutuq urui nūji, Abalayin nutuq Ercis ōdo sümēn temeceji nūqsen* (Zaya Pandita, 19) "Dörbötlü Köndölön Ubaşi'nin ulusu

[18] *A.t.*, 91; Gomboyev'in tab'ında metin bozulmuştur; Pekin tab'ında da ayni şey; (s. 102), fakat bu iki tab'ın da hataları birbirine benzemiyor.

[19] Yâni onun kocası ve "ev sahibi„ olacak.

[20] Krş, *S.s.*, 196; *A.t.* 106-108. Bk. bu eser sah. 111. Ayni şey Moğollarda müteakip devirde müşahede ediliyor. Eski hayatı tasvir eden Moğol destanları, bir göçebe feodalin nutuk, yani göç sahası ve diğer işlerde kullanılan yerlerin sahibi (*ejen*'i) olduğunu kaydediyorlar, bk. mes. B. Vladimirtsov "Moğol halk edebiyatı nümuneleri„, Leningrad, 1926 (L V İ neşr. No. 11) sah. 133: *öndr bayin Altā xangġā nutugīn ezen bolāt tşröksn sain ere* "şanlı cengâver, yüksek ve zengin Altay ile Hangay'ın göç sahalarına sahip olarak „... (Bait destanı); krş. ib. 160 sah. "Oyrat kanunları„ pek vazıh olarak "göçün sahibinden, göçedilen arazinin sahibinden„ bahsetmektedirler *nutuġiyin ezen* (sah. 16; bu yerdeki Golstunskiy'nin tercümesi tamamiyle yanlıştır, bk. sah. 53).

[21] «Oyrat kanunları», 21, Zaya Pandita, 19, 30, 31.

[22] «Memnuiyet, yasak» mefhumunu ifade etmek için *xori* - "menetmek, el koymak„, *xoriġul*, *xoriġ* "menedilmiş yer, koruk„ ıstılahları kullanılıyordu; bk. "Oyr. kan„, 6, 33; *X.j.* 13, 122, 52. Misâl; *keyid-ün sakiġulcin, nutuġ-iyan noyad -un örġüge baġuxu ġajarāca bisi xoriġul ügei, ali taġalal-tu gajar-tu nutuġlaxu bui* (*X. j.* 122) "manastır muhafızları için öz göç toprakları üzerinde, beylerin karargâhla durdukları yerlerden başka, hiç bir memnuiyet yoktur, canı istedikleri her yerde göçebilirler„. Bk. keza *X. j.*, 11, 13.

[23] "Oyrat. kan„, 21; Zaya Pandıta, 19, 30, 31.

(halkı) aşağıya göçetti. Ablay'ın ulusu manastıra doğru istikamet alarak İrtiş boyunca yukarıya göçetti„; "*Cecen-xān... yeke nutuġ-ān abci İli ödö nūbei* (Zaya Pandita, 31) Tsetsen-han..... büyük ulusunu (nutuğunu) alarak İli boyunca yukarıya göçetti„.

Avrupa edebiyatında bazan, "göçebeler, bahusus Moğollar, araziye karşı alâka göstermiyorlar„ deniliyordu. Bu hüküm elbette doğru değildir ve ayni zamanda gayri tabiidir. Tetkik ettiğimiz devirde de feodalleri başta gelmek suretiyle Moğollar göç yerlerine, *nutuġ*larına, tabiidir ki, büyük bir alâka göstermişlerdir. Şu kadar ki bir göçebe kendi *nutuġ*'una, yerinde oturan bir ziraatçının kendi tarlasına veya çiftliğine baktığı bir nazarla hiç bakmamaktadır. Göçebeler için, kış, yaz ve diğer göçleri için *nutuġ*'u geniş saha olarak kullanma imkânı ehemmiyet teşkil eder. Bundan dolayıdır ki, kendileri için bütün *nutuġ*'un yani muayyen iktisadî ve içtimaî birliğin (otok, oymak v. s.'nin) üzerinde göçettiği bütün bu arazi sahasının ehemmiyetli olduğunu göçebeler iyi bilmektedirler. Bu vaziyet karşısında, göç ve yürüyüşlerini idare edenin ve *nutuġ*'u değiştirebilenin, *nutuġ*'un hakikî sahibi ve efendisi olduğu âşikârdır. Elimizdeki kaynaklar, feodal mülk sahiplerinin ve "başbuğların„ göç, av ve umumiyetle istifade sahaları olan *nutuġ*'lara karşı olan alâkasına işaret ediyorlar. Meselâ Ḫalḫa feodallerinin reisi Mançu imparatorunun süzerenitesini kabul ederken: *belciger usu-ber sayin ġajar ögkü ǰiyamu* "iyi mera ve suları olan yer lütfedilmez mi„ diye ricada bulunuyor[24]. Moğol saydları araziyi, beraberlerindeki kendi adamlariyle ebedî olarak temellük etmek umidiyle o zamanki Rus devletinin hudutlarına kaçı-
162 yorlar (*mönke ejeleburi ġajar*) [25].

Şayanı dikkattir ki, bazı hâdiselerde Moğol kanunları emek sarfedenlerin mülkiyet hakkını tanımaktadırlar. Meselâ Halhas kanunnamesi (*X. j.*) diyor ki: yeni kazılmış ve tâmir

[24] "Erd. Erihe„ 28; o devirde (1688 s.) Ḫalḫa nutukları Oyratlar tarafından zaptedilmişti.

[25] Buryat vakainamesi, Asya müzesinin MS, F. 7, f. 2. Göçebe olan bir Moğol, göçettiği nutuğunu bir medeni insanın kendi vatanını sevdiği gibi seviyordu: muharebe meydanında ölen bir cengâver bindiği atını başıboş bırakma hususunda ricada bulunuyor ve: *nutuq-tu zanggi orūltuġai* "göçettiğim öz topraklarıma haberi götürsün„ diyor (Ubaşi-hun-tayci, 210).

edilmiş kuyu onu yapana aittir ve sahibi meccanen yolcunun ancak bindiği atına su vermeğe mecburdur. Keza birisinin tasarrufu altında bulunan suyu, bozmak (kasten pislemek v. s.) tan kanun, cezalandırmak suretiyle, koruyordu (bu ceza bir at ve bir tosun vermekten ibaretti) [26].

2. Hayvan sürüleri *arad*'ların tasarrufu altında idi, onlar ferdî çobanlık iktisadiyatını ellerinde tutuyorlardı [27]; fakat tasarruf hakları nisbî idi. Daha iyisi buna senyörün örtülü (peçelenmiş) tasarrufu demelidir. Hakikaten, bir feodal senyörün cezalandırılması icabettiği zaman onun yerine bu cezayı *albatu*'ları hayvanlariyle ödüyorlardı [29]. Bundan başka, aradlar kendi efendilerine, onun hayatında mühim ve masraflı hâdiseler vaki olduğu zaman hayvanlarını takdim etmeğe mecburdular. Bu hâdiseler, mes., kurultaylar toplarken, göç ederken ve süzeren'in ailesinden biri evlenirken alabatu'lar süzeren'e hediyeler sunmağa mecbur idiler; bu hediyeler mutat vergi ve angaryalara dahil değildi [29].

3. Arad'ların kendi mülkleriyle münasebeti olan herhangi bir hareket ve muameleleri, feodal senyörlerin vesayet ve kontrolü altında idi, bu muameleler arad'ların evlâdlarına mal ayırmaları [30], yabancılarla (Çinliler ve Ruslarla) veresiye yapılacak ticaret mukaveleleri akdetmeleri [31], Budda rahipliği mesleğine girmeleri [32], evlenmeleri gibi muamelelerdi.

[26] *X. j.*, 81-82 : *basa kümün-dü sine uxuġsan jasaġsan usu-yi buliyalduju kereldübēsü, nigen kijālan mori ōgkü. usala'u degürci bayiji ese ōgbēsü, mōn mori ōgkü. Xajaġar morin-du usu ese ōgbēsü, sidülen xoni abxu. Unuġsan morin-āca bisi-yi xaġurcu usulabāsu, mōn xoni abxu, Medege bayiji shoġ-iyar usu bujarabāsu, sidülen mori üker xoyar-i ōgkü. ujegsen gereci-dü üker-i ōgkü.*

[27] "Oyrat kanunları,, nda ve *X. j.* 'da bu hususta vazıh işaretler mevcuttur. Aratın veraset yoluyle tasarruf ettiği mal, mülk ve sürüsüne *ōmci* ~ *ōnci* denilirdi, bk. *X.* j., 8, Oyr. kan.,, 7.

[28] *X. j.*, 4.

[29] "Oyr. kan.,,, 6-7; krş. *Mongġol caġaja* (6): *Alba barir-ā irekü, ciġulġan ciġulxu, nutuġlan negükü ōkin ōgkü beri baġulġaxa jerge-yin kereg-tü jaġun ger-ēce degegsi arban ger-iin doturāca nige mori, nige üker-ün terge abtugai*; Zaya Pandita, 7.

[30] *X. j.*, 54-55.

[31] *X. j.*, 85.

[32] *X. j.*, 16. Zaya Pandita, 4.

Kendi feodallık "haklarını„ tahakkuk ettirebilmek ve imtiyazlı vaziyetlerinden istifade edebilmek için senyörlerin, vassallarına karşı müessir olan bir kuvvete istinat etmeleri icap ederdi. Bunun için senyörlerin bir takım memurları vardı, bunlar yukarda bahsettiğimiz *daruġa yasaġul*, *demci shülengge*'lerdir[34]. Belki bazan, memurluk unvanı irsiydi, fakat *tüshimel*'ler noyanlara pek sıkı olarak bağlı ve onların tam bir idareleri altındaydılar[35]. Bundan maada senyörlerin nezdinde ve herhalde onların hesabına olarak, muhtelif sınıf ve derecede uşaklar yaşıyorlardı; aralarında bilhassa şunlar göze çarpıyorlardı; 1) imrahorlar (*köteci*) - vaziyetleri icabı bunlar efendilerine pek yakındı[36] ve senyörlerinin nedimleri (*inaġ*)[37] derecesine çıkıyorlardı ve çok vakit ehemmiyetli bir rol oynuyorlardı; 2) karargâhlarındaki "nöbetçi uşaklar„ (*kesigücin*)[38] ve 3) murahhaslar - elçiler (*elci*), ki bunlar keza mübaşirlik[39] vazifesini de
163 görüyorlardı. Bilahara noyanların içoğlan veya yaverleri (*kiya*)[40] dahi peyda olmuştu.

Bundan başka, elimizdeki metinlerin imalarına göre zannedebiliriz ki, bazan kuvvetli feodal senyörler maiyetinde yiğit

[33] "Oyr. kan.„, 9, *X. j.* 52.

[34] Bk. bu eser sah. 140.

[35] Krş. "Oyr. kan.„, 3 - 4, 12, 20 - 21; *S. s.*, 142, 258; *A.t.*, 61; *X.j.* passim.

[36] *S.s.*, 140, 148, 156, 162, 164, 166; *A.t.*, 90; X. *j.*, 36.

[37] Yahut *nökür*, bk. *A.t.*, 64, 69; *S. s.*, 162, 164, 166.

[38] Bu kelime etimoloji bakımından *kesig* kelimesine yakındır; *kesig*- "sıra, nöbet, karakol„ manasında olup, imparatorluğun eski hassa kıtasına böyle ad verilmişti. *Kesigücin* hakk. bk. *X. j.* 68.

[39] *S.s.*, 176; *A.t.*, 56, 61; *X. j.*, 5. passim; "Oyr. kan.„, 5, 6, 17, 18; Zaya Pandita, 32.

[40] Oyratca *kā*; bk. *S.s.*, 214, 280; "Oyr. kan.„, 4, 6, 8; "Tsoktu taycı yazıtları„, I, 1256, 1257, 1259, 1260; II, 221. Kaynaklarımız *kā* ile bir arada *erketen* unvanını da zikrediyorlar ("Oyr. kan.„, 4), bu unvana başka eserlerde de tesadüf ediliyor (*X. j.*, 10; Buryat vakainameleri (Yumsular, 108), fakat bu *erketen*'in ne gibi vazife gördükleri tesbit edilmemiştir ve manaca "iktidar sahipleri, muktedirler„ demektir. *Erketen*, bir taraftan *sayid*'lara denildiğini, diğer taraftan *erketen* ıstılahı altında karargâhlardaki "en yakın asker ve memurlar„ anlaşıldığını düşünebiliriz, krş. Leontoviç "Moğol-kalmuk ceza nizamnamesi„ s. 74, 156-157; P. Nebolsin "Hoşout ulusu kalmukların hayatı„ 21-22.

gençlerden (*yalağus*[41] "yiğitler„ *bağatur* "bahadır„) v. s. toplanmış muhafız kıtası nevinden silahşorlar bulunuyordu[42].

Nihayet feodallerin elinde müdafaa ve taarruz silâhı vazifesini gören mahkeme (*jargu*) vardı, ki bunu kendileri idare eder[43] ve kanunları kendileri çıkarırlardı; kanunlar tam bir"feodalite„ kanunları olup, feodaller sınıfının menffaatları noktainazarından tertip edilmişti[44]. Mahkeme ve bunun esnasında büyük bir rol oynıyan yemin (*sixaga*) "chacun doit être jugé par ses pairs„ prensipi üzerinde teşekkül etmişti[45]; kanunnamelerin, idare başında bulunan senyörlerin masumiyetini ve *albatu*'ların kulluk vaziyetlerini belirtmek temayülleri de aşikâr ve açıktır[46].

Albatu'nun şahsen senyörüne tabî olması, efendinin (*noyan*-ın)serf olan bu vassalını kendi keyf ve arzusuna göre idare etmekten ibaretti; bununla beraber XVII. asırda, noyan onu muhakemesiz idam edemezdi, her şeyden evvel *albatu* efendisine pek sıkı olarak bağlanmış bir vaziyetteydi ve bundan dolayı ondan ayrılarak başka yere göçetmiye hakkı yoktu; kendi sahib (*ejen*)'inden gitmesi firar sayılırdı; kaçan (*basxağul* ~ *bosxūl*) u derhal senyöre iade etmek mecburiyeti vardı[47]. Bundan başka bir senyör kendi *albatu*'sunu başkasına verebildiği gibi onu hediye de edebilirdi[48]. Eğer *albatu* kadın ise bunu kendi feodu-beyliği da- **164**

[41] Ubaşi hong-tayci, 199, 203-204, 209-210; krş. *S.s.*, 214; *A.t.*, 73 (*nökür*) Zaya Pandita, 30 (*xoshūcin*).

[42] *S.s.* 192.

[43] *S.s.* 190, *X. j.* 53-54.

[44] Yukarıda bahcettiğimiz gibi, "Oyrat. kan.„ ve *X. j.* bu hususiyetleriyle şayanı dikkattırlar.

[45] A. Luchaire "Manuel des institution françaises, periode des Capétienes directs„ Paris 1902, p. 202. Krş. *X. j.*, 73-74.

[46] *X. j.*, "Oyr. kan.„ passim, daha fazla tafsilâtlı olarak aşağıda.

[47] *A.t.* 61, 64; "Oyr. Kan.„, 3, 17; *X. j.* 42-47.

[48] *X. j.* 21: "Oyr. Kan.„, 3; Moğol senyörları umumiyetle kızlarının çeyizi olarak kendi albatu'larından bir kaçını veriyorlardı (*inji* ~ *inza*) bk. "Oyr. kan.„ 8, *X. j.*, 30, 31. Tibet-Moğol sözlüğü *Li-Çi'igur khan* (bk. DAN.V, 1926, sah. 27-30) şöyle bir izah veriyor: *inji inu xatun-u nöker* "inci- asîl hanımefendinin yoldaş ve hadimleridir„ (Pekin ksilografisi, f. 13). Moğol feodalleri bazı hadiselerde ceremeleri kendi adamlarının (râyaların) ailelerini vererek ödüyorlardı, bk. mes. *X. j.* 31, 120,» Oyr. kan. «, 3. Keza bk. Zaya Pandita 19.

hilinde yahut ta başkasının feod'undan olan biriyle evlendirebilirdi[49]. Albatunun yaptığı büyük cürümlerin neticesinde, menfaatı zedelenmiş yabancı senyörlerin hesabına, albatu esas efendisinden (*uġ-tu noyan*) ayrılmadan cezasını görür, eğer mal (para) cezasını (ceremeyi) vermek iktidarında değilse, onu senyörü öder[50]; bâzı hâdiselerde efendinin, cezai nakdiyeyi (ceremeyi) tamamile ödememekle, albatusu için fidyei necat (mog. *joliġ*, oyrat. *doliq*) vermek suretiyle cezadan kurtulma imkânı vardı[51].

Haddizatında, avamdan olan âdi adamın feodal sahibine karşı olan *alban*'ı şundan ibaretti: 1°- çobanlık iktisadiyatının mahsül ve hayvan ayniyatıyle yapılan mükellefiyeti *(alban xubciġur, siġüsün)*[52]; 2°- Senyörün karargâhında görülen hizmet, (başlıca mahrukat [tezek] v. s. toplamaktan ibaretti (*arġal tegükü*)[53]; 3°- Senyörün muhafız ordusunda hizmet ve sürek avlarına iştirâk *(ayan aba)*[54]; 4°- mekkâre ve cer (posta) mükellefiyeti, ki senyörlerin elçilerine nakil vasıtaları vermekten ve erzak yetiştirmekten ibarettir (*ulaġa shiġüsü*)[55]; 5°- şahit *(ġereci)*[56] ve yeminli (yemin eden) (*sixaġa*)[57] sıfatıyle mahakemelere iştirâk.

Senyörün iradesiyle albatu, mükellefiyetlerin hepsinden veya bir kısmından kurtulabilir[58]. Yalnız pek nadir hâdiselerde adî albatu, senyörüne karşı *alban*'dan, ona şahsiyetiyle tabî olmaktan serbest olabilirdi. Mükellefiyetler kurtulmuş

[49] *X. j.*, 31-33, 52; *ükügsen kümün-ü eme-yi noyan ni kümün-dür ögbēsü...* (ölen adamın) dul karısını ise noyon kocaya verir.,. (*X. j.* 52).

[50] *X. j.*, 25, 42, 75.

[51] *X. j.*, 58.

[52] *X. j.*, 236 ; «Oyr. kan.», 7, 33; *X. j.*, 9.

[53] *X. j.*, 68, 69, 81; krş. *S. s.*, 144.

[54] *S. s.*, 236; «Oyr. kan.» 4 ; krş. *X. j.*, 92-93. Anlaşılıyor ki, her silâh taşıyabilen askerî hizmete alınıyordu ; onüç yaşındakiler büluğa ermiş sayılıyorlardı, krş. *S. s.*, 166, 202, 258 ; *A. t.*, 83, 112 ; Ubaşi-huntayci, 207.

[55] *X. j.*, 4-7, 26-27, 37, 41; «Oyrd kan.» 5, 6, 17.

[56] *X. j.*, 10, 14, 37, 59, 65, 71, 77, 86-87; «Oyr. kan», 3, 12, 18.

[57] *X. j.*, 5, 6, 11-12, 15, 27, 55, 64. «Oyr. kan.» 5, 12, 18. Bize kadar ancak XVIII. as. yazılan Moğol metni *(Monggol caġaja)* muhafaza edilmiştir.

[58] *S. s.*, 182, 184; *A. t.*, 56, 105, 106; *X. j.*, 7, 37, 42; «Oyr. kan.» 4; Zaya Pandita, 26, 34.

şahsiyetlere *darxad* (*darxan*'dan Plur.) denilirdi; şahsiyetleri, feodal sahiplere tabî olmaktan âzâde olanlara *noyan-ügei* (yâni üzerinde "efendisi yok,,) yahut *alba-ügei* (yani "alba ile bağlı olmıyan,,) denilirdi[59]. Bu şahıslara keza *dai darxad* ("büyük darhanlar,,) denilirdi[60]. Mamafih anlaşılıyor ki, bu *darxad* ve *dai darxad* ıstılahlarının ikisi de kullanılışta biri-birinden farksızdı. 165

XVI. as. sonundan itibaren alban ile diğer mükellefiyetlerden Budda mezhebi keşişlerini (rahiplerini) dahi kurtarmaya başlamışlardı[61], fakat bunun için keşişliğe girerken feodal sahibinden alınmış müsaadenin bulunması icabederdi, aksi takdirde keşiş de mükellefiyetlere tabî olurdu[62]. O devirde Moğolların içerisine Buddizmin sarı kalpaklılar tarikatı nüfuz etmişti[63]. Budda keşişi, *alban xubciġur ügei* (*S. s.* 236) "alba ve mükellefiyetlerle bağlanmıyan,,, *noyad-tu tatalġa ġabiya ügei* (*X. j.* 16)[64] "senyörlere karşı mükellefiyette bulunmıyan kimse,, oluyordu. Mamafih, elimizdeki kaynaklar, keşişin kabahat işlediği veya ahitlerini ihlâl ettiği takdirde tekrar albatu vaziyetine düştüğünü zikrediyorlar[65].

Moğol avamına, *xaracu, arad, xaraliġ*'e, imtiyazsız sınıfa

[59] *S. s.*, 188, 194, 236; *A. t.*, 105, 106.

[60] *S. s.*, 188, 194.

[61] *S. s.*, 236; *X. j.*, 16-26.. «Oyr. kan.», 5; Zaya Pandita, 26, 34.

[62] *X. j.*, 16 ("sahibinin ve ebeveyninin müsaadelerini almadan keşiş olursa, kendisini idare etmeye hakkı yoktur,,) *Ker-be ejen baecige ekeèce boshig ügei toyin bolxula, toluġai-ben bü medetügei.*

[63] Budda keşişlerinin bu devire kadar albandan muaf olduğuna dair malûmat yoktur; XVI. as. nihayetine doğru, bazı yerlerde daha geç, Moğolların içinde kırmızı kalpaklılar tarikatı yayılmış bulunuyordu.

[64] Keza *X. j.*, 21, ki orada: *alba kiged neng ulaġa sigüsü ügei* "(senyöre karşı) mükellefiyeti yoktur vesaiti cerri ve erzak verme mecburiyeti de hiç yoktur,, diye ilâve olunuyor.

[65] Keza, bundan dolayı, kendi asıl senyörünün j u r i d i c t i o n'una tabî oluyordu, bk. *X. j.*, 17. *(busu ġajar oduġad, sakil-iyan ebdebēsü, uġtu noyan inu nekejü abtuġai* "eğer[keşiş] yabancı memlekete gidip ahidlerini ihlâl ederse, onun asıl senyörü tâkip ederek onu almaya mecburdur,,) *S. s.*, 234. Bundan feodalite ananelerinin ne kadar kuvvetli olduğu gözükmektedir; avamdan olan Budda keşişleri ancak sözde hür bir vaziyette bulunuyorlardı. Müteakip inkişaf devri bu zikrettiğimiz keyfiyeti yalnız teyid etmektedir.

mensuplar, kendilerine doğrudan doğruya tâbi olan adamları tahtı idarelerinde bulundurabiliyorlardı. Bu adamlara ya *kitad* "kul, köle„[65], yahut *medel* veya *medeltü* "iktidar ve selâhiyet altında bulunan„[67], keza *medel köbegün*[68] "selâhiyet altında bulunan delikanlı„ ve sâde *köbegün* "delikanlı„[69], *medel boġol* "selâhiyet altında bulunan köle„[70] yahut ta sadece *boġol* ≈ *böl* "köle„[71] deniliyordu. Kaynaklarımız aradlara, *xaracu*'lara mensup adî adamlar için, hiç bir yerde *albatu* kelimesini kullanmıyorlar, bunlar için, bazan, sâdece *ulus* "adamlar„[72], *kümün*≈*kümün* (oyrat,) "adam„[73] tâbirlerine tesadüf edebiliriz. Budda keşişleri de idareleri (nufuzları) altında bulunan adamlara maliktiler[74].

Hakikaten, bu devirdeki Moğollarda, kendi senyörüne *alban*'la yani h o m i n i u m e t f i d e l i t a s, bir takım "hizmet mükellefiyetleri„ zinciri ile bağlı bulunanlar, *albatu* oluyordu. Bir *arad*'a ait "adam„ ise yarı köle yarı uşak vaziyetinde bulunmaktaydı. Moğol cemiyetindeki feodelite münasebetleri, bilhassa asîl senyörün (*ejen noyan*'ın) *albatu*'sunu "serf vassallarını„ arad'a (*xaracu*'ya) tabî olan "adamlarla„ mukayese ettiğimiz zaman tebarüz etmektedir. Ancak hakikî *albatu*'lara malik olan kimse feodal senyör oluyor; bir *albatu* kendi efendisine
166 *alban*'la merbut olduğu gibi, feodal senyör da serf vassalına karşı bir takım vazifelerle bağlıdır. Bunun içindir ki, kaynaklarımız, mes., bir âmirin memurları gibi olan herhangi bir mâdun için hiç bir zaman *albatu* ıstılahını kullanmamaktadırlar, *yerü*

[66] *X. j.*, 27, 32, 49, 59.
[67] *X. j.*, 17, 22.
[68] *X. j.*, 87.
[69] *X. j.*, 4.
[70] *X. j.*, 87.
[71] "Oyr. kan.„, 7.
[72] *X. j.*, 75.
[73] "Oyr. kan.„, 4; *X. j.*, 49.
[74] "Oyr. kan.„, 3; *X. j.* 17, 20, 21, 25.
[75] *X. j.*, 74 - 75. Contexte'e göre, bilâkis, *albatu* yerine "adam„ (*kümün*) denilebilir, mes.: *kümün - iyen ögkü dura - ügei bolbāsu, noyan anu ene mal-i guiceġeji ög-* "eğer mevlâsı (senyör) adamını vermek istemezse, kalımı (kız için verilen fidyeyi) teşkil eden bu sürüleri tam olarak teslim etmelidir„ *X. j.*, 75).

noyad albatu köbegün - iyen, daruġa anu ulus - iyan, ecige anu köbegün - iyen xulaġai kigsen daġudaji ġarġaxula... "Eğer noyan (senyör) kendi serf vassalının, reis kendi adamlarının, baba kendi oğlunun hırsızlık yaptığını ihbar ederse...„ [75].

"İdare altında bulunanlar» ın arasında iki grupu tefrik edebiliriz: Bunlardan birincisi hakikî köleler (*kitad* [76], *bōl*) [77], diğeri ise "ev uşakları„ vaziyetinde bulunanlardı [78]. Maamafih, bunların aralarındaki fark, göçebe hayatın şartları yüzünden pek gözükmiye de bilir. Feodal senyörlerin de keza kendi köleleri (*kitad*) ve "idaresi (nüfuzu) altında bulunan ev uşakları (*medel boġol, köbegün* ve *ger-ün kumün*) vardı [79]. Feodal senyör kendi *albatu*'larının sahip *(ejen)* i olduğu gibi, pek tabiî olarak aradların, "idaresi altında bulunan„ adamların da süzereni oluyordu [80].

Bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, ortaçağ Moğolistan'ında albatular, noyanların serfleri olmasına rağmen, "nüfuz (idare) altında bulunanlardan„ ve kölelerden daha iyi bir vaziyettedirler. Bu kölelerin, göçebe hayat şartlarının icabı olarak ellerinde muayyen bir mal bulunursa da, hukukça ondan mesuliyetleri yoktu, çünkü bu mal onların değildi [81]:

[76] *X. j.*, 27, 32, 49, 59.

[77] "Oyr, kan.„, 7.

[78] *X. j.*, 4, 35, 64: *ger-ün kümün, köbegüd.*

[79] Moğollarda, eski devirlerde olduğu gibi tetkik ettiğimiz devirde de *boġol* (*bōl*) ve *xaracu* ıstılahı bazan pek geniş mânada kullanılmaktaydı, yani hanın veya herhangi ehemmiyetli bir senyörün karşısında herkese denilebilirdi. Mes. *Aruġtai-taiishi*, kendisine *xaracu* diyor. (*S.s.* 146); *Manduġai -Secen - xatun*, Cengiz sülâlesinin büyük anasına (ceddi alâsına) yalvararak hitabederken kendisine *boġol beri* (cariye gelin) diyor, bk. *S.s.* 180. Feodallerin köle ve ev uşakları (*köbegün, ger-ün kümün*) hususunda bk. *X. j.* 4, 35, 64.

[80] Krş. *X. j.*, 27, 32, 49, 59.

[81] *Xaracu* kendi *medel*'ini öldürürse büyük ceremenin (*anju*'nun) yarısını ödemeye mecburdu, ki bu 150 büyük baş ve 150 küçük baş olmak üzere 300 baş hayvandan ibaretti (bk. *X. j.*, 25), ve başka hiç bir cezaya tâbı tutulmazdı *X. j.*: 87); fakat alelâde bir insanı öldürürse: cereme olarak 30 kıymetli eşya ve 300 baş hayvan; telâfi imafat olarak bir adam, eğer selâhiyeti altındaki adamları bulunmadığı takdirde, bir deve yavrusu ve bir at verir; katilin cezası ise 100 kamçı darbesinden ve hoşundan en son adama köle olarak verilmesinden ibarettir. (*X. j.* 49). "Oyrat kanunlarına„

gegegsen eme medel boġol xoyar-āca abula gekü yala-tai bui (*X. j.* 87.) «Kocasından ayrılmış kadından ve başkasının tasarrufu (idaresi) altında bulunan köleden (bir şey) almak cürüm-
167 dür. „

Yukarıdaki bahislerden şu neticeyi de çıkarabiliriz ki, ortaçağ Moğolistanında *xaracu*, arad kütlesi, avam, hiç te yeknesak (aynı zümreden) bir gurup değildi. Pek bariz olarak bir kaç tabaka tefrik olunuyordu. Mamafih elimizdeki kaynaklar vazıh olarak, *xaracu* kütlesinin bu gibi tabakalara ayrılmasından bahsetmektedir. Bize, ancak, bu malûmatı nakletme meselesi kalıyor.

Tetkik ettiğimiz devirdeki Moğollarda, *noyan*'lara, feodal senyörlere ait olmıyanları, iktisadî ve ona bağlı içtimaî vaziyetlerine göre üç gurupa ayrıyorlardı. Birinci gurupa *sayın kümün* [82] (harfiyen "iyi adam„) lar mensuptu. Bunlar orta halli ve itibar sahibi ailelerdi ki, tahtı idarelerinde ehemmiyetli miktarda hayvan, uşak, bazan da köleler bulunduruyordu [83]. Bunların aralarından *tabunang*'lar, yani han ve bey damadları [84], muhtelif derece ve rütbedeki memur-saydlar [85] ve umumiyetle *yambu-tu* «yüksek rütbeli, devletlü„ denilenler çıkıyordu [86]. Yukarıda da bahsolunduğu gibi, Dayan-han'dan ve şehzadelerin galebesinden sonra, şarkî Moğollarda Cengizoğullarından olmıyan eski feodallerin çoğu bu gurupa dahil oldular. Zanne-

---

göre kendi kölesini *(böl*'unu) öldüren 5 dokuz baş hayvan, cariyesini *(eme böl)* öldüren ise üç dokuz baş hayvan verir (sah. 7); fakat ayni zamanda orta halli bir adamı öldürdüğü takdirde 30 kıymetli eşya ve 300 baş hayvan cereme olarak verir (sah. 12), ayak takımından bir adamı *(adaq*'ı) öldürürse-kıymeti olan bir şey ve 15 dokuz baş hayvan vermeye mecburdu (ib.).

[82] Oyrat. *sayin kümün*; «Oyr. kan.» , 10, 19; *X. j.* 78; Ubaşi-huntayci 198, 199. 202.

[83] «Oyr. kan.» ,8, 10, 14, 19; *X. j.*, 71, 42. Kaydetmeliyiz ki, *sayin kümün* istılahı umumiyetle "iyi„ , asîl adamı ifade ederdi, bundan dolayı bu ıstılahın altında saydlar anlaşılmaktaydı, bilhassa onların feodal sahip oldukları devirde, krş. *A. t.* , 60, 90.

[84] "Oyr. kan.„ , 3-4, 7-8; *X. j.*, 4, 43, 44 (*eng-ün yambu-tu* «alelâde rütbe, derece sahibi»).

[85] Bk. yuk. s. 139.

[86] "Oyr. kan.„ , 2, 7; *X. j.* 31, 43, 49; *S. s.* , 234; Oyrat. *yamu-tu*.

debiliriz ki, darhanlar (yani mükellefiyetten kurtulmuş olanlar) dahi bu tabakaya mensuptular [87]; bahusus darhanlık, "kurtulma„ vaziyeti *sayın kümün*'ün hissesine düşüyordu, çünkü bunlar diğer küçük derecelilere nazaran, seferde ve diğer ahvalde feodal efendilerinin gözüne girmek için daha istifadeli bir vaziyette idiler [88].

İkinci veya orta gurupa *(dumda-dunda kümün*'e) [89] *yambu - ügei*'ler [90], yâni memuriyet rütbe ve sahibi olmıyan, fakat ellerinde az çok malı mülkü bulunan *xaracu*'lar dahildi; bunlar harbe iyi müsellâh olarak gidiyorlardı; böyle bir arad *lübcitü* "cebeci, atlı hoplite„, *du'ulġatu* "miğferli„, *degelei xuyaġtu* [91] "zırhlı - kuyaklı„ oluyordu. Müstesna halleri saymazsak, onların kendi adamları, galiba, yoktu [92]. İhtimaldir ki, aralarından **168**
bazan muhtelif ufak memurlar, mümessil memurlar v. s. çıkıyordu; bu hususta tam malûmatımız yoktur.

Nihayet en son, aşağı gurupa fakirler, tamamiyle âdi adamlar mensuptular, ki bunlara istihfafla *xaro kümün* "kara, siyah„ [93] *eng-ün kümün* "âdi adam„ [94], *maġu* (*mü*) [95] "fena adam„ *adaq* [96]

[87] Krş. *X. j.*, *42: törü barigsan sayid.. tabunang, darxad-nar tasulbasu, ġurban boda* "eğer emir saydlar, bey damatları ve darhanlar (araba nakliyatını) keserlerse. üç büyük baş hayvan (cereme olarak verirler)„.

[88] Krş. *A. t.*, 105, 106; *S. s.*, 188, 194; "Radloff tarihi„ 90.

[89] "Oyr. kan.„, 10, 14, 19; Ubaşi-hun-tayci, 193, 199, 202.

[90] Oyrat. *yamu - ügei*; "Oyr. Kan.„, 2, *X. j.* 31, 49.

[91] "Oyr. kan.„, 4.

[92] *X. j.*, *yambu-ügei kümün*'ün kendi adamlarına malik olma ihtimalini nazarı dikkate alarak şöyle diyor : *ken kümün-i öslejü... alabāsu... yambu - ügei kümün bolbāsu, kümün - iyer; kümün - ügei bögēsü jalaġu temege, soyōlan mori-ber oru bosxaġad; jasaġ inu nigen jaġun tasiġur janciġad, xoshigun - u dotura kitad - un kitad - tu bariji öggüye* (*X. j.*, 49) " eğer birisi intikam almak maksadiyle diğerini öldürürse... Bu da rütbe sahibi olursa adamla (telâfi etmelidir); adamları olmazsa deve yavrusu ve bir at vererek telâfi eder; cezası da şu : yüz kamçı darbesi vurulur ve hoşun içinde bir köleye köle olarak verilir„.

[93] "Oyr. kan.„, 4.

[94] Yahut *eng-ün paracu ن arad*, *X. j.*, 10, 42, 71, 87; Neyci - toyn, 41.

[95] "Oyr. kan.„, 10, 14, 19; Ubaşi - hun - tayci, 198, 199, 202. "Fena'nın "fakir„ manasında olduğunu *X. j.*, 71 teyit etmektedir; Zaya Pandita, 19.

[96] "Oyr. kan.„, 8, 19.

(oyrat.) "son„ deniliyordu. Onlar harbe ancak kılıç ve ok yay ile müsellâh olarak gidiyorlardı [97].

Başta Ḫalḫa Kanunnamesi (*X. j.*) olmak üzere elimizdeki bütün kaynakların verdiği malûmatı nazarı itibara alarak tetkik ettiğimiz devrin ikinci nısfında *albatu*'ların iki sınıfa ayrıldığını anlarız. Daha ehemmiyetli ve zengin olan birinci sınıfa *sayin kümün, yambu-tu, sayid* denilenler dahildi; *darxad*'ların ekserisi olduğu gibi, *tabunag*'lar da, tabiî, bu sınıfa mensuptu. İdareleri altında onlara ait olan "ev uşakları„ ve köleleri bulunduğu için bu birinci sınıfa mensupları "adî„ lerden çıkma ufak bir feodal - senyör addedebiliriz ve hakikaten eski zamanlardan beri muhafaza olunarak kalmış zaysang, saybu ve diğer eski feodal - saydları bulunan Oyratlarda ufak ve zengin olmıyan zaysangların vaziyeti mes. tabunang ve diğer yeni saydların vaziyetinden farksızdı [98]. Diğer taraftan, müteakip devir Moğollarında, mukataa - hoşunlar alamamış olan taycilerin çoğu, bu "yeni„ *sayin kümün*, saydlar arasına karışmaktadır. Bu husus aşağıda daha mufassal olarak bahis konusu edilecektir.

Ufak feodal - senyör *(sayd)* larla hakikî haraçu *(eng-ün xaracu)* sınıfı arasındaki mutavassıt vaziyeti "orta mevki adamları„ işgal ediyorlardı, bunların da, bâzan, "ev uşaklariyle„ köleleri bulunurdu [99].

Nihayet, "bayağı„ *xaracu*'ların aşağı sınıfına, içtimaî merdivenin son *(adaq)* basamağını teşkil eden, kendilerine *yambuügei* denilen ve en fakir olan "fena-kötü'ler„ mensuptu [100].

Hakikatte ise, ayni sınıfa mensup olmakla beraber, vaziyetleri daha fena olan guruplar da vardı; bunlar "ev uşakları„ ve kölelerdi. Göçebe hayatın şartları icabı, Moğolistan hakikî köleliği ekseriya bilmezdi. Meselâ harp esirlerinden köleler olmuşsa da, onlar "ev uşakları„ vaziyetine geçiyorlardı [101].
169 Her halde, uşakların vaziyetleri, birbirine benzemiyordu ve efendisinin keyfine bağlı idi.

[97] "Oyr. kan.„, 4.

[98] Krş. "Oyr. kan.„, 4, 8; Zaya Pandita, 7.

[99] "Oyrat kanunları„ bazan ancak *sayin - kümün* ve *mü'* dan bahsetmektedir (sah. 18, 19).

[100] Krş. *X. j.*, 31.

[101] Krş. Neyci - toyn, 61.

Albatu sınıfların şeması şu şekilde gösterilebilir:

1.° *Sayin kümün* - ufak feodaller sınıfı
tabunang
sayid
darxad
erketen
dunda kümün
lübciten

2.° *eng-ün xaracu* - avam *(mü)* sınıfı
eng-ün kümün
ger-ün kümün
kitad

Şayanı dikkattir ki, suçlar için muhtelif para veya mal cezaları (cereme) alınırken suçlunun hangi *albatu* sınıfına mensup olduğu nazarı dikkate alınırdı ve buna göre cezanın miktarı ya büyütülür veya küçültülürdü [102]. Fakat bu, en fakirlerin daha az tediyatta bulunmaları demek değildir; bazı hâdiselerde ceza ödemenin başlıca ağırlığı tam bunların hissesine düşüyordu; mes. mühim bir vazifeyle gönderilen mümessil memurlara nakil vasıtası hazır bulundurulmadığı takdirde, tabunang ve darhanlar gibi rical üç büyük baş hayvan ödemek suretiyle cezalandırılıyordu; avam *(eng-ün xaracu)* ise böyle bir hâdisede bütün hayvanlarının müsadere edilmesiyle cezalandırılırdı [103]. Bundan avamın (*eng-ün kümün*'ün) ekseriyet teşkil ettiğine hükmedebiliriz; araba ve mekkârelerin ciddî tehditlerle temin edilmesi feodaller için mühim bir mesele idi.

Tetkik ettiğimiz devirdeki Moğolların maddî refahları hakk. elimizde epey malûmat mevcuttur, mamafih bu ancak XVII. as. başına ve ayni asırın sonuna aittir; bu malûmat bahusus çobanlık (hayvancılık) zanaatına dairdir.

Elimizdeki mehazlara göre, XVII. asırda Moğolların elindeki hayvanların çok olduğuna hükmedeliliriz, bununla beraber albatuların elindeki hayvanların XVII. as. sonunda, ayni asırın ilk senelerine nazaran, azaldığını kaydedebiliriz. Meselâ XVII. as. başlarında bir zırh (cebe), 9 baş hayvanla (buna bir baş deve de dahildi) mübadele edilirdi, tüfek beş baş hayvanla

[102] Mes. "Oyr. kan.., , 3 - 4, 10, 14, 19 - a bk; *X. j.* , 44; krş. yuk.

[103] *X. j.* , 42; gösterilmiş maddeye ilâveten kanunname: «oniarın kendileri senyöründe kalmalıdır» diyor.

değiştirilirdi[104]; XVII. as. sonunda ise tüfeğe verildiği gibi zırha da bir beygir verilirdi[105].

XVII. as. başında keskin aletle yaralama için beş kere dokuz baş hayvan[106], ayni asırın sonunda üç dokuz baş hayvan ceza olarak verilirdi[107]. Mamafih bu mukayeselere ihtirazla bakmak icabeder[108].

Kabîle hayatı, kabîlenin muhafaza olunduğu yerde, Oyratlarda, en ziyade aile ve ev muhitinde, izdavaçlar esnasında kendini gösteriyordu. Oyratlarda bile, içtimaî hayatta kabîlenin
170 yerini, otok ve oymaklar[109], yâni göçebeliğe hâs olan feod'lar almıştı.

Görünüyor ki, yüzlüklere olan taksimat çoktanberi unutulmuştu[110]; daha fazla olarak, otok ve oymakların onluklara ayrılmasını dahi yeni bir hâdise olarak düşünebiliriz. Hakikaten "Oyrat kanunları„ bunu anmıyorlar, Galdan'ın "Fermanları„ ise onluklardan yeni bir şey gibi bahsetmektedirler[111]. Otok ve Oymakların idarî cihetten 40 *(döcin)* ve 20 *(xorin)*

[104] "Oyr. kan.„ , 9.
[105] *X. j.* , 62.
[106] "Oyr. kan.„ , 14.
[107] *X. j.* , 56.

[108] Maddî keyfiyeti hususunda daha bazı malûmat; zengin bir kürkün (elbisenin) fiatı devenin kıymetine müsavidir, dört kafesli ufak bir çadır *(xana)* bir beygir değerinde: büyük ve iyi bir devenin fiatı iki beygir (*soyōlan*) e, beygirin ise iki koyuna müsavidir (*X. j.* , 61 - 62).

[109] "Oyrat kanunları„ hiç bir defa kabileden ve onun hayata olan tesirinden bahsetmemektedir. Eski müdekkikler otoğu "kabîle„ saydıklarından dolayı (mes. prof. F. İ. Leontoviç) muhtelif müellifler tarafından çıkarılan yanlış neticeler husule gelmiştir. Rus hükûmeti tarafından yapılan "kabîlelerin„ tesbit edilmesi dahi mefhumların karışmasına meydan vermişti.

[110] «Oyrat kanunlarının» Pallas tarafından yapılan tercümesinde ancak bir kere zikredilen yüzlüklere asıl metinde tesadüf edilmemektedir. Umumiyetle Moğol mehazlarının hiç birisi ne binliklerden, ne de yüzlüklerden bahsetmemektedir. Herhalde ikişer yüzlük taksimatı mevcuttu, bk. Samokvasov mecmuası 114; bundan 40 ve 20 ayildan ibaret gruplara taksimat gelmektedir. Busse'nin "bazı Şarkî Siberya göçebelerinin hayatî kıymeti haiz kelimelerinin listesi„ nde doğrudur.

[111] "Oyr. kan.„ 21. Bunlardan *X. j.* zikretmektedir, fakat onluklara *X. j.* in 1718 ci tarihe ait ilâvesinde tesadüf olunuyor: bk. *X. j.* , 97.

ayillara taksimatı daha eski olduğu anlaşılıyor [112]. Fakat zaman geçtikçe bu taksimat dahi kayboluyor; mes. *Xalxa jirum* artık onlardan hiç bahsetmiyor. "Oyrat kanunları„nda ise, on delikanlı (*arban köbün*) birisinin evlenmesine yardım ediyorlar diye bir kere zikrolunmaktadır [113]. Herhalde bu hâdisede idarî taksimatın yeri olmasa gerektir. [114].

Kabîle teşkilâtının içtimaî hayattaki tesiri şu tek ve mühim hâdisede gözükmektedir: Oyratlar, yakın soydaşlarından müteşekkil bir *xoton* yani ayil veya oba olarak göçediyorlardı. Oyrat hotonu - kabîlenin bir kısmıdır ve başlarında en büyüğünü (*axa*'sını) bulundurarak hepsi bir arada göçeden ve karargâh kuran yakın soydaşlar gurupudur [115].

Şarkî Moğollara dair elimizde tam ve açık malûmatımız yoktur, fakat düşünebiliriz ki, onlar, yalnız ayil usulü ile 171
kamp - ordugâh (*xoriya*) usulünü bıraktıktan sonra pek küçük gruplar halinde göçetmesini biliyorlardı. Bu, şarkî Moğolların kabile teşkilâtını unuttuğuna da delâlet eder. Bununla beraber "Halha kanunları„nın bir kere "hoton„ dan da bahsettiğine dikkatinizi celbetmeliyiz [116]: "Eğer bu (hırsızlık yapmış) tek adam başka bir evde ve başka bir obada (hotonda) bulunursa, hoton ağasından ceza olarak bir at alınmalıdır; senyörü için ise ceza yoktur„ (*X. j.* 9). İhtimaldir ki, umumiyetle bir arada gö-

[112] "Oyr. kan..„ 8, 9. Oyratlarda *döcin* ve *xorin*'lere olan taksimat uzun zaman devam etmişti. Oyratlarla sıkı bir temasta bulunan Altaylılarla Telengitler dahi bunu benimsemişlerdi; krş. alt. tel. *töcün* "zaysanlık, kabilenin bir kısmı„, rusça "düçina„ dahi buradan gelmektedir. Bk. not 2:

[113] "Oyrat. kan..„ 8.9.

[114] Krş. N. Oçirov "1909 s. yazında Astrahan Kalmıklarına yapılan seyahatın raporu„ İzvestiya Russkago komiteta dlya izuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii, N 10, 1910 sah. 64.

[115] Bu keyfiyet müteakip devirdeki Oyratlara dair malûmata istinat eder, bk. Pallas I, 190-191; Leontoviç "Kalmık hukuku„ 18, 37, 73, 118, 120, 121. maddeler; Nefedyev, "Volga Kalmıkları hususunda malûmat„, 110. "Oyrat kanunlarında„ beklediğimiz *xoton* ıstılahı yerine *ayil* yazılıdır (sah. 12).

[116] Moğolca *xota* ↷ *xotan* ↷ *xoto* ↷ *xoton*. Ts. Jamtsarano ve A. Turunov'un "Halha Cirom„ adlı eserinin sah. 11 de "hoton„ zikrolunmaktadır, fakat *X. j.*, nin metninde bu kelime mevcut değildir.

çedip birbirlerine yakın yerlerde karargâh kuran obalara Moğollar *xota* derlerdi ve idarî (administrativ) bakımdan bunlar bir nüve teşkil ediyorlardı. Oba, yani yan yana duran iki üç evden müteşekkil küçük bir gurup, keza birbirine yakın olarak küçük bir sahada serpilmiş oba gurupları manasında olan *ayil* ıstılahı dahi herhalde *xota* ile ayni kıymetteydi [117].

Aile içinde kadim kabile hayatının bir çok ananeleri muhafaza edilmişti, bunlar: patriarkal baba hakimiyeti [118], hemşirezadelerle dayılar arasındaki hususiyet [119] ve yemin'in *(sixağa)* kudsiyetine derin inanıştır [120]. Eskisi gibi kız için mehrimüeccel dahi veriliyordu [121]. Kabile himayesi ve yardımı hâdiselerini de (Oyratlarda) kaydedebiliriz [122].

Oğullarına, herhalde evli olanlara, babaları kendi mallarından daha hayattayken hisse ayırıyorlardı (*ömci ~ önci*) [123]; babalarının ölümünden sonra ise, oğulları onun malını, senyör tarafından musaddak vasiyetnamesi bulunmadığı takdirde, müsavi olarak taksim ediyorlardı [124], ihtilâf vakalarında karar reyi analarına (ihtilâf edenlerin muhakkak öz anası olacak) veriliyordu [125]. Moğol kanunnameleri küçük oğulların hususî haklarından bahsetmiyorsa da, Moğol kabilelerinin bir çoğunda, evi küçük oğula bırakmak ve ölenin dul karısını onun himayesine teslim etmek âdeti muhafaza olunduğu için, zanne-

[117] Krş. "Oyr. kan.,, da *ayil* istilâhını, ki bu hususta şimdi bahsetmiştik. Bk. *A. t.*, 67, 85, Neyci toyn, 48.

[118] *X. j.* ayrı bir maddesinde *yerü ecige ni köbegün-iyen amni-yi medekü ügei* "umumiyetle baba oğlunun hayatına malik değildir,, diyor bile (*X. j.* 89).

[119] Dayılara *(nağacu)* karşı yapılan cürümler (sirkat, borç) için yeğenlerinden *(jige ~ zē)* ceza alınmazdı. *X. j.*, 52; "Oyr. kan.,, , 20; krş. *A. t.*, 89; *S. s.*, 170.

[120] *X. j.*, "Oyr. kan.,,

[121] "Oyr. kan.,, 8-9; *X. j.*, 34, 75-76. Kızları evlendirildiği zaman çeyiz verilirdi. İzdivacın akdedilmesi tamamiyle ebeveynin elindeydi, bk. *X. j.*, 75-76, "Oyr. kan.,, 8-9.

[122] "Oyr. kan.,, 8-9.

[123] "Oyrat kan.,, 7; *X. j.*, 54-55. Oğulları evlenmeden evvel, bütün mal ve mülk babanın elinde bulunuyordu. ve söz kesiminde mesuliyet ona aitti, bk. *X. j.*, 75-76; "Oyr. kan.,, , 8-9.

[124] *X. j.*, 54-55.

[125] *X. j.*, 55.

debiliriz ki tetkik ettiğimiz devirde de bu carî idi. Bilhassa bunu "Oyrat kanunları„nın "babalar kendi oğullarına örf ve âdete göre hisse ayırıyorlar„ demesi tasdik eder [126]. Dul karılar gibi kızlar da, çeyizden başka, hiç bir pey almıyorlardı. 172

Medenî seviyenin, bilhassa aralıksız harplerle geçen o devrin ilk nısfında, ne kadar aşağı olduğunu, her yerde intikam (kan gütme) kanununun hüküm sürmesi [127] ve çocuklarla hayvanları öldürerek ölü ile beraber defnetme usulünün daha devam ettirilmesi göstermektedir. Mamafih, bu beraber defnetme âdetine Moğol cemiyetinin bütün tabakalarının mı, yahutta yalnız büyük senyörlerin mi riayet ettikleri bizce meçhuldür (büyük senyörlerde bu adetin varlığına dair ise kaynaklarda vazıh işaretler mevcuttur) [128].

Ancak feodal harplerde hagan ile tayciler kat'î olarak galip geldikten Moğol cemiyetinin içtimaî teşkilâtında intikal hâdisesi olduktan sonra ve rahat çalışmayı temin eden, seferleri iyi teşkilâtlandırabilen yarım müstakil hanlıkların teşekkülünden sonradır ki göze çarpacak tebeddüller meydana gelmişti. Moğolistanda Buddizmanın kalkınması ve Dzonkava tarafından tesis edilen yeni Sarıkalpaklılar mezhebinin yayılması bu anla bağlıdır. İlk zamanlarda keşişliği kabul etmek, feodal istibdadın tesirinden biraz kurtulmayı ifade ederdi [129]. Fakat çok zaman geçmeden Budda kilisesinin kendisi büyük bir senyörlük olmuştu.

[126] "Oyr. kan.„ 7 *önci keb-iyer ög.* Neyci-Toyn, 82 de eski âdetin muhafazasına dair imayi krş. : "Babasiyle anası malını hisselere taksim ederken, hisselerden büyüğünü küçük evlâdı Erinçine ayırdılar„ ... *ecige eke-yin ömci bolgan xubiyaxui-dir, odxan degüü Erincin-dür yekengki inu hubiyaju öhgüsen-dür :*

[127] *S.s.* 142, 148, 150, 152. 156, 158, 166, 168, 170, 174; *A. t.*, passim.

[128] *S. s.*, 248, 250, krş. *S. s.*, 234; keza bk. Ch. Bell, "Tibet Past and Present.„, Oxford, 1924, P. 34-35. (Üçüncü Dalay-Lamanın tercümei halinden alınmış parçalar). Tibetçe eser, birinin ölümünden sonra, güya karısı uşakları ve hayvanları Moğol âdetlerine göre yakılıyormuş gibi göstermekteyse de, bizce bu bir mübalâgadır. Dul karısının da beraber gömüldüğünü teyit eden hiç bir mehazımız yoktur. Bilâkis, muhtelif şahısların ölümünden sonra, onların dul karılarının hayat ve hareketlerine dair elimizde bir çok müşahedeler mevcuttur. İhtimal ki bu Tibet eseri, karılarından değil de, cariyelerden bahsetmek istemişti.

[129] *X. j.*, 16-26; "Oyr. kan.„ 3, 5.

Albatu'ların senyöre şahsî bağlantıları esasında, kendisine has bir himaye usulü meydana gelmişti. Başka bir senyörlükten biri kendi sürüleriyle herhangi bir feodalin arazisine, firarî bir vaziyette olmaksızın, oturmak isterse, ya senyörün, yahudda onun *albatu*'larından birinin himayesi altına girmeğe mecburdu (sub protectio, sub commenda); Moğollar buna *tüsikü* "sığınak, himaye bulmak„ derlerdi [130]. Himaye edene *tüsigülügci* [131], himaye edilene *xabciğur* yani harfiyen "kıskaçta bulunan„ denilirdi [132].

Feodalite kanunlarına göre [133]: "himaye edilen (*xabciğur*) giderken beraberinde getirdiğini alıp götürür; himaye eden (*tüsigülügci*) ise kendi tarafından verileni geri alır. Himaye
173 müddeti zarfında üremiş sürüler yarı yarıya taksim olunurdu„ [134].

Bu hükümde, başka hadiselerde de olduğu gibi, feodallérin kendi malikânelerindeki malı harice bırakmamak arzuları aksetmektedir.

Feodelitenin zincirleri o kadar ağır ve hayatın bütün safhalarını sararak, o kadar meharetle takılmıştı ki, adî *xaracu*'lara, senyör ve maiyetinin istibdadına karşı ayaklanmak için imkân bırakılmamıştı. Bununla beraber elimizdeki kaynaklar bu hususta hiç bir şey söylemiyorlar. Ancak pek nadir, mes., bir han karısının oğlu öldüğü zaman beraberinde defin için yüz çocuğu katletmiyi ve güya ölen şehzade için ağlar gibi dişi develeri böğürtmek maksadile onların yavrularını öldürmeyi emretmesi gibi istisnai hallerde, halkın harekete gelmesi vakî oluyordu. Bu bahsettiğimiz hâdise esnasında, Moğol müverrihinin müşahedesine göre, "büyük ulusta (yani bütün halkta) ihtilâl çıkmıya hazırken„ vahşî âdet kaldırılmıştı; bunun aleyhinde bazı taycilar da kat'iyet göstermişlerdi [135].

[130] *X. j.*, 55, 84, 120, 121, "Oyr. kan.„ 10: krş. *S. s.* 168; *A. t.*, 88.

[131] *X. j.*, 55.

[132] *X. j.*, 55.

[133] *X. j.*, 55 : *xabçigiir kümün yağu-tay iregen bolxula, tegün-iyen abuxu; tüsigiilügci kümün yağu öggügsen bolxula, tegün-iyen abxu. jabsarun örjiysen yağur-un mal-iyan kiriber xubiyaxu.*

[134] Krş. "Oyr. kan.„, 10 (tercüme. 45).

[135] *S. s.* 248. 250.

Senyöre karşı mukavemetin en kolay ve taammüm etmiş usulü ondan ayrılıp başka yere göçetmekti [135]; fakat, tabiî buna da pek muvaffak olunamıyordu, çünkü feodallar, vaziyeti iyi anlamakla, firarilere karşı biri biriyle danışarak, muhtelif çarelere baş vuruyorlardı [137].

2. FEODALLER SINIFI

Moğol feodal senyörü, yani *albatu* sahibi olan noyan, alelusul tımarını veraseten alıyordu ve sonra kendi oğullarına bırakıyordu. Bu meyanda Moğol senyörleri daha hayatlarında iken oğullarının hisselerini ayırıp veriyorlardı, ki öldüklerinden sonra mirasın başlıca kısmı büyük erkek evlâda takdim ediliyordu. Babasının asıl tımarını (mukataasını), eski devirlerde olduğu gibi, en küçük oğluna vermek adeti, her halde daha Yuan sülalesi zamanlarında kaybolmuştu; Bununla beraber tetkik ettiğimiz devirde buna hiç tesadüf olunmuyor [138]. Büyüğün hakları üstün tutulmaktadır. *Altan tobci*'nin bahsettiğine göre, Oyrat esaretinde kayıplara karışan büyük kardeşi vatanına döndüğü zaman küçük biraderi olan *Üne-Bolad-ong* (ki bundan yukarıda bahsetmiştik) dedi : "Senin gaybubetin esnasında ben mûtada aykırı olarak sahip olmuştum, sen benim hakikî büyük biraderim, sen sahip ol.,, Bu sözlerle siyah bayrağını ona verdi [139]. 174

[136] Krş. *S. s.*, 152, Buryat vakainameleri; krş. Pozdneyev, "Erdeniyen Erihe,, 267 (yalnız batınlar karıştırılmıştır); "Moğol halk edeb. nümuneleri,,, 188-190.

[137] "Oyr. kan.,, ve *X. j.*, mufassal olarak firarilerden bahseden maddeleri ihtiva etmektedirler. Buryat vakainameleri, bu gibi göçleri, feodallerin boyunduruğundan kaçan avamın kütleler halinde ayrılıp gitmelerini canlı bir şekilde tasvir etmektedir.

[138] Fakat Cengizoğullarında kabile hayatının eski âdetleri muhafaza olunmaktaydı, mes. babası öldükten sonra oğullarının [illegible]onun karılariyle (yâni anasının ortaklariyle) evlenme âdeti vardı; bk. *S.s.* 206, 208, 248. Moğol feodal aristokrasisine mensup ailelerde, taaddüdü zevcat inkişafını bulmuştu; *S.s.* 174, 182, 206, 208, 286. Şayanı dikkattir ki, aynı zamanda beyler, *tabunang*'lara feodal senyörün kızı ve prenses olan ilk karısı (*abai ~ abaxai*) üzerine daha başka karı ile evlenmelerini meneden muhtelif iradeler çıkarıyorlardı, bk. *X.j.* 29-31.

[139] *A.t.*, 75 (metinden bir parça inhiraf edilmiştir), Pekin tabının 84-85 sah. *axa-yuğan cimai ügei-dü yosun ügei bi ejelejü bile. Yosutu axa minu ci ejele gejü xara tug-iyan ejelegülbei.*

Keza *Altan tobci*'nin dediğine göre Dayan-hanın evlâtlarından en büyüğü olan *Törü-Bolad*'ın [140] *Bodi-Alaġ*'ın sabîliği zamanında Dayan-hanın üçüncü oğlu ve şanlı bir asker olan *Bars-Bolad-Sayin-Alaġ*, hagan unvanını almıştı [141]. *Bodi-Taiiji* bülûğa erdikten sonra kendi amcasından şu talepte bulundu: "Sen mûtadın hilâfına henim küçüklüğümde hagan olarak oturdun. Şimdi bana baş eğeceksin (itaat edeceksin). Baş eğmezsen harp ederim„ [142]

Bazı müstesna hadiselerde süzeren veya *axa*, ekseriya babanın kendisi, oğlunu tımarından mahrum eder veya daha küçüğüne verebilirdi. Sonra, şöyle hadiseler de malûmdu: mes., bir feodal senyörü (şehzadeyi) süzeren'lerinin riyaseti altında diğer komşu feodaller mâlikânesinden mahrum eder veya yeni feod'lar verebilirlerdi [143].

Moğol haganı, Cengiz han sülâlesinin büyüğü sıfatiyle mukataaların yüksek tevzi edicisi sayılırdı, hakikatte ise her şey büyük senyörlerin elindeydi. Moğolistanda birkaç han peyda olduğu zamanda dahi, her hanlıkta ayni vaziyet hasıl oldu [144].

[140] *S.s.*, 192, 196.

[141] *A.t.*, 107, krş. *S.s.* 206.

[142] *A.t.*, 107 Baş eğmek (*mörgükü*) kendi süzerenine hommage yapmak demektir.

[143] *S.s.*, 204, şehzade *Aci* kendi biraderi *Sira*'yi öldürdüğü için, tımarından mahrum edilmişti. İki kardeşin de mukataaları-ki bunlar *Asud* ve *Yöngsiebu* otoklarından ibaret olup babaları *Ubasanca* (yahut *Ubsiġun*„ bk. *S.s.*, 182) *-cing-taiiji*'dan kalmış mirastı, Bars - Bolad'ın en küçük oğlu şehzade *Bodidara - odxan - taiiji*'ye verilmişti. Daha çok küçükken bu şehzade şaka olarak şu türküyü söylemektenen zevk alıyordu:

Aci Sira xoyar alaldutuġai ni.
Asud Yöngsiebü xoyar degere bi saġuġai

yani:

"Açi ile Şira varsın dövüşsünler,
"O zaman Asut ve Yöngsiebü üzerinde otururum.

"Mukataadan mahrum etmek, mukataasını elinden almak„ mefhumu için "müsadere etmek„ anlamını da ifade eden *talaxu* fiili kullanılırdı (bk. mes. "Oyr. kan.„ 12, *X.j.* 31). Krş. Pozdneyev "Erdeniyn Erihe„ 179, *S.s.* 208.

[144] Krş. *S.s.* 208, "Radloff tarihi„ 221-222, krş. Pozdneyev "Erd. Erihe„, 96.

Mukataaları kendi oğullarına, kendi aile efradına tevzi etmekle, Moğol feodalleri, kendi vaziyetlerini takviye etmek ümidindeydiler; böylelikle her tarafta ayni sülâlenin, ayni hanedanın mensupları oturmakta idi[145]. fakat, feod'ları yeni yetişen taycilara sonu gelmiyen ayırma (taksim) usulü, bu ümide zıt bir mebde ihtiva ediyordu. Bidayeten, feod-mukataaların tevzii hagan la şehzadeleri kuvvetlendirmişse de, bilâhara ve hem pek az bir zaman zarfında, bu inkisam haganın hakimiyetini ve ehemmiyetini zayıf düşürmüştü,sonra diğer"mıntıka,, hanlarını da zayıflatmıştı ve nihayet iş, mukataa olarak hiç bir şey verilmeyecek bir dereceye gelmişti. Cengizoğulları okadar çoğalmışardı ki, tımar olarak verilecek otok ve Oymaklar kâfi gelmiyordu[146]. XVII. as. nihayetlerine doğru, Moğol âleminin muhtelif yerlerinde büsbütün küçük mâlikaneli noyanlar peyda oluyorlar[147], bilâhara ise feodal ailelerin küçük azaları tımar olarak hakikî *albatu*'ları alamıyorlar; onlar ancak "ev uşakları,, ve hayvan sürüleri başta olmakla, alelâde bir göçebe malı mülkü ile iktifa etmeye mecburdular[148], Bundan dolayıdır ki, Cengiz- 175

[145] *S.s.* 192, 194, 196, 198, 204, 206.

[146] Cengizoğullarının şeceresini büyük bir dikkatle tâkip eden bütün Moğol vakainameleri, XVII. as. sonunda Dayan.han ahfadının bir kaç yüz kişi olduğunu beyan ediyorlar, bu sayıya Cengizin kardeşleri olan Hasar, Belgütey ve Otçigin'in ahfadını da ilâve etmek icabeder ki bunlar daha feodal senyör olarak oturuyorlardı, bazıları ise, mes. Hasarın ahfadı gibi, büyük senyörlüklere maliktiler, Hasar sülâlesinden *Üne - Bolad*'ın ahfadına *Xorcin* ("okçular, nişancılar,,) kabilesi aitti. Bundan başka, bazı yerlerde, noyan vaziyetinde, eski saydların ahfadı da muhafaza olunmuştu. "noyanlarla müsavi tutulan,, *noyad-un keb-tü bolu̇gsan*'lara dahi tesadüf edilirdi (*X.j.* 2).

[147] *X.j.* 115, yüzden daha az *albatu* ailesine malik olan noyanlardan bahsetmektedir. "Oyrat kanunlarında,, da küçük malikâne sahibi beyler - *bȧga noyad*'lara ait malûmat vardır, mes. sah. 4, 8; Neycitoyn, 65. *X.j.* p. 4 albatuları olmakla beraber büyük baş hayvanları yüzden daha az olan züğürt noyonlardan bahsetmektedir: *ker-ber üçei-tei noyad bolu̇ğad mal jağu ese güiceküle, albatu-āca ni nigen jagun mal güiceğejü bariya.*

[148] *X.j.*, *taiiji*'ları tam böyle tasvir etmektedir, o devirde bile selâhiyeti altında hiç bir adamı bulunmıyan taycilar da vardı, bk. *X.j.*, krş "Erd. Er.,, 6: *öcüken taiiji tabunang* "ufak tayci ve tabunanglar,, *X.j.*'ye göre kendi ellerinde 50 den daha az baş hayvan bulunan tayci ve tabunanglar da vardı (*X. j.*, 4). Fakat, hepsi elbet böyle bir vaziyette değildi.

oğullarının bir çoğu, *albatu*'ların yüksek sınıfı mümessillerinden yani tabunanglar, saydlar v. s. nin vaziyetlerine düşmüş oluyorlardı [149]. Moğol cemiyetinde tabakaların yeni bir karışması hasıl oldu.

Eski saydları feodal mevkilerinden kaydıran taycıların kendileri de aynı vaziyete düşmüş oluyorlar. Bu tarihten itibaren yalnız *albatu* sahibi feodallere hakikî noyan deniliyor. Artık onlara tayci (*taiiji*) denilmiyor, çünkü bu ünvan tamamiyle başka bir gurupu ifade etmiye başlıyor: bu, saydların vaziyetine geçen Cengizoğullarının grupudur. XVII. as. sonundan itibaren noyanlar, artık feodal senyör, bey oluyorlar, taycilar - imtiyazlı saydlar ise bir nevi asılzadeler (şövalye) sınıfı oluyor.

Fakat bununla beraber, noyanların bir çoğu küçük feod sahibi olarak meydana çıkıyorlar. Mes., XVII. asırın otuzuncu senelerinde, cinong-hagan, Ordosun reisi, yani bütün Ordos beylerinin ve Ordosun birinci cinongu olan *Bars - Bolad*'ın sülâlesine mensup taycıların reisi *Rincin - Secen*, - o zamanın-
hâdiselerine iştirak eden, ve bu cinongun vassalı ve
mesai arkadaşı olan *Sanang-Secen*'in şahadetine göre-, bilâva-
176 sıta kendi tasarrufu altında bulunan yalnız bir otoga malikti [150]. Nihayet, hiç *albatu*'ları olmıyan noyanlar da peyda oluyor; bununla beraber ilk zamanda onları taycilardan tefrik ediyorlar [151].

Oyratlarda da ayni keyfiyet müşahede olunuyor. Onlarda da bey (oyrat. *noyon*) aile azalarından çoğu ufak feod sahibi (*baġa* veya *öcüken noyod*) oluyorlar ki bunlar, haddizatında,

[149] "Oyr. kan. „ ve *X. j.* ın bir takım maddelerinde *taiiji* ve *baġa noyad*'ları bir taraftan, diğer taraftan sayd ve bilhassa tabunangları müsavi tutmaktadır, keza bk. " Erd. Erihe „ , 6.

[150] *S.s.*, 280.

[151] *X.j.*, 35 : *kümün-ügei noyad;* Neyci-toyn, 49. Neyci-toyn'ın tercümeihali ve vakainamesi şöyle bir şayanı dikkat vaka'yi anlatıyor: Bir cenubî, Mogol taycinin zevcesi Neyci toyn ile onun yol arkadaşlarını misafirliğe davet etmeye gelmişti, keşişler biraz gecikmişlerdi, o zaman kadın efendi onları : " beni küçük bir tayci (*öcüken taiiji*) nin karısı sayarak ihmalkârane davranıyorsunuz. Sizi şehzadeler (*vang-ūd*) çağırsalardı, hiç gecikmeden giderdiniz elbet. Fakat, şehzadeler arasında benden daha zenginleri olduğu gibi benimle boy ölçüşemiyecekleri de vardır „ (f. 65).

mes. dzaysang (oyrat. *zayisang*) ve tabunang gibi sayd'lardan ayırd edilemezlerdi [152].

Orta çağ Avrupasında, kendi süzereninin vassalı olmak sıfatiyle, bir feodalin vazifeleri consilium et auxilium düsturu ile ifade olunduğu gibi kendi büyüğünün (*axa*'sının) - bu meyanda haganın dahi-vassalı olmak sıfatiyle bir Moğol feodalinin vazifeleri de *alban* tabiriyle tayin ve tesbit edilmekteydi. Fakat, yukarda söylendiği veçhile, feodalin *alban*'ı âdî adamın *alban*'iyle aynı değildi. Mağol feodalinin *alban*'ı haddizatında yine consilium et auxilium'dan ibaretti: bir feodal kendi süzerenine müşaveresiyle yardımda bulunmağa mecburdu, yani muhtelif işleri kararlaştırmağa toplanan meclis (*ciġulġan*) lere olduğu gibi, bilûmum idare işleri (*jasaġ*) ile mahkeme celselerine dahi iştirak etmeğe mecburdu. Diğer taraftan Moğol feodal senyörü süzerenine askerî hizmetle de borçluydu, hediyeler takdim etmeğe ve muhtelif teşebbüslerde işbirliği göstermeğe mecburdu. Hommage, eski devirlerde de olduğu gibi, baş eğme (*mörgükü*) ile ifade olunurdu [153].

A. Consilium

Feodallerin diète'lerine (*ciġulġan* >*cūlġan*) veya meclislerine muntazam işleyen teşkilâtlı bir müessese nazariyle bakmamalıdır. Bunlar pek muhtelif hâdiselerde kendi süzerenlerine "gönüllü„ olarak yardımda bulunmak isteyen şahısların toplantısı, muhteviyatı itibariyle, pek te muayyen olmıyan meclisler-di [154]. Haganın feodaller üzerindeki hakimiyeti zayıf ve üyeleri ayıran mesafeler uzun olduğundan, meclisler ekseriya başka başka mıntakalarda toplanıyordu; Moğollarda yarı müstakil hanlıklar teşekkül ettikten sonra bu gibi mıntakavî meclisler

[152] "Oyr. kan.„, 4, 8, passim; Zaya Pandita, 13, 15 - 16. Unutmamalıdır ki Oyratların noyonları - Hoşutların müstesna olmak üzere - menşe itibariyle Cengiz sülâlesinden şehzadeler olmayıp, "saydlar„ idi.

[153] *A. t.* 107. Süzerenin ik'adı esnasında orada eskisi gibi, yani imparatorluk devrinde olduğu gibi, bir kâse şarap takdim ederlerdi, bk. *S.s.* 162 (*ayaġa barixu*).

[154] *A. t.* 59, 61, 69; *S.s.* 144, 160.

mûtad bir hâdise olmuştu [155]. Müstakil ve nispeten küçük olan
177 beyler dahi kendi vassal-feodal senyörlerinin muntazam toplanan meclislerini tesis etmişlerdi [156]. Fakat bu gibi meclisler daha büyük ve muazzam toplantıların yapılmalarına da manî olmuyorlardı. Moğol âleminin muhtelif hanlık ve kıt'alarının, mes. Halhas ve Oyratların mümessillerinin işrirâk ettiği meclisler dahi bizce malûmdur [157].

Bu meclislerde harple sulh meseleleri ve diğer muhtelif umumî işler hususunda kararlar veriliyordu, beylerin, tören ve eğlenceleri için de toplantılar yapılıyordu. Fakat ekseriya meclisler, bir kaç hanlık ve büyük senyörlükleri ihtiva eden herhangi büyük bir mıntakanın feodal efendilerinin aralarındaki münasebetleri tanzim meseleleriyle meşgul oluyorlardı. Bir çok hâdiselerde bu gibi meclislerin kararları "kanunname„ veya "ahkâmı kavanin„ şekline dökülüyordu; bunların tatbiki, mecliste her ne surette olursa olsun temsil edilen senyörlerin hepsi için mecburiydi [158]. Pek tabiî olarak bu meclislerde ya-

[155] *A. t. 101* ; *S.s.* 246, 268, 278, 282. *X. j.* 2-3 ; "Erd. Erihe„ 7, 9, 2; Zaya Pandita, 17; krş. "Ivan Unkavskiy'nin .... sefaret heyeti„ sah. 194.

[156] Bk. mes. Zaya Pandita 17, 19.

[157] Malûm olduğu üzere, 1640 tarihinde toplanan böyle meclislerin birinde "Moğol-Oyrat kanunları„ vazolunmuştu. Umumiyet üzere, bu meclisin Cungarya'da toplandığı ve baş rolü Batur hung-teyci'nin oynadığı sanılmaktadır. Fakat Zaya Pandita'nın Oyrat vekainame - biografyası sarih olarak, kanunlar vazeden Moğol ve Oyrat beylerinin toplantısının Halha'da Dzasaktu-hanın nezdinde olduğunu söylemektedir (f. 4). "Oyrat kanunları„ nın metninde de bunu tasdik eden işaretler bulunmaktadır ki, orada kanunu yapanlar hakkında : *Zasaqtu xân ekilen ... Döcin Dörbön Xoyoriyin noyod* ... "Kırk (yani Moğol) ve Dört (yani Oyrat) beyleri Dzasaktu-hanın riyaseti altında„ deniliyor (sah. 2); krş. Golstunskiy, "Oyrat kanunları„ , 122. Yalnız "yedi hoşun„ Ḫalḫa beylerinin toplantısı olan ikinci büyük meclis bizce meçhul bir tarihte vukubulmuştu, fakat bu meclisten *Xalxa jirum* kanunnamesi bahsediyor ve onun kararnamelerine bile istinat etmektedir. (*X. j.* 4. krş. *X. j.* 92, 93), herhalde bu meclis XVII. asırda toplanmıştı, çünkü bu mecliste, 1635 - de doğmuş Urga hutuhtası için mahsus mekâre mükeilefiyeti hakk. kararlar çıkarılmıştı. Diğer bir Halha meclisi hakk : bak "Erdeniyn Erihe„ , 21; *I. sh.*

[158] *X. j.* (30) ifadesine göre : *ene caġajan-du orulcaġsan jasaġ-ūd* "işbu kanunları tanıyan emîrler„ *S.s.* (200), 1558 den 1592 - ye kadar hüküm süren *Tümen-jasaġ-tu-xaġan*'ın kanun yaptığını söyliyor : bu, Yuandan sonraki (orta) devire dair elimizde kaynakların zikrettiği en eski

pılan kanunlar koyu feodalite rengini taşıyorlardı: Moğol feodallerini, her şeyden evvel, kendi masuniyetlerini temin etmek meselesi alâkalandırıyordu ve muhafaza olunarak bize kadar gelen kanunnameler, muhtelif şekilde feodal efendilerin masuniyeti hususundan bahseden maddelerle doludur. 178

Feodallerin kendileri için, bilhassa büyük malikâne sahipleri, hanlar ve iktidar sahibi beyler için pek lüzumlu olan posta işletme teşkilâtı gibi ehemmiyetli bir sahada bile feodalite esaslarının kuvvetli tesirine, hususî hukuk ile amme hukukunun karakteristik bir şekilde karıştırıldığına dair bir misal gösterebiliriz.

Moğol - Oyrat kanunları gibi Ḫalḫa kanunnamesi de aşağı yukarı ayni manzarayı tasvir ediyor.

"Üç ehemmiyetli iş ile„ giden (*elçi*) lere, bilâistisna herkesin at, araba ve erzak vermeğe mecbur olduğu hususunda karar çıkarılmıştı. Bu üç mühim iş şunlardı: 1 - düşmanın hücuma geçmesi (*dayisun*), 2 - büyük bir şahsın hastalanması (*yekes-ün genege*), 3 - iki noyanın kavgası (*ebderel*) [159]. Ne beyler, ne darhanlar, ne de Budda keşişleri bu mukellefiyetten muaf değillerdi [160]; bu meyanda, yukarda da bahsettiğimiz

kanunlardır. Bu kanunlar zamanımıza kadar muhafaza olunmamıştır ve bunların muahhar Moğol kanunnamelarini yazanlara malûm olup olmadığı da bizce malûm değildir. Bundan sonra zaman itibariyle "1640 tarihli Moğol Oyrat kanunları„ gelmektedir. Sonra, bize kadar keza vasıl olmıyan "yedi hoşunun„ kararnameleri ve nihayet, *Xalxa jirum*, yani 1709 tarihli "Üç Halha hoşununun kanunları„ gelmektedir. Biliyoruz ki. birçok müellifler kendi dikkatlerini "Eski Oyrat kanunlarına„ celbediyorlardı, bu kanunlar hakk. ilk malûmatı Pallas vermişti ve bazılarının tahminine göre, Pallasın elinde "böyle bir kanunnamenin nüshası vardı... Çünkü metinden bir kaç parça almıştır„ (Ryazanovskiy "Moğol hukuku„ s. 36). Fakat Pallas moğolca bilmediği gibi oyratçayı da bilmiyordu, eski kanunname hakkında hiç bir mütemmim izahat vermiyor, ve eseri olan S a m m l u n g e n (I, 192-193) de gösteren parçaların hangi mehazdan alındığını kaydetmiyor. Bundan dolayı bütün bu malûmata şüphe ile bakmak icabeder, Pallas'ın verdiği malûmat yanılma üzerine istinadediyor diye zannedebiliriz.

[159] *X. j.*, 41, *X. j.*, 17; 37; "Oyr. kan.„ 5: *ġurban yamuta ulā:* 1) idare ve diyanet işleri, 2) beyin veya bey karısının hastalanması, 3) düşmanın hücum etmesi.

[160] *X. j.*, 41-42, 37, 17.

gibi at, araba verme işi inkıtaa uğradığı takdirde feodal ve saydlardan para veya mal cezası (cerime) alınıyordu, âdî sınıfa mensupların ise bütün malı müsadere edilirdi. Bununla beraber Ḫalḫa Kanunnamesi, beylerin diğer işlerle giden *elçi*'lere kendi şahıslarına ait olan sürülerinden (*sürüg*) atlar (mekkâre) vermeye mecbur olmadıklarını söylüyor [161]; demek ki, bu mekkâre mükellefiyetinin bütün ağırlığı *albatu*'lar üzerine düşüyordu [162]. Beyler ise, ancak yüksek senyör-süzerenlerinin seyahatleri esnasında at ve arabaları geciktirdikleri takdirde büyük ceza verirlerdi [163]. Kaydedebiliriz ki, Ḫalḫa kanunları, posta ve mekkâre işletmesi (*ulaġa shigüsü*) hakkında bütün teferruatı tam işlenmiş olan nizamnameler veriyorlar, ayni zamanda Moğol-Oyrat kanunlarında bu meseleler daha iptidaî, inkişaf etmemiş bir haldedirler.

Herhalde, hagan ve diğer büyük beyler, sırf kendi kabilelerinden olan vassalların meclisleriyle iktifa edememişlerdi; onlara, az derecede olsa bile merkezî hükûmete benziyen bir teşkilât yapmaları hususunda ihtimam göstermek icabetmişti. Eski çinsanglarla diğer devlet ricali, tayşi v. s. lerin, kendileri de Yuandan sonraki devrin başlarında, pek az zaman zarfında, feodal, efendi - sahip olmuşlardı, ve görünüşe bakılırsa Moğollarda asıl manasiyle hükûmet yoktu. Haganın galibiyetinden sonra, merkezde hükûmete benzeyen bir uzuvun teşekkülü için çalışıldığını görüyoruz. Şöyle ki, Moğol müverrihine göre, XVI. as. ikinci nısfında *Tümen - xaġan*, ikisi sol, üçü sağ koldan
179 olmak üzere beş feodal senyöre devletin işlerini idare etmek vazifesini vererek, onlardan bir hükûmet (*jasaġ*) kurmuştu [164].

[161] *X. j.*, 39.

[162] Çünkü darhanlar ve lamalardan bir çoğu cer mükellefiyetinden muaftılar. *X. j.* 'u teşhis etmek için kaydetmeye şayandır ki, bu kanunname, Budda keşişine, ancak "idare ve tasarrufu altında,, bulunan adamlara malik olduğu takdirde cer mükellefiyetinden ("üç iş,, müstesna olmak üzere) muafiyet hakkını veriyor, *X, j.* 17.

[163] *X. j.* 4, 26-27.

[164] *S. s.*, 200: *eden-iyer jasaġ-ı bariġulju.* Moğollarda *jasaġ* kelimesi hükûmet ve "hâkim,, manasını ifade etmiş ve ediyor. Bu "hükûmette,, Oyratlar ve Şimal ("yedi hoşun,,) Halhaların mümessilleri yoktu. *S. s.* 'nin zikrettiği ve Ḫalḫa beyi olan *uüjang Subuxai*, Ḫalḫa milletinin "cenup,, ("beş otok,,) gurupuna mensuptu bk. DAN-V. 1930, sah. 203 *Jasaġ* kelimesinin diğer manası "ceza,, dır.

Moğolistan bir takım yarı müstakil hanlık ve büyük senyörlüklere parçalandıktan sonra, görüyoruz ki, yüksek süzerenleri han veya büyük bir bey olduğu halde, ayrı eyaletlerde hükümdar-beyler (emirler) peyda oluyorlar; bunlara, eskisi gibi ya casak deniliyor yahutta bazen bunlar başka unvanlar da taşıyorlar[165].

XVII. as. ikinci nısfından itibaren, umumiyetle bütün Moğol feodalleri iki gurupa ayrılıyorlar: birinci gurupa hükümdar-beyler (emîrler) (*jasaġ-un noyan*)[166] yâni juridiction-ları tam olanlar, ikinci gurupa ise juridiction'ları mahdut olan alelâde beyler mensuptu. Şöyle ki, meselâ, alelâde bir bey kendi tebaasından kabahatli saydığı birini, emîrin (*jasaġ*'-ın) malûmatı olmadan, öldüremezdi, aksi takdirde büyük bir cezayı nakdiye (cereme) ödemeye mecbur olurdu[167].

Casak (*jasaġ*) lara, elbet, han ve mes. cinong v. s. gibi büyük senyörler mensuptu. XVI. as. ikinci yarısından itibaren, emîrlerin idaresi altında bulunan büyük senyörlüklerin üzerinde kat'î olarak "ḫoşun (*xoshiġun* > *xoshūn*) adı tesbit olunuyor. Ḫoşunlar, - malûmatımız başlıca Ḫalha'ya aittir, - muhtelif büyüklükte olabilirlerdi, fakat hepsi de ehemmiyetli büyüklükte idiler ve bu bakımdan son zamanki Moğol hoşunlarından tefrik edilirlerdi; ḫoşunlar bir kaç "yeni„ otok ve oymaklardan mürekkepti. Bu gibi göçebe bir senyörlüğün sahibi (*xoshigun-u ejen*'i) ise, bu yeni ḫoşun'un asıl menşei olan eski otoklar veya tek bir otok sahibinin ahfadından hükümdar-bey (*jasaġ-un noyan*) idi[168]. Bunun vassalları alelâde beyler (*noyan*)[169] ve

[165] *S. s.* 264; Moğol müverrihinin kendisi, daha on yedi yaşındaki bir delikanlıyken, süzereni olan Ordos cinongunun "hükûmetine„ dahildi: *erkim tüsimel-ün jerge-dür oruġulju, jasag törü-yi xatang gadxan ...*; Bk. keza *S. s.* 252, 260, "Oyrat kan.„ 4 (*Zasaq bariqsan dörbön tüshimed* "devletin dört ricali - hâkimi„).

[166] Bunlara keza *jasag barigsan* "idareyi ele alan„ denilirdi, bk. *X. j.* 30, 35, 73, krş. *S. s.* 252, 260.

[167] *X. j.* 35: *buruġu-tu albatu unuġan jasaġ-tur sonusxal-ügei alasula, jarliġ-āca dabaġsan-u yosuġar torġo.*

[168] "Erd. Erihe„ , 6; *X. j.* 30, 35; *l. sh.*; Neyci toyn, 49, 50, 61, 77.

[169] Ayni şey Oyratlarda da müşahede ediliyor, fakat bunlarda *jasaġ* kelimesi, tetkikini yaptığımız devirde, bu mânada kullanılmazdı. Meselâ

taycılardı (bu kelimenin yeni anlamında), Oyratlarda ise dzaysang (*zayisang*) lardı. Ayni zamanda hükümdar-bey ise, han, cinong v. s. gibi daha kuvvetli bir senyörün tâbiiyetinde bulu-
180 nabilirdi. Ayni hanlık veya büyük senyörlüğün dahilinde biribirine şu şekilde bağlı olan feodallerin bütün gurupu yakın akrabalardan, yâni geçmişte eski otoğa sahip olan ayni bey ailesi[170] ahfadından mürekkepti.

Muhakeme, mahkeme kararlarının icra edilmesi ve umumiyetle hükûmet idaresi öyle bir takım esaslar üzerine kurulmuştu ki, buna göre bütün memurlar ve casağın icrasını ellerinde tutan diğer adamlar, hükûmete işi düşen *albatu*'ların sırtından geçinmekteydiler[171]; bundan başka, muhtelif kabahatlar için albatulardan alınan cezai nakdiyelerin muayyen kısmı, cezalının efendisine gidiyordu (*ġarġaġu* > *ġarġū*)[172], bazı ceremeler ise tam olarak casağa gider yahut muayyen mıntakanın bütün casakları arasında taksim olunurdu[173].

Cezai nakdiye ve ceremelerin çoğu doğrudan doğruya, cezalandırılanın efendi - sahibi olan noyana gidiyordu. Bunun için her bir noyan hırsızları arama ve yakalama v. s. gibi işlerde yardımını esirgemiyecekti[174]. Sonra noyanlar, herhangi bir noyanın muhakemesine yeminli olarak iştirâk etmeye mecburdular[175].

Feodal senyörün başlıca masuniyeti, kendi albatularını kendisi muhakeme etmekten ve müddeilerle müddeaaleyhler

---

Oyrat vakainamesine göre, bir *noyon* kendisine bir hizmette bulunan adamı hoşun'da darhan yapmıştı, ona atlardan istifade ve erzak alma hakkını vermişti. Fakat hu lütfun büyük süzeren - han tarafından tasdik edilmesi icabederdi, bk. Zaya Pandita, 26.

[170] Yani «büyük aile»- oymaktan ; bu ad bilâhare bütün albatulara geçmişti : yalnız sahip ailelere karşı alâka gösteriliyordu, krş. "Erd. Erihe,,, 19; *İ. sh.* XLV, 2; keza krş. G. D. Sanjeyev " Mançu - Moğol dil mukayeseleri,, İAN, 1930, sah. 616, 618,

[171] "Oyr. kan.,, , passim ; *X. j.* , passim. Oyratların mahkemeleri hakk. krş. "İvan Unkovski'nin... sefareti,, sah. 194.

[172] *X. j.* , 41, 59 ; "Oyrat kan.,, 12.

[173] Düşünebiliriz ki, burada kabile teşkilâtının bakiyeleri aksederek gizlenmiştir, hakikaten bütün noyonlar kabile evlâdıydı : bk. X. *j.* 30.

[174] *X. j.* , 43 - 44, 71 - 72.

[175] *X. j.* , 5, 26, 35, 73.

kendi tebaasından olduğu takdirde, kararları da verebilmekten ibaretti. Fakat büyük suçlarda, istisnaî olarak, iş hükümdar - beyin eline düşerdi [176]. Sonra, noyanın malûmatı olmadan onun *albatu*'sundan hiç bir cezai nakdiye alınamazdı, bütün ceza paralarının tahsili de noyanın mümessili (*elci*) nezdinde icra edilirdi. Aksi takdirde alınan para müddeaaleyhin sahibi olan noyana verilirdi [177]. Kendi beyinden kaçan *albatu*'ların ve diğer adamların, sahibine iade edilmesi icabederdi ve kimsenin onları gizlemeye hakkı yoktu. Bilâkis, beyler de dahil olmak üzere, her kes, kaçanın yakalanması ve sahibi olan beye iadesi hususunda yardımda bulunmaya mecburdu [178].

B. Auxilium

181

Bir Moğol feodal senyörü, - payesi ne olursa olsun -, her şeyden evvel bir askerdi ve *noyan* unvanını boşuna taşımıyordu. Onun başlıca mahiyeti ve hususî vaziyette bulunmasına hak veren evsafı asker, hami ve servet toplayıcı (mutasarrıf) olmasındaydı. Bundan dolayı bütün Moğol beyleri kendi süzerenlerine, kendi hanlarına ilk başta askerî hizmetle mükelleftiler. Lüzumu görüldükçe, ilk davette, kendi adamları, kendi askeri başında müsellâh olarak isbatı vücut etmeye mecbur-

[176] *X. j.*, 53 - 54, 17.

[177] *X. j.*, 83 - 84 ; "Oyr. kan.,,, 12. *Yerü ken kümün yala bolbāsu bü dobtul. elci abci noyan-du ni kürgejü anju-ban ab.xu. mal-un ejen öber-ün noyan-āca-ban elci abul-ügei sanaġan-u oriġ-iyar yala-ban abubāsu, tere yala-āca jöb-tü-yin noyan-du ġar.xu. tüsimed elci-yin idesi öggüged busu yala-yi xuluġayici-yin noyan-du ögkü. mal-un ejen öber-ün noyan-āca-ban elci-tei ociju, nögüge noyan-u elci-ügei dobtulju abubāsu, tere yala-yi cöm-i abcu buruġu-tu-yin noyan-du ögkü (X. j., 83-84).* "Umumiyetle, ceremeyi alacaklardan kendi başına hiç kimse tahsil etmemelidir. Mübaşirle birlikte suçluyu noyana götürüyor ve icabeden ceza parasını alıyor. Eğer dava sahibi (mutazarrır, müddei) kendi beyinden mübaşiri beraberinde almadan ceremeyi kendi başına tahsil ederse, bu paradan (veya maldan) müddeinin beyine hisse ayrılır, memur ve mübaşirlere harcırah verilir, mütebakisi ise hırsızın sahibi olan beye teslim edilir. Eğer davar sahibi kendi beyinden mübaşiri alarak diğer taraf beyinden mübaşiri beraberinde götürmeyip ceremeyi tahsil ederse, bu cereme tamamiyle elinden alınır ve müddeaaleyhin sahibi beye teslim olunur,,.

[178] *X. j.*, 43 - 45 ; "Oyr. kan.,,, 2 - 3.

dular[179]. Fakat feodalite hakimiyetinin zayıflığından ötürü, askerlik hizmetinde de, "müşavere„ işlerinde olduğu gibi, ayni vaziyet hasıl olmuştu. Bu hizmet, mecburî yerine ihtiyarî oluyor. Bir feodal senyörü, haganın veya diğer büyük bir süzerenin (mes. cinong'un veya Oyratlarda tayşının) vassalı olmak sıfatiyle kendi efendisinin davetine ancak canı istediği zaman, menfaatini gördüğü veya başka türlü hareket etmeğe muktedir olmadığı zaman gelirdi. Feodalite rejimi, daimî hiyanetlere, feodallerin bir hasımdan diğer hasıma geçmelerine, yardımdan istinkâf etmelerine v. s. 'ye müsait vaziyetler yaratabiliyordu. Fakat, ayni zamanda, bir yerde ve muayyen bir müddet için olsa bile, kuvvetli ve muktedir bir süzerenin türemesi bu gibi vaziyetleri yok ediyordu[180].

Tümet'lerin meşhur Altan-Hanı, süzereni olan "büyük„ Moğol hanına şöyle hitabediyor: "sen bana, o unvanı (yani han unvanını) ihsan et, o zaman ben senin büyük devletini müdafaa ederim!„[181]. Bir Moğol feodali: "Benim haganımın evlâtları yoksa, Hasarın ahfadı olan ben de yokmu yım? Ben tâkip edeceğim!„ diye kendi süzereninin katillerine karşı intikam harbi açıyor[182]. Bir eski destan ise Oyrat noyanını[183] şöyle tasvir ediyor:

"Güzel gümüş miğferli,
zırh ve pullarla kaplı kırmızı cebeli,
güzel ipek çepkenli
ala atlı
Mangata oğlu Sayn Serdenge.
İki bin yiğiti beraberinde götürdü
İki bin mızrağı yere sapladı
İki bin atı dizdi.

[179] Onüç yaşını doldurmuşlar sinnibülûğa ermiş sayılırlardı, bk. bu es. sah. 164.

[180] Elimizdeki mehazların hepsi bunu göstermektedir.

[181] *S.s.*, 200. Bir Oyrat beyi olan *Oġedei-baġatur* (veya *daiibu*) kendi süzereni olan *Toġōn taiichi*'ye: "Ben 13 yaşımdan beri askerlerimin başında harpler yaptım, fakat o bana bu hizmetlerim için hiç bir lütuf göstermedi„ diyor (*A. t.*, 83; krş. *S.s.*, 166.)

[182] *A. t.*, 83.

[183] Ubaşi-hun-tayci, 203.

«Avlanacak av varmı ?
harbedilecek yağı varmı ?»
diye dişlerini gıcırdatıyor ve yutkunuyordu.„

Birbirleriyle dost (*anda*) olan iki feodal senyör, biri **182**
Oyrat diğeri şarkî Moğol, şarap sofrası başında şöyle konuşuyorlar [184]: "Eğer Kırk ve Dört [185] birbirlerinden ayrılarak harbetmeye başlarlarsa, bizim ikimizden başka musaraaya (mübarezeye) [186] (*iregül*'e) kim çıkabilir? Şayet o zaman biz ikimiz karşılaşırsak, sen ne yaparsın benimle?„ diye (Moğol) sordu. Ve Guylinçi [187] buna cevaben: "Ben iyi ok atarım! Zırh içinde olursan bile seni delerim„ dedi.

Moğol feodallerine hâkim olan yağmacılık ve hodbinlik zihniyeti altından, şövalyelik (asîl) hislerinin meydana çıktığını da Moğol vakainamelerinde görebiliriz. Meselâ, bir Oyrat beyi, Batur-hung-tayci adlı muktedir bir süzerene, bazı adamları onun eline teslim etme hususunda yapılan teklife karşı şöyle bir cevap veriyordu: "Arkadaşlarımı teslim ettikten sonra, ben dünyada ne diye yaşıyacağım„ [188].

Asker olmak sıfatiyle Moğol feodalleri mes. *Bars-Bolad-Sayin-Alağ* ("Bars Bolat Şanlı Alaca„) gibi tantanalı adlar taşımaktadırlar: ve harp meydanlarında kendi unvan ve adlarını yüksek sesle bağırıyorlardı [189]. Bindiği atları da cins olup muhteşem adlar taşıyorlardı [190]. Moğol feodalizminin bütün bu epik kahramanlık unsurları geniş bir surette Moğol destanlarına aksetmişti [191].

[184] *S. s.*, 154; krş. *A. t.*, 58.

[185] Yani Moğol ve Oyratlar.

[186] Mübareze (*iregül*) ler hakk. bk. *S. s.*, 154, 194; *A. t.*, 58-59.

[187] Oyrat senyörünün ismi.

[188] Zaya Pandita, 6.

[189] *S. s.*, 154, 192. Artık saydlar kendi beylerinin adlariyle tesmiye ve kaydolunuyorlar, bk. *S.s.*, 258, 278, 280, 282.

[190] *S. s.*, 162, 182, 216, 258; *A. t.* 85; Zaya Patida, 21; Ubaşi-hun-tayci, 210.

[191] Cengiz sülâlesinden askerî senyörün alâmeti "siyah bayrak„ (*xara tuğ*) idi, bk. *A. t.*, 75; *S. s.*, 210; Ubaşi-hun-tayci, 205, 206, 209. Sancaktar (*tuğcı*), harp meydanında Cengizin bayrağını, -ki bu bayrak onun çadırlariyle beraber Ordoslarda, yani "sağ kolun„ elinde

Sonra, feodaller kendi süzerenlerine, icabında (mes. süzerenin müşkül vaziyetinde) sürüler veya başka eşya vererek, maddî yardımlarda da bulunuyorlardı. Mamafih Moğol feodallerinin vassal sıfatiyle süzerenlerine haraç verip vermediklerine dair kaynaklarımızda hiç bir kayd ve işaret yoktur. Herhalde maddî yardım kendi ihtiyariyle verilen bir hediyeden ibaret olup, onun ehemmiyeti de bir çok zamanlarda ancak
183 sembolik olarak kalıyordu [192]. Bazan süzerenlerin, kendi vassalerine ait sürüleri ve adamları zaptederek aldıklarına dair kaynaklarımızda işaretler varsa da, bu gibi hareketler kanunsuz ve zorbalık telâkki ediliyordu [193].

Süzerenler. aldığı hediyelerin karşılığı ve umumiyetle yapılan hizmet ve yardımların mükâfatı olarak kendi feodal vassallerine mühürlü (*tamġa*) [194] beratlar (*jiġuxu*) vererek muhtelif unvan, rütbe (*cola*) [195] ve imtiyazlar (*darxa*) [196] dağıtıyorlardı. Böylelikle, askerî senyörleri kendilerine daha fazla yanaştırmak maksadı da göz önünde tutuluyordu. Bu suretle Cengizoğullarından olmıyan ve saydlardan çıkma *noyad-un-*

---

kalıyordu, Dayan hanın idaresi altındaki "sol kolun„ saflarında harbeden şehzade *Sayin Ataġ*'a şu sözlerle teslim ediyor:

Xagan ejen-ü xara sülde
xan üre-dür inu irebei (*S.s.*, 192).

ynni:

"Hakan hükümdarın (Cengizin) siyah bayrağı
Şahane ahfadına eriştı.„

Bundan başka, tetkik ettiğimiz devrin ilk nısfında, Cengizoğulları - şehzadeler serpuşlarında kuş tüyü ve yeleklerden ibaret süsleri taşıma âdetini muhafaza etmişlerdi *(ōrbelge)*, bk. *S.s.*, 162; *A. t.*, 68; krş. Blochet, Rashid-ed-Din, t. II, planches I, III, IV; saydlar ise, *otaġa* yani serpuşun arka tarafında uzun yelek taşıyorlardı, bk. *A. t.*, 68; Bloch-t, ib.

[192] Krş. *A. t.*, 56, 62; "Erd. Erihe„, 6; Zaya Pandita, 7, 14; *S.s.*, 140; *Mongġol caġaja*, 6.

[193] Zaya Pandita, 16-30.

[194] *S. s.*, 194, *X. j.*, 89. Mühürlere kudsî bir ehemmiyet verilirdi, krş. *Bolor toli*, III, 162.

[195] *S. s.*, 194, 252, 258, 264, 280, 282.

[196] *S. s.*, 194, 282; *A. t.*, 110, 112.

keb-tü-bolugsan yani "beylerle müsavi tutulanlar„ peyda olmuştu [197].

Şayanı dikkattır ki, süzerenlerin evlâdları bir çok vakit kendi evlerinde, babalarının karargâhlarında değil, onların feodal vassalleri nezdinde terbiye ediliyorlardı. Bilhassa bu, tetkik ettiğimiz devrin ilk nısfında pek sık vakî oluyordu. Büyük senyörler kendi çocuklarını iki sebepten dolayı terbiye etmeye veriyorlardı: 1) bu suretle vassallarını kendilerine ve sülâlesine daha sıkı bağlamak istiyorlardı, 2) daima taaruzlara maruz kalabilen karargâhlarından çocuklarını uzaklaştırarak, daha küçük yaşlarındayken onların hayatlarını tehlike altında bulundurmamak düşünceleriydi. Hagan ve taycıların kuvvetlenmesiyle beraber, herhalde bu âdetten daha az istifade etmeye başlamışlardı. Diğer taraftan feodal senyörler, kendi evlerinde büyük süzerenlerinin evlâdlarını terbiye etmek meselesini, sadık bir vassalin vazifesi olarak telâkki ediyorlardı. Ve bir çok zamanlarda vassal, mürebbi vaziyetinde bulunmasından dolayı, başkalarına nazaran, daha fazla imtiyazlı oluyordu [198].

C. Feodal Budda Keşişleri

XVI. asırın ikinci nısfında, Cengizoğullarının galibiyeti belirdikten sonra ve Moğolistan bir kaç hanlığ'a ayrıldığı devirde Moğollara Tibetten Buddizmin yeni bir mezhebi nüfuz ediyor. Moğol cemiyetinin hayatında büyük bir rol oynamış olan bu mezhebin adı Sarıkalpaklılar tarikatıydı ve Dzonkava tarafından tesis ve teşkil edilmişti [199]. Moğollara, daha cihanşümûl imparatorluk devrinde girmiş olan ilk Buddizm tamamile sönmemiş ise de [200], onun içtimaî ehemmiyeti yoktu ve her

[197] Bk. bu eser sah. 155, 175; *X. j.*, 89.

[198] Bk. *S. s.*, 168, 170, 176, 178, 186, 188; *A. t.*, 80, 82, 86, 90, 102-103. Bu eski âdet pek iyi olarak Moğol destanlarında aksettirilmiştir.

[199] Bk. *S. s.*, 210, 212, 224-278.

[200] Krş. S. s., 200, bk. yuk. Taammüm etmiş fikire rağmen, yeni eserlerden olan G. E. Grumm-Grjimaylo'nun "Garbi Moğolistan„ı bu keyfiyeti göstermektedir (cilt II, sah. 486).

halde eski asırlardan kalmış olan şamanizmden [201], daha büyük rol oynayamıyordu.

184

Yeni mezhep, ilk adımlarını atar atmaz, hususî bir mevki işgal etti. Her yerde müşahede edilen eski Buddizmin ananesine sadık kalarak bu yeni tarikatın naşirleri, bidayeten Moğol cemiyetinin sırf yüksek sınıflarına, ilk başta feodal aristokrasisine, müracaat etmişlerdi. O devrin Moğol feodalleri ise, ancak sürüler, harp ve avlariyle alâkadar olacak bir vaziyetten çıkmış bulunuyorlardı. Feodal harplerdeki galibiyetleri ve büyük senyörlüklerin teşekkülü neticesinde, onların ekserisinin hayatları refah içinde geçiyordu. Bundan başka, malî ve iktisadî refahın inkişafına, Çinle tesis edilen ticaret ve cenuba yani "İç„ Moğolistana doğru kayma ve nüfuz etme vaziyeti dahi yardım ediyordu, ki bu hususta XIX. asırın bir Çin müellifi olan Vey-Yuan şöyle demişti [202] : "İç Moğolistana giden yollar ticarî münasebetler için pek uygundur, ot ve suları boldur„. Ayni zamanda ne eski şamanizm, ne de eski Buddizm artık hiç kimseyi tatmin edemiyordu [203]. Bilâkis, Buddizmin bu yeni tarikatı, beraberinde hem daha yüksek bir medeniyet hem de daha debdebeli bir kültür getiriyordu; onun naşirleri hem kâtip (*bağshi*) [204], hem tabip (*emci*) [205], hem kâ-

[201] Krş. Neyci-toyn. 37. Mamafih, XVI. as. ikinci nısfından itibaren şamanizm de "canlanmaya„ başlamıştı, bunun sebebi yeni Budda kilisesinin inkişafının sebebiyle aynidir. XVI. ve XVII. as. eski Moğol Buddizması hakkında pek az materyallerimiz vardır, çünkü sarıkalpaklılar, bir çok hakikatları itina ile peçelemişlerdi, fakat bunlar yeni âsârların bulunmasiyle tedricen meydana çıkmaktadır, bk. Vladimirtsov "Halha'da Tsoktu-tayci kayalarındaki yazıtlar„; keza krş. *S. s.*, 200.

[202] Bk. P. Kafarov " 1847 ve 1859 da Moğolistandaki seyahatın yol notları„ s. 51.

[203] Krş. Neyci-toyn, 53.

[204] Orta devir Moğolları, herhalde eskiden kalma bir hatıra eseri olarak, okuyup yazabilen herkese *bağshi* "kâtip, kalfa„ derlerdi, bk. *A. t.*, 103; *S. s.*, 224, 236; Zaya Pandita, 41-42; Vladimirtsov„ Tsoktu tayci... yazıtları„, II. 225-226; Neyci-toyn, 53.

[205] Malûmdur ki, şamanlar her şeyden evvel m e d i c i n e - m a n'dır; krş. Neyci-toyn, 37.

hin *(jayağaci)* [206] olabiliyorlardı, yani eski lama ve şamanların yapabildikleri şeylere ziyadesiyle vakıftılar. Bundan başka bu naşirler, lama ve şamanlara nazaran diğer birçok cihetlerden de üstündüler : bir taraftan onlar medenî hayatın tecrübelerini, âdetlerini götürüyorlardı, kanlı kurbanlar ve vahşî örf ve âdetlerin aleyhinde söylüyorlardı, okuyup yazmanın inkişafına yardım ediyorlardı, diğer taraftan ise "mucizeler„ gösteriyor, eski itikadın cin (*ongğud*) lerini zaptedebiliyorlardı, eskiden görülmemiş âyin yapıyorlar ve alaylar tertip ediyorlar, kültün her türlü " mahrem sırlarını „ dağıtıyorlardı [207], noyanların geçmiş zamanlarda tenasüh yoluyle, dünyada yaşadıkları esnada yaptıkları iyiliklerinden dolayı şimdi efendi olduklarını söylüyorlardı [208].

Moğol feodallerinin çoğu bu yeni tarikata girdirler, onun **185**
naşirlerini himaye etmeğe başladılar. Sonra bunların tesiri altında kendi tebaalarını, yeni mezhebi, ve bir takım imtiyazlar vererek keşişliği bile, kabul etmeğe teşvik ediyorlardı (keşişlerin mükellefiyattan muafiyeti v. s.). Az bir zaman zarfında Moğollarda Budda manastırları dahi tesis edilmeğe başlıyor, halis Moğollardan, ekseriya yine feodal aristokrasisi efradından, lama ve diğer yüksek rütbeli ruhânîler peyda oluyor. Tibet ruhânîleri ise, buna mukabil, unvanlar [209] dağıtıyorlar ve şayanı dik-

[206] Orta devir Moğolları, şaman olmıyan falcılara herhalde, böyle derlerdi, olabilir ki bunlar feodallerin nezdinde muayyen bir mevki bile işgal ediyorlardı, krş. *S. s.*, 216, 252, 258, 268, Zaya Pandita, 21.

[207] Hattâ bir Moğol beyi demiştir ki : "hususî kuvvetler elde etme esrarına vukuf„ (*abishiğ*), hagan ve memurların alelâde işlerindendir bk. *S. s.*, 280.

[208] Budda keşişleri, noyonların da ayni ilâh (*tengri*), menşe itibariyle gök sakinlerinden olduklarını ilân etmişlerdi. Ve bilhassa bunun için, onlar, noyonları *tengri (tengger) noyan* «ilâh-efendi» diye tazimle tesmiye etmek âdetini Hindulardan iktibas etmişlerdi. Diğer taraftan ise, evvelki hayatlarında gösterilen büyük yararlık ve meziyetlerinden dolayı, insanların Budda keşişliğine girme şerefine nail olmaları hususunda bir takım telkinler yapılıyordu. Bütün bu fikir ve telâkkilerden, bu «eşrafın» aralarında tabiî bir ittifak doğuyordu.

[209] *S. s.* , 236, 254, 264, 276.

kattir ki, kendi mevkilerini müstakil bir hükümdar denilecek dereceye getirmiş feodallere han unvanını dahi esirgemiyorlar [210].

Şimdi bir Moğol feodalinin kendi lûtf ve teveccühünü Budda ruhânîsine veya manastırına ne surette izhar edebildiğini tetkik edelim. Pek tabiî olarak, feodallerin verdikleri şey ellerinde bulunanlardandı, yani: imtiyazlar (*darxa*) ve hediyeler (*öglige*) idi. Buna göre feodaller, Budda keşişlerine, kendilerinin başlıca varlığını teşkil eden sürülerini ve kölelerini takdim ediyorlardı. Bunun böyle yapılmasını kolaylaştıran ve tabiîleştiren sebep de, Budda rahiplerinin, kendi işlerini devam ettirebilecek talebe veya çırak yetiştirme emelleriyle uşak (*kötöci*) bulundurma ihtiyaçlarıydı; diğer taraftan ise, bazı ruhânîlerin kendilerinin de feodal aristokrasiden çıkma olmasıydı [211]. Fakat Budda keşişinin çocuğu olamazdı, malı mülkü kime intikal edecekti? Bu suale Budda kilisesi şu kat'î cevabı veriyor: yüksek mertebedeki ruhânî tamamiyle gitmiyor; yani ölmesinin bile ehemmiyeti yoktur, çünkü o tenasüh edenlerdendir (*xubilgan*); o derhal başka bir insan olarak tekrar dünyaya geliyor ve pek tabiî olarak, bu tenasüh ederek yeni gelene

[210] *S. s.*, 252, 254, 264.

[211] Bu hususta muhtelif kaynaklardan bir çok misaller alabiliriz; bunlar bilhassa Zaya Pandita'nın biografyasında pek mebzuldür, mes. bk. f. 16: iki Oyrat beyi Zaya Panditaya (XVII. as. ortalarında) ruhban şakirtlerinden 40 çocuk, avamdan 40 ev insan ve 500 yağız at hediye ediyorlar; keza diğer bir Oyrat beyi 50 çocuğu ruhban şakirdi yaparak, bunlardan otuzunu Zaya Pandita'ya takdim ediyor; f. 4: Derbet beyi Budda reisiruhanîsine, daha yeni kabul olunan on ruhban şakirdini, beş bin baş hayvanı ve muhtelif eşyayı hediye olarak veriyor. Daha bir Oyrat beyi şöyle hareket ediyor (f. 7): Tibete hacca gitmek için para bulmak maksadiyle bütün sürülerini topluyor, büyük baş hayvanları Çine satmaya kendisi götürüyor, altı bin koyunu ise Zaya Pandita'ya hediye ediyor. Cenubî Moğol beyleri, Budda keşişine harpte esir edilen Çin ve Kora çocuk ve delikanlılarını hediye ediyorlar, Zaya Pandita bunu kabul ediyor ve onları keşiş yapıyor, Neyci-toyn, 61.

[212] Bunların muhtelif devirlerde ve muhtelif mahallerde ayrı adları vardı, mes. *xara kötöci* (Zaya Pandita, 5); sonra ihtisaslarına göre: *sürügcin* «keşiş sürülerinin çobanı», *keyid-ün sakigulcin* ve *sakigcin* «manastır muhafızları» (*X. j.*); fakat en fazla, umumî olan *shabi - nar* («talebeler, şakirdler»), *xuvarag-un shabi - nar* («tarikat talebeleri»).

eskisinin hakları ve mülkü intikal ediyor. Bundan maâda daimî müesseseler, nizam dahilinde teşekkül etmiş manastırlar da mevcuttur ki, bunlar, her vakit, hukuk nazarında bir şahsiyeti hükmiye sayılabilirler.

Buna binaen, Moğol feodalleri, kendi *albatu* ve kendi *boġol*'larını keşişlere çırak, şakirt *(shabi)* olarak hediye etmeye başladığı gibi, bazı adamlarını da uşaklık yapmak için vermeye başlamışlardı. Az bir zaman zarfında, bu gibi hediye verme- **186**
ler çoğaldıkça, lamaların şakirdleri *(shabi)* ile uşakları[212] arasındaki farkın kalmadığını görüyoruz.[213].

Hem sahibler, hem uşaklar, Budda keşişlerinin hakikî serf vassalarına (*albatu*'larına) dönmüşlerdi, fakat mürâilikten ötürü, bugünlere kadar, onlara *shabi* demeye devam ediliyor[214].

Böylelikle, *xubilġan* ve manastırlar mülk sahibi feodaller vaziyetindeydiler[215]. Onlara tâbî olan adamlar da, ruhban sınıfına mensup olmıyan dünyevî feodallerin adamları gibi ayni teşkilâta tâbi tutuluyorlar. Onlar da otok ve oymaklara taksim olunuyorlar, başlarında da memurlar bulunuyor[216]. Onlar Manastır veya *xubilġan*'ların işlerini gören defterdarlıkların idaresi altında bulunuyorlardı (Moğol. *sang*[217], Oyratlarda *shang*[218]) Feodal senyör veya süzerenler, ruhban ve lamaların kendi vas-

[213] Keşişlerin kendileri şabilardan çıkma olabilirlerdi, bu takdirde büsbütün başka şartlar altında bulunurlardı. *Shabi* kelimesinin XVII. asırdan itibaren iki manası vardır: 1) herhangi bir şahsın «talebesini» yahutta herhangi bir manastırın «talebesini», yani alelâde Budda keşişini ifade eder; 2) manastıra, reisiruhâniye veya herhangi bir keşişe bile ait ve tabi olan serf vassalı ifade eder; bu serf vassal ruhanîlere de mensup olabilirdi, fakat ekseriya şabi diye, keşişlerin dünyevî serf vessaları tesmiye olunurdu.

[214] Zaya Pandita, 32, 35; *X. j*, 21.

[215] «Oyr. kan.», 3.

[216] Oyr. kan.», 3.

[217] *X. j* 6, 8, 9, 15, 42-43.

[218] Zaya Pandita, 28 passim. Bu gibi defterdarlıkların müdürlerine *shangjodba* denilirdi (bu kelime tibetçeden alınmadır); bunlar emîr rolünü oynuyorlardı; keza bk. *X. j.*, 2, 42-43. A. M. Pozdneyev, Urga şandzotba vazifesinin tesisini yanlış olarak Mançu hükûmetine atfediyor (bk. «Mogolistan ve Moğollar», I, 519), Mançular ancak evvelden mevcut olanı tastik etmişlerdi.

salleri veya kendileriyle ayni mevkide olduklarını, itiraz etmeden, tanımaktaydılar[219]. Onlar ruhban sınıfına mensup feodalleri kendileri için tehlikeli görmüyorlardı, çünkü bunlar rahip oldukları için asker değillerdi; senyörler, yüksek rütbeli rahiplerle müttefik olmanın bütün faydalarını, -bilhassa Budda kilisesi geniş kütlelerin itibarını kazanmağa muvaffak olduktan sonra,- pek iyi anlamışlardı[220]. Nihayet, adamlardan bir çoğu
187 gönül rizasiyle yüksek rahip ve manastırlara *shabi* olarak gidiyorlar[221]; ve böylelikle feodal sahiplerinin boyunduruklarından kurtulmuş oluyorlar, diğer taraftan Budda kilisesi sayesinde adî bir Moğol için fevkalâde olan bir ikbal yolu da açılıyordu.

Budda yüksek rahiplerinin içinden, ayrı bir mevkii Urga hutuhtası almıştı[222]. Evvelâ, ilk hubilgan, tenasüh etmek suretiyle, Ḫalḫa beylerinin en muktediri ve büyük bir senyörlük

[219] *X. j.*, Halha kanunlarını yapan meclise iştirak edenleri sayarken, *shangjodba*, Budda reisiruhanîi ve malikâneler sahibi olan Cebdzun-damba-hutuhta'yı ilk sıralara koyuyor (p. 2); bu şahıstan biraz aşağıda bahsedeceğiz.

[220] Budda keşişleri feodallerin kavgalarında muhtelif hal ve vaziyetlere göre, umumiyetle şu veya bu tarafı tutuyorlardı. Fakat şayanıdikkattır ki, keşişler, bazan, herhangi bir feodal gurupunun değil, bütün milletin taraftarı olduklarını ilân ederlerdi. Cungarların hanı Galdan-Boşokto'nun galip geleceği anlaşıldıktan sonra, Hoşut keşişleri, kendileriyle beraber mal ve mülklerini de kurtarmak maksadiyle şöyle demişlerdi: *Dörbön Oyirodiyin blama müni tula, mani ilġaxu ügei. bidan-du cu ögligöyin ezen ilġal-ügei müni tula, keni ġadana bayibacu ilġal-ügei* (Zaya Pandita, 31) «Dörbön Oyratların lamaları olduğumuzdan dolayı bizi (siyasî guruplara göre) ayırmamalıdır. Çünkü velinimetimizin şahsiyeti bizi alâkadar etmediği için, kimin nezdinde bulunmamız da bizim için bir fark teşkil etmez». Diğer taraftan, Dalay-lamalar, XVII. asrın ortalarında Buddistlerin papa'sı vaziyetini alınca, Moğolistan ve Oyratlardaki Budda keşişlerinin vergilerden ve beylerin iradelerinden serbest olmaları hususunda iddialar ileri sürmeye başlamışlardı: bk. Dalay-lama'nın Oyrat hanlarına, beylerine, saydlarına ve bütün Oyrat halkına gönderilen mesajı, Zaya Pandita, 34-35. Keşişler ve manastırlar, eskiden saydların yaptığı gibi, feodal senyörlerin çocuklarını da terbiye etmek için almıya başlıyorlar.

[221] Bk., mes., Neyci-toyn, 37, 46-47.

[222] Resmen, o, Cebdzun-damba-hutuhta unvanını taşıyordu; avam halk arasında ona tâzimle öndür-gegen denilirdi; malûm olduğu üzere o, meşhur Tibet müverrihi Daranat'ın mütenasihi sayılırdı.

sahibi olan Tuşiyetu-Hanın oğlu olarak dünyaya gelmişti. Böyle şanlı ve muktedir bir süzeren oğlunun Budda rahibi olması keyfiyeti, onu hiç kimsenin ulaşamayacağı bir mevkie koymuştu. Bundan dolayıdır ki,Urga hutuhtası, Halḫadaki bütün manastırların ruhban ve lamaların bir reisi gibi olmuştu. Sonra onun idaresi altında o kadar çok şabi'ler ve doğrudan doğruya ona tâbi olan keşişler bulunmaktaydı ki [224], artık o Halḫanın en muktedir senyörlerinden biri olmuştu. Siyasî vaziyetler, dışarıdan ve muhtelif istikametlerden gelen kuvvetli tazyikler, büyük Moğol hanlarının sukutu ve diğer dahilî sebepler, Ḫalḫa feodallerinin, bilhassa iki şarkî hanlığa mensup olanların, kendi soydaşları olan hutuhtaya, bir reisleri, yüksek süzerenleri, azkala bütün Ḫalḫanın hakanı sıfatiyle bakmalarına yardım etmişti [227]. Buna, Ḫalḫa Feodallerinin masuniyetten ibaret olan bazı haklarını hutuhtaya terkettikleri dahi delâlet eder [225].

Şöyle ki, meselâ, üç şarkî hoşunun (iki hanlığın) beyler meclisi, hutuhtanın melce verme hakkını, yani diğer senyörlük ve feodallerden kaçanların kabul ve himaye hakkını tanımışlardı [226].

Ḫalḫa hanları tarafından Urga hutuhtasına verilmiş olan başka hak ve imtiyazlar onu, Ḫalḫa hanlarının kendilerine nazaran, daha kuvvetli ve daha yüksek bir mevkie koyuyordu [227].

Bu suretle Moğol cemiyetine, Budda keşişleri şahsında yeni bir unsur girmiş oluyor. Bunlar umumiyet itibariyle, iki gurupa ayrılır. Birincisine *xubilğan*'lar, manastırlarda yahut da bozkırda yaşıyan büyük lamalar dahildi; bunların hepsinin Moğol feodal asilzade sınıfı ile, - kendileri neslen bu sınıfa mensup olmadıkları halde, - pek sıkı rabıtaları vardı. İkinci gurupu adî halktan, albatulardan ve şabilerden çıkma keşişler teşkil eder; bunlar, tabiî, avam sınıfına mensuptular, fakat kendi reisleri, kendi büyükleri sayesinde feodallere, " kara halk „ kütlelerine nazaran, daha yakındılar.

---

[223] «Pek çok şabilere malik olduğunu» kendisi söylüyor, «Erd. Erihe», 28.

[224] Bk. *X. j.* 3 - 15. [225] *X. j.* , 3 - 15, passim.

[226] *X. j.* , 42 - 43, 75. [227] *X. j.* , 2 - 15 : keza, XVII. as. ikinci nısfına ait diğer kaynaklara bk. *I. sh.* ; «Erd. Erihe».

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

189 MOĞOLLARIN YENİ DEVİRDEKİ (XVII. AS. SONUNDA, XVIII. AS. BAŞINDA) İÇTİMAÎ TEŞKİLÂTI.

I

Moğollar için takriben XVII. as. sonlarında, XVIII. as. iptidalarında başlamış olan yeni devirde, onların iktisadî hayatlarında oldukça ehemmiyetli tebeddülât müşahede edebiliriz. Hakikaten, Moğol kabilelerinin ekserisi için yeni devirde de eskisi gibi ekstansif çobanlıkla avcılık yardımcı bir sanat sıfatile başlıca meşgale olarak hâlâ devam ediyorsa da, Moğolların çobanlık yapanları için dahi bir takım değişiklikler belirmişti; daha fazla olan tebeddülâtı, ziraatla meşgul Moğolların iktisadiyatında müşahede edebiliriz. Bundan başka, Moğollarla, onlardan daha fazla medenî olan milletler, Asya ve Avrupa devletleri arasındaki münasebetler de ehemmiyetli bir surette değişmişti.

Daha XVII. asırda cenubî Moğollar, meydana yeni gelmekte olan ve ayni asrın ortalarında bütün Çini zapteden Mançu devletinin boyunduruğu altına giriyorlar. XVII. asrın en nihayetinde bu boyunduruk daha sağlam bir hale geliyor, şimalî Moğolların büyük bir kısmını teşkil eden Halhaslar dahi Mançuların vassalleri oluyor. Sonradan Oyratların da, tedricî bir surette, boyunduruk altına girmeleri başlıyor. Hem Cungarya'da hem Tibet yamaçlariyle Alaşan'da göçeden Oyratların hepsi XVIII. as. ortalarında, bazıları "kendi hüsn-ü rizalariyle„ bazıları ise fütühat harplerinin neticesinde, Mançu imparatorunun tebası oluyorlar; bu esnada Oyrat kabilelerinden bir çoğu tamamiyle mahvolmuştu. Diğer taraftan XVIII. asrın başına doğru Moğol-Buryatların, Baykalın beri tarafındakileri olduğu gibi öbür tarafındakileri de kat'î olarak Rus devletine tabi oluyorlar. Ayni şeyi Oyrat-Kalmuklar hususunda da söyliyebiliriz. Bunlar daha XVII. asrın ilk nısfında Vol-

ga nehri mansaplarındaki bozkırlara göçetmişlerdi. Bunların büyük bir kısmı XVIII. as. ikinci nısfında Cungarya'ya geri döndüler; fakat buraya ulaşabilenlerin hepsi, derhal Mançuların idaresi altına düştüler. Artık XVIII. asırda, ya Mançu yahut da Rus devletine tâbî olmıyan Moğol kalmamıştır. 190

Mançu veya Rus hâkimiyeti altına girer girmez, Moğol kavimlerinin içine Çin ve Rus, veya Rus bayrağı altında murabahacı ticaret sermayesinin nüfuz ettiğini görüyoruz.

Çin tüccarları, artık eskisi gibi yalnız hudut boyu pazarlariyle kanaat etmiyorlar; şimdi bunlar, bozkırlarda ve dağlarda oturan Moğollara bizzat kendileri geliyorlar ve onlardan ham madde, çobanlık iktisadiyatının mahsullerini alarak, bilmukabele Moğollara Çin, bilâhare Avrupa mallarını da satıyorlar. Tüccarlarla beraber Moğolların içinde Çin murabahacıları, ufak ve büyük sarraflar, muhtelif bezirgân ve muhtekirler de sokuluyorlar. Sonra ise Moğolistana sanaat ehli, esnaf ile birlikte muhacir olarak çiftçiler geliyor, bu sonuncular ekseriya Cenubî Moğolistanda yerleşiyorlar.

Sırf Çinlilerle meskûn bir takım şehirler Cenubî Moğolistanda, tek tük olarak Şimalî Moğolistanla Halha'da peyda oluyor. Her yerde Budda manastırları inkişaf ediyor, bunların civarlarında da, bazan, Çin tüccarlarının kasabaları meydana geliyor. Çin sömürgeciliği Cenubî Moğollistanda, bilhassa XIX. as. sonlarında, kuvvetlenmişti; XX. asırda Cenubî Moğolistanda Moğollar bu geniş eyaletin nüfusunun ancak üçte birini teşkil ediyorlar.

XIX. asrın ikinci nısfında Mançu Moğolistanında, bilhassa Şimalî Moğolistan'la Halha'da, Barga'da, Kobdo eyeletinde, ve keza Sin-tszyan vilâyetinin bazı mıntakalarında Rus ticaret ve kısmen sınaî sermayesinin yayıldığını görüyoruz. XIX. as. sonunda ve XX. asırda Cenubî ve Cenubuşarki Moğolistana karşı Japon ve Avrupa sınaî ve ticarî mahfillerinin alâkası uyanmaktadır. Moğolistan ve Moğollar kısmen, cihanşumûl sermayenin dairei nüfuzu ve tesiri içine girmiş bulunuyorlar.

Nazarımızı "Rus„ Moğollarına, yani Buryat ve Kalmuklara atfedersek, aşağı yukarı ayni manzarayı görebiliriz. Rus ticarî ve sonra sınaî sermayesi, onlara doğru da yayılmaktadır, lâkin bu Rus sermayesi "Mançu„ Moğolistanındaki Çin sermayesinin

büyüklüğünde değildir. Keza Buryat ve Kalmukların arasında da Rus, Ukraynalı v. s. çiftçilerin köy ve kasabaları peyda oluyor. XIX. asırda hem Buryatlar hem de Kalmuklar artık Rus şehir, kasaba, köy ve diğer meskûn yerlerinin şebekesi içinde kalıyorlar.

Mançu ve Rus hâkimiyetinin Moğolların iktisadî hayatlarına idarî cihetten bilâvasıta tesirini de unutmamalıdır.

Mançu ve Rus devletleri ile, onlara tâbi olan Moğolların aralarındaki münasebetlere dikkatle bakıldığı zaman, bu devletlerin birbirine benzemeyişlerine ve bütün hususiyetlerine rağmen Moğollarla münasebetlerinde müşterek bir hat görebiliriz. Mançu hükûmeti gibi Rus hükûmeti de, bir taraftan, göçebeleri askerî polis işelerinde kullanmak maksadiyle, göçebe olan vassallerini kendi eski vaziyetlerinde bırakmak, erazilerini muhacir - kolonist çiftçilerin zaptından korumak istiyordu. Buna göre bu hükûmetlerin ikisi de muayyen kanun ve kararnameler neşrediyor, muhtelif tedbirler alıyordu. Bununla beraber, diğer taraftan, Mançu ve Rus devletlerinin hem resmî
191 hem de gayri resmî mümessilleri, enerjik ve tedricî bir surette buna tamamiyle zıt olan siyaset kullanıyorlardı, ki bu siyaset ticarî ve murabahacı sermayenin menfaatlarına uymamaktaydı. XVIII. ve XIX. asırlarda bir taraftan Mançu ile Moğollar arasındaki, diğer taraftan Ruslarla Buryat ve Kalmuklar arasındaki münasebetler bu iki biribirine zıt unsurun tazyiki altında meydana gelmekteydi. Bütün bu âmillerin tesiri altında Moğolların iktisadî hayatı, ister Mançu, ister Rus devletinin dahilinde, değişmeye mahkûmdu.

Her şeyden evvel Moğolların bir çoğu göçebelik hayatını bırakarak, çiftçilikle geçinmeye başlamışlardı. Daha XVIII. asırda, XIX. - da ise pek büyük bir miktarda, Moğolları, Cenubî Moğolistanın muhtelif mıntakalarında - mes. Ordos'ta Kuku - hoto şehri civarında Horcin mukataasında ve Baykal gölü sahillerinde - yerleşmiş, iskân olunmuş çiftçi olarak görüyoruz. Nadir olmakla beraber, Kalmukların da ziraatla meşgul köylerine tesadüf ediyoruz, ki bunlar ancak XIX. asırda meydana gelmeye başlamışlardı.

Moğolların çiftçi olanları da, çobanlığı bırakmıyorlar, fakat bunu başka esaslar üzerinde yapıyorlar.

Kaydedebiliriz ki, bazı yerlerde, mes. Buryatistanın bazı mıntakalarında çiftçi Moğollar yerleşik hayat tarzına tamamiyle geçmemişlerdir, bundan ötürüdür ki daha sağlam kışlık evlerini, ılık mevsimde daha hafif yazlık evlerle değiştirmek ihtiyaç ve itiyadını muhafaza etmişlerdir. Bazan yazlık mesken olarak, eskiden olduğu gibi, umumî Moğol keçe çadırı kullanılmaktadır.

Moğolistan ve Buryatistanın başka mıntakalarında, Moğollar göçebe çobanlık iktisadiyatını küçük mikyastaki çiftçilikle birleştirmeye başlamışlardı, fakat buna ragmen yerleşik hayata geçmemişlerdi; bu, mes., Kobdo eyaletiyle Halhanın bazı mıntakalarında, keza Cenubî Moğolistanla Buryatistan'da vâkiydi. Bazı Moğol göçebeleri ise ancak kuru ot hazırlamakla, bu da az bir miktarda olmak üzere, iktifa ediyorlar. Velhasıl, XVIII - XIX. as. Moğollarında çobanlıkla çiftçiliğin birleşme vaziyetinin muhtelif şekillerini müşahede edebiliriz.

Yeni devirde, eskiye nazaran küçük sanatların inkişaf edip etmediği meselesine gelince, buna cevap vermek güçtür. XVIII. asırda, bilhassa XIX. da mes. muhtelif silâh imalâtı tedenni etmişse de, buna mukabil başka sanatlar, - başlıca Budda diniyle münasebeti olanlar, - inkişaf etmişti. Fakat tetkik ettiğimiz devirin küçük sanat erbabı ancak müstesna bir takım hallerde müstakil bir vaziyet alıyorlardı; bermûtat şu veya bu küçük sanat, bir çobanın veya çiftçinin iktisadiyatında ancak yardımcı bir meşgale olarak kalıyor ve inkişafın ilk basamaklarında bulunuyordu.

Şehirli Moğolların, veya manastır, karargâh ve diğer meskûn yerlerin etrafında yerleşerek göçebelikten mütemekkin hayata geçen Moğolların meydana gelmesi, Moğol hayatının yeni tezahürlerinden birini teşkil etmektedir. Bu bahsettiğimiz Moğollardan bazıları memur veya şehirde emlâk ve irad sahibi sıfatiyle Çin, birazı da Rus şehir ve kasabalarında yerleşmişlerdi. 192
Diğerleri ise amelelik yaparak küçük ev veya kulübe sahibi olarak oturuyorlardı. Moğolistandaki Çin şehir ve kasabaları fuhuşla geçinen Moğol kadınlariyle dolmuştu ki bunlar, bazan, "bozkırlarla,, olan rabıtalarını kaybetmiyorlardı.

Nihayet, Moğollardan XIX. asırda, Rus tüccarlarının yapakhanelerinde yapak yıkamakla, Volga ve Hazerin balık avı yerlerinde, dalyanlarında çalışmakla meşgul, muvakkat

mevsim işçilerinin peyda olduğunu kaydedebiliriz. Bu sonuncular için balık avlarında çalışmak, meşguliyetlerinin esasını bile teşkil ediyordu, fakat yapak yıkayıcılar ise, - çoktan beri bozkırları terkeden "şehirli„ olmadığı takdirde, - göçebe çobanlıkla hiç bir zaman alâkalarını kesmemişlerdi.

XVIII. asırdan başlıyarak, Moğolistanın muhtelif yerlerinde ve Moğollarla meskûn diğer mıntakalarda, arabacılık zanatı inkişaf ediyor. Bunların başlıca müşterileri Çin ve Rus tüccarlarıydı. Moğolların içinden, müteharrik göçebe tezgâh ve dükkânları *(xösxe)* olan ufak tüccarlar (*panjaci)* da çıkıyordu. Bunlar ekseriya Rus, Çin ve Tibet tüccarlarına tâbi bulunuyorlardı. Bâzan ise onların alelâde tezgâhtarları, satış memurları *(bicēci)* halinde idiler. Yeni devirde avcılık zanatı her yerde ehemmiyetli tebeddülâta maruz kalıyor. Umumiyetle onun sukutunu kaydedebiliriz. Evvelâ sürek avları, - Buryatların eğlence makamında yaptıklarını ve Cenubî Moğolların, Mançu imparatorlarının avlarına iştirâkini saymazsak, - tamamiyle kayboluyor. Mamafih XIX. asırda imparatorun sürek avları da artık tarihe karışıyor. Tek başına yapılan avlar, yapıldığı takdirde, her yerde ancak yardımcı, bir çok zamanlarda sırf tesadüfî bir meşgale olarak devam ediyor. Yalnız, dünya piyasasının talebi üzerine Siberya dağ sıçanına (Arctomys) yapılan av, bu hayvanın bulunduğu mıntaka ahalisinden bir çokları için az çok bir ehemmiyet kesbeder.

Fakat bu devirde, avda kullanılan tüfek tamamiyle eski ok ve yayın yerini işgal ediyor; mamafih tâ XX. asıra kadar Moğol avcıları, ekseriya iptidaî çakmaklı tüfekle iktifa ediyorlar.

Yeni devirde de Moğolların ekserisi için esas meşguliyeti teşkil eden göçebe çobanlık iktisadiyatına nazarımızı atfedersek, burada şu yenilikleri (ibdalatı) kaydedebiliriz.

Eskisi gibi sürüler otlaklarda beslendiği halde, bundan dolayı göçlerin muntazam yapılma zarureti bulunduğu halde, yani iktisadiyat extensif bir şekilde olduğu halde, Moğolların ekserisinde çobanlık eski geniş mikyasını kaybediyor. Her yerde sürülerin miktarı azalıyor, büyük kütleler halinde uzun mesafeleri katederek yapılan göçler pek nadir bir hadise oluyor; umumiyet üzere, küçük sahaların üzerinde ayrı ayrı

aile veya iki-üç aileden müteşekkil oba *(ayil)*'dan ibaret küçük birlikler halinde göç ediyorlar. Burada nazarı dikkatimize almalıyız ki, Volga Oyratları, Kalmuklar, bütün Moğol âleminde istisna olarak, bu günlere kadar hotonlarla göçebe tarzını muhafaza etmişlerdi; yani bu göçebe tarzı, on ilâ otuz ve **193**
fazla çadırdan ibaret büyük ve ekseriya akraba gurupları halinde yapılmaktadır.

Moğol göçebe kütlelerinin bir çoğunda, yeni devirde, bilhassa bu devirin ikinci nısfında, göçlerde nakliye ve yük taşıma vasıtası olarak, bunların tekerleklileri taammüm etmişti. Çin kağnısına Cenubî Moğollarda ve Halhanın şarkında sık sık tesadüf edilmektedir; Rusların kısa ve uzun yük arabaları göçebe Buryat ve Kalmuklarda taammüm ediyor. Bundan dolayı deve yerine daha ziyade öküz ve at kullanılmaktadır. Yeni devirde, göçebe çobanlık iktisadiyatı üzerinde diğer sebeplerden maada, Mançu ve ayni zamanda Rus hükûmetleri tarafından, hoşun, otok, "kabile„ gibi muhtelif guruplara ait göç edilecek saha hudutlarının tayin ve tesbiti, tesirini göstermişti.

Göç sahası-nutuk'ların tebeddülü şimdi imkânsız bir şey olmuştu; kendi aralarında yapılan harplerin de arkası kesildiği gibi, bununla bağlı olan, bir gurupun diğerini yutma hâdiseleri dahi vâki olamıyordu. Hem Mançu Moğollarının, hem de Rusya Buryat ve Kalmuklarının beher hoşunu, otoğu, ulusu, kabilesi v. s. tamamiyle tesbit edilmiş hudutlar, muayyen nutuklar dahilinde göçetmektedir ve artık bunu değiştirmeye imkân hasıl olamıyor.

İster Moğolistandaki, ister Volga havalisindeki nutuklarda göçebelik edenleri bekliyen ancak bir değişiklik olabilirdi, o da yabancı unsurların bu göçebelerin göç sahalarına şu veya bu şekilde zorla girerek yerleşip oturmalarıdır. Hicret halindeki göçler, pek nadir ve istisnaî hâdiseleri saymazsak, artık tarihe karışmıştır.

II

Mançular, Moğol kabilelerinin daha doğrusu, Moğol feodal birliklerinin ekserisini, kendi itaatları altına alırken, içtimaî

teşkilâtlarının esasını bozmadılar. Bilâkis, Mançu imparatorluk hanedanı, feodal gurupları birleştirmek hususunda tecrübeli olduğundan, Moğolları - onların feodallerine istinadederek - tamamiyle kendi eline geçirmeyi gaye edinmişti. Bunun için, Mançular, idare başında bulunan sınıfın tensiki için bir takım tedbirler aldılar, feodal rejimini bürokratlaştırmak için epey mesaî sarfettiler, fakat feodallerle onların serf vassal'ları arasındaki münasebetlere hiç karışmadılar; Mançulara ait Moğolistanda bütün "adî„ Moğollar (*arad*), eskisi gibi, kendi efendilerine, muhtelif rütbe ve derecedeki noyanlarına ait ve tabî olarak kalıyorlardı, yani onlar ayni eski albatu'lar idi. Bundan anlaşılıyor ki, esasında Moğolların göçebe feodalizmi Mançular devrinde hiç bir tebeddüle maruz kalmamıştır.

Mançu imparatorları, daha XVII. asırdan itibaren, Moğol feodallerinin bazılarını gönül rızalarıyle, bazılarını ise cebren kendi itaatları altına alarak, kendilerine bizzat Cengiz Han
194 tarafından kurulan büyük Moğol Yuan han sülâlesinin varisleri ve bu hanların işlerini devam ettirenler diye bakıyorlardı. Eskiden, nasıl Moğol feodal senyörleri, yani hanları, cinongları, taycıları ve malikâne sahibi Budda ruhanîleri, Moğol büyük haganının yüksek süzerenliğini tanıyor ve tanımıya mecbur idi iseler, şimdi de bunlar Mançu imparatorunu kendilerinin feodal sahibi *(ejen)* olarak görmeye icbar ediliyorlardı. Mançu imparatoru Çinliler için bir hükümdar-huandi olmuşken, onlar için böyle değildi, yani Moğol senyörleri için Mançu imparatoru, Cengiz neslinin şubelerinden esas kola mensup büyük hanların halefi sıfatiyle, bunların hakkını haiz bir feodal süzeren idi.

Bu mefkûrenin herkesçe anlaşılabilmesi için, timsal (sembol) olarak, Yuan haganlarının mühürünün, Moğol imparatorlarından sonuncusu olan Legdan hanın oğlu tarafından Mançu imparatorlarına teslim edildiğine dair bir efsane icadedilmişti. Mançu imparatoru Cengiz tahtının hakikî varisi, yani: *sütü boğda ejen xağan* "fehametlü - saadetlü, şevketlü hükümdar hagan„ olmuştu.

Mançu imparatorlarının ümidleri, yalnız kendilerini ve bilâhara zaptettikleri Çini Moğol göçebelerinden yalnız korumak degil, ayni zamanda Moğolları kendi süzerenliğine tabî kılmaktı

ve bu ümidleri filvaki tamamiyle tahakkuk etmişti; bunu yapmak için Mançu imparatorları Moğol feodallerinin reisliğini deruhte etmekle, onları, itaat altına alınan esirleri (köle - *kitad* - Çinliler) gibi değil, eskiden kendi büyük hanlarının hizmetinde bulunan vassal - feodal sıfatiyle celbetmişlerdi. Moğol büyük hanı yerine Mançu imparatoru olmuştu; mamafih Moğol büyük hanı ve Mançu imparatoru birbirlerine kan kardeşliğiyle ve veraset haklarının intikaliyle bağlıdırlar. Bununla beraber Mançu imparatoru güya daha yüksekti. Çünkü Moğol büyük haganları bilâhara ancak Çahar hanlarına münkalip olmuşlardı, ayni zamanda Mançu imparatoru, haganın akik taşından mühürünü bulabilmişti ve Yuan sülâlesinin paytahtı olan ve Moğol feodallerinin bu kadar senelerdenberi kaybettiklerinden dolayı gam çektikleri Daydu - Pekin şehrinde tahta oturabilmişti. Mançu imparatoruna mukavemet gösterenler, yabancı bir memleketten gelen fatihe değil, kendi meşru süzerenine, hepsinin, ayrıca da Moğolların refahı için akik mühürü kat'i olarak elinde tutmıya karar verene itaatsızlık etmiş oluyorlardı.

XVII. asırda ve XVIII. as. iptidalarında Mançu sarayının Moğollarla olan münasebetlerini ve Mançu siyasetinin o zamanki Moğol cemiyetine mensup hâkim sınıfın fikirlerine yaptığı tesiri tetkik edersek, Mançuların yukarda zikrettiğimiz esasları hayatta ne kadar mahirane ve katî olarak tatbik ettiklerini görebiliriz. Bunu ifa etmek için Mançular, ne parayı, ne Moğol feodalleriyle zorla evlendirilen hanedana mensup prenseslerini esirgememekle beraber, vaziyete göre, icabında silâh kuvvetine dahi müracaat ediyorlardı.

Feodal Moğolistandaki işlerin vaziyeti ise Mançuların fevkalâde lehineydi. Moğol feodalizminin hayatında birbirine zıt olan iki cereyanı bulunduğunu yukarıda birkaç kere kaydetmiştik. Bu tezadları gözden geçirerek anlamak isterken, unutmamalıdır ki, Moğol feodalizmi durgun ve iptidaî göçebe 195
çobanlıkla yaşamaktaydı ve bu iptidaî iktisadiyat dış pazarlara, medenî ülkelerle meydana gelen ticarete ve askerî yağmacılığa dayanan münasebetlere tabiydi.

Moğol feodalizminde baş gösteren ve birbirine zıt olan ceryanların mahiyeti, bir taraftan feodallerin daima ve gittikçe

daha fazla parçalanmaya, merkezî hükûmeti tamamiyle zayıflatmaya sevketmeden, diğer taraftan ise, aynı feodalizmde kuvvetli bir hanın hakimiyeti etrafında birleşme temayülü belirtmekten ibaretti.

Moğollarda, senyörün bütün erkek evlâtlarına mukataa ayırmak adeti bulundukça, otlak ve herhangi diğer bir erazinin bolluğu esnasında iktisadiyat yalnız ekstensif çobanlık istihsaline dayandıkça, feodalite nizamının kendisi, feod'ların parçalanmasına ve herhangi bir süzeren hakimiyetinin zayıflamasına meydan verirdi. Bununla beraber, yabancı memleket pazarı anahtarlarının, kültür bölgelerine yapılan yağma ve akınlardan istifade imkânlarının bir feodalin veya bir feodal sülâlesinin elinde temerküz etmesi, tek bir feodalin etrafında toplanıp birleşmeğe yardım ediyordu. Sakin ve tehlikesiz hayat temin etmek isteyen ufak feodallerin gayretleri dahi böyle bir vaziyete doğru sevk ediyordu. Emniyetli olan bu hayatı kazanmak için bu küçük feodaller bir takım fedakârlıklara ve süzerene hizmet etmeğe katlanıyorlardı.

Bizim tarafımızdan yukarıda kaydedilen ve muhtelif zamanlarda Moğollarda müşahede edilen bu vaziyetin bütün merhaleleri, vazıh olarak XVII. asırda dahi meydana çıkmıştı, bu husus ta yukarıda zikredilmişti. Burada kaydedebiliriz ki, Halhaslar, yani Halha feodal senyörleri Urga hutuhtası etrafında birleşmek istemişlerdi, Çahar hanı Legdan büyük hanların nüfuz ve ehemmiyetini ihya etmek teşebbüsünde bulunmuştu, Galdan-Boşoktu ise bir kısım Oyratları kendisine tabi ettiği gibi, Şarkî Moğolları da fethetmek ve itaat ettirmek istemişti. Fakat bütün bu teşebbüsler muvaffak bir neticeye varamamışlardır, çünkü bunları hayatta tatbik etmek isteyenlerin hepsinin, kâfi derecede iktisadî ve içtimaî bakımdan emniyet altında bulunan cephe gerisi bulunmadığı gibi yabancı memleket pazarlarına giden yolları ellerinde tutmak, zengin ve medenî ülkelere akınlar yapmak imkân ve iktidarlarına malik değillerdi.

Mançular, Mançulara önderlik eden feodal aristokratlar ayanı, XVII. as. iptidalarında bunun aksine şöyle bir istifadeli vaziyette bulunuyorlardı. Onların kuvvetli ve sağlam cephe gerisi ve tasarrufları altında medenî ülkeler vardı. Çinle mu-

zafferâne harpler yapıyorlardı ve onu fethetmek üzereydiler ve bütün Orta Asyanın Çinle olan ticaretini kontrolları altına almışlardı. Moğol feodalleri onları tercih etmişlerdi, ikinci bir Cengiz olmak isteyen kendi Çahar hanlarına Mançu imparatorunu tercih etmişlerdi, Legdan ancak Cengiz unvanını taşıyabiliyordu, Mançu imparatoru ise Temuçin'in işini kısmen olsa bile, tekrar yapmıştı. Çini istilâ etmiş ve diğer ülke ve memleketleri fethetmişti. Moğol feodalleri, daha zengin ve kuvvetli olanın, eski bayrakları altında daha kolay onları toplayıp birleştirebilenin peşinden gittiler. Fakat, burada unutmamalıdır ki, Mançular etnik bakımdan Moğollara pek yakındılar, onların ayanı Moğolca konuşmaktaydı ve bir müddet Moğol edebî **196** lisanından istifade etmekteydi. Moğol ve Mançuların bilhassa feodal mahfilleri birbirlerine yakındılar. Karşılıklı yapılan izdivaçlar bu iki milletin feodal cemiyetlerine mensup mümessillerini daha fazla yaklaştırmıştı, bundan maada o devrin Moğol ayanı Tibet Buddizmi'nin gayretli perestişkârı idi; Mançu saray ricali ise bu Buddizmi kabul etmekle kalmayıp, onun yüksek hamisi olmuştu; daha fazlası, Mançu imparatoru halk kütleleri nazarında Budda ülûhiyetinin timsali, az kala Budda kilisesinin reisi olmuştu. Budda ruhanî feodalleri adedi çok olan manastırlar ve lamalar, onda kendi dinlerinin ihtişam menbaını, kendi refahlarının inkişafını görerek, tabiatiyle onun peşinden gittiler.

XVII. asırda Mançular, Moğol feodal birlik gruplarını, birbiri arkasınca, sıra ile kendilerine tabî kılarak, imkân buldukça her yerde yeknesak bir nizam tesis etmek istiyorlardı. Umumiyetle onlar, evvelden teşekkül etmiş senyörlükleri, feodal birlik veya hanlıkları bozmuyorlardı, onlar ancak bu gibi birlik veya teşkilâtların hem dahilî hem haricî hudutlarını kat'î olarak tesbit ve tesis ediyorlardı. Eski büyük senyörlükler, hanlıklar, oymak (*ayimaġ*) adını almışlar, muayyen feodal senyörlerin üzerine kaydedilmiş feod'lar ise, şimdi hoşun (*xoshiġun* :> *xoshū*) diye tesmiye edilmiye başlamıştı. Feodal vahidin esasını, göçebe malikâne-feod'u, hoşun teşkil ediyordu; bunun başında onun sahibi (*ejen*) senyörü duruyordu ki, bu da eski feodallerin hafidi olan Moğol noyonu idi.

İLÂVELER:

BİBLİOGRAFYA

1. MOĞOL DİLİNDEKİ BAŞLICA KAYNAKLARIN LİSTESİ

Altan tobci (Altın Destan) 15, 16, 17 *[A. t.]*
Batur-Tümen
Zaya Pandita'nın tercümeihali 18
Neyici-toyin'in tercümeihali 18
Cengiz'in *Bilig*'leri 10
Bodhicaryāvatāra 15
Bolor toli
Buryatların hükûmet kanunları ve kararları 26
Buryat vakai nameleri 19
Ġabang Sharab
Gombojab
Üç Halha hoşununun (sancağının) 1790 tarihli Kanunları (*Xalxa jirum*) 20, 21 *[X. j.]*
"Radloff'un tarihi„ *(Yeke shara tūji)* 15, 16
İledkel shastir 14, 26 *[İ. ch.]*
Moğol kitabeleri 19
1640 tarihli Moğol-Oyrat kanunları 19, 21, 22 [Oyr. kan.]
Mançu imparatorluğu Hariciyesinin Moğol Kanun ve Nizamnameleri 20, 21, 22
Muhtariyetli Moğolistanın 1914 tarihli yeni Moğol Kanunları 26
Subhāshitaratnanidhi
Sanan Setsen *(Sanang-Secen)* 15, 16, 17 *[S. s.]*
Ubaşi-hun-tayci *(Ubashi-xung-tayijiyin tūji)* 22
Hoşun (sancak) kararları *(dürim)*, mazbata ve zabıtları 27
"Erdeniyn Erihe„ 18
Yuan-çao-bi-şi (Moğolların gizli tarihi) 6, 7, 9 [S. sk.]
Yuan-şi 9.

2. YABANCI DİLLERDE YAZILAN KAYNAKLAR VE YARDIMCI ESERLER LİSTESİ.

A b e l-R é m u s a t. *Nouveaux Mélanges asiatiques*, II, Paris, 1829.
„ *Observations sur l'ouvrage de M. Schmidt, intitulé Histoire des Mongols orientaux*, JA, t. VIII. 1831; t. IX. 1832.

Aboul Ghāzī. *Histoire des Mongols et des Tatares*, publiée, traduite et annotée par le Baron Desmaisons, t. II, traduction, St. Pétersb., 1874.

Baddeley, J. F. *Russia, Mongolia, China*, Being some Record of the Relations between them from the beginning of the XVIIth Century to the Death of Tsar Alexei Mikhailovich A. D. 1602- 1676. Rendered mainly in the form of Narratives dictated or written by the Envoys sent by the Russian Tsars, er their Voevodas in Siberia to the Kalmuk and Mongol Khans and Princes; and to the Emperors of China with introductions Historical and Geographical, also a series of Maps showing the progress of Geographical Knowledge in regard te Northern Asia during the XVIth, XVIIth and early XVIIIth Centuries. The Texts taken more especially from Manuscripts in the Moscow Foreign Office Archives„ 1919, 2 vol., London.

Barthold, W. *Turkestan...* Second Edition translated from the original Russian and revised by the author, with the assistance of H. A. R. Gibb 1928, "Gibb Memorial Series„.

" *Gingiz-Khan*„ Enziklopaed. des Islāms, I.

Bazin, M. *Le Siécle de Youén*, JA, Mai-Juin 1852.

Bell, Charles. *Tibet, Past and Present*, Oxford, 1924.

Bergmann. *Nomadische Streifereien unter den Kalmuken*, Bd. I-IV, Riga, 1804-1805.

Blochet, E. *Introduction à l'histoire des Mongols*, Leyden-London, 1910.

„ *Djami el-Tévarikh, par Rachid-ed-Din* t. II (Gibb Memorial), vol. XVIII, 2, 1911.

Bretschneider, E. *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, I-II, London, 1888.

Brosset, M. *Deux historiens arméniens Kiracos de Gantzac, XIII s., Oukhtanès d'Ourha, X s.*, St. Pétersb., 1870.

Browne, E. G. *A Literary History of Persia, III, Parsian Literature under Tartar Dominion*, Cambridge, 1920.

Charignon, A. J. H. *Le livre de Marco Polo*, t. II, Pékin, 1926.

Chavannes, E. *Inscriptions et piéces de chancellerie chinoises de l'epoque mongole*, T'oung Pao, 1904, 1905, 1908.

Cordier, H. (bk. Yule).

Courant, M. *L'Asie Centrale aux XVII et XVIII siécles, Empire Kalmouk ou Empire Mantchou*, Lyon-Paris, 1912.

Defrémery, M. G. *Histoire des Khans Mongols du Turkistan et de la Transoxiane*, extraite du Habib-essiier de Khondémir, traduite du persan et accompagnèe de notes, JA, IV s., XIX.

Delamarre, M. *Histoire de la Dynastie des Ming, composée par l'Empereur Khian-Loung*, traduite du Chinois, Paris, 1865.

Desmaisons (bk. Aboul Ghāzī).

Du Halde. *Descriptions géograph., histor... de l'Empire Chinois et de la Tartarie chinoise*, La Haye, 1736, vol. IV.

Dulaurier, E. *Les Mongols d'aprés les historiens arméniens*, JA, V s., t. XI, 1858.

Ficher, J. E. *Recherches historiques sur les principales nations établies en Sibérie...*, traduite du russe par Stollenwerck, Paris.

Fustel de Coulanges. *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, I Paris, 1877.

Georgi, J. G. *Beschreibung aller Nationen des Russ. Reichs..* St. Petersb., 1776-1778; İkinci tabı St. Petersb., 1782; üçüncü tabı Leipzig, 1793; fransızca tercüme 1776.

„ *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich im Jahre 1772*, St.-Peters b., 1775.

Gmelin, J. G. *Reise durch Sibirien von dem Jahre 1733 bis 1743*, Göttingen., 1751-1752.

Grousset, R. *L'histoire de l'Extrême Orient.* II.

Haenisch, E. *Untersuchungen über das Jüan-ch'ao pi-shi die geheime Geschichte der Mongolen*, Abhandlungen der philolog.-histor. Klasse d. Sächsischen Acad. d. Wiss., No. IV, 1931,

von Hauer, E. (bk. Huang-Ts'ing K̩'ai-Kuo-Fang-Lüeh).

Howorth, H. *History of the Mongols*, Part I, London, 1876 (1927 s. çıkan ilâvesi: Part IV., Supplement and Indices).

Huang-Ts'ing K'ai-Kuo-Fang Lüeh. *Die Gründung des Mandschurischen Kaiserreiches*, übersezt und erklärt von Hauer E., Berlin-Leipzig, 1926.

Huc, M. *Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie et le Thibet pendant les années 1844, 1845, 1846*, t. I, Paris, 1857.

Huth, G. *Die Inschriften von Tsaghan Baišin*, Leipzig, 1894.

„ *Geschichte des Buddhismus in der Mongolei*, Strassbourg, 1896, II.

Klaproth, J. *Description de la Chine sous le régne de la dynastie Mongole*, traduite du persan, de Rachid-Eddin et accompagnée de notes JA, t. XI. 1833.

Kotwicz, W. *Quelques données nouvelles sur les relations entre les Mongols et les Ouigours* Rocznik Orjentalistyczny, II. 1925.

Krause, F. E. A. *Cingis-Han, di Geschichte seines Lebens nach den chinesischen Reichsannalen*, Heidelberg, 1922.

„ *Die Epoche der Mongolen*, Mitteilungen des Seminars für Orient. Spr., XXVI-XXVII, 1924.

Lamb, H. *Genghis-Khan, The Emperor of All Men*, London, 1928.

Ligeti, L. *Les noms mongols de Wen-Tsong des Yuan*, T'oung Pao, XXVII, 1930.

Luchaire, A. *Manuel des institutions françaises*, Paris, 1892.

„ *Manuel des institutions françaises, période des Capétiens directs*. Paris, 1902.

M. de Mailla, *Historie Générale de la Chine ou Annales de cet emprie*, trad. du Tong-Kien-kang-Mou. Paris, 1779, vol. IX. X, XI.

Mannerheim, C. G. E. *A visit to the Sarö and Shera Jögurs* Journ. de la Soc. Finno-Ougr., XXVII, 1911.

Maspéro, H. *Chine et Asie Centrale*, "Histoire et historiens depuis cinquante ans„, II mecmuasında Paris, 1928.

Mostaert, A. *A propos de quelques portraits d'empereurs mongols*, Asia Major, vol. IV, 1927.

d'Ohsson. *Histoire des Mongols depuis Tchingis-Khan jusqu'à Timour Beg ou Tamerlan*. La Haye et Amsterdam 1834-1835 (İkinci tabı'dır ve ehemmiyetli surette dört cilt üzerine ikmal edilmiştir; birinci tabı 1824 de çıkmıştı;

üçüncü tabı 1852 de çıkmış ve ikinci tabı'nın aynıdır).

van Oost J. *Notes sur le T'oemet*, Chang-hai, 1922, Variétés sinologiques, No. 53,

Palladius l'archimandrite. *Deux traversées de la Mongolie 1847-1859* (préface de M. P. Boyer), Bull. de géographie historique et déscriptive, 1884.

Pallas, P. S. *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs, 1771-1776;* 2 inci tabı, 1801.

„ *Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongol. Völkerschaften*, Bd. 2, St. Petersb. 1776-1801.

Parker, E. H. *Mongolia after the Tenghizides and before the Manchus*, Journ. of the N. China Branch of the R. Asiat. Soc., vol XLIV, 1913.

Pauthier, M. G. *De l'alphabet de P'asse-Pa*, JA, 1862.

„ *Le livre de Marco Polo*, Paris, 1865.

Pelliot, P. *Le titre mongol du Yan-tch'ao pi che.* T'oung Pao, 1913.

„ *Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extréme-Orient*, T'oung Pao, 1914.

„ *A. propos des Comans*, JA, Avril-Juin 1920.

„ *Les Mongols et la Papauté*, Revue de l'Orient Chrétien, t. III, No. 1-2; t. IV, No. 3-4, 1924.

„ *Les mots à h initial aujourd'hui amuie dans le mongol des XIII et XIV siécles*, JA, Avril-Juin 1925.

„ *L'Edition collective des oeuvres de Wang Kouo-wei*, T'oung Pao, 1928-1929.

„ *Sur yam ou jam, relais postal*, T'oung Pao, 1930.

„ *Les kökö däbtär* etc. T'oung Pao, 1930.

„ *Un Passage altéré dans le texte mongol ancien de l'Histoire Secréte des Mongols*, T'oung Pao, 1930.

„ *Sur la légende d'Uğuz-khan en écriture ouigoure*, T'oung Pao, 1930, No. 4-5, vol. XXVII.

„ *Note sur Karakorum.* JA, Avril-Juin 1825.

„ *Le voyage de M.M. Gabet et Huc à Lhasa.* T'oung Pao, 1925.

„ *Notes sur le "Turkestan„ de M. W. Barthold*, T'oung Pao, 1930, vol. XXVII.

Perry-Ayscough, H. G. C. and Otter-Barry. *With*

the Russians in Mongolia, London, 1914.

Poppe, N. *Zum khalkha-mongolischen Heldenepos*, Asia Major, vol. V, 1928.

Quatremère, E. *Historie des Mongols de la Perse par Rachid-Eddin*, Collection orientale, t. I, Paris, 1836.

Ramstedt, G. J. *Mogholica, Beiträge zur Kenntniss der Monghol-Sprache in Afghanistan*, Journ. de la Soc. Finno-Ougr. XXIII, 4.

Riasanovsky, V. A. *Customary law of the Mongol tribes (Mongols, Buriats, Kalmucks)*, part I-III, Harbin, 1929.

Rockhill, W. W. *The Journey of William of Rubruck*, London, 1900.

Salemann, C. *Manichaica*, V. IAN, 1913.

Schmidt, I. J. *Geschichte der Ost - Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen, Chungtaidschi der Ordus*, St.-Petersb., 1829.

Voyages, chez les peuples Kalmuks et les Tartares, Berne, 1792 (müellifin adı belli değil).

Yule, H. *The Book of Ser Marco Polo*, third ed., rivised by H. Cordier, London, 1903.

3. RUS DİLİNDEKİ MEHAZLARIN LİSTESİ

Abul - Gazi - Bohadur - han. Türkmenlerin şeceresi (Şecere-i Terakime), A. Tumanskiy tercümesi, Ashabad 1897.

Altan-Tobçi (bk. Gomboyev....)

Amur-Sanan, A. M. "*Mudreşkin sın*„ Len. 1925.

Aristov, N. A. Türk kabile ve kavimlerinin etnik teşekkülleri hakk. notlar, *(Zametki ob etniçeskom sostave türkskih plemen i narodnostey)* "Jivaya Starina„ mecm. 1896, fasikül III ve IV.

Bambayev B. B. 1926 s. yazın Moğolistana yapılan seyahatin raporu *(Otçot o komandirovke v Mongoliyu letom 1926 g.)* MONK'nun malzemeleri, fas. 4, Len. 1929.

Banzarov Dorci. Oyrat ve Uygurlar hakk., Kara din ve diğer makaleler *(Ob Oyratah i Uygurah, Çornaya vera i dr. st.)* SPb., 1891.

Baranov, A. Moğol ıstılahlarının sözlüğü (A-N), Moğolistan ile Mancuryaya ait olan materyeller (*Slovar Mongolskih terminov (A-N.) Materyalı po Mancurii i Mongolii*)

f. XI, Harbin 1907; (O-F) f. XXXVI, Harbin 1911.

Barthold. W. Kaytakların menşei meselesi hakk. *(K voprosu o proishojdenii Kaytakov)* "Etnogr. Obozr.„ mecm., ktb. 84-85; 1910.

„ Uygur edebiyatı ve onun Moğollara olan tesiri meselesi (*K voprosu ob uygurskoy literature i yego vliyanii na monglov*) "Jivaya Starina„ mecm. 70-71, sene XVIII, 1909, fas. II, III.

„ Moğol istilâsı devrinde Türkistan (*Turkestan v epohu mongolskago naşestviya*) c. II, SPb., 1900.

„ Cengiz-han imparatorluğunun kuruluşu, (*Obrazovaniye imperii Ç.-h.)* Zap. VORAO, c. X, 1896.

„ Yedisu tarihine ait taslak *(Oçerk istorii Semireçya*) Pamyatn. Knijka Semireçensk. obl. Stat. Kom. II, Vernıy (Almata) 1898.

„ XVII as. Özbek hanlarının sarayındaki teşrifat usulleri (*Tseremonial pri dvore Uzbetskih hanov)* Zap.RGO otd. etnog. XXXIV.

„ Uluğbek ve onun zamanı (*Ulug-bek i yego vremya*) Zap. Ak. Nauk, ist. fil. Otd. c. XIII, N 5, 1918.

„ E. Blochet'nin *İntroduction à l'histoir d. Mongols* eserine ait makale (tenkit) "Mir İslâma„ c. I. SPb., 1912.

„ Türkistanın medenî hayatının tarihi (*İstoriya kulturnoy jizni Turkestana*) Akad. Nauk SSSR., 1927.

„ "Çingiz-han„ Brokhavuz ve Efron Ansiklopedisindeki *Cingiz-han* maddesi.

„ B. Vladimirtsov'un "Cingiz-han„ adlı eserine ait makale (tenkit) "Vostok„ mecmuası 5, Leningr., 1925.

„ D' Ohsson'un, "Histoire des Mongles ....„ eserine ait makale (tenkit) "Vostok„ mec. 5, "Vsemirnaya Literatura„ neşr. Moskova-Leningr. 1925.

„ Müverrih sıfatiyle İ. N. Berezin *(İ. N. Berezin kak istorik)* ZKV, 1. 1925; ZKV., 2. 1927.

„ Türkler ve Moğollarda cemiyet hayatının iktisadî vaziyetleriyle olan bağlantısı *(Svyaz obşestvennago bıta s hozyaystvennım ukladom u turok i monglov)* İzv. Obş. arheol. istor. i etnogr. pri Kazansk. Univ. XXXIV, 3-4, 1929.

„ Türk ve Moğollarda defin merasimi meselesine dair (*K voprosu o pogrebalnıh obryadah u turok i mongolov*) ZVO, c. XXV, 1921.

Basnin, V. N. [bk. Çin hududu hakk. tarihî notlar (*Istoriçeskaya Zapiska o kitayskoy granitse*)].

Batorskiy, M. Moğolistanın askerî istatistik taslağının denemesi (*Opıt voyenno-statistiçesk. oçerka Mongolii*) SPb. 1884, Sb. geog., topogr. i stat. materyalov po Azii, izd. Voyenno-ucen. Kom. Glavnago Ştaba, fas. 37.

Bennigsen, A. P. Şimdiki Moğolistana ait bir kaç malûmat (*Neskolko dannıh o sovremennoy Mongolii*) SPb. 1912.

Bentkovskiy, I. V. Büyük Derbet ulusu Kalmuklarının meskenleri ve yemekleri (*Jilişça i pişça kalmıkov Bolşederbetsk. ulusa*) Sb. stat. svedeniy o Stavrop. gub., 1868, f. 1.

Berezin İ. N. Han yarlıkları (*Hanskiye yarlıkı*) c. I, Kazan 1850.

„ Cami-it-Tevarih. Reşidettin'in Moğol tarihi. Mukaddime : Türk ve Moğol kabileleri hakk. (*Sbornik Letopisey. Istoriya Monglov Raşid-Eddina*) Trudı VORAO V, 1858 (tercüme), 1861 (farisî metin.)

„ Reşidettin. Çingiz - hanın cülûsuna kadar olan tarihi (*Raşid-Eddin. Istoriya Çingizhana do vosşestviya yego na prestol*) Trudı VORAO XIII, 1868.

„ Raşidettin. Çinğiz-hanın cülûsundan vefatına kadar tarihi (*Raşid-eddin. Ist. Çingizhana ot vosşestviya yego na prestol do konçini*) Trudı VORAO, XV, 1888.

„ Cuçi ulusunun dahilî teşkilâtına dair taslak (*Oçerk vnutrenneğo ustroystva ulusa Cuçiyeva*) Trudı VORAO, VIII, SPb., 1863.

Biçurin, İakinf. Mogolistan hakkında notlar (*Zapiski o Mongolii*) c. 1—2, SPb., 1828 (almanca C. F. von d. Borg'un tercümesi Berlin 1832).

„ Cungarya ile şarkî Türkistanın eski ve şimdiki vaziyetlerinin tavsifi, Çinceden tercüme (*Opisaniye Çjungarii i V. Turkestana v drevnem i nineşnem sostoyanii*) k. 2. SPb. 1829.

„ XV. asırdan itibaren halihazıra kadar Oyrat veya Kalmuklara tarihî bir nazar *(İstoriçeskoye obozreniye Oyratov ili Kalmıkov s XV v. do nast. vremeni)* SPb. 1834 Keza "Jurn. Min. Vn. d.„ 1833, VIII. N 5.

Bogdanov, M. N. Zegete-aba devri (*Epoha Zegete-aba*). Buryat-Moğol milletinin tarihine ait taslaklar N. Kozmin'in redaksiyonu altında. Verhneudinsk, 1926.

„ XVIII. as. seyyahlarının tasvir ettiklerine göre Buryat kavmi (*Buryatskiy narod v izobrajenii puteşestvennikov XVIII. veka)* ayni yerde.

Bogolepov, M. ve Sobolev, M. prof. Rus-Moğol ticaretine dair notlar, 1910 s. Moğolistana yapılan ilmî seyahat *(Oçerki russko-mongolskoy torgovli, ekspeditsiya v Mongoliyu 1910 g.)* Trudı Tomsk. obş. İzuç. Sibiri, cild I, Tomsk, 1911.

Boloban, A. P. Muasır ticarî-iktisadî cihetinden Moğolistan. Ticaret ve sanayi nezareti mümessilinin 1912-13 s. ait raporu *(Mongoliya v eyo sovremennon torgovo - ekonomiçeskom otnoşenii)* Ptgr. 1914.

Busse, F. Şarkî Siberyadaki bazı göçebelerin hayatlarında kullanılan kelimelerin listesi (*Spisok slov bıtovogo znaçeniya nekotorıh koçevıh narodov v Sibiri*) SPb., 1880.

Büler, F. Astrahan vilâyetinin göçebe ve yerleşik halkları *(Koçuyuşçiye i osedlo jivuşçiye v Astrahansk. gub. inorodsî)* Oteç. Zapiski, SPb 1846. Cilt: XLVII, XLVIII, XLVIX.

Vambotsırenov, İ. Aba-haydak, Horo buryatlarında sürek avı *(Aba-haydak, oblava u horinskih buryat)* İzv. Vost. -Sib. otd. RGO. 1890, c. XII, N 2.

Vasilyev, V. P. Şarkî Orta Asyanın tarihi ve âsarıatikası (Cjao-Hun). Mogol-Tatarların mufassal tasviri ("Men-da -bey-lu„ tercümesi) (*İstoriya i drevnosti vostoçn. çasti Sredney Azii (Çjao-Hun). Polnoye opisaniye Mongolo-tatar.* Trudı VORAO, kısım IV, SPb. 1857.

Velyaminov-Zernov, V. V. Çagatayca - Türkçe Sözlük SPb. 1868.

„ Kasım hanlariyle şehzadeleri hakk. tetkik *(İzsledovaniye o Kasimovskih tsarâh i tsareviçah)*. Trudı VORAO, ks. X, SPb. 1864.

Veselovskiy N. İ. Züngar Hun-taycisi Tsevan Rabtan'a topçu yüzbaşısı İvan Unkovskiy ile gönderilen heyeti murahhasa ve onun 1722-1724 ss. ait günlük defteri, vesikalar (*Posolstvo k Züngarskomu Hun-tayci Tsevon Rabtanu kapitana ot artillerii İvana Unkovskago i putevoy jurnal ego na 1722-1724, dokumentı*) mukaddeme ve notları ihtiva eden tab'ı, Zap. RGO po otd. etnogr. X, f. 2, SPb.. 1887.

Vladimirtsov, B. Kobdo eyaleti Derbetlerine seyahat raporu (*Otçot o komandirovke k derbetam Kobdosskago okruga*) İzv. Russk. kom. dlya izuçeniya Sred. i Vost. Azii, No. 9, 1909

„ Kobdo Derbetlerine seyahat (*Poyezdka k kobdosskim derbetam*) İzv. RGO, XLVI, F. VIII-X, 1910.

„ Kobdo eyaleti Baitlarına seyahat raporu (*Otçot o poyezdke k baitam Kobdosskago. okr.*) İzv. Russk. kom. dlya izuç. Sred. i Vost. Azii, seri 2, N 1, SPb. 1912.

„ Moğol edebiyatı, Şark edebiyatı (*Mongolskaya liteLratura, iteratura Vostoka).* "Vsemirnaya Literatura„ neşri, Pgr. 1920.

„ Pancatantra'dan Moğol hikâyeleri mecmuası (*Mongolskiy sbornik rasskazov iz Panc....*) Pgr. 1921.

„ "*Çingiz-han*„, Petrograt-Moskova-Berlin, 1922.

„ Moğol-Oyrat kahraman destanları (*Mongol-oyratskiy geroiçeskiy epos*) Pgr. 1923.

„ Moğol Dancur'u (*Mongolskiy Dancur*) DAN-V, 1926.

„ Halha'da Coktu-tayci kayalarındaki yazıtlar (*Nadpisi na skalah halhasskago Coktu-tayci*) İAN, N N: 13 ve 14, 1926; N 3-5, 1927.

„ Urga'da, Urga ve Kentey mıntakalarında (Şim. Mogolistan) yapılan etnolojik ve lenguistik tetkikler (*Etnologolingvistiçeskiya issledovaniya v Urge, Urginskom i Kenteyskom rayonah. Sev. Mongolya*) Akad. Nauk SSSR, 1927.

„ Moğolca nökür kelimesi (*Mongolskoye nökür*) DAN-V, 1929.

„ Moğol yazı dilinin ve Halha lehçesinin mukayeseli grameri (*Sravnitelnaya grammatika mongolsk. pismennago yazıka i halhasskago nareçiya*) neşr. LVİ, N 33, 1929.

„ Beş Halha kabilesi nerede (*Gde pyat halhasskih pokoleniy*) DAN-V 1930.

Georgi, İ. G. Rusya devletinde bulunan bütün milletlerin

tasviri.... v.s. (*Opisaniye vseh obitayuşçih v Rossiyskom gosudarstve narodov, etc.*) SPb. 1776-78, ikinci tab'ı 1799.

Geser Bogdo (bk. : Moğol kabilelerinin halk edebiyatı nümuneleri).

Girçenko, V. P. Buryatistanın XVIII-ci ve XIX -cu as. ilk yarısı tarihine ait materyeller mecmuası (*Sbornik materyalov po istorii Buryatii XVIII i pervoy polovini XIX v.*) fas. 1, Verhneudinsk, 1926.

Golstunskiy, K. F. 1640 tarihli Moğol-Oyrat Kanunları, Galdan-hun-tayci'nın mütemmim iradeleri (fermanları) ve Volga Kalmukları için hanları Donduk-da-şi zamanında yapılan kanunlar (*Mongolo-oyratskiye zakoni 1640 g., dopolnitelniye zakoni Galdan-hun-tayciya i zakoni, sostavlenniye dlya voljeskih kalmikov pri kalmitskom hane Donduk-da-şi*) SPb. 1880.

Gomboyev Galsan Ubaşi-hun-tayci hakk. destanlar (*Skazaniye ob Ubaşi*) metin ve tercüme, Trudı VORAO, VI., SPb. 1858.

„ "*Altan tobçi*„ Moğol vakainamesi (tercüme) Trudı VORAO, VI., SPb. 1858 (P. Savelyev'in mukaddimesi).

Gorskiy, V. Mancu hanedanının başlangıcı ve ilk işleri. Çinde halihazırda hükümdarlık süren Tsin sülâlesinin ve "Mancu„ millet adının menşei hakk. (*Naçalo i perviya dela nine tsarstvuyuşçey v Kitaye dinastii Tsin i imeni naroda Mancu*) Trudı çlenov Ross. Duhovnoy Missii v Pekine, c. I, SPb., 1852.

Grodekov, I. I. Sır-Derya eyaleti Kırgız ve Karakırgızları (*Kirgizı i karakirg. Sır Daryinskoy obl.*) Taşkent, 1889.

Grumm-Grjimaylo, G. E. Garbî Moğolistan ve Urânha ülkesi (*Zapadnaya Mongoliya i Urânhayskiy kray*) c. I, SPb. 1914; c. II. L. 1926; c. III, f.' I, L. 1926; fas. 2-4, L. 1930.

Gurland, İ. İ. En eski zamanlardan itibaren XVII as. kadar bozkır kavanini mevzuası (*Stepnoye zakonodatelstvo s drevneyşih vremen po XVII stoletiye*) İzv. Obş. Arheol. ist. i etnogr. pri Kazansk. Univ. c. XX. 1904.

Dubrova, Y. P. 15 Mart 1892 tarihli Kanunun neşrine kadar Stavropol vil. Kalmuklarının tarzıhayatı (*Bıt kalmı-*

kov Stavr. gub. do izdaniya zakona 15-III-1892 g.) ayni neşr. c. XV, 1899.

Jamtserano, Ts. J. 1909-10 senelerinde cenubî Moğolistana seyahat (*Poyezdka v Yujnuyu Mongoliyu v 1909-10 g.*) İzv. kom. d. izuç. Sred. i Vost. Azii, seri 2, N 2, SPb. 1913.

„ Moğol kabilelerinin yazılı hukukuna dair bir icmâl (*Obozreniye pamyatnikov pisanago prava mongolskih plemen*) 1920.

„ Geser Bogdo (bk.: Moğol kabilelerinin halk edebiyatı nümuneleri).

Jamtsarano, Ts. J. ve Turunov, A. Halha-Cirom âsarının tavsifi (*Halha-Cirom-opisaniye pamyatnika*) Sb. trudov İrkut. Univ. f. 6. İrkutsk, 1923.

Jitetskiy, İ. A. Astarahan Kalmuklarının tarzı hayatı (*Oçerki bıta Astrah. kalmıkov*) İzv. Obş. lübit. yestestv., antropol. i etnografii, Trudı etnogr. otd. XIII, f. 1, M., 1893.

Zaleman, K. Musei Asiatici Petropolitani notitiae VII. Moğol kabilelerinin halk edebiyatına ait eserlerin ağızdan tesbiti (*Zapisi proizvedeniy narodn. slovesnosti mong. plemen*) İAN, 1905.

Iakinf, iyeromonah (bk.: Biçurin).

Ivanovskiy A. A. Çin imparatorluğu Tarabağatay eyaleti Torgoutların antropolojik tavsifi, Moğol Torgoutları (*Antropologiçeskiy oçerk torgoutov Tarbagatayskoy obl. Kitayskoy imperii, Mongolı - torgoutı*) İzv. Obş. lübit. yestes., antr. i etn. LXXI, Trudi anrop. otd., XIII. M., 1893.

„ *İstoriçeskaya Zapiska o kitayskoy granize sostavlennaya sovetnikom Troitsko - Savskago pograniçnago pravleniya Sıçevskim v 1846 g.* (Sıçevskiy tarafından Çin hududu hakk. 1846 s. tertip edilen tarihî takrir) V. N. Basin tarafından okunarak bildirilmiştir. *Çteniya v Obş. ist. i drevn. ross. pri Moskovsk. Univ., 1875*, kitap 2, M. 1875.

Kafarov Palladiy. *Yuan - çao - bi - şi* (*Sokrovennoye skazaniye o pokolenii Mongol* = Moğol kavmi hakk. gizli. rivayet) rusçaya tercüme, Trudı çlenov Ross. Duhovn. Missii v Pekine, IV, SPb. 1866.

„ XIII as. iptidasında çinli Çja-de-hoy'un Moğolistan seyahatında yazdığı yol notları (*Puteviya zapiski kitaytsa Çja - de - hoy vo vremya puteşestviya ego v Mongoliyu v pervoy polovine XIII st.*) Tercüme ve notlar. Zap. Sib. o. RGO, IX-X, 1867.

„ *Şen-vu tsin-çjen-lu. - Opisaniye liçnih pohodov svyaşçennovoinstevannago* (*Çingiz - hana*) (=Mukaddes muharibin (Cengiz - hanın) şahsen iştirâk ettiği seferlerin tasviri) Mukaddime ve notlarla tercümesi Vostoçniy Sbornik, I, SPb. 1877 (Hariciye nezaretinin neşriyatı).

„ Daos Çan - Çun'un Garba yaptığı seyahatın tasviri (*Opisaniye puteşest. daosa Çan - Çuna na Zapad*) Si-yu-tzi'nin mukadime ve notlariyle tercümesi. Trudi çlenov Ros. Duh. Mis. v. Pekine, IV, SPb. 1866.

„ 1847 ve 1859 s. Moğolistan seyahatlarındaki yol notları (*Dorojniya zametki na puti po Mongolii v 1847 i 1859 gg.*) Zap. RGO po obş. geogr. XXII, N 1, SPb. 1892,

„ Marco Polo'nun Şimalî Çinde yaptığı seyahatın tefsiri (*Kommentariyu na puteş. M. Polo po sev. Kitayu*) RGO, XXXVIII, f. 1. SPb. 1902.

Klemenz, D. A. Maveraibaykal Buryatlarının düğün âdetleri hakk. (*O svadebnih obryadah u Zabaykalskih buryat*) Izv. Vos. - Sib. otd. RGO, XXII, N 1, 1891.

Klemenz, D. ve Hangalov, M. Şimalî Buryatlarda cemaat avları (*Obşçestvennıya ohoti u severnih buryat*) Rusyanın etnografyasına dair malzeme, cilt I, 1910.

Kovalevskiy, O. Moğol krestomatisi (*Mongolsk. hrestomatiya*) 1, Kazan 1836.

Kozlov, P. K. Moğolistan ve Kam (*Mongoliya i Kam*) SPb. 1905-07.

„ Moğolistan ve Amdo (*Mongoliya i Amdo*) M. - L., 1923.

Kozmin, N. N. İktisadiyat ve halk (*Hozaystvo i narodnost*) (neşr. yeri ve senesi tespitedilemedi).

Kostenkov, K. Kalmuk bozkırının istatistik ve iktisadiyat bakımından tasviri, Kumo - Manıç ilmî heyetinin tetkik-

lerine göre Astrahan vil. Kalmık bozkırları (*Kalmıtskiya stepi Astr. gub. po izsl. Kumo - Manıç exped.*), III, SPb. 1868.

„ Kalmuklar hakk. tarihi ve istatistik malûmat (*İstoriçeskiya i statist. svedeniya o kalmıkah*) SPb., 1870.

Kotviç, V. L. Kalmuk bilmece ve atalar sözü (*Kalmıtsk. Zagadki i poslovitsı*) SPb. 1870.

„ *Baddely, Russia, Mongolia etc.* hakk. makale ZKV, I.

„ Erdeni-dzu'daki Moğol kitabeleri (*Mong. nadpisi v Erdeni*) Sb. MAE, V, 1917.

„ XVII ve XVIII as. da Oyratlarla münasebetler hakk. Rus arşiv vesikaları (*Russkiye arhivnıye dokumentı po snoşeniyu s oyratami v XVII i XVIII vv.*) İRAN, 1919.

„ Yuan-çao-bişi'nin neşrine dair (*K izdaniyu Yuançao - bişi* ZKV, 1.)

„ Kozlov'un " Moğolistan ve Amdo „ kitabındaki makalesi (*Statya v knige Kozlova " Mangoliya i Amdo „*).

„ Çingiz-hanın nasihatlarından (*İz pouçeniy Çingiz hana*) moğolcadan tercüme, " Vostok „ mecmuası 3; L., 1923.

„ Bogdanov'un " Zegete-aba devri „ adlı eseri hakk. makale (*Retsenziya na Bogdanova " Epoha Zegete-aba „*

„ Vostok „ mecm. 3; L., 1923.

Koçnev, D. A. Hukuk bakımından Yakutların tarzı hayatı (*Oçerki yuridiç. bıta Yakutov*) İzv. Obş. arheol., istor. i etnogr. pri Kazansk. Univ., c XV, 1899.

Krol, M. Moğol Buryatlarında zevciyet hukuku (*Braçnoye pravo mongolo - buryat*) Jurnal Minist. justitsii, 1900, I.

„ Maveraibaykal buryatlarında izdivaç merasimi ve âdetleri (*Braçnıy obryad i obıçay Zabaykalsk. buryat*) İzv. V.-Sib. otd. RGO, XXV, N 1, 1894.

„ Buryatlarda avcılık kanunları ve avcılık zanaatı (*Ohotniçye pravo i zverinıy promısel u buryat*) İzv. V.-Sib. otd. RGO, c. XXV.

„ Kabile hayatı tasvirleri (*Çertı rodovogo bıta*) İzv. Irkut. obş. izuç Sibiri, 1917, c. I.

„ Selenga mıntakası Buryatlarında hukuku zevciyet

(*Brançoye pravo u buryat Selenginsk. okr.*) Protokolı Troitsko-Savsk. otd. RGO. N 1, 1895.

Kuşelev, Y. Moğolistan ve Moğol meselesi (*Mongoliya i mongolskiy vopros*) SPb. 1912.

Laufer, B. Moğol edebiyatına dair taslak (*Oçerk mongolskoy literat.*) LVI, N 20, 1927.

Leontoviç, F. İ. Kalmukların hukuku, kısım 1, 1822 tarihli Nizamname (metin). Notlar : Nizamnamenin münderecatı, kaynakları ve umumî karakteri. Kalmuk örf ve âdetlerine göre içtimaî hayatları. (*Kalmıtskoye pravo, ç. 1, Ulojeniye 1822 g.* (*tekst*). *Primeçaniya : Sostav, istoçniki i obşçiy harakter Ulojeniya. Obşçestvenniy bıt po kalmıtskim ustavam*) Odessa, 1880.

„ Gayrirusların hukuku, tarihine dair. Kadim Moğol - Kalmuk veya Oyrat ceza kanunu (*K istorii prava russkih inorodtsev. Drevniy mongolo - kalmıtskiy ili oyratskiy ustav vzıskaniy*) Odessa, 1879.

Lepehin, İ. 1768-69 senelerinde, Rusya devletinin muhtelif eyaletlerinde yapılan seyahatın günlük notları (*Dnevnıya Zapiski puteşestviya... po raznım provintsiyam Ross. Gosud. 1768-1769 godah*) kısım I, SPb. 1771; 2 ci tabı SPb. 1785; sonra İlimler Akad. tarafından 1818-1825 s. neşredilmiştir. Almanca tercümesi parçalar halinde Frey de Landres *Hist. des découvertes faites par divers savants voyageurs dans plusieurs contrées de la Russie....* Berne et la Haye; 1779-87. adlı eserde mevcuttur.

Lipovtsev, S. Çin hariciye nezaretinin nizamnamesi (*Ulojeniye Kitayskoy Palatı vneşnih snoşeniy*) c. 2, SPb. 1828.

„ Day - Min imp. sülâlesinin çince tarihi (*Kitayskaya istoriya pokoleniya Day-Minskih imperatorov*) neşr. senesi ve yeri tesbit edilmemiştir.

Mayskiy, İ. Muasır Moğolistan (*Sovremennaya Mongoliya*) İrkutsk, 1921.

Melioranskiy P. M. Cengiz-hanın Kudatku Biliği hakk. (*O Kudatku Bilike Çingiz-hana*) Zap. VORAO, XIII.

„ Türk dili hakk. bir arap filologu (*Arab filolog o turetskom yazıke*) SPb. 1900.

Miller, G. F. Sibirya hanlığı ve baştan bugüne kadar olan hâdiselerin tasviri (*Opisaniye Sibirskago tsarstva i proisşedşih v nem del....*) SPb. 1750.

„ Sibirya tarihi (*Sibirskaya istoriya*) neşr. İlimler Akad. c. XVIII-XIX, 1755-1764. (almanca: *Sammlung Russischer Geschichte*, III).

Minayev, İ. P. Marco Polo'nun seyahatı (*Puteş. M. Polo*) eski fransızca metninden tercüme W. Barthold'un idaresi altında RGO'nun neşr. Zap. RGO po ot. etnogr. XXVI, SPb. 1902.

Mihaylov, V. "Zegete-aba „ idaresi hakk. bir makale (*Zametka po povodu vırajeniya "Zegete-aba „*) "Jivaya Starina „ mecm., 1913, c. XXII, fas. 2.

Molçanov, İ. A. Ş.-Şarkî Moğolistanın kadim buz devri meselesine dair malzeme (*Materialı k voprosu o drevnem oledenenii S.-V. Mongolii*) İzv. RGO, LIV, 1; 1919.

Mogolistana, Moskovadan gönderilen ticarî heyet (*Moskovskaya torgovaya ekspeditsiya v Mongoliyu*) M. 1912.

Men-gu-yu-tszi, Moğol göç yerleri hakk. notlar (müzakereler) (*Zapiski o mongolskih koçevyah*) çinceden P. S. Popov'un tercümesi, SPb., 1895.

Men-da-bey-lu, Moğol-Tatarlarının mufassal tasviri (*Polnoye opisanie Mongolo-tatar*) V. P. Vasilyev'in tercümesi. Trudı VORAO, IV, SPb. 1857.

Nebolsin, P. Hoşout ulusu Kalmuklarının tarzıhayatı (*Oçerki bıta kalmıkov Hoşoutskago ulusa*) SPb. 1852.

Nefedyev, N. Volga Kalmukları hakk. yerinde toplanılmış mufassal malûmat (*Podrobnıya svedeniya o voljeskih kalmıkah, sobr. na meste*) SPb. 1834.

„ Moğol kavimlerinin şifahî halk edebiyatı nümuneleri, c. II, Ehrit-bulgatların eposu, Geser-Bogdo, epope, fas. I, Ts. J. Jamtsarano tarafından toplanmıştır. L. 1930, İlimler Akad. neşr.

Ordosets, İç Moğolistanda millî istiklâl hareketi (*Natsionalno-osvobodit. dvijeniye vo Vnutren. Mongolii*) "Rovolütsionnıy Vostok„ mecm. N 2, 1927.

Oçirov, N. Astrahan Kalmuklarına yapılan seyahat (*Poyezd-*

ka k Astrah. kalmıkam) İzv. Russk. kom. d. İzuç. Sred. i Vost. Azii, N 10, 1910.

„ Aleksandrovskiy ve Bagatsohurovskiy: uluslarına yapılan seyahat (*Poyezdka...*) İzv. Rus. Kom. d. izuç. Sr. i Vos. Azii seri 2, N 2.

„ Astrahan Kalmukları ve şimdiki iktisadî vaziyetleri (*Astrahanskiye kalmıki i ih sovrem. ekonom. sostoyaniye*) Pgr. 1915 (2 - ci tab'ı Astr.. 1925).

Pavlov-Silvanskiy, N. Mukataa devri Rusyasında feodal münasebetler (*Feodaln. otnoşeniya v udelnoy Rusi*) SPb. 1901.

„ Kadim Rusyadaki feodalizm (*Feodalizm v Drevney Rusi*) M.-L. 1923.

Palladiy, arhimandrit (bk. Kafarov).

Pallas, P. S. Rusya imparatorluğunun muhtelif eyaletlerinde yapılan seyahat (*Puteş. po raznım provintsiyam Ross. Imperii*) SPb., 1773-88; 2. tab'ı SPb. 1809; fransızca terc. 1793 (Paris).

„ Moğol kavimleri hakk. tarihî malûmat mecmuası (*Sobraniye istoriçesk. izvestiy o mongolshık narodah*) "SPburgskiy Vestink„, I. No. 1, 2, 3. 4, 5.

„ Munal nesline mensup halkların taksimatı hakk. (*O razdelenii narodov Mungalskago pokoleniya*) Mesyaçnik istorii i geografii na 1797.

Palmov, N. N. Kalmuk milletinin Rusya hudutları dahilinde bulunduğu zamanın tarihi (*İst. Kalmıtskago naroda za vremya yego prebıvaniya v predelah Rossii*) Astr. 1922.

„ Volga Kalmukları tarihine dair etüdler (*Etüdı po istorii privoljeskih kalmıkov*) k. 1, XVII ve XVIII as. 1926; k. 2, XVIII as. 1927; k. 3 ve 4, 1929, Astrahan.

Patkanov, K. P. Ermeni kaynaklarına göre Mogolların tarihi (*Istoriya mongolov po armyanskim istoçnikam*), f. I,..... Vardan, Stefan Orbelyani ve Sembat'ın eserlerinden alınmış parçalar, SPb. 1873.

„ Fasikül II,.... Kirakos tarihinden alınmış parçalar SPb. 1874.

„ Rahip Magakya'nın Moğol tarihi, SPb. 1871.

Patkanov, S. K. Sibirya ehalisinin millî unsurlarını, dilini

ve yerli kabilelerini gösteren istatistik malûmat (1897 s. tahririnüfus malzemesinin hususî bir surette işlenmesi neticesinde alınan malûmata istinaden) (*Statistiç. dannıye, pokazıvayuşçiye plemennoy sosta vnaseleniya Sibiri, yazık i rodı inorudtsev*) c. III, SPb.1912, Zap. RGO po otd. statistiki. XI, 3.

Pekarskiy, E. K. Yakut dili sözlüğü, SPb. fas. I, 1907.. fas. VI. 1923.

Petri, B. E. Şimal Buryatlarında kabilevî rabıta unsurları (*Elementı rodovoy svyazi u severnıh buryat*) "Sibirskaya Jivaya Starina„ mecm., İrkutsk, 1924, f. II.

„ Şimal Buryatlarında hemşehrilik (erazi akrabalığı) (*Territoryalnoye rodstvo u sev. buryat*) İzv. Biol.-geogr. inst. pri İrkutsk. Univ. 1924 c. I, f. 2.

„ Şimal Buryatlarında kabile dahilinde olan münasebetler (*Vnutrirodoviya otnoşeniya u sev. buryat*) İzv. Biol.-geogr. İnst. pri İrkutsk. Univ., 1925; c. II, f, 3.

Plano Carpini. Moğolların tarihi (*İstoriya Mongalov* A. İ. Malein'in tercümesi, SPb. 1911.

Pozdneyev, A. M. Moğol kavimlerinin halk edebiyatı nümuneleri, fas. I - Moğolların halk şiirleri (*Obraztsı narodn. literaturı mongolsk. plemen, vıp. I-Norodniya pesni*) SPb. 1880.

„ Çin - Moğol âsarıatikası olan Yuan - Çao - mi - şi hakkında (*O drevnem kitaysko-mongolskom pamyatnike Yuan-Çao-mi-şi*) SPb. 1882; aynen İzv. RAO, c. X f. 3 - 4' de dahi mevcuttur.

„ Moğol vekainamesi " Erdeniyn erihe„, asıl metin tercüme ve tefsiriyle (1636 dan 1736 senesine kadar Halha tarihine ait malzemeyi ihtiva eder.) *Mongolskaya letopis Erdeniyn erihe„....* SPb. 1883. mukaddime ile beraber.

„ Mogolistandaki Budda manastırlarının ve Budda ruhanilerinin hayatları (*Oçerki bıta buddiyskih monastırey i duhovenstva*) Zap. RGO po otd. etnogr. XVI. SPb. 1887.

„ Moğol krestomatisi (*Mong. hrestomatiya*) SPb. 1900.

„ Kalmuk krestomatisi (*Kalmıtskaya hrestomatiya*) SPb. 1892.

„ Baron F. Osten-Saken'e yazılan mektup (1847 s. Moğolistan seyahatında rahip Palladiy'nin günlük defterine dair notları ihtiva eder) Zap. RGO po geogr. XXII, N 1. SPb. 1892.

„ Yeni keşfedilmiş ve Min sülâlesi devrine ait Moğalca yazılı eser (*Novootkrıtıy pamyatnik mongolskoy pismennosti vremen dinastii Min*) "Vostoçnıya Zametki„ 1895.

„ Moğolistan ve Moğollar (*Mongoliya i Mongolı*) c. I, SPb. 1896 ; c. II SPb. 1898.

„ Moğol edebiyatı tarihi, 1897 - 98 senelerinde verilen derslerin taşbasımı (*Istor. mongolsk. literaturı*).

„ Yuan - çao - mi - şi'nin paleografik metninin transkripsiyonu, (112 sahifelik taşbasımı) (*Transkripsiya paleogr. teksta Yuan-çao-mi-şi*).

Pozdneyev, D. M. Min sülâlesi devri Moğollarının tarihini tetkik etmek için yarıyan yardımcı kitaplar meselesi (*K voprosu o posobiyah pri izuçenii istorii mongol v period Minskoy dinastii*) Zap, VORAO, IX.

Pokotilov, D. Çin mehazlarına göre Min sülâlesi devri (1368-1634) Şark Moğollarının tarihi (*Ist. Vost. Monglov v period dinastii Min 1368 -1634, po kitayskim istoçnikam*) SPb. 1893.

Pokrovskiy, F. I. Sibirya kazağı İvan Petlin'in 1618 de Moğolistan ile Çine yapılan seyahatı (*Puteşestviye v Mongoliyu i Kitay Sibir. kazaka I. Petlina v 1618 godu*) İzv. Otd. rus. yaz. i slovesnosti Ak. N., 1913, XVIII, 4, SPb. 1914.

Popov, P. S. (bk. Men-gu-yu-mu-tszi),

Poppe, N. N. 1926-da Orhona yapılan seyahata dair rapor. (*Otcot o poyezdke na Orhon letom 1926 g.*) Materialı po izsl. Mongolskoy'i Tuvinskoy respublık fas. IV, L. 1926.

„ Dağur lehçesi (*Dagurskoye nareçiye*) Materialı MONK, f. 6, 1930.

Züngarların Hun-taycisi Tsevan Rabtan'a gönderilen heyeti murahhasa (bk. Veselovskiy, N. İ.).

Potanin, G. N. Şimali-garbi Moğolistan taslakları (*Oçerki S.-Zap. Mongolii*) SPb. 1881-1883.

„ Çin'in Tangut-Tibet müntehası (*Tanguto-Tibetskaya okraina Kitaya*)

„ Cengiz hanın emvatı için yapılan ihtifal (*Pominki po Çingiz-hane*) İzv. RGO, XXI.

Radloff, W. Uygurlar meselesine dair (*K voprosu ob uygurah*) SPb. 1893.

Razumov ve Sosnovskiy, Maveraibaykal gayrıruslar'ında kabilenin ehemmiyeti (*Znaçeniye roda u inoradsev Zabayk. obl.*) Mat. po izsl. zemlevlad. v. Zabayk. ob. SPb. 1898, fas. 6.

Ramstedt, G. İ. Moğol destanları hakk. (*O bılinah mongolskih*) Trudı Troitskosav. otd. Priamursk. otd. RGO, c. III, fas. 2-3, 1902.

Rubruk. Şark memleketlerine seyahat *(Puteşestviye v vostoçniye straıı)* A. İ. Malein'in tercümesi SPb. 1911.

Rudnev, A. D. Moğol edebiyatına dair notlar, II, "Tarihî vakainame Bolor-Toli„ (*Zametki po mongolskoy literature*, II, "İstoriçeskaya letopis Bolor-toli„) Zap. VORAO, XV, SPb. 1903.

Rıçkov, P. İ. Orenburg topografisi, yani Orenburg vil. mufassal tasviri (*Topografiya Orenburgskaya*) SPb. 1762.

Ryazanovskiy, V. A. Moğol kavimlerinin (Moğol, Buryat, Kalmukların) hukuku mutearifesi (*Obıçnoye pravo mongolskih plemen*) I-III (" Vestnık Azii „ mecm. 51, 52 N N - dan ayrı basım), Harbin, 1924.

„ Moğol hukuku ve mukayeseli hukukiyat (*Mongolskoye pravo i sravnit pravovedeniye*) İzv. Yuridiç. Fak. v Harbine, VII, Harbin, 1929.

„ Moğol hukuku (bilhassa örfi hukuk) [*Mongolskoye pravo* (preimuşçestvenmo obıçnoye)] tarihî makale, Harbin, 1931.

„ Moğol kültür ve hukukunun rus kültür ve hukukuna tesiri meselesine dair (*K voprosu o vliyanii mong. kulturı i prava na russkuyu kulturu i pravo*) İzv. Yurid. Fak. v Harbine, c. IX, Harbin, 1931.

Samokvasov, D. Y. Sibirya gayrıruslarının hukuku müte-

arifeleri mecmuası (*Sbornik obıçnago prava Sibirsk. inorodsev*) Varşova, 1876.

„ Şarkî Sibirya göçebelerinin bozkır kanunları mecmuası (*Svod stepnıh zakonov koçevıh inorodsev Vos. Sibiri*) SPb. 1841.

„ Bozkır kanunları üzerine yapılan tefsir notları (*Poyasnitelnıya primecaniya k svodu stepnıh zakonov*) SPb. 1841.

Samoyloviç, A. N. Temur - Kutluğun yarlığına dair bir kaç tashih (*Neskolko popravok k yarlıku Timur Kutluga*) İRAN, 1918.

Sanjeyev, G. D. Darhatlara 1927 senesinde yapılan seyahatın etnografik raporu (*Darhatı, etnogr. otçet o poyezdke.... v 1927 g.*) Mat. kom. AN SSSR po izsl. Mon. resp., N 10. 1. 1930.

„ Mancu - Moğol dil muvazatı (*Mancuro - mongolskiya yazıkovıya paralleli*) İAN, 1930.

XVIII ve XIX as. Buryatistan tarihine dair malzeme dergisi (bk. Girçenko).

Si-yu-tzi (bk. *Kafarov*).

Ubaşi-hun-tayci hakk. rivayet (*Skazaniye ob Ubaşi*) (bk. Gomboyev).

Cengizhan hakk. kıssa (bk. Kafarov-*Şen-vu tsin-çjen-lu...*).

Sobolev, M. N. (bk. Bogolepov; M. İ.)

Sosnovskiy (bk. Razumov).

Strahov, N. İ. Kalmukların şimdiki vaziyeti (Kalmuk kanunlarının ilâvesiyle) (*Nıneşneye sostoyaniye kalmıtsk. naroda s prisovokupleniyem kalmıtskıh zakonov*) SPb. 1810.

Talko-Gritseviç, Y. D. Orta Asya antropoloji ve etnografisine ait malzeme (*Materyalı k antrop. i etnografii Tsentralnoy Azii*) f. I, Zap. Ak. N. SSSR otd. fiz. - mat. nauk, XXXVII, N 2 L. 1926.

Tizenhausen, V. G. *Al-'Omari*, tercüme, Altın Orda tarihine ait malzemeler dergisi (*Sbornik materyalov otnosyaşçihsya k istorii Zolotoy Ordı*) SPb. 1884, I.

Timkovskiy E. 1820 - 21 senelerinde Moğolistan üzerinden Çine seyahat (*Puteşestviye v Kitay çerez Mongoliyu v*

1820-21g) Klaproth'un notlariyle beraber fransızca tercümesi (Paris,1827); ingilizceye - ayni müsteşrikin (London, 1827).

Titov, E. N, Tunguzça - Rusça sözlük, İrkutsk, 1926.

Tumanskiy, A. (bk. Abul-Gazi-Bohadur-han).

Turunov, A. Buryat-Moğol kavminin mazisi (*Proşloye Buryat - Mongolskoy narodnosti*) İrkutsk, 1922.

Ubaşi-hun-tayci (bk. Gomboyev).

Unkovskiy, İ. (bk. Veselovskiy).

Usov, M. A. Moğolistandaki Kentey silsilesinin orografi ve jeolojisi (*Orografuya i geologiya Kenteyskago hrebta v Mongolii*) İzv. Geol. kom., 1915, c. 34, N 8.

Uspenskiy, V. M. Kuke-nor veya Tsin-hay memleketi, ilâveten: Oyrat ve Moğolların muhtasar tarihi (*Strana Kuke-nor ili Tsin-hay, s pribavleniyem kratkoy ist. oyratov i mong.*) Zap. RGO otd. etn. VI, 1880.

Fişer, İ. E. Keşfinden itibaren Rusların fethine kadar Sibirya tarihi (almanca yazılmıştır) (*Sibirskaya istoriya s samago otkrıtiya do zavoyevaniya sey zemli rossiyskim orujiem*) SPb. 1774.

Hangalov, M. N. "Zegete aba„ Kadim Buryatlarda sürek avı *(Oblava zverey u drevnih buryat)* İzv. V. Sib.otd. RGO, 1888, XIX, 3.

„ Buryatlarda hukuk âdetleri *(Yuridiçesk. obıçai u buryat)* Etnogr. Obozr. 1894. N 2.

„ Buryatlarda düğün âdetleri *(Svadebnıye obıçai u buryat)* Etnogr. Obozr. 1898, N 1.

Hangalov, M. ve Klemenz, D. Cemaatla yapılan avlar... *(Obşçestvennıya ohotı.....)* (bk. Klemenz).

Hanıkov, N. Buhara hanlığının tasviri *(Opisaniye Buharskago hanstva)* SPb. 1843.

Çjan-De-huy (bk. Kafarov).

Çjao-Hun..... (bk. Vasilyev)

Şternberg, L. Y. Kabile hayatına dair nazariye *(Teoriya rodovogo bıta)* Brokhavuz ve Efron Ansiklopedisinde.

Şen-vu tsin-çjen-lu (bk. Kafarov).

Şçapov, A. Buryatların ulus kabile cemaatı *(Buryatskaya*

ulusnaya rodovaya obşçina) İzv. Sib. ot. RGO,1874, V, 3 - 4.

„ Kudinsko - Lenskiy mıntakasının yerleşmiş gayrirus ve rus köy cemaatı (*Selskaya oseldo-inorodçeskaya i russko-krestyanskaya obşçina v Kudinsko-Lenskom kraye)* İzv. Sib. ot. RGO, 1875, c. Vl. N 3.

„ Lena'daki Buryat millî cemaatında hodbinlik temayülleri (*Egoistiçeskiye instinktı v Lenskoy narodnoy buryatskoy obşçine*) Sb. ist. svedeniy o Sibiri, c. II, SPb. 1877.

Engels, F. Aile, mülkiyeti şahsiye ve devletin menşei (*Proishojdeniye semyi, çastnoy sobstvennosti i gosudarstva*) SPb. 1894.

Erdeniyn Erihe (bk. Pozdneyev, A. M.).

Yuan-çao-bi-şi (bk. Kafarov).

İNDEKS

I. Coğrafya adları

A

Alaşan 270.
Altay 216, 231.
Argun (Ergün) 39, 59
Asya 15, 270.

B

Barga 271.
Barköl 195.
Baykal 57, 193, 270, 272.
Burḫan-Ḫaldun 90.
Buryatistan 273.

C

Cenubî Moğolistan 36, 37.
Cungarya 15, 254, 270, 271.
Curce 164.

Ç

Çin 33, 36, 40, 164, 184, 186, 190, 214, 264, 266, 271, 273, 276, 278, 279.
Çjundu 72.

D

Dai-du (bk. Daydu).
Daydu 72, 182, 206.
Daydu-Pekin 206, 277.

E

Efganistan 15, 17.
Erdiş 160.

G

Gallia 56.
Garbî Moğolistan 14. (bk. Moğolistan)
Gobi çölü 214.

H

Ḫalḫa 36, 38, 66, 158, 195, 198 223, 224, 254, 257, 269, 271, 273.
Ḫangay 231.
He-tao (bk. Ordos).

İ

İli 232.
İran 22, 26, 36, 160.
İrtiş 57, 160, 195, 232.

J

Japonya 1.

K

Karakurum, Karakorum 72, 186, 187, 206, 208.
Kentey 37.
Kerulen 60, 65, 66, 69, 72.
Kobdo eyaleti 271, 273,

Kuku - hoto 272.
Kulun Buir 57.

M

Mançurya 17.
Mançuko 184.
Maverainnehir 195.
Moğolistan 15, 30, 39, 49, 72, 184, 242, 247, 250, 257, 263, 271, 272, 273, 274, 275, 276 (bk. Cenubî, garbî, şimalî, şarkî Moğolistan).

O

Onon (Onan) 65, 66, 69, 73, 94, 112, 134.
Ordos 34, 35, 190, 191, 205, 252, 272.
Ordus 203.
Orhon 72.
Ortaasya 72, 190, 194, 279.

Ö

Ön asya 72.

P

Pekin (Beypin) 23, 33, 36, 44, 181, 188.

S

Sin-tsıyan vilâyeti 271.

Ş

Şandu 206.
Şarkî Türkistan 14, 195, (bk. Türkistan).
Şimali-garbî Ḫalḫa 210.
Şimalî Moğolistan 37.

T

Tangut-Tibet serhatları 190, 191, 194.
Tibet 37, 190, 263, 266, 270.
Tola, Tuula 60, 66.
Tyan-Şan 195.

U

Urga 37.
Uzakgarp 171.

Q

Qan-Balig (Hakan Şehir) 72.

V

Volga 270, 271, 273, 275.

Y

Yenisey 57.

II. Moğol kabile, soy, klan ve otokları

A

Adarkin 159.
Alağci-ud 203.
Anxan 203.
Arulat 119, 134, 205.
As'lar 191.
Asud (Asüd) 191.

B

Bagarhın 196.
Bargut 95.
Barin (Ba'arin) 76, 79 - 80, 80, 124, 134, 137, 159, 162.
Barulas 138.
Bayaut 102. 121, 129, 227, 275.
Bayit 82, 194.
Besut 133, 164.
Borcigin (Borjigin'ler) 76, 77, 79, 80, 83, 118, 119, 120, 123, 128, 130, 134, 213.
Bulagacin 59.
Buryatlar 14, 55, 121, 150, 193, 194, 199, 270, 271, 272, 274, 275.

C

Cacirat (Çjadarat) 83, 128, 131, 164, 165.
Calayır, Calayırlar 100, 102, 121, 129, 135, 191.
Cirginler 140, 148.
Curyat 126, 133.
Cürki 113, 123, 130, 134, 143, 144, 145.

Ç

Çahar (Caxar) 191 223.
Çaharlar (Cahar) 195, 224, 226, 277, 278, 279.
Çjalair bk. Calayır
Çjaoureit 82,
Çjirgin bk. cirginler
Çunşikit 102, 103.

D

Darhat 169, 177, 206.
Dörben 76, 79, 129, 197, 226.
Dunhaitler 140.

G

Geniges 162.
Göröçin 192.

H

Halha otoğu 198.
Halhas, Halhalar 13, 14, 17, 191, 195, 198, 199, 225, 254, 256, 270, 278.
Haraçin 224.
Hatagin, Hatakin 139, 143.
Horcin Horçin 197 219, 224, 272.
Horhatan 203.
Hoşut 192, 225, 253.
Hulabat 196.

İ

İsut 164.

J

Jajirad (bk. Cacirat).

Jarciud 83.
Jurki 111, 112.

K

Kalmuk, Kalmuklar 30, 62, 270, 271, 272, 275.
Kereit 79, 122, 127, 140, 144, 147, 148, 154, 159, 165, 227.
Kiyat Borcigin 110, 121, 123, 129, 134. 135, 137, 140, 149, 152.

M

Manḫut, Manhutlar, Mankgut 99, 140, 158, 163, 164.
Merkit, Merkitler 60, 64, 79, 80, 83, 165.

N

Nayman, Naymanlar 81, 130, 138, 147, 154, 165, 226.
Negus 159.
Nirun 158, 164.

O

Oyrat, Oyratlar 14, 17, 52, 79, 80, 150, 162, 165, 174, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 202, 214, 215, 216, 226, 232, 240, 244, 245, 246, 252, 256, 257, 258, 261, 270, 275, 278.
Olhunlar, Olhunutlar 77, 78.
Ongirad (Onggirad), Kongirad, 65, 77, 121, 129.
Ongut 162.
Ordoslar 188, 223, 261.

S

Saljiud 76.
Selenge Buryatları 196.
Sulduday 148.
Suldus 105.

Ş

Şangas 192.
Şimalî Buryatlar 193.

T

Tangutlar (Tanggud), 191.
Tarhutlar 102.
Tatar, Tatarlar 85, 97, 117, 121, 131, 149, 156, 157, 165, 183, 185, 191.
Tayçiut, Tayçiutlar 99, 105, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 126, 130, 134, 147.
Tohoraut 102.
Tonkgoitler 137.
Tumen-Tubegan 140.
Tümed 221, 223, 224, 226.

U

Uryanhat, Uryanhatlar, Urânhalar 90, 119, 120, 133, 138, 197, 224.
Uruutlar 99, 140.

X

Xorcin 251.

V

Volga Oyratları 194.

III. Özel Adlar

A

Abel-Rémusat 31, 120.
Aboul-Ghāzi (Abul-Gazi Bahadur-han) 169, 199.
Acay-tayci 211.
Aci 250.
Alak 133.
Alan-ġoa 75, 76, 86, 87, 90, 119, 120, 210.
Alcuday-Aġulhu 203.
Alçı bek 137.
Alçuday 149, 151, 164, 203.
Alexeyev V. M. 4.
Aljulai-Aġulxu 203.
Altan-han, Altan 102, 123, 124, 130, 221, 223, 260.
Aristov N. A. 15.
Aruġtai-taiishi 211.
Ayscough H. G. C. Perry 48.

B

Ba'aridai 80.
Baday 107, 108, 175.
Baday Qishilih 108.
Baddeley J. F. 30.
Bambayev B. B. 42.
Banzarov Dorci 56.
Baranov A. 54, 194.
Baron Büler F. 52, 200
Bars - Bolad - Sayin - Alaġ 250, 252.
Bartan - Bahadur 134.
Barthold W. 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 59, 63, 66, 67, 71, 72, 73, 80, 81, 85, 92, 93, 105, 119, 124, 128, 129, 132, 146, 149, 150, 151, 152, 157, 169, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 185, 187, 195, 198, 199, 214.
Batay 148.
Batorskiy M. 54.
Batu 161.
Batula 216.
Batur-hungtayci 254.
Bayan - Çohur 203, 219.
Baycu noyan 174.
Bazin 206.
Bell Charles 37, 247.
Belguntei 86.
Belgutay 149, 151.
Belgütey 175, 251.
Bennigsen A. P. 54.
Bentkovskiy J. V. 53.
Berezin İ. N. 19, 31, 57, 70, 77, 99, 119, 128, 131, 142, 143, 151, 153, 159, 161, 163, 172, 173.
Bergmann 50.
Biçurin İakinf 24, 39, 43, 53, 55, 199, 227.
Bilge beki 79.
Bisulun-Ḫatun 156.
Blochet E. 19, 153, 201, 204, 262.
Bodi-Alak 222, 250.
Bodoncar (Boduançar) 78, 79, 82, 83, 86, 103, 104.
Bogdanov M. N. 44, 45, 50, 55.
Bogolepov M. İ. 54.
Boġorci (Bo'orci, Boörçu, Bo'orcu) noyan 87, 89, 119, 134, 138, 139, 142, 144, 177, 205.
Boloban A. P. 54.
Boştu, Boşokt-han 227.
Boyer M. P. 48.
Börte 64, 83, 149.
Bretşneider E. (Bretschneider E.) 23, 24, 31, 55, 72, 73, 152, 199, 216.
Browne E. 19.
Burdukov A. 36.

Burguci - noyan 109.
Burḫan 148.
Buri - Boko 134, 143, 144.
Busse F. 54, 244.
Buyuruh-han 126.

C

Ca'aday (Çağatay) 70, 84, 161.
Caesar 56.
Camuga (Camuḫa) Camuga Seçen 57, 61, 84, 86, 94. 125, 128, 129, 130, 131, 145, 158, 159, 164.
Cebe 133, 136, 138, 139, 144, 163.
Charignon 185.
Chavannes E. 29, 182, 186, 206.
Cjao-Hun 150, 170, 179, 201, 204.
Celme 119, 120, 135, 138, 139, 141, 244.
Cida-Noyon 158.
Coçi 84, 149, 153, 162.
Coçi Darmala 86, 104
Cordier H. 26
Courant M. 29, 42
Cuçi, Cuçi - han 59, 142
Cuci-Hasar 133, 175.
Cuveynî 157, 169.

Ç

Çağatay (Cagatay) 162, 182 (bk. Ca' aday).
Çan - Çun 30
Çarçiuday 120
Çilaun-ḫayiçi 135.
Çjebke 135,
Çjelme (bk. Celme)
Çjur-Çjuday 140.

D

Daaritay-odçigin 148.
Dargay uha 139.
Dayan-han (Dəyan-haġan) 139, 205, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228, 229, 240, 250, 262.
Defrémery 149, 153, 178, 186.
Degay 164.
De kerlaio 50
Delamarre 29
Dimitriyev N. K. 4
Dobun-mergen 89, 103
D'Ohsson 19, 20, 64, 65, 66, 67, 72, 88, 95, 151, 153, 160, 169, 171, 174, 176, 178, 185, 187, 210.
Donduk - daşi 38.
Dubrova P. 14, 53.
Du Halde 30.
Dulaurier 26.
Dzonkava 247.

E

Eke - çeren 107.
Eke-Noyon 174.
Elbek, - Elbeġhakan 212, 216.
Engels F. 74.
Esen-taiishi. 213, 215, 219.

F

Feodoroviç Sergey 4.
Fişer J. E. 44, 201.
Fustel de Coulange 31.

G

Gabang Sharab 225.
Galdan-hun-taycı, Caldan-Boşokto 38, 268.
Gerbillon 30.
Georgi J. G. 42, 50.
Gmelin J. G. 50.
Golstunskiy K. F. 2, 27, 36, 38, 39, 41, 47, 168, 192, 200, 231, 254.
Gombojab 197, 199, 203, 209, 219.
Gomboyev Galsan 34, 35, 218, 231.
Gorskiy 44, 191.
Grintseviç Talko 54.

Grodelcov 168.
Grousset R. 82.
Grumm-Grjimaylo G. E. 6, 53, 57, 119, 129, 263.
Guçugur 164.
Gurlyand İ. 41.
Guun'ua 135.
Guveynî 67 (bk. (Cuveyni)
Güyük 82.

H

Ḫabul 82, 111, 123.
Haciun elci 92.
Haçiun 149.
Hadax-Baatur 127.
Haenisch E. 21.
Hangalov M. N. 44, 45, 51, 58, 121.
Hanıgov N. 15.
Ḫasar 135, 149, 151, 175, 207, 211, 224, 225, 251.
Hauer E. 29.
Haydu, Haydu-han 118, 119.
Hotuga biki 226.
Horçi 124, 159.
Horo-Hacar-bahadur 95.
Howarth H. 15, 43.
Ḫubilay-han 138, 139, 187 (bk. Kubilay).
Huc E. 48.
Hucar 130.
Huçar 102, 123, 124.
Huduga-Beki, Hotuga-Biki 129, 163,
Huildar, Huildar-seçen 127, 140, 158, 163, 164.
Hulâgu han 158, 160.
Hulu-noyan 156.
Hunan 162.
Huth G. 37, 189, 190, 191, 204, 208, 224, 228.
Ḫutuḫtu-Curki 110.
Hutulu 125.
Ḫutula-Kaan 123, 142.
Huydu 133.

İ

İakinf 63, 68, 86, 87, 104, 129, 171, 172, 178, 194, 196, 199, 201, 210, 224, 225.
İlagu 205.
İlçiday-noyon 158.
İvanovskiy A. 53, 55.
İsama (İsmail) taiishi 218.

J

Jadaradai 83.
Jamtsarano Ts. J. 4, 5, 35, 38, 40, 47, 210, 245.
Jitetskiy İ. A. 53.
Joci (bk. Coçi).

K

Kafarov Palladiy 20, 21, 22, 26, 48, 49, 55, 56, 59, 72, 121, 125, 126, 128, 137, 152, 159, 173, 176, 178, 185, 208, 264.
Kalinikov 14.
Kirakos 68, 109, 150, 153. 170, 173, 174, 175.
Kişlih 107, 108, 148, 175.
Klaproth J. 19, 24, 72.
Klementz D. A. 44, 45, 51, 58, 121.
Koçnev D. A. 199.
Kokosos 162.
Kostenkov K, 14, 52, 194, 200.
Kotviç V. L. 1, 20, 21, 25, 29, 30, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 67, 70, 104, 136, 184, 186, 190, 196.
Kovalevskiy 2, 3, 35, 38, 39, 168.
Kozlov P. K. 48, 50.
Kozmin N. N. 51, 59.
Kököcü-Kököçü 121, 144.
Köndölön-Ubaşi 231.
Karaçkovski İ. 4.
Krause F. E. A. 23, 24, 29.
Krol M. 51.

Kubilay han, Kubilay-kaan 72,158.
Kudretli Seçen han 214.
Kurug 148.
Kuşlev Yü. 54.
Kuten 174.

L

Laufer B. 32, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 224, 223, 227.
Legdan 223, 227. 278, 279.
Legeti L. 33, 34.
Leontoviç 46, 194, 234, 244, 245.
Leontyev A. L. 55.
Lepehin 49.
Lipovtsov S. V. 39, 40, 42, 55, 187.
Luchaire A. 101, 107, 235.

M

Magakya 150, 172, 173, 178.
Mailla 29, 32.
Malçanovi, A. 65.
Mandulay 222.
Mandugai-Secen-hatun 219, 239.
Mannerheim C. G. E. 48, 194.
Marko Polo 30, 61, 64, 66, 67, 72, 77, 80, 88, 89, 91, 152, 157, 158, 159, 166, 169, 173, 174, 178, 183, 185, 186.
Mayskiy İ. 14, 54.
Melik-şah 174.
Melioranskiy P. M. 25.
Mihaylov V. 45.
Miller G. F. 44.
Minayev İ. P. 26, 173.
Monulun 87.
Mostaert A. 21.
Moulun 205.
Muḥali 135, 139, 141, 143, 177.

N

Nahu-bayan 89.
Narin-Tooril 159
Nayaa 133, 136, 137, 162, 173.
Nebolsin İ. 52, 194, 200.
Nefedev N. 50.
Nekün-tayşi 123.
Németh 6.
Neyci-toyn 189, 199, 241, 242, 246, 247, 251, 252, 257, 264, 266, 268.

O

Oçirov N. 50, 53, 245.
Ogüst 208.
Okin-Barḫak 134, 123.
Oldenburg S. F. 1, 3.
Omārī (al-Omārī) 158.
Orbeliani Stefan 26.
Ordosetsler 54.
Ordoslu 55.
Odçigin 151, 153, 164, 173, 174, 175, 251.
Otterbarry E. R. B. 48.

Ö

Ögedey-bagatur 260.
Ögedey, Ögedey - han 72, 82, 153, 161, 166, 171, 173, 174, 178, 182, 184.
Ögelay 90,
Öljeitü Sultan 183.

P

Palladiy 72, 134, 140, 155, 159.
Pallas 44, 52, 200, 225, 244, 245, 255.
Palmov N. N. 47, 53, 55.
Parker 189, 190, 208, 220.
Patkanov K. P. 26, 72, 147.
Patkanov K. S. 51-52.
Pauthier 26, 173, 206.
Pavlov Silvanskiy 142, 153.
Pekarskiy E. 199, 229.

Pelliot P. 4, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 48, 56, 58, 63, 72, 74, 80, 83, 114, 121, 125, 136, 137, 144, 146, 150, 151, 156, 157, 171, 175, 178, 181, 183, 184, 186, 187, 201, 203, 207, 210.
Petri B. E. 51, 196.
Plano Carpini 25, 26, 68, 69, 72, 89, 153, 157, 168, 170, 171, 173, 176, 177.
Prossef M. 26
Podstavin G. B. 49
Popov P. S. 30, 55, 224
Pokotilov D. D. 31, 32, 42, 43, 55, 187, 188, 189, 190, 199, 202, 215, 216, 219, 220, 223.
Pokrovskiy 189, 190.
Potanin G. N. 35, 48, 191, 192, 198, 205, 210.
Pozdneyev A. M. 20, 21, 27, 32, 36, 37, 43, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 79, 125, 129, 155. 165, 175, 189, 191, 194, 198, 199, 200, 202, 224, 230, 249, 250, 267.
Pozdneyev D. M. 29.

Q

Quatremère E. 19, 25, 66, 79, 88, 94, 125, 142, 153, 172, 173, 174, 175, 178, 204.

R

Radloff W. 63, 91.
Racine 121.
Ramstedt G. J. 15, 46.
Ramusio 185.
Razumov 51.
Rıçkov P. İ. 52.
Rincin-Secen 252.
Rokhil W. W. 26.
Rosenberg F. A. 4.
Rubruk 25, 26, 30, 61, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 87, 88, 89, 157, 161, 166, 168, 172, 173, 177.
Rudnev A. D. 36.
Ryazanovskiy V. A. 38, 39, 81, 84, 86, 88, 142, 157, 169, 178, 225.

S

Saça (Seçe) beki (Saca [secc] beki) 79, 123, 124, 130, 131, 144, 145.
Saday 203.
Salemann C. 42, 194.
Samokvasov D. Ya. 47.
Samoyloviç A. M. 26.
Samur - günji 212.
Sanjeyev G. D. 48, 199, 258.
Sankün 107,
Sartak - bahadur 95.
Saskaya-Pandita 211.
Savelyev P. 33, 35.
Schmidt İ. J. 32, 34, 186, 191, 224,
Schot 32.
Schueler E. 24.
Sen-gun 136, 144.
Sezar 208.
Shiratori K. 210.
Sira 250.
Sobolev 54.
Sorgan - Şira 103, 105.
Sorhan - Şire (Sorhan - Şira) 70, 108.
Stallenwerck M. 44.
Strahov N. İ. 52.
Subetay 138, 139, 143.

Ş

Şçapov A. P. 51.
Şi - gihituhu 96.
Şilemın - Taytszı 140.
Şternberg L. Ya. 97.

T

Tacit 133.
Tahay - baatur 148.
Targutay-Kiriltuh 133, 136, 137, 147.
Tatarlar 64.
Tayan 138.
Tayan han 126.
Tayçar 86.
Tergetu - Bayan 135
Temürleng 198, 212
Timkovskiy E. 48.
Titov E. N. 194
Tizenhausen 185.
Togān 212
Toğmağ-un xan 182 - 183
Togōn 212, 213.
Togon-tayşi 212, 213, 215, 260.
Toğugan-Temür-han 205, 211, 214.
Toluy 149, 153, 157, 161, 174, 183, 210.
Tooril 101, 102, 104, 159
Toxto'a-beki 79
Tögüs-beki 79
Törü Bolad 250.
Tukluk-Timur 195.
Tumanskiy A. 15
Tuli-Han 84, 85, 168, 173.
Tului 84, 85
Turu nov A. 38, 40, 45, 47, 52, 245.
Tuşiyetu-Han 269.

U

Ubaşi-hün-tayci 192, 232, 235, 236, 240, 241.
Ugedey-Kaan 173, 174. (bk. ögedey).
Usov M. A. 65
Uspenskiy V. M. 31, 42, 55, 188, 189.
Usun 79, 80.

Ü

Üne bolad-ong-han 219, 251.

V

Vambotsırenov 51
Van - Han 64, 66, 67, 96, 102, 117 125, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 140, 144, 146, 158, 171.
Van Ost J. 54
Vasilyev V. P. 23, 55, 63, 116, 150, 159, 170, 173, 175, 178, 201, 204.
Velyaminov - Zernov V. V. 152, 176, 183, 201, 204.
Vladimirtsov B. Ya. 1, 2, 3, 5, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 36, 37, 46, 50, 68, 70, 79, 80, 81, 107, 116, 121, 128, 129, 132, 133, 150, 152, 182, 188, 199, 202, 208, 210, 223, 225, 231, 264.
Vladimirtsova Lidiya 4.

Y

Yakovleviç Boris (bk Vladimirtsov B. Ya.).
Yesugey Bahadır (Yesugey-bağatur), Yesügei 64, 77, 87, 95, 96, 116, 117, 118, 125, 132, 137, 145, 152, 173, 183, 208.
Yule H. 26, 37, 159, 173, 178, 185. 204.

X

Xabici 106.
Xaduğa - beki 79.
Xaji'un beki 79.
Xarilartai mergen 58.
Xucar - beki 79.

Z

Zaya Pandita 189, 190, 192, 195, 198, 199, 201, 203, 204, 225, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 241, 242, 253, 254, 258, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268.

IV. Moğolca terimlerin transkripsiyonu

A

Abai (abaxai) 209, 249.
Abaġai 215.
Abishiġ 265.
Aburin eme 77.
Adaq 240, 241, 242.
Aġa 202.
Alban 229, 236, 237, 253.
Alban xubciġur 237.
Albatu 228, 230, 235, 236, 237, 238, 243, 267.
Albatu - nar 229.
Alba - ügei 237.
Altan uruġ 150, 207.
Anda 261.
Arad 177, 225, 228, 229, 230, 237, 241, 276.
Arban 157.
Arġal tegükü 236.
Axa 202, 250, 253.
Axta - aġta 63.
Axtaci - aġtaci 63.
Ayaġa barixu 253.
Ayan aba 236.
Ayil 61, 63, 86, 90, 132, 154.
Ayimaġ 199, 200, 279.

B

Ba'atur - baġatur 114, 116, 142, 145, 167, 201, 235.
Baġa noyad 252.
Baġshi 264.
Bara'un ᠰ baraġun ġar 197, 208.
Basar 189.
Basxaġul ᠰ bosxül 235.
Begi 115.
Beg - noyan 151.
Beki 109.
Belciger ᠰ belci'er 168.
Belge 89.
Bicēci 274.
Boġol beri 239.
Boġol ᠰ bōl 106, 108, 111, 112, 113, 114, 141, 142, 176, 177, 238.
Boġolcūd 108, 167.
Bosxaġuli ᠰ bosxül 163.
Bökö 114 - 115.
Bölög irgen 104.
Börte cina 84.
Buġu 57.
Būral āwa 82.
Buyuruġ 115.

C

Caġan yaɔun 221.
Cebe 243
Ceriġ 154.
Ciġulġan ᠰ cülġan 218, 253.
Cinġsang 204, 205, 209, 216, 225.
Cola 262.

D

Dai-darxad 237.
Daiibu 201, 204, 209.
Daiibucin 207.
Daruġa 204, 234.
Duruġacin 152.
Darxa 262, 266.
Darxad 175, 237, 243.
Darxan 108, 142, 175, 237, 258.
Daybu 225.
Dayisun 255.
Degelei-xuyaġtu 124.
Demci 204, 234.

Dolōn xoshūn 195.
Döcin 197, 244, 245.
Döcin dörben xoyar 197.
Döcin Mongġol 226.
Dumda-dunda kümün 241, 243.
Du'ulġatu 241.
Düri-yin gü'ün 179.

E

Ebderel 225.
Ebüge 78, 80, 83.
Ejed 90, 120.
Ejen 79, 86, 87, 90, 149, 167, 201, 224, 228, 229, 231, 235, 239, 257.
Ejīn xorō 68.
Elci-ilci 92, 204, 234, 259.
Emci 264.
Eme-bōl 240.
Emegen 75.
Eng-ün kümūn 241, 243.
Eng-ün xaracu 242, 243.
Eng-ün yambu-tu 240.
Esi-xatun 210.

G

Ġa'an (bk. xa'an).
Ġan (bk. xan).
Ġarġaġu, ġarġū 258.
Ġereci 236.
Gergei-gergen 202.
Ger-ün kümūn 239, 243.
Ġo'a maral 84.
Ġoncin 209.
Gunji 209.
Gürgen (bk. kürgen).
Güreged-te 78.

H

Harbad-un noyad 161.
Hoyin irgen 56.
Huja'ur 120.

İ

İnaġ 142, 234.
İnje 89, 106.
İnji ←injü (inza) 151. 235.
İregül 261.
İrgen 93, 121, 122, 147, 150.

J

Jad 83, 94, 101.
Jaiisang (oyratça zayisang) 201, 202, 205, 209, 225.
Jaġun ← ja'un 157.
Jalaġu ← jala'u 107, 112, 141, 177.
Jam 178,
Jarġu 235.
Jarliġ 159.
Jasaġ 202, 253, 254, 256, 257.
Jasaġul 204
Jasaġ-un noyan 257.
Jayaġaci 264-265.
Jegün tümed 197.
Je'ün ← jegün ġār 197.
Jige ← sē 246.
Jiġuhu 262.
Jinong 208, 209.
Jin-vang ← ong 208.
Jirġuġan Mongġol 197.
Jirġuġan tümen 193.
Jirġuġan ulus 193
Joliġ (oyratça doliq) 236

K

Ke'er-ün irgen 56
Keshiġ, kesiġ 179, 243.
Kesigücin 234
Keshigci 206
Keshigtü 205
Keyid-ün sakiġulcin ← sakiġcin 266
Kitad 177, 209, 227, 238, 239, 243.
Kiya (Oyratça kā) 234
Köbegün ← köbe'ün 150, 151, 158, 161, 167, 173, 207, 239.

Köteci 217, 230, 234
Kötöci 266
Kümün ~ kümün 238, 241
Kümün - ügei noyad 252
Kürgen 78, 175, 209.
Kürigen ~ küriyen ~ güriyen 61, 132, 161, 173.

L

Lübciten 243
Lübcitü 241

M

Maġu (mü) 241
Medel 238
Medel boġol 238, 239
Medel köbegün 238
Medel tü 238
Mergen 114, 201
Minggala 191
Minggan 157, 163, 193, 195.
Monggol 152, 196, 209.
Monggol ulus 149, 150.
Mörgükü 153, 160, 250, 253.

N

Naġacu 246
Nekün 177
Noyad 108, 112, 120, 179.
Noyan ~ noyon 108, 114, 115, 146, 149, 159, 167, 224, 225, 236, 239, 252.
Noyan - ügei 237
Nöker, nökür 113, 115, 118, 133, 134, 142, 224, 234, 235.
Nököd 133, 137, 145, 146.
Nutuġ ~ nutuq-nuntux 70, 90, 91, 150, 154, 167, 168. 173, 230, 231.

O

Oboġ ~ obox (obaġ) 58, 74, 75, 76, 92, 110, 111, 121, 126, 192 200.
Odcigin ~ odjigin 79, 149, 167.
Ong (bk. vang) 207, 208, 209.
Onggud 265.
Ongniġüd 209.
Ordu 74.
Otoġ 182, 193, 194, 195, 200, 224.

Ö

Öcüken noyod 252.
Öcüken taiiji 252.
Ögliġe 266,
Öljiġetei tergen 69.
Ömci-önci 203, 233, 246.
Örbelge 262.
Örlüg 201.
Örökö 230.
Ötele boġol 107, 108.

P

Panjaci 274,

S

Saġu (degere saġu) 183.
Sakigulsun 270.
Sang (oyratça shang) 267.
Sayid 202, 225, 229, 230, 242, 243.
Sayin kümün 240, 242, 243.
Secen 114, 201.
Sengün 115.
Shabinar 266.
Shidkül 77, 89.
Shiülengge ~ shülengge 204, 234.
Shi'üsün ~ shüsün 171.
Sibegcin 177.
Sigüsün 236.

Sixaġa 235, 236, 246.
Soyurxal 172.
Shule 204.
Shulegen ⸗ shulexen 204.
Sürüg 256.
Sürügcin 266.
Sütü boġda ejen xaġan 276.

T

Tabunang 209, 242, 243, 253.
Taiiji 207, 208, 209, 210, 225, 252.
Taiishi 115, 142, 201, 204, 205, 209, 211, 216, 225.
Tamġa 91, 262.
Talaxu 250.
Tariyacin 173.
Tegin 115.
Tengri 265.
Tengri noyan 265.
Tergen (bk. xara'utai tergen, xasaġ tergen, öljigetei tergen).
Tuġci 261.
Törül 183.
Tōrü-yin yeke xaġan 223.
Tümen 224, 254.
Tümen-u ejen 228.
Tüsigülügci 248.
Tüsi 203.
Tüsikü 248.
Tüsimel 202, 221, 234.

U

Uġ-tu noyan 236
Ula'a, ulaġa 178
Ulaġa shigüsü 236, 256
Ulus 93, 147, 150, 154, 167, 193, 198, 230, 231, 238.
Unaġan boġol 100, 101, 104, 108, 113, 115, 121, 146, 148, 150, 176, 177.

V

Urux ⸗ uruġ 93-94, 94, 150, 208.
Vang ⸗ ong 182, 207, 209.
Vang-üd 252

X

Xa'an, xa'an 122, 125, 142, 167.
Xabciġur 236, 248.
Xad 209, 210.
Xad-un-uruġud 227.
Xaġan 125, 150, 158, 209, 254.
Xalxa ulus 194
Xalxa tümen 194.
Xan 125, 150.
Xana 244.
Xan ijaġurtu 80.
Xaracu ⸗ xaraju, xaracūd 108, 120, 176, 228, 238, 239, 240, 242.
Xaraġu 58.
Xaraġun 58.
Xara kötöci 266.
Xara kümün 241.
Xaraliġ 228, 237.
Xaralig-un yeke ulus 227.
Xara tuġ 261.
Xara'utai tergen 69, 70.
Xasaġ (xasax) tergen 69, 70, 188.
Xong-taiiji 207, 208, 209, 225.
Xorci 138.
Xoriġ 169.
Xorin 244.
Xoriġul, xoriġ 231.
Xoriya ⸗ xoruġa 188, 245.
Xorō 188.
Xoshiguci ⸗ xoshi'uci 201.
Xoshiġun ⸗ xoshūn ⸗ xoshi'un 194, 195, 257, 279.
Xoshūcin 235.
Xosxe 274.
Xota 245, 246.
Xoton 245.
Xubi 155, 156, 167, 203, 208, 221, 223.
Xubilġan 266, 267.

Xuda 77.
Xuriltai ѕ xurultai 122, 150, 173.
Xuvarağ - un shabinar 266.

Y

Yambu - tu 240, 242.
Yambu - ügei 241, 242.
Yasun 192, 200.
Yeke monggol ulus 130.
Yeke noyan 157, 174.
Yeke ulus 193.
Yekes-ün genege 255.
Yurt 167.

V. Eşya (şey, nesne) adları

A

Absolitizma 222.
Âdî adam 236, 241, 253.
Âdî albatu 236.
Âdî askerler 176, 177 *(bk. asker)*.
Âdî avam 221 (*bk avam*).
Âdî halk 230 (*bk. halk*).
Âdî köleler 107 *(bk. köle)*.
Ädî Moğollar 186, 276 *(bk. Moğol v. s.)*
Âdî sınıf 256.
Âdî Uşak 108, 141 *(bk. uşak)*.
Âdi xaracu 248.
Administrativ 246.
Agnat (Pederşahi-Patriarkal) 11, 13, 14, 75, 92, 209.
Ağıl (*bk. ayil*).
Ahali 147.
Ahkâmı kavanîn 254.
Aile 230.
Aile adamı 133.
Aile - çadır 126.
Aile toplantısı 122.
Akraba 183.
Akraba meclisi 95.
Akraba urux'lar 101, 108, 111, 118.
Akınlar 109.
Akik mühür 277.
Aksakallar 203.
Ala altı 269 (*bk. at*).
Ala karga 162.
Alan - ġoa menkıbesi 78.
Alanlar 191.
Alba 229, 237.
*Alban 229, 236, 237, 238.
*Albatu 229, 230, 233, 235, 236, 238, 239, 242, 243, 248, 251, 252, 256, 258, 259, 269, 276.
Albatu ailesi 251.
Albatu sahibi 249.
Albatu sınıf 243.
Alelâde beyler 257.
Alelâde tezgâhtar 274.
Altan urug 169, 173, 209, 210.
Altaylılar 245.
Altın soy 34, 150, 152, 153, 156, 173, 207, 224.
Altın soyun reisi 173.
Altın sülâle 181, 183, 204, 215.
Altı tümen - altı ulus 193 (*bk. tümen ve ulus*).
Altı (tümen) Moğollar 197 (*bk. moğol v. s.*).
Altun 35.
Amelelik 273.
Amîr 149.
Amme hukuku 255.
Anasının ortakları 249.
And 124, 136, 138.
Anda 95, 97, 163.
Angarya 169.
Anju (*bk. büyük cereme*).
Araba 69, 70.
Araba - çadır 69, 105.
Arabacılık 274.
Arad 229, 233, 238.
Arad kütlesi 230, 240.
Arad sınıfı 228.
Araplar 75.
Arap harfleri 209.
Arap müverrihi 185.
Arazi, göç sahası 194 (*bk. erazi*).
Arctomys 274.
Argo 206.
Arriér - Vassal (lar) 151, 153, 175, 208, 212.
Arriér - Vassal silsilesi 157.
Aristokrasi sınıfı 13.
Arkadaş 133, 134.
Asıl tımar 249 (*bk. tımar*).

Asılzadeler 150, 252.
Asîl senyör 238 (*bk. senyör*).
Asker 154, 195.
Asker beyi 161.
Askerî aristokrasi 175 (*bk. aristokrasi*).
Askeri «bey» 160.
Askerî derebeyi 152 (*bk. feod, feodal*).
Askerî idare 47, (*bk .administrativ.*).
Askerî polis 272.
Askerî senyör 156, 157, 175, 261, 262 (*bk. senyör*).
Askerî uşaklar 111 (*bk. uşak ve âdî uşak*).
Askerî yağmacılık 267.
Asker - silâhşor 143.
Asker - Vassal 180 (*bk. vassal*).
Aşağı sınıflar 228.
Aşiret 93, 147.
At 275.
Ata baba 131.
Ateş beyi 87, (*bk. beğ*).
Atları terbiye eden 63.
Atlı 241.
Auxilium 253, 259.
Avam 176, 193
Avcı-göçebe 166.
Avcı kabileler 69 (*bk. kabile v.s.*)
Avlak yerler 167.
Avrupa devletleri 270.
Avrupa edebiyatı 232.
Avrupalılar 16.
Avrupa malları 271.
Avrupa müellifleri 226.
Avrupa müsteşrikleri 226.
Avrupalı seyyahlar 68, 177.
Axa 229, 245.
Ayak takımı 228.
Ayil 86, 132, 155, 156, 157, 166. 188, 190, 244, 245, 246, 275.
*Ayil gurupları 157.
Ayiller gurubu 193.
Ayil sahipleri 228.
Ayil usulü 62, 73, 74, 245.
Ayimağ-yasun 196.
Aymak 199.
Ayniyat 236.

B

Baatur, bagatur 118, 140, 145, 146, 147, 156, 210.
Baba-oğul ittifakı 96.
Bahadır 114, 124, 145, 201.
Bağa noyadlar 251 (*bk. noyad*).
Bahadırlar andı 124 (*bk. and*).
Bahçe 72.
Balık avları 274.
Başbuğlar 145.
Başbuğ-haganlar 121 (*bk. hagan ve hakan*).
Başbuğların ittifakı 129.
Başeğmek 250.
Baş feodaller 171 (*bk. feod ve feodal*).
Baş noyanlar 170 (*bk. noyan*).
Baş rahip 80.
Batı ulusları 185.
Bayağı xaracu 242 (*bk. haraçu*).
Bazilevs 22.
Beğ 149, 157.
Beğlik 112.
Bek 160, 176.
*Beki 79, 80, 81, 92.
Beratlar 262.
Beşik 70.
Beş otok 256 (*bk. Otok*).
Bey 114, 145, 149, 183, 249, 252 (*bk. beğ*).
Beyaz deve 59, 65.
Beyaz elbise 79.
Beyaz (ak) saçlı baba 82.
Beyaz kemik 221 (*bk. kemik*)
Bey damatları 241 (*bk. damat*).
Beygir 244.
Beylerle müsavî tutulanlar 263.
Beyler meclisi 269.
Bibliografi 23.
Bikler (*bk. beyler*).
Bilge (hakîm) 114.
Bin (hezare) 70.

Binbaşı 157, 158, 159, 168.
Binbaşı-noyanlar 155, 163, 205 (*bk. noyan*).
Binlik(ler) 124, 143, 155, 157, 158, 159, 163, 164, 191, 192, 193, 206, 244.
Binlik beyleri 163, (*bk. beğ, bey, bek, bik*).
Binlik noyanları 148 (*bk. noyan*)
Binlik-tımar 205 (*bk. tımar*).
Bogol 126, 140, 176, 267.
Boy 122.
Bozkır 207
Bozkır (step) aristokrasisi 119, 131, 139 (*bk. aristokrasi*).
Bozkır aristokrasi zümresi 114 (*bk. aristokrasi*).
Bozkırlı 34.
Bozkırlı çobanlar 59 (*bk. çoban*).
Bozkırlı kabileler 92 (*bk. kabile*).
Bozkır nomadı 216 (*bk. çoban*).
Bozkurt 81.
Bökö (pehlivan) 114-115.
Budda dini 273.
Budda keşiş (ler)i 237, 238, 255, 256, 265, 266, 267, 268, 269.
Budda keşişliği 265.
Budda kilisesi 217, 264, 266, 268, 279.
Budda manastırları 190, 265, 271.
Budda mezhebi 237.
Budda rahib(ler)i 266, 269.
Budda reisi ruhânîsi 266.
Budda ruhani feodalleri 279 (*bk. feod, feodal*).
Budda ruhânîleri 266, 276.
Budda ulûhiyeti 279.
Budda yüksek rahipleri 268.
Buddistlerin papası 268.
Buddizm 237, 263, 264, 279.
Buddizma 247 (*bk. buddizm*).
Buğra (bk. kara buğra).
Burulmuş koç 171.
Buryat otokları 200 (*bk. Otok*).
Buryat vekainamesi 196, 204, 224, 232, 234.
Bülûga ermiş 236.
Bürokratlaştırmak 276.
Büyük adam 201.
Büyük aile (-oymak) 110, 121, 258. (*bk. darxan, darxan*).
Büyük chancelier 201.
Büyük cereme (anju) 239.
Büyük darhanlar 237.
Büyük efendiler 172.
Büyük han(lar)-hakan 153, 173, 183, 184, 186, 277, 278.
Büyük lamalar 269.
Büyük Moğol han(lar)ı 260, 269.
Büyük Moğol ulusu 131 (*bk. Moğol ulusu*).
Büyük noyan 157 (*bk. noyan*).
Büyük noyanlar 258.
Büyük senyörler 175, 251 (*bk. senyör*).
Büyük senyörlükler 264.
Büyük süzeren 258, 263 (*bk. Süzeren*).
Büyük ulus 149, 151, 228, 232, 248 (*bk. Ulus*).
Büyük Yuan Haganı 220 (*bk. yuan*).

C

Cağan tatarları 191.
Cami-üt-tevarih 148, 158.
Capitaneus 161.
Cariye 247.
Cariye gelin 239 (*bk. gelinlik kız*).
Casak (lar) 174, 257, 258.
Cebe (Zırh) 230.
Cebeci 241.
Ceddi âlâ 78, 80, 94, 200, 239.
Cengâver 201.
Cengiz (han) hanedanı 209, 212, 213, 217.
Cengiz (hanın) ahfadı 207, 215.
Cengiz hanın amcası 148.
Cengiz hanın binlikleri 165.
Cengiz (han) devri 31, 147, 191, 198.
Cengiz hanın göçebe devleti 148.
Cengiz (han) imparatorluğu 147, 152, 193.
Cengiz hanın kalbi 171.
Cengiz han kültü 210.

Cengiz hanın otağı 212.
Cengiz han (ın) soyu 150, 210.
Cengiz han sülâlesi 220, 250.
Cengiz (hanın) tahtı 219, 276.
Cengizîler 34, 183 - 184.
Cengizin bayrağı 261.
Cengizin evlâtlığı 148.
Cengizin hassa ordusu 178.
Cengizin kardeşleri 251.
Cengiz nesli 276.
Cengizin obası 141.
Cengizin vasiyeti 161.
Cengizin yeğeni 164.
Cengiz oğulları 182, 211, 213, 218, 219, 229, 249, 251, 252, 262, 263.
Cengiz soyu 151, 183 (*bk. soy*).
Cengiz sülâlesi 213, 253, 261.
Cengiz yasası 136.
Cer (posta) mükellefiyeti 230, 256.
Cereme 235, 239 - 240, 258, 259 (*bk. anju*).
Cezvitler 30.
Cihaz 89.
Cingsanglar 204.
Cinong 189, 208, 223, 225, 252, 257, 258, 260, 276.
Cinong - hagan 252, 253.
Cinong'un vassalı 252 (*bk vassal*).
Coalition 129.
Coçi Toronları 182.
Codex 37, 39.
Comitatus müessesesi 133.
Consilium 253.
Cömert prens 129.
Cungarların hanı 268.
Curcenler 177.
Curyat avcıları 126.

Ç

Çadır 62, 194.
Çadır - araba 69 (*bk. araba*).
Çadır - ev 61.
Çahar hanı 223.
Çaharlı 34
Çaharların hâkimiyeti 223
Çahar tümeni 223
Çakmaklı tüfek 274
Çay 189
Çevik çobanlar 130 (*bk. çoban*).
Çeyiz 246, 247.
Çırak 267.
Çiftçi 272
Çiftçi Moğollar 273 (*bk. moğol v. s.*)
Çin edebiyatı 206.
Çin eyaletleri 207.
Çin huandisi 184.
Çin hududu 190.
Çin imparatoru 181.
Çin istihsalâtı 220.
Çin kağnısı 275.
Çin kaynakları 171, 220, 223.
Çin kültürü 206.
Çinli (ler) 70, 73, 188, 206, 208, 214, 220, 233, 271.
Çinlileşme 192.
Çin medeniyeti 188.
Çin murabahacıları 271 (*bk. Murabahacı*).
Çin müellif (ler)i 202, 264.
Çinsang (lar) 205, 211, 225.
Çin seddi 57.
Çin sermayesi 190, 271.
Çin sömürgeciliği 271.
Çin şehirleri 206.
Çin tesiri 192.
Çin tüccarları 271, 274.
Çin vassalı 30 (*bk. vassal*)
Çoban göçebeler 189.
Çobanlık 270.
Çobanlık iktisadiyatı 236.
Çoban (bk. bozkırlı çobanlar).
Çuçi hanın timarı 158.

D

Dağ öküzleri 124 (*bk. öküz*).
Dağ sıçanı 67 (*bk. sıçan*).
Dahilî savaşlar 184.
Daiibu 201.

Dalay-lama (lar) 223, 268.
Dalyanlar 273.
Damatlar 209 (*bk. bey damatları*).
Danışma toplantısı 122.
Daranatın mütenasihi 268.
Darhanlık 241.
Darxadlar - Darhat'lar 175, 242.
Darxanlar - Darhanlar 241, 243, 255, 256.
Darugacinler 152.
Dayan hanın ahfadı 227, 251.
Daybu 205.
Day-fu (tay-fu) 201.
Davılar 246.
Defterdarlıklar 267.
Demçi 203.
Demirbaş köle 100 (*bk. köle*).
Demirbaş vassaller 102, 108, (*bk. vassal*).
Demirci 108.
Demirci Körüğü 135.
Demircilik 71.
Demokratik 130.
Derbet beyi 266.
Derebey 148.
Derebeylikler birliği 183.
Deve 275.
Devlet 146, 147, 150, 151.
Devlet - tımar 93.
Devletin dört ricali 257.
Devletlü büyük hagan 223 (*bk. hagan ve büyük hagan*).
Désaveu 217.
Dış pazarlar 277.
Diét 122.
Dişi deve 248.
Dokuz tuğlu beyaz sancak 210 (*bk. sancak*).
Dost (anda) 261 (*bk. anda*).
Dörbön oyratların lamaları 268.
Dörtler ittihadı 226.
Dört oyrat tümeni 197 (*bk.tümen*).
Dört tümen oyrat (lar) ı 197, 226.
Dul kadın - karı 118, 148, 159, 163.
Düçina 245.
Düğün 117.
Dükkân 274.
Dünür 77.
Dünya piyasası 274.
Dünyevî feodaller 267 (*bk.feodal*).
Dzaysang (lar) 199, 202, 209, 224, 253, 258.

E

Ecen 87, 167.
Ecnebi 94.
Efendi 98, 112, 114, 125, 134, 149, 167, 175, 228, 230, 235, 258 (*bk. bey ve noyan*).
Efendi - beyler 108 (*bk. bey*).
Efendi - sahip 256 (*bk. sahip*).
Ejen 168, 229, 238 (*bk. Ecen*).
Ekâbir 202.
Ekin 73.
Ekstensif Çobanlık 278 (*bk. çoban*).
Ekzogami 13, 14, 92, 192.
Elçi 50, 141, 204, 255, 256.
El yazma (sı) 24, 33, 34, 35.
Emir 257, 267.
Emir-Sayd 241 (bk. Sayd).
Erazi 147, 167 (*bk. arazi*).
Erkek evlât 169.
Erketen 234.
Ermeni 23.
Ermeni müellifleri 26.
Erzak 171.
Eski büyük senyörlükler 279 (*bk. senyör*).
Eski Buddizm 264 (*bk. Budizm*).
Eski Cermen 133.
Eski çinsanglar 256.
Eski Gin hükümdarları 177.
Eski hassa kıtası 234 (*bk. hassa v. s.*).
Eski kürgenler 212.
Eski Moğolbaşbuğu 139, 142, 144, 145 (*bk. moğol ve başbuğ*).
Eski Moğol camiası 118.
Eski Moğol kabilesi 177 (*bk. moğol*).
Eski Moğol muhafızları 137, 142 (*bk. muhafız ve moğol*)

Eski Moğol nökerleri 139, 141, 142, 143, 155 (*bk. nöker ve moğol*).
Eski Rus eserleri 146.
Eski Rus muhafızları 133 (*bk. muhafız*).
Eski Rus prensleri 133.
Eski Rus ülkesi 141.
Eski sayd'lar 251, 252, (*bk. sayd*).
Eşkiya çeteleri 123, 155.
Eşraf 265,
Excellens, nobilis 202.
Ev (aile) adamları 103, 141, 142, 145.
Ev-çadır 114 (*bk. çadır*).
Ev sahibi 231.
Ev uşakları 228, 239, 242, 251 (*bk. uşak*).
Evler yüklenen arabalar 74 (*bk. araba*).
Eyer 71.

F

Farsça 20, 133.
Fsrsça metin 19.
Fars şîvesi 209.
Fena-kötü 242.
Feod (feodum) lar 156, 203, 236, 244, 250, 251, 278, 279.
Feod-mukataa 251.
Feodal aristokratlar 264, 265, 266, 278.
Feodal aileler 251 (*bk. aile*).
Feodal Buda keşişleri 263.
Feodal cemiyetler 279.
Feodal-domeniel 203.
Feodal efendiler 254, 255.
Feoadal harpler 247, 264.
Feodalin albanı 253.
Feodal istibdad 247.
Feodalite 27, 36, 107, 213, 260.
Feodalite ananeleri 237,
Feodalite Avrupası 229.
Feodalite esasları 255.
Feodalite kanunları 235.
Feodalite nizamı 278.
Feodalite rejimi 260.
Feodalizm 14, 16, 146, 165, 181, 278.
Feodal-kabile zihniyeti 211.
Feodaller 157, 201, 203, 205, 207, 209, 211, 213, 239, 249, 253, 255, 260, 262, 265, 266, 278. 269, 276, 277, 278.
Feodaller sınıfı 249.
Feodalleşme (feodalizasyon) 156, 182.
Feodal mahfilleri 279.
Feodal Moğolistan 377.
Feodal sayd'lar 220, 242.
Feodal senyör 168, 172, 242, 249, 251, 252, 258, 261, 267.
Feod sahibi 218.
Feodal sülâlesi 278.
Feodal-süzeren 276 (*bk. Süzeren*).
Feodal şehzadeler 213.
Feodal tayciler 222.
Feodal vassaller 262, 263.
Feodatus 40, 229.
Ferdî avcılık 66 (*bk. avcı*).
Ferman 159.
Fidyei necat 236.
Filolog 49.
Firarî 248, 249.
Fransız 29.
Fransızca 26, 48, 49, 50.
Fransızca tercümesi 19.
Fratriya 199.
Fuhuş 273.

G

Garbî Avrupa Feodalleri 263 (*bk. feod ve feodal*).
Garbî Moğollar 193 (*bk. moğollar*).
Garbî Uluslar 198 (*bk. Ulus*).
Gelinlik kız 64.
Gelinlik ve güveylik yolu 77.
Gece bekçileri kıtası 179 (*bk. muhafız kıtası*).
Geçici (éphémère) başbuğlar 123 (*bk. başbuğ*).
Gin hükümdarı 177.
Gin milleti 177.
Göçebeler 220.

Göçebe ailesi (ayili) 198 (*bk. aile.*)
Göçebe avcılar 189 (*bk. avcı*).
Göçebe ayillar 155, 193 (*bk. göçebe ailesi*).
Göçebe çoban Moğollar 59.
Göçebelik 272.
Göçebe devlet imparatoru 125.
Göçebe feodalizmi 276.
Göçebe Moğollar 154, 177, 206 (*bk. moğollar*).
Göçebe Moğol evi 171.
Göçebe Moğol senyörü 168.
Göçebe Türk (ler) 185, 187 (*bk. Türk*).
Göç sahası 275.
Göçebe senyörlük 203 (*bk. senyör*).
Grant Kaan 166 (*bk. hagan ve hakan*).
Güzel kız 116 (*bk. gelinlik kız*).
Güzel meral 84.
Güvey 78.

H

Haan 122, 123, 125, 145, 146, 147.
Haanlık 124, 223.
Hagan 221, 223, 225, 227, 247, 250, 251, 253, 256, 263, 265.
Hakan 125, 193, 269.
Hakikî albatu'lar 238 (*bk. albatu*).
Hakikî haracu 242 (*bk. haracu*).
Hakikî Jad 94 (*bk. jad*).
Hakikî köleler 239 (*bk. köle*).
Hakikî noyan 252 (*bk. noyan*).
Hakim 114.
Hâkim - bey 112 (*bk. bey, beğ*).
Halha beyi 254, 256, 268 (*bk. bey*).
Halha Feodal (senyör) leri 232, 269, 278 (*bk. feodal ve senyör*).
Halha hanları 269 (*bk. han ve hagan v. s.*).
Halha ḫoşunu 198.
Halha kanunnamesi - kanunları 256, 268 (*bk. kanunname*).
Halha meclisi 245 (*bk. meclis*).
Halha nutuk'ları 232.
Halha otog'ları 195 (*bk. otog, otok*).
Ḫalḫa ulusu (milleti) 228.
Halha tümeni 228.
Halk 147, 151, 167, 197.
Halka 62.
Halk - devlet (ulus) 150 (*bk. devlet*).
Halk - tımar 147 (*bk. tımar*).
Han 123, 124, 150, 226, 258 (*bk. hagan ve hakan*).
Hanlar (Haanlar) 98, 127, 145, 225, 255, 276 (*bk. hagan ve hakan*).
Han - baba 149.
Hancin - lama 203.
Han damatları 175 (*bk. damat*).
Han - huandi 185, 206.
Han imparator 154.
Hanlık 247, 279.
Hanlık müessesesi 124.
Han sülâlesi 169.
Hara bu'ra 65.
Haraç 262.
Haraçu 176 (*bk. bayağı Xaraçu*).
Harcırah 259.
Harezmîler 191.
Haricî işler kamarası 38.
Harp günleri 124.
Hasarın ahfadı 219, 222, 225, 251, 260.
Hasar sülâlesi 251.
Hass 151.
Hass, mukataa 208 (*bk. tımar*).
Has (timar) 87.
Hassa kıtaları 179.
Hassa (muhafız) alayları 146.
Hassa ordusu 176, 178, 180 (*bk. ordu*).
Hâs ulus 149, 173.
Hassa yüzbaşıları 161 (*bk. yüzbaşı*).
Haşarı atlar 116 (*bk. at*).
Hayvanatı kazîme 66.
Hediye 77, 89, 266.
Hezare 155, 163 (*bk. binlik*).
Hindular 265.
Hisse (Xubi) 173.
Hiyerarşi 209.
Hizmet mükellefiyeti 238.
Hommage 250, 253.

Homagium 136, 153, 160.
Hominium et fidelitas 238.
Hon tayci 208, 225.
Hong 207.
Horon'lar 188.
Hoşuci 201, 204.
Hoşun 39, 195, 198, 224, 241, 257, 258, 269, 275, 279.
Hoşun başı - askerî senyör 201.
Hoşut keşişleri 268.
Hoton 62, 245, 275.
Hoton ağası 245.
Hristiyanlar 191.
Huildarın bini 159.
Huildarın binliği 163.
Huildarın dul karısı 148, 159, 163.
Huildar secen binlgi 158 (*bk. binlik ve hezare*).
Hüna 207.
Hurultay 122, 150, (*bk. Kurultay*).
Hutuhta 269.
Hükümdar 116, 123, 125, 176, 209.
Hükümdar — bey(ler) emîrler 257, 258, 259.
Hükümdar (haan) 124 (*bk. haan, hakan, han*).
Hür kabileler 146.
Hür Moğollar 102, (*bk. moğol*).

I

Ikta 147, (*bk. timar*).

İ

İaşe 171.
İçoğlan 234.
İç ulu beyi 161, (*bk. ulubey ve bey*).
İdare altında bulunan 239.
İdare işleri 253.
İdare ve diyanet işleri 255.
İdarî 246.
İkişer yüzlük taksimatı 244.
İlâh 265.
İlâh-efendi 265 (*bk. efendi*).
İlk karısı 249.
İmparator 125, 150, 158, 212 (*bk. hagan hakan han*).
İmparatoriçe 115, 212.
İmparator damad (lar)ı 212, 216 (*bk. damad*).
İmrahor 234.
İmtiyazlar 262, 266.
İnge 150.
İnsanlar (ulus) 230 (*bk. ulus*).
İntikam müessesesi 92.
İnvestiture 153, 159 (*bk. ikta. timar*).
İpek çepkenli 260.
İran dilleri 194.
İran hükümdarı 20.
İranlılar 191.
İranlı tarihçi 18.
İran minyatürü 153.
İran müverrihi 100, 127, 149, 158, 165, 168.
İrgen - kabile 122 (*bk. kabile*).
İrsî sahib'i 228 (*bk. sahib*).
İslâm 20, 23.
İslâm dîni 185.
İslâm kültürü 184.
İslâm müellifleri 25.
İslâm şehir medeniyeti 185.

J

Jad 94, 97.
Jaiisang 204.
Jalau 108.
Japon 28, 271.
Jinong müessesesi 208.
Jonom 208.
Juridiction 237, 257.

K

Kabile 67, 93, 110, 122, 132, 133, 139, 147, 193, 245, 275.
Kabile başbuğu 145 (*bk. başbuğ*).
Kabile birliği 122.
Kabile hayatı 43.
Kabile - irgen 121, 122 (*bk. irgen*).
Kabile - klân 146.
Kabile kült'ü 78.
Kabile melik'i 126.

Kabîle milisi 140.
Kabîle milis ordusu 139.
Kabîle - obox 96. 110.
Kabîle - oymak 163 (*bk. oymak*).
Kabile reisi 202
Kabîle şu'raları 122, 123.
Kaçan 235.
Kadın ceddi âlâ 210.
Kadın efendi 218.
Kahramanlık epopesi 21, 132.
Kâhin 264-265.
Kâhin-başbuğ 80 (*bk. başbuğ*).
Kalım 238.
Kalmuk hanı 47.
Kamçı darbesi 239, 241.
Kamp 61, 62, 69, 90.
Kamp (küriyen) 101. (*bk. kuriyen*).
Kamp-ordugâh 245.
Kan akraba (agnat) 75 (*bk. agnat*).
Kanda'vası 85, 92.
Kan gütme 247.
Kan kardeş 76, 77 (*bk. kardeşleme*).
Kanlı bıçak Curkiler 123.
Kanlı kurbanlar 265 (*bk. kurban merasimi*).
Kanunlar mecmuası 47.
Kanunname 255, 256.
Kapalı araba 69 (*bk. araba*).
Kap-kacak 70.
Kara araba 92 (*bk. araba*).
Kara buğra 65.
Karaca 57.
Kara halk 108, 120, 145, 228, 269 (*bk. halk ve ulus*).
Karakorum yazıtları 186.
Kardeşleme müessesesi 95.
Karga 138.
Karargâh 194.
Kasaba 72.
Kavim 112, 122, 177, 226 (*bk. ulus*).
Kayak 58.
Kayınlar 163.
Kaynaklar 18, 29, 46.
Kayış 70.
Kazak - Kırgız 15, 30 (*bk. kırgız*).
Keçe 70.
Keçe çadır 62, 68, 132 (*bk. çadır*).
Kemik 100, 192, 200 (*bk. soy ve beyaz kemik*).
Kemirici hayvanlar 66, 67.
Kenevir 73.
Kergüd 191.
Kereit başbuğu 131.
Kereit bahadırı 136.
Kereit halkı 148.
Kereit Hanı 137.
Keremücin 59.
Keşiş 237, 247, 252, 265, 267, 268, 269.
Keşiş sürülerinin çobanı 266 (*bk. çoban*).
Kıdemlilik 81.
Kılıç 71, 242.
Kılıççı (ustalık) 138.
Kımız 105, 181.
Kıpçak 185.
Kırgız 191.
Kırk Moğol 226 (*bk. Moğol v. s.*)
Kırk Moğol tümeni 226 (*bk. tümen*).
Kırmızı cebeli 260 (*bk. cebe*).
Kırmızı kalpaklılar tarikatı 237.
Kız (gelin) 77 (*bk. gelin*).
Kız çeyizi 235 (*bk. Çeyiz*).
Kıskaç 248.
Klan 113, 133, 139.
Klâsik Çin dili 206.
Koç (*bk. burulmuş koç*).
Kognat 78, 92.
Kolordu, fırka 194 (*bk. tümen*).
Komplo 153.
Komşu feodaller 250 (*bk. feodal*).
Kontayşa 225.
Konur at'ı 133 (*bk. at*).
Koruk 231.
Koruk'lar - memnu mevkiler 169.
Koşum 71.
Koybalca 194.
Koyun ve kuzu çobanları 129.
Köbegün 150. 151, 167, 169.
Kökücü 136.

Köle 98, 100, 141, 177, 228, 242.
Köle Çinliler 227 (*bk. Çin v. s.*).
Kölelerin kölesi 100.
Köle uşaklar 93, 106.
Köleye köle 241.
Köşk 72.
Kronik 37.
Kronoloji 32.
Ksilografi 36.
Kul, köle 238 (*bk. köle*).
Kulübe 73, 273.
Kumaş 71.
Kurban merasimi (ayini) 82, 117.
Kuren (küriyen) 154, 188 (*bk. küriyen*).
Kurultay 170, 233 (*bk. Kurultay*).
Kurut 88.
Küçük erkek evlât 167.
Küçük feodal 278 (*bk. feodal*).
Küçük feod sahibi 252(*bk. feod*).
Küçük sanatlar 273.
Kült 14, 209, 265.
Küren (camp) 61, 90, 142, 145 (*bk. küriyen ve kuran*).
Küriyen, küryen (kamp) 62, 63, 132. 166, 171.

L

Lama (lar) 256, 265, 267, 269, 279, (*bk. büyük lama*).
Lamaların şakirdleri (shabi) 267.
Legdan hanın oğlu 276.
Len 156, 157, 160, 163, 167, 173.
Levha 159.
Lüks eşya 71.

M

Mâderşâhi 78.
Mahkeme 235, 258.
Mahkeme kararları 258.
Mahrem dost 142 (*bk. dost ve anda*).
Malikâne 147, 172.
Malikâne - feod (u) 279 (*bk. feod va feodal*).
Manastır 230, 266, 267, 279.
Manastır muhafızları 231, 266 (*bk. muhafız*).
Mançu 34, 38, 190, 271, 272, 275.
Mançular 267, 271, 275, 276, 277, 278, 279.
Mançu devleti 270.
Mançu devri 276.
Mançu dili 204.
Mançu hükûmeti 267, 272.
Mançu imparatoru 232, 270, 276, 277, 279.
Mançu imparatorları 39, 274, 276, 277.
Mançu imparatorluğu 190.
Mançu imparatorluk hanedanı 276.
Mançu Moğolları 275.
Mançu sarayı 277.
Mançu saray ricali 270.
Mançu siyaseti 277.
Mançu ve Rus devletleri 272 (*bk. Rus*).
Manevî evlât 96 (*bk. evlât*).
Manevî oğul 125.
Manhut askerleri 163.
Manhut kıt'ası 140.
Maral geyik (Meral geyik) 57.
Marangozluk 71.
Mazbata 47.
Meclis 253.
Medel 239.
Medenî ülkeler 277.
Medicineman 264.
Mehri müeccel 246.
Melce 226, 269.
Memur 36.
Memur - Saydlar 240 (*bk. Sayd*).
Menedilmiş yer - Koruk 231 (*bk. Koruk*).
Mergen 140.
Merkezî hükûmet 278.
Merkit başbuğları 130 (*bk. başbuğ*).
Meşru efendiler 137.
Meşru - irsî haklar 125.

Metbu kabîle 101.
Mıntıka hanları 251 (*bk. han, hakan vs.*).
Mıntakavî meclisler 253 (*bk. Meclis ve kurultay*).
Mısırlı müellif 25.
Mızrak 260.
Miğferli 241, 260.
Min (g) sülâlesi 32, 188.
Min devri 220.
Mirahur 63.
Miras köleler 131.
Moğol 13, 16, 25, 26, 28, 65, 73, 87, 170, 193, 194, 226, 227, 232, 254, 261, 271.
Moğol âdetleri 140.
Moğol ahalisi 178.
Moğol âlemi 251, 254, 275.
Moğol an'aneleri 119.
Moğol aradları 230 *(bk. arad kütlesi)*.
Moğol aristokrasisi 130, 206. (*bk. aristokrasi*).
Moğol aristokrasi zümresi (sınıfı) 121, 128.
Moğol askerleri 183, 184, 191 (*bk. asker*).
Moğol askerî senyörleri 168 (*bk. askerî senyör ve senyör*).
Moğol avamı 170, 176, 178, 237 (*bk. avam*).
Moğol avcıları 274, (*bk. avcı*).
Moğol ayanı 279.
Moğol bahadırlar 67 (*bk. Bahadır*).
Moğol başbuğu 142 (*bk. başbuğ*).
Moğol beyi (leri) 40, 182, 186, 259, 265 (*bk. bey*).
Moğol budizması 264.
Moğol büyük hanı (hakanı, haganları) 181, 276, 277 (*bk. büyük han*).
Moğolca fermanlar 32 (*bk. ferman*).
Moğolca mektup 32.
Moğol cemiyeti 146, 176, 181, 182, 190, 211, 263, 264, 277.
Moğol Çin yadigârı 129.
Moğol demokrasi hareketi 128.
Moğol destanları 231, 261, 263.
Moğol devleti 157, 195.
Moğol devleti yazısı 206.
Moğol dili 13, 26, 206, 207.
Moğol edebiyatı 32, 279.
Moğol epik eserleri 26.
Moğol feodal (ler)i 172, 176, 190, 213, 218, 227, 228, 235, 251, 253, 255, 257, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 276, 277, 279.
Moğol feodal aristokrasisi 228, 249 (*bk. aristokrasi*).
Moğol feodal beyleri 185.
Moğol feodal birlikleri 275.
Moğol feodal cemiyeti 161, 229.
Moğol feodal senyörü 241, 253, 259 (*bk. senyör*).
Moğol feodalizmi 261, 277.
Moğol fütuhatı 15.
Moğol göçebeleri 169, 225, 273, 275, 276.
Moğol göçebe askerleri 184.
Moğolistan halk cumhuriyeti 13.
Moğol hanı (hakanı) 138, 153, 160, 208, 211, 213, 216, 220, 221, 223, 250.
Moğol hanlıkları 147, 223.
Moğol han huandisi 206.
Moğol harfleri 20.
Moğol hayatı 168.
Moğol hukuku 45.
Moğol içtimaî bünyesi 181.
Moğol ihtilâli 13.
Moğollar iktisadiyatı 214.
Moğol imparatorluğu 15, 85, 166, 183, 195, 216.
Moğol imparatoru 152, 157, 171, 172, 173, 276.
Moğolların cihan imparatorluğu 195.
Moğolistan cümhuriyeti 13.
Moğol kabilesi 75, 92. (*bk. kabile*).

Moğol kabileleri 13, 15, 100, 119, 144—145, 147, 150, 191, 192, 246, 275.
Moğol kadınları 273.
Moğol kanunnamesi 182, 195, 224, 246 (*bk. kanunname*).
Moğol kaynakları 213, 221, 226.
Moğol keçe çadırı 273 (*bk. keçe ve çadır*).
Moğol lehçeleri 194.
Moğol metni 20, 236.
Moğol milleti 191, 195, 197, 208, 210. 214, 227.
Moğol müverihi 209, 212, 213, 215, 216, 227, 248, 256, 257.
Moğol muhafız-silâhşorları 133.
Moğol noyon'u(ları) 160, 174, 178, 279 (*bk. noyan ve noyon*).
Moğol ordusu 158, 178, (*bk. ordu*).
Moğol otoğu 193, 196, 198, 202, 203, (*bk. otok*).
Moğol oymağı 150, 200, 203.
Moğol-oyrat kanunları 256.
Moğol pazarı 220.
Moğol prensleri 209.
Moğol reisleri 166, 171, 202.
Moğol ricali 204, 205.
Moğol rivayetleri 210.
Moğol saydları 219, 221, 225, 232 (*bk. sayd*).
Moğol senyörleri 172, 235, 249, (*bk. senyör*).
Moğol soyu 150.
Moğol sülâlesi 197.
Moğol şehzadesi 198. 183, 203, (*bk. şehzade*).
Moğol tarihi 14, 27, 133.
Moğol tarihî eserleri 31.
Moğol tercümeleri 202.
Moğol ulusu 223, 227 (*bk. ulus*).
Moğol unsuru 15, 229.
Moğol vakayinameleri 31, 203, 212, 218, 251, 261.
Moğol Yuan (han) sülâlesi 72, 276 (*bk. Yuan*).
Moğol yüksek devlet memurları 204.
Mongolist 55.
Muahhar moğol kanunnameleri 255 (*bk. moğol kanunnamesi*).
Muhacir-kolonist 272.
Muhafız (sanban) 179, 206 (*bk. sanban*).
Muhafız (kıt'ası)-sanban 133, 143, 145, 178, 179.
Muharipler 116.
Muharip-asker 142 (*bk. asker*).
Mukataa 147, 149, 151, 169, 206, 208, 223, 227, 250, 251, 258 (*bk. ikta ve tımar*).
Mukataa hoşunlar 242 (*bk. hoşun*).
Mukataa (tımar) 124.
Mukataa-tümenler 223 (*bk. tümen*).
Mukataa ulus 151, 157, 158, 173 (*bk. ulus*).
Murabahacı ticaret sermayesi 186.
Murahhas 234, (*bk. elçi*).
Mutasarrıf 259.
Mutlakiyet 222.
Mübaşir 204, 259.
Mübaşirlik 234.
Müdür(ler) 141.
Mühür(ler) 262, 276.
Mühürdar 201.
Mükellefat 204.
Mülk-halk 147.
Mümessil memurlar 241 (*bk. memur*).
Müslüman 186.
Müslüman tüccarları 72.
Müstakil tümenler 139.
Müsteşrik 49.
Müşavere işleri 260.
Müttefikler 118.

N

Naip, regent 202.
Naturel iktisat 71, (*bk. moğol iktisadiyatı*).
Nayman han 126.
Nayman seferi 155.
Nazır 204.

Nesep cetveli 119.
Nişan-damga 89, 91 (*bk. damga*).
Nişancı 114, 201.
Noyan 134, 140, 142, 145, 147, 148, 149, 156, 157, 161, 168, 169, 175, 221, 224, 228, 234, 235, 238, 240, 251, 252, 255, 257, 258, 259, 265, 276 (*bk. beğ, bey ve binlik*).
Noyan-feodaller 180 (*bk. feodal*).
Noyanın mümessili 259.
Noyanların serfleri 239.
Noyan-efendi(ler) 109.
Nöbetçi uşaklar 234. (*bk. uşak*).
Nöker-Nökör 111, 114. 117, 118, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140. 141, 144, 146, 149.
Nökerlik müessesesi 145.
Nöker silâhşorlar 138, 145.
Nökörlük 114, 135.
Nutuk 151, 167, 169, 200. 232, 275.
Nutuğ-yurt 152.

O

Oba-obaq-omag-omaq 74, 86. 110, 132, 145, 194, 245, 246, 275 (*bk. obaq, ve omg ve omaq*).
Oba-ayil (ler) 101, (*bk. ayol*).
Oba gurupları 246.
Oba-karargâh 188 (*bk. karargâh*).
Obok 75, 192.
Obox - kabile 108 (*bk. kabile*).
Obox - soylar 122 (*bk. soy*).
Ocaklar - büyük aileler 114 (*bk. aile*).
Odacılar 141.
Odağ - çadır, karargâh 194 (*bk. çadır ve karargâh*).
Odcigin 87, 149.
Oğul 150 (*bk. manevi evlât*)
Ok 71, 242, 261, 274.
Okçu 138.
Okçular 251.
Omok 192.
On binlik 157, 193.
On delikanlı 245 (*bk. delikanlı*).
Onnigutların saydları 193 (*bk. sayd*).
Ong 219.
Ongon 80, 81.
Ongut askeri 163 (*bk. asker*).
Ongutların hükümdarı 162 (*bk. hükümdar, hagan v. s.*).
Onluk 157, 244.
Ordos beyleri 252.
Ordos prensi 31.
Ordos cinongu 257.
Ordu 74, 139, 195, 205.
Ordu beyleri - Noyad 146 (*bk. noyan*).
Ordugâh 186.
Orman kabileleri 56, 165 (*bk. kabile*).
Ormanlı avcı 92 166 (*bk. avcı*)
Orta asya müslümanları 191.
Orta Asyanın göçebeleri 155.
Orta çağ 141.
Orta çağ Avrupası 142, 218, 229, 253.
Orta çağ Fransası 228.
Orta çağ Moğolistanı 239.
Orta grup 241.
Orta Moğol lehçeleri 184.
Orta zamanlar 19.
Osmanlı 195.
Otag 194, 210.
Otok 191, 192, 193, 195, 197, 199, 203, 222, 226, 232, 244, 251, 252, 257, 267, 271, 275 (*bk. beş otok*).
Otok - Hoşunlar 198, 202 (*bk. hoşun ve oymak*).
Otok - Hoşun sahipleri 228.
Otokrâtik 221.
Otok senyörleri 203, 225 (*bk. senyör*).
Oturan askerler 194 (*bk. asker*).
Oymak 67, 75, 76, 147, 148, 199, 200, 203, 225, 232, 241, 251, 257, 267, 279.
Oymak - aile 196 (*bk. aile*).
Oymak - otok 200 (*bk. otok*)
Oymak reisleri 133.
Oyrat aristokrasisi 216 (*bk. aristokrasi*).
Oyrat asker (ler) i 163, 226.

Oyrat başbuğu 129 (*bk. başbuğ*).
Oyrat beyi 35, 254, 260, 261, 266 (*bk. bey*).
Oyrat birliği (*ittihadı*) 226.
Oyrat esareti 249.
Oyrat halkı 268.
Oyrat Hanları 268.
Oyrat hotonu 245.
Oyratların hükümdarı 162.
Oyrat kavminin binliği 163 (*bk. binlik*).
Oyrat noyanları 221, 253, 260 (*bk. noyan*).
Oyrat reisi 162.
Oyrat saydları 215
Oyrat senyörü 227, 261.
Oyrat tayşisi 212, 216, 217, (*bk. tayşi*).
Oyrat vekayiname-biografya'sı 254, 258.
Oyrat yazı dili 208
Oyrat zaysangları 225

Ö

Ögedey'in ulusları 182 (*bk. Ulus*).
Öküz 275.
Öncü müfreze kumandanı 201.
Örf hukuku 174.
Öz ana 246.
Özbek 15.
Öz yurt 168.

P

Padişah 123, 124, 125 (*bk. impr. hagan v. s.*).
Paleografik 20.
Para 72.
Parlemento 122 (*bk. kurultay, meclis*).
Patriarkal 92, 209, 246 (*bk. pederşahi*).
Pederşahî 77, 92.
Pekin neşri 34, 35.
Postacı 141.
Posta istasyonu teşkilâtı 187.
Posta işletmeleri teşkilâtı 255.
Posta ve mekkâre işletmesi 256.
Prens - süzerenler 198 (*bk. süzeren*).
Prenses 115.
Pul 260.
Pulatçı 195.

R

R (e) âya 178, 202, 235.
Refah 186, 277.
Reis 161, 162, 168, 202.
Reisi ruhânî 267.
Renk (*bk. beyaz, siyah vs.*).
Resmî evrak 47.
Resmî vesikalar 47.
Ricâl 202, 221.
Ruhanî 31, 36.
Ruhban 266, 267.
Rus 70, 271, 272.
Rus bayrağı 271.
Rus devleti 270, 271.
Rus hâkimiyeti 271, 272.
Rus harfleri 20.
Rus hükûmeti 14, 244, 272.
Rusça tabı 27.
Rusça tercümesi 19, 20.
Rus tüccarları 274.
Rus memuru 41 (*bk. memur*).

S

Sadak 212.
Sadakat yemini 153.
Sağ kol 222, 261.
Sağ kolun ulu beyleri 161.
Sağ kolun saydları 229.
Sahibi - ejeni 173. 203, 229.
Sahibinin ruhu (sü, sür) 210.
Sahip 90, 120, 235, 239.
Sahip (hakim) soy - urux 108.
Sahip kıran 100.
Samur 58, 59.

Samur derisi ile örtülü beşik 120(*bk. beşik*).
Sanban 179 (*bk. muhafız*).
Sancak 39, 47, 210.
Sancaktar 261,
Saray 72.
Sarı kalpaklılar 247, 263, 264.
Sarı kalpaklılar tarikatı 237.
Sarı kilise 34.
Sartlar 191.
Satış memurları 274 (*bk. memur*).
Satış merkezleri 189.
Savaş 109.
Saybu 242.
Sayga 57.
Sayd (sayid) 202, 213, 214, 215, 221, 222, 224, 225, 234, 240, 242, 252, 253, 256, 261, 262, 268.
Sayid feodaller 205.
Sayn serdenge 260.
Sayin 202.
Sayın kümün 241.
Sefer sarayı 74.
Sefir 204 (*bk. elçi ve murahhas*).
Semer 187.
Senyör 114, 157, 167, 169, 221, 248. 254, 256, 278.
Seök (kemik) 192 (*bk. kemik*).
Serbest adam 175.
Serdar 88.
Serf 101, 228, 235 (*bk. köle*).
Serf vassal 93, 114, 135, 140, 228, 238, 267, 276 (*bk. vassal*).
Serf vassalite 146.
Serpuş 262.
Servus 101, 230.
Seyyah 50.
Seyyahatname 49.
Sıçan 138.
Sığınak 248.
Silâh 71.
Silâh imalâtı 273.
Silâhşör - vassal 172 (*bk. vassal*).
Silâhşör nökötler 132 (*bk. nöker*).
Silsile-i meratip 209 (*bk. hiyerarşi*)
Sincap 58, 59.
Sincapcı (Sincap avcıları) 59.
Sinni bülûğ 260.
Sinolog 23, 29.
Siourqal 172.
Siyah araba 58 (*bk. araba*).
Siyah bayrak 261 (*bk. bayrak*).
Siyah çadır 58 (*bk. çadır*).
Siyah (kara) kemik 221.
Siyahlar sahibi 58 (*bk. sahip*).
Siyah samurlar 59.
Shabi 267, 268.
Soğud kültürü 194.
Sol kol 222, 262.
Sol kolun ulu beyi 161 (*bk. ulu bey ve bey*).
Sol tümenler 197 (*bk. tümen*).
Son Moğol kaynakları 223.
Sosyolojik 43 - 44.
Sosyolog 48, 51,
Soy 147, 150, 151, 208 (*bk. kabile*).
Soydaş - Uruxdaş 122.
Soy - kabile 126.
Soy - obox 121, 122 (*bk. obox*).
Soy şurâları 122.
Soy - yasun 92 (*bk. yasun*).
Sub commenda 248.
Sub protectio 248.
Sulh günleri 124.
Sultan 148.
Sun elçisi 23 (*bk. elçi. murahhas*).
Süngü 71.
Sürek avı 66 (*bk. avcı kabile*).
Süt mahsulleri 65.
Süzeren 101, 125, 126, 153, 250, 253, 256, 258.
Süzerenite 223. 232.

Ş

Şabi 267, 269.
Şahane menşe sahibi 80.
Şahin ile avcılık 66 (*bk. avcı*).
Şairler 67.
Şahit 236.
Şakirt (shabi) 267 (*bk. shabi*).

Şaman 37, 121, 264, 265.
Şamanizm 80, 264.
Samanlık 80, 93.
Şarap sofrası 261.
Şaraptar 102.
Şark müellifleri 226.
Şarkî moğollar 184, 192, 193, 216, 226 (*bk. moğol*).
Şarkî moğol sayd'ları 217 (*bk. sayd*).
Şarki moğolların tarihi 32.
Şecere 75.
Şehir 72.
Şehirli moğollar 273.
Şehzade 158, 167, 207, 209, 253.
Şimdiki moğollar 150 (*bk. moğol*).
Şövalye 252.
Şövalyelik 21, 261.
Şu'ralar 122.

T

Taaddüdü zevcat 249.
Tabiîyet 99.
Tabib 264.
Tabunang(lar) 209, 224, 240, 242, 249, 251, 252.
Tahsildar 205.
Taiishi-tayji-tayci 140, 209, 211, 212, 213, 221, 224, 226, 242, 247, 248, 251, 252, 258, 260, 263, 276 (*bk. tayşı ve tayci*).
Taiivu-taiibu 201.
Talan 109
Talebe 266, 267.
Tanrı 179, 213.
Tarikat talebeleri 266.
Tarla sıçanları 67 (*bk. sıçan*).
Tatar(lar) 117, 171.
Tayciler 201, 207, 209, 221, 223, 225, 227, 251, 252.
Tayçiut reisleri (beyleri) başbuğları 126, 137.
Tay-fu 201.
Tayşi 147, 201, 202, 204, 208, 209, 211, 213, 222, 227, 256 (*bk. tayşı ve tayci*).
Tebaa 147 (*bk. reaya*).
Teleut 194.
Tenasüh 265.
Tevcih 153 (*bk. investiture*).
Tezgâh 274.
Tımar(lar) 82, 147, 148, 150, 155, 156, 167, 250, 251 (*bk. ikta ve mukataa*).
Tımar binlikler 160.
Tımar-ulus 154.
Tımar-malikâne 172.
Tımar sahibi 14.
Tibet Buddizmi 279.
Tibet edebiyatı 31.
Tibet eseri 247,
Tibet kaynakları 37.
Tibet metinleri 211.
Tibet müverrihi 268.
Tibet ruhanileri 265.
Tibet ruhanisi 223.
Tibet seyahatı 203.
Tibet tarihî eserleri 31.
Toluy'un sülâlesi 182.
Tonguz lehçeleri 194.
Toorilin binliği 159.
Toprak (arazî) 193 (*bk. arazi*).
Totemizm 84.
Tören 254.
Tüfek 243, 244, 274.
Tümen 157, 191, 193, 195, 197, 198, 199, 226.
Tümen başı 157, 158, 159.
Tümen komutanlığı 124.
Tümen sahipleri 228.
Türbe (otağ) 68.
Türk 17, 18, 191, 194.
Türkçe 17, 133.
Türk kavimleri 15 (*bk. kavim*).
Türkleşmiş moğol kabileleri 214.
Türkleşmiş orta asya moğolları 199.
Türk menşei 186.

U

Ufak feodaller (sınıfı) 243, 278 (*bk. feodal*).

Ufak memurlar 241 (*bk. memur*).
Ufak taycı 251 (*bk. taycı ve tayşı*).
Ufak tüccarlar 274.
Ukraynalı 272.
Ulu beyler 161 (*bk. bey*).
Ulus(lar) 93, 147, 149, 151, 167, 193, 195, 198, 275.
Ulusların beyzadeleri 160.
Ulus-tümen 195, 196, 197, 202, 208,
Ulus sahibi 153.
Umak 110.
Un 59.
Unagan bogol 118, 129, 131, 135, 146, 148, 149, 150, 163, 176, 177, 180.
Unagan bogol müessesesi 148.
Umagan bogol teşkilâtı 155.
Urga hutuhtası 254, 268, 269, 278.
Urgan 70.
Uruğdaş 99.
Uruğlar 99.
Uruxlar 108, 118.
Urux - kabîle 140.
Uryanhatlar aristokrasisi 120 (*bk. aristokrąsi*).
Usta nişancı 113 (*bk. nişancı*).
Usurpateur 123.
Uşak 98, 107, 109, 137, 177, 266.

V

Vahşi âdet 248.
Vahşî örf ve âdetler 265.
Vali 152.
Van 207,
Vasiyetname 246.
Vassal 112, 121, 126, 131, 135, 146, 148, 149, 157, 177, 235, 260, 263.
Vassal - feodal 277 (*bk. feodal*).
Vassal - Noyonu 162 (*bk. noyon*).
Vassalaj - Vassalite 147, 154.
Vassalların vassalı 151 (*bk. vassal*).
Vassal - feodal senyörler 254.
Vassallık 99,
Vassallık münasebetleri 147.
Vassalus 40, 229.
Vecizeler 145, 160, 161.
Vekayinameler 31.
Vergi 229.
Vergi tuhsil etme 204.
Vesaiti cerrî 237.
Vesikalar 47.

X

Xaracu (avâm) 177, 238, 240 (*bk. haracu ve avam*).
Xaralig 221.
Xongğur 133.
Xorin 245.
Xoshiğun 195, 228.
Xubilgan 267.
Xuriltai 122, 152 (*bk. kurultay*).

Y

Yabancı 94, 101.
Yabancı adam 83.
Yad 94 (*bk. jad*).
Yağı 261.
Yakut'lar 199.
Yakut dili 229.
Yalagus - yiğitler 235.
Yapakhane 273.
Yapak yıkayıcılar 274.
Yapılar 72.
Yardımcı - takviye - kıtası 140 (*bk. asker ve ordu*).
Yarlık 159 (*bk. ferman*).
Yarım feodal 174 (*bk. feodal*).
Yarım memur 174 (*bk. memur*).
Yarı müstakil hanlıklar 253 (*bk. han, hagan*).
Yarım vassallık 227.
Yasa 142, 157, 167, 178.
Yasun 75.
Yay 71, 242, 274.
Yazma 38.

Yedi hoşun 194, 254. (*bk. hoşun*).
Yeke ulus 149, 150.
Yelek 262.
Yemin 235.
Yeminli 236, 258.
Yeni devir 46, 270.
Yeni klanlar 126 (*bk. klan*).
Yeni otok 257 (*bk. otok*).
Yerleşik hayat 273.
Yiğitler 130 (*bk. yalağus*).
Yoldaş 137.
Yuan 27, 29, 198, 204, 256, 259.
Yuan devleti 198.
Yuan devri 186, 187, 197, 206, 207, 209, 221, 228.
Yuan haganları 276.
Yuan sülâlesi 186, 187, 191, 204. 205, 206, 207, 208, 210, 213, 226, 249.
Yurt 91, 146, 167.
Yük arabaları 275 (*bk. araba*).
Yüksek rütbeli ruhaniler 265.
Yüksek-yüce-dedegü 202.
Yüz başı 148, 157, 158.
Yüzlük 157, 161, 163, 244.

Z

Zabit 141.
Zayisang-Zaysang 202, 203, 204. 205, 208, 211, 213, 225, 242, 253.
Zaysanlık 245.
Zeamet 147.
Zevce 202.
Zırh 71, 243, 244, 260, 261.
Zırhlı - kuyaklı 241.
Ziraatçı 173.
Ziyafet 117.
Zorba 123.
Zorbalık 114.
Züğürt noyanlar 251.

DÜZELTMELER

YANLIŞ	DOĞRU	SAHİFE
atlı	adlı	2
ulduğundan	olduğundan	2
edildiği	ettirildiği	14
jaurnal	journal	15
transkriksion	transkripsiyon	17
cabbeder	icabeder (not'da)	17
vokoller	vokaller	18
To'ug	T'oung (not'da)	19
Hostoire	Histoire (not'da)	19
Moğal	Moğol	21
nazeran	nazaran (not'da)	22
edilmiştit	edilmiştir. (not'da)	23
Çengiz	Cengiz (not'da)	23, 24
donaée	donnée	28
Muhtara	Muhtıra	29
kaynaklardan	kaynaklarından	30
vrsionundan	versiyonundan (not'da)	30
antaloji	antoloji	33
ihtimaldir	muhtemeldir.	41
Galstunskiy	Golstınskiy (not'da)	47
hakuk	hukuk (not'da)	47
mümküudür	mümkündür	50
Bozdneyev	Pozdneyev (not'da).	57
nticeyi	neticeyi	58
bulamadıklerını	bulamadıklarını	64
Onun	Onon	73
morgolov	mongolov	73
bahsedioryorsun	bahsediyorsun	84
riyâyet	riayet	92
Mogoelarda	Moğollarda	127
taşlarl	taşları	136
makataa	mukataa	154
Ryazanovskiv	Ryazanovskiy	157
hakikatten	hakikaten	165
gölünü	gölünün (not'da)	193
İskinf	İaknif (not'da)	201
unu	onu	212
FFeodalite	Feodalite	213
teni	yeni	279

ISBN 975 - 16 - 0723 - X

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ

Fiyatı : 400 000 Lira